DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

KÜLTÜR AŞ

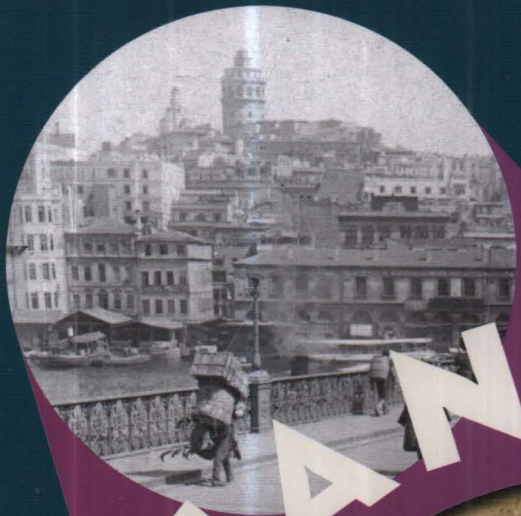

İSTANBUL'UN RENKLERİ

İSTANBUL'UN
RENKLERİ

İSTANBUL'UN RENKLERİ

Proje Direktörü: Cengiz Özkarabekir

Yayın Yönetmeni: Ahmet Bozkurt

İçerik ve Yayın Danışmanı: Vahit Uysal

Koordinatör: Ayhan Bozkurt

Yazarlar: Altan Öymen, Saro Dadyan, Püzant Akbaş, Rinaldo Marmara, Nâzım Alpman, Ari Çokona, Sait Süsin, İvo Vedat Molinas, Mehmet Yüce, Cengiz Özkarabekir, Sevecen Tunç

Editör: Saro Dadyan

Editör - Redaktör: Barış Cezar

Kapak Tasarımı: Geray Gencer

Sayfa Tasarımı: Hülya Aktaş

Arşiv Tarama: Evren Ertem

Görseller: Atatürk Kitaplığı, İBB Kültür AŞ. Sait Susin, Pars Tuğlacı, Fatih Aslan, Rinaldo Marmara, Lucyna Antonoeicz- Bauer, Antoni Dohoda, Çelik Gülersoy, Adil Bali, Balıklı Rum Vakfı, Saro Dadyan, Akilas Millas, Slvyo Ovadya, Çiğdem Tugay, Mehmet Selim Tugay, İzzet Keribar, Alberto Modiano, Cengiz Kahraman, Mehmet Yüce, Salt/Galata, Şişli Kulübü, Beyoğlu Spor, Craig Encer, Vefa Spor Gazetesi, Ali Alakuş, Can Tanalioğlu, Galatasaray Müze, Spor Alemi, Robert Koleji, Daniel Ziffer, Davit Kumru, Vadillid Aleksandridis, Mıgırdıç Arzivyan, Hilmi Şahenk, Faik Şenol, Library of Congress, Türk Parlamento Tarihi TBMM

Yapım: EKOLOGOS Sürdürülebilirlik Yönetim ve İletişim Hizmetleri Ltd.Şti. / baris@ekoiq.com

Baskı ve Cilt:
Seçil Ofset
100.Yıl Mahallesi, Massit Matbaacılar Sitesi, 4. Cad. No: 77, Bağcılar-İstanbul

ISBN 978-625-7288-01-9

1. Baskı: İstanbul, Aralık 2020

Yayınevi Sertifika No: 15321 Matbaa Sertifika No: 44903

İSTANBUL KÜLTÜR VE SANAT ÜRÜNLERİ TİCARET A.Ş.
Maltepe Mah. Topkapı Kültür Parkı Osmanlı Evleri, 328. Sk. No: 49 34010 Topkapı/Zeytinburnu/İSTANBUL
TEL: 0 (212) 467 07 00 FAKS: 0 (212) 467 07 99
© İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri A.Ş. 2020
Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir.
| All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İSTANBUL'UN RENKLERİ

KÜLTÜR AŞ

SUNUŞ

Sevgili dostlarım,

İstanbul çok renkli bir kültüre sahip. Onu tarih boyunca diğer dünya şehirlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri hiçbir zaman tekdüze, baskın bir kültürün ve yaşam tarzının egemen olmamasıdır. İstanbul hoşgörünün, tevazunun ve çok renkliliğin şehridir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı toplulukların, farklı dinlerin, farklı dillerin bir arada olduğu bir İstanbul'da yaşıyoruz. Avrupa'daki örneklerinin aksine, İstanbul'daki topluluklar hiçbir zaman gettolaşmamış, tam tersine iç içe yaşamış, ibadethanelerini, okullarını, derneklerini birbirlerinin yanında inşa etmişlerdir.

İstanbul'un günümüze kadar devam eden bu çok katmanlı, çok kültürlü ve çok renkli yaşamında Fatih Sultan Mehmed önemli bir aktördür. İstanbul'un fethinin hemen ardından esir alınan Bizanslı âlim ve din adamı Gennadios'u buldurup şehre getirerek Rum Patrikliği'ni tekrar teşekkül ettirmiş, "Millet Sistemi" olarak anılan bir yapılanmayla gayrimüslim cemaatlerin kendi iç işlerini yönetmek üzere teşkilatlanmalarına fırsat tanımıştır. Fatih Sultan Mehmed'ten sonra gelen Osmanlı hükümdarları da "Kanunu Kadim" olarak kabul ettikleri bu düzeni devam ettirmişlerdir. İstanbul'un kadim cemaatleri olan ve kitapta da ağırlıkla yer verilen Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine Tanzimat'ın ilanı, devlet ve şehir yönetiminin modernleştirilmesiyle birlikte Katolikler ve Bulgarlar gibi yeni cemaatler de katılmıştır. Bu cemaatler, İstanbul'un kültürel hayatının yanı sıra bugün şehrin sembol ya-

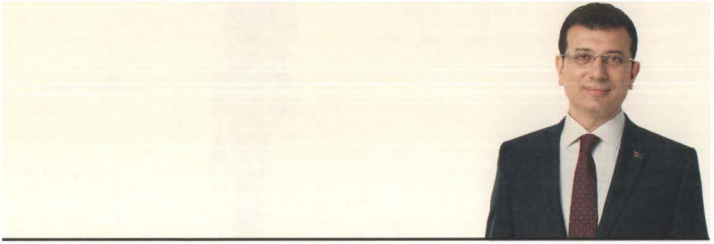

Ekrem İmamoğlu
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

pılarından biri haline gelen Demir Kilise gibi mimari katkılarıyla İstanbul'u daha da zenginleştirmişlerdir.

İstanbul'un gittikçe zenginleşerek büyüyen bu çok katmanlı ve çok renkli yaşantısına tüm Avrupa'yı derinden sarsan 1848 Devrimi'yle birlikte Polonyalı sığınmacılar; Doğu illerindeki terör olayları ve çeşitli ekonomik sebeplerle yurtlarından ayrılıp İstanbul'da bir araya gelen Süryaniler de katılmıştır. Aynı Demir Kilise örneğinde olduğu gibi bugün Yeşilköy'de inşası devam eden Süryani Kilisesi de bize hâlâ farklı cemaatlerin şehrin kültürel yaşamına ve mimari zenginliğine yeni üslup ve zenginlikler kazandırdığını gösterir.

Kitabın genelindeki makalelere bakıldığında İstanbul'u oluşturan tüm bu cemaatlerin her birinin, şehrin ticaretinden sosyal ve kültürel hayatına, gastronomisinden mimari zenginliğine, siyasi ve ekonomik tarihinden spor tarihine kadar pek çok açıdan büyük katkılar ve zenginlikler sunduğu görülüyor.

Elinizdeki eser titiz bir çalışma sonucu ortaya çıktı. Ve ben bu çalışmadan dolayı çok mutluyum. Sizler de *İstanbul'un Renkleri*'ni okurken şehrin büyüsüne dalacak, geçmişten günümüze önemli bilgilerle donanacaksınız. İyi okumalar dilerim.

Sevgi ve saygılarımla

Galata Köprüsü, 1930.
Fotoğraf: Faik Şenol

İÇİNDEKİLER

Sunuş 4

İSTANBUL'DAN ŞİİRLER ve İNSANLAR
Altan Öymen 11

ESKİ İSTANBUL'UN UNUTULMUŞ CEMAATİ BULGARLAR
Saro Dadyan 37

İSTANBUL'DA ERMENİLER
Püzant Akbaş 75

İSTANBUL'UN LATİN KATOLİK CEMAATİ LEVANTENLER
Rinaldo Marmara 115

İSTANBUL'DA BİR POLONYA KÖYÜ: POLONEZKÖY
Nâzım Alpman 147

20. YY BAŞLARINDA İSTANBUL RUMLARI
Ari Çokona 179

İSTANBUL'DA SÜRYANİLER
Sait Süsin 257

İSTANBUL YAHUDİLERİ
İvo Vedat Molinas 281

İSTANBUL'UN RENKLERİ VE SPOR
Mehmet Yüce 337

SONSÖZ YERİNE: RENKLERİN İSTANBUL'U
Cengiz Özkarabekir/ Sevecen Tunç 393

Dizin 405

ALTAN ÖYMEN

1932'de İstanbul'da doğdu. Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. *Ulus*'ta, *Akşam*'da, *Cumhuriyet*'te, *Milliyet*'te ve *Radikal*'de onlarca yıl muhabir, röportajcı, yönetici, yazar, başyazar olarak çalıştı. ANKA Ajansı'nı kurdu. Yurtiçindeki ve yurtdışındaki radyo ve televizyonlara haber yayınları ve belgeseller hazırladı. Almanya'da basın ataşeliği yaptı. 1961'deki Kurucu Meclis üyeliğinden başlayarak politikada da görevler aldı.
Milletvekilliği, başkanlık, parti ve grup yöneticiliği yaptı. Politikadaki son görevi CHP Genel Başkanlığı'ydı.

Yayımlanan kitapları;
Bir Dönem Bir Çocuk, 1930'lar;
Değişim Yılları, 1940'lar;
Öfkeli Yıllar, 1950-1955;
...Ve İhtilal, 1955-1960;
Umutlar ve İdamlar, 1960-1961;
Kayıp Yaz, 2015; 01 Adana.

İSTANBUL'dan
ŞİİRLER ve İNSANLAR

"Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezadır."

İki deniz arasında yekpare bir inci,
Dünyayı aydınlatan güneşe benzetilse yeridir.

– Nedim

İSTANBUL'DAN ŞİİRLER

İstanbul gerek tarih içindeki yeri gerek coğrafi konumu açısından dünyanın en önemli "büyükşehir"lerinden biri...

İki büyük kıtanın arasındaki geçiş yolları orada birleşiyor. Şehrin yarısı Avrupa'da yarısı Asya'da... Ayrıca, iki kıtadaki farklı kültürlerin özelliklerini yansıtan tarihi yapıları var. Sanat eserleri, şarkıları, türküleri, şiirleri, dansları var. Onlar da bugünkü nüfusu on beş milyonu aşan şehirdeki ulusal ve uluslararası etkinliklerde izleniyorlar.

İstanbul'un bütün bu ve benzeri zenginlikleriyle oluşan değerinin "ölçülme"si elbette kolay değil. Ama "ölçüm" işini şiir yoluyla deneyenler var. Biri, on sekizinci yüzyıldaki divan şairlerimizden Nedim... İstanbul'dan söz ettiği "kaside"si ünlüdür.

"Aruz vezni"ne uymak için adını "Sitanbul" diye yazdığı "İstanbul"un değerinin "ölçülemez" olduğunu Nedim de kabul ediyor. Kasidesinin ilk mısraında diyor ki o dönemin Osmanlıcasıyla:

Bu şehr-i Sitanbul ki bî misl-i bahadır
(Değeri o kadar yüksektir ki, ölçülemez.)

Ama o görüşünün hemen arkasından, gene de bir ölçüt aramaya çalışıyor Nedim... Hangi şehirle kıyas edebilsin ki İstanbul şehrini, değerinin "ölçülemez"liği daha iyi anlaşılsın?

Zamanın –İstanbul'a yakın– coğrafyasında İstanbul'un özelliklerinden sadece bir kısmına bile sahip olan bir şehir yok. Batı'dan Doğu'ya doğru bakarsak: Kahire, İskenderiye, Şam, Bağdat, Şiraz, İsfahan, Tahran...

Hepsinin kendine göre bazı güzellikleri, zenginlikleri var. Ama hiçbiri İstanbul'un yanına bir değer ölçütü olarak konulamaz.

Aramaya devam ediyor Nedim. Herhalde "Şiraz, İsfahan, Tahran" diye sayarken aklına gelmiş olmalı: "O şehirlerin hepsi bir araya gelse de yetmez. Ama, ortada İran diye bir büyük devlet var" diye düşünmüş olmalı... "Osmanlı'daki, o zamanki tanımıyla Acemistan... Eski Pers İmparatorluğu'nun devamı. Yani İran..."

Ölçüt olarak onu kullanmak istiyor Nedim.

İran'ın yüz ölçümü 1,5 milyon kilometre kareden fazla. O zamanki nüfusu da 15-20 milyon tahmin ediliyor.

Nedim, terazinin bir kefesine İstanbul'u koyuyor, ötekine İran'ı... İran'ın tüm topraklarıyla birlikte tamamını... Terazideki durumları müsait olsa, diyebilir ki, İstanbul'un şehir olarak değeri, o koskoca Acemistan devletinin tümünün değeri kadardır. Hatta, o değeri de aşmaktadır...

Ama Nedim'in terazisindeki durum, öyle bir eşitlemeye de imkân vermiyor.

Peki, eşitlik yok. Tamam. Koskoca İran devletinin değeri, İstanbul'un belirli bir bölümüne de denk gelmez mi? Mesela yarısına? Veya dörtte birine de mi?.. Daha da azına da mı denk gelmez?

Herhalde bunu da sormuş kendi kendine Nedim. Ve o soruya cevabı şu olmuş: "İran devletinin, yani Acemistan'ın tüm varlığı bir araya gelse, İstanbul'un sadece bir 'seng'ine, yani bir 'taşı'na denk gelebilir. Daha fazlasına değil..."

Ve Nedim, o sonuca vardıktan sonra, "kaside"sinin başlangıcını, ikinci mısraıyla birlikte şu hale getirmiş:

Bu şehr-i Sitanbûl ki bî-misl-i bahadır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedadır

(Bugünün Türkçesi'ndeki anlamıyla yazalım: Evet, İstanbul'un değeri o kadar yüksektir ki ölçülemez. Ama gene de bir ölçü arayalım: İstanbul'un bir tek taşı için bile, İran devletinin tümü feda edilebilir.)

İstanbul şehrindeki bir tek taş parçasının bile koskoca İran devletinin topraklarının tümüyle eşdeğer olduğu görüşü, tabii, hayli iddialı bir değerlendirmedir. Ama, Divan Edebiyatı'nın güzellemelerdeki "mübalağa" sınırları, hele Nedim'in döneminde, hayli geniştir. Kasidesinin devamındaki beyitlerde bunun daha da iddialı örnekleri vardır. Mesela, ikinci beyti şöyledir kasidenin:

Bir gevher-i yekpare iki bahr arasında
Hurşid-i cihan-tâb ile tartılsa sezadır.

(İki deniz arasında yekpare bir inci,
Dünyayı aydınlatan güneşe benzetilse yeridir.)

* * *

Edebiyatımızdaki İstanbul şiirleri, tabii, daha pek çok ve çeşitli... İçerikleri ve ifade biçimleri de birbirinden farklı. 20'nci yüzyılda da aruz veznini kullanan şairlerimizden Yahya Kemal Beyatlı'nın İstanbul'a seslenişi, değer ölçme hesaplarının dışında, kişisel bir romantik aşk ilanı gibidir:

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça, gönül tahtıma keyfince kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.

Nice revnaklı (parlak) şehirler görülür dünyada,
Lakin efsunlu (sihirli) güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rü'yada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.

Yahya Kemal'in İstanbul'a bir şehir olarak tümüyle seslenen şiirlerinin yanında, tek tek semtlerinden söz eden şiirleri de vardır.

Tabii, İstanbul'u genel olarak veya semtlerini özel olarak konu alan şairlerimiz daha pek çok. Romanlarındaki, hikâyelerindeki olayların geçtiği yer olarak İstanbul'u seçen edebiyatçılarımız da öyle...

Ayrıca, müzik alanını düşünelim. Klasik Türk müziğimizde de batı müziğimizde de adı şarkı sözlerine en fazla geçen yerler, İstanbul ve İstanbul'un semtleridir. Yesari Asım Arsoy'un "Biz Heybeli'de her gece mehtaba çıkardık" şarkısından, bestesinin kime ait olduğu tartışılan "Üsküdar'a gider iken, aldı da bir yağmur"a kadar birçok eser, bunun örneklerindendir...

Bir de Doris Day'in söylediği bir İngilizce şarkı var ki, 1950'li yıllarda, epey ün kazanmıştı. Bunda Türkiye'nin yurtdışındaki tanıtımıyla ilgili görevlilerimizin de katkısı vardı. Nedeni şuydu: İstanbul'un yurtdışında İstanbul adıyla anılması, Osmanlı döneminde hâlâ yaygınlaşmamıştı. Özellikle Batı ülkelerinde, onu hâlâ Constanitopol diye söyleyip yazanlar çoktu. Doris Day'ın söylediği şarkıda ise o yanlış müzik yoluyla tekzip edilip düzeltiliyordu: "İstanbul –not Constantinopol– İstanbul" (İstanbul –Konstantinopol– değil İstanbul) nakaratıyla herkesin aklına yerleşecek hale getiriliyordu. Melodisi de çok güzeldi. Bu satırları yazarken fark ettim. Melodisi hâlâ hatırımdaymış.

Ama artık şiire dönelim. Bu bölümün başlığı "İstanbul'dan şiirler" olduğuna göre, o alanda anılacak daha pek çok şey var.

İstanbul'un şiirlerinden ve şairlerinden söz etmek, elbette Nâzım Hikmet'siz olmaz. Onun şiirinde İstanbul, çoğu defa bir "hasret" konusudur. Bu sadece İstanbul'un dışında kalmak zorunluluğu yüzünden değil, İstanbul'un içindeyken de başına gelmiştir. Çünkü, zaman zaman İstanbul şehrinin içindedir ama, çoğu defa, İstanbul'un bir hapishanesinin içindedir. 1939'da "İstanbul Tevkifhanesi"nden, yazdığı şiir öyledir:

İstanbul'da, Tevkifane avlusunda,
güneşli bir kış günü, yağmurdan sonra,
Bulutlar, kırmızı kiremitler, duvarlar ve benim yüzüm
yerde, su birikintilerinde kımıldanırken...

diye başlar;

(...) dünyayı, memleketimi ve seni düşündüm (...)

diye devam eder.

Nâzım Hikmet, "Memleketimden İnsan Manzaraları" eserini yazarken de gene hapisteydi... Herhalde Bursa hapishanesinde... Eserinin ilk sözcüğü de İstanbul'un "Haydarpaşa Garı"dır.

Haydarpaşa garında
1941 baharında
saat on beş.
Merdivenlerin üstünde güneş
yorgunluk
ve telaş.
Bir adam
merdivenlerde duruyor
bir şeyler düşünerek.
Zayıf.
Korkak.
Burnu sivri ve uzun yanaklarının üstü çopur.
Merdivenlerdeki adam
Galip Usta

Nâzım Hikmet, Galip Usta'nın "düşündükleri"nin ne olduğunu anlatır. Çocukluğundan başlayarak o 1941 baharında, Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerdeki oturuşuna kadar kronolojik olarak...

Birkaç örneğini buraya da alalım:

"Mektebe gitsem"diye düşündü
10 yaşında.
(...)
"İşsiz kalırsam" diye düşündü
22 yaşında. "İşsiz kalırsam" diye düşündü
23 yaşında. "işsiz kalırsam" diye düşündü
24 yaşında.
Ve zaman zaman işsiz kalarak
"İşsiz kalırsam" diye düşündü
50 yaşına kadar.
51 yaşında "İhtiyarladım." dedi
(...) "babamdan bir yıl fazla yaşadım."
Şimdi 52 yaşındadır.
İşsizdir.

Şimdi merdivenlerde durup
kaptırmış kafasını
düşüncelerin en tuhafına:
"Kaç yaşında öleceğim?
Ölürken üzerimde yorgan olacak mı?"
diye düşünüyor
Burnu sivri ve uzun.
Yanaklarının üstü çopur.

Denizde balık kokusuyla
döşemelerde tahtakurularıyla gelir
Haydarpaşa garında bahar.
Sepetler ve heybeler
merdivenlerden inip
merdivenleri çıkıp
merdivenleri tutuyorlar.

(Not: Burada Nâzım Hikmet'ten o "Haydarpaşa"lı alıntıyı yaparken, bugün, "Haydarpaşa Garı"nın da artık, şehrimizdeki eski varlığının

fiilen yok olduğunu hatırladım. Şehrin sadece tarihinde değil, edebiyatında da insanlarının anılarında da önemli yeri vardı.)

Nâzım Hikmet, şiirlerinin çok büyük kısmını yaklaşık 13 yıl süren hapishane hayatı sırasında yazmıştır. İstanbul'un ve semtlerinin adının geçtiği şiirlerinin önemli bir bölümü de öyledir.

1950'deki genel af kanunuyla hapisten kurtulmuştur. Ama bu defa dünyanın birçok başka ülkelerine gidebilse bile Türkiye'ye, dolayısıyla İstanbul'a gidememektedir. Çünkü, Türkiye vatandaşlığından çıkarılmıştır. Şiirlerinden İstanbul'la ilgili olanlarında, İstanbul hasreti, gene ön plandadır. Bence en etkileyicisi, Bulgaristan'ın turistik sahil şehirlerinden Varna'dan yazdığı "Vapur" şiiridir. Son bölümü şöyledir:

Bir vapur geçer Varna önünden,
Uy Karadeniz'in gümüş telleri,
Bir vapur geçer Boğaz'a doğru,
Nâzım usulcacık okşar vapuru
Yanar elleri.

Bir de "Ceviz Ağacı" şiiri var Nâzım Hikmet'in. Onda da kendini, Gülhane Parkı'ndaki bir ceviz ağacının yerine koyarak, duygularını dile getiriyor. O duygularda, hayatını "polis takibatı" altında geçirmesinin izleri de var. Şiirinin bir bölümünü buraya alayım:

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda
Yapraklarım suda balık gibi kıvıl kıvıl
Yapraklarım ipek mendil gibi tiril tiril
Koparıver, gözlerinin gülüm, yaşını sil

Yapraklarım ellerimdir tam yüz bin elim var
Yüz bin elle dokunurum sana, İstanbul'a
Yapraklarım gözlerimdir şaşarak bakarım
Yüz bin gözle seyrederim seni, İstanbul'u
Yüz bin yürek gibi çarpar çarpar yapraklarım

Ben bir ceviz ağacıyım Gülhane Parkı'nda
Ne sen bunun farkındasın, ne polis farkında.

Evet, divan şairlerimizden 20'nci yüzyıl şairlerimize kadar İstanbul'u, hayranlıkla, sevgiyle, hasretle ananlar çok.

Burada bir de Orhan Veli Kanık'tan iki örnek verelim.

Biri, Orhan Veli'nin "İstanbul'u gözleri kapalı olarak" dinlerken yazdığı ünlü şiiridir. Uzundur, iki bölümünü alıntılayalım. Müzik dinler gibi okunabilir. Veya –daha iyisi– Orhan Veli gibi gözlerini kapatıp iyi şiir okuyan birinden dinlenebilir.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı
Önce hafiften bir rüzgar esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar, ağaçlarda;
Uzaklarda, çok uzaklarda,
Sucuların hiç durmayan çıngırakları
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Kuşlar geçiyor, derken;
Yükseklerden, sürü sürü, çığlık çığlık.
Ağlar çekiliyor dalyanlarda;
Bir kadının suya değiyor ayakları;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

Orhan Veli'nin bir de İstanbul'dan ayrılmaya karar verirken yazdığı "Bir Şehri Bırakmak" şiiri var. O da İstanbul'a bir övgü şiiridir. Özellikle de şehrin Beyoğlu semtini anarak yazdığı bölümü şöyledir:

Bu şehirde yağmur altında dolaşılır
Limandaki mavnalara bakıp
Şarkılar mırıldanılır geceleri.
Bu şehrin sokakları çoktur,
Binlerce insan gelir gider sokaklarında.
Her akşam çayımı getiren
Ve bir Beyaz Rus olmasına rağmen
Hoşuma giden garson kadın bu şehirdedir.

Bu şehirdedir
Valsler, fokstrotlar altında
Şuman'dan, Bramsdan
Parçalar çaldığı zaman dönüp
Bana bakan ihtiyar piyanist.
(...)

İstanbul'la ilgili şiirler daha pek çok... Hepsine yer vermeye kalksam, kitaplar yetmez. Ama gene de bazılarını –birkaç alıntıyla da olsa– hatırlayalım.

Biri Necip Fazıl Kısakürek'in şiiri. Başlığı "Canım İstanbul"

Ruhumu eritip de kalıpta dondurmuşlar;
Onu İstanbul diye toprağa kondurmuşlar.
İçimde tüten bir şey; hava, renk, eda, iklim;
O benim, zaman, mekan aşıp geçmiş sevgilim.
Çiçeği altın yaldız, suyu telli pulludur;
Ay ve güneş ezelden iki İstanbulludur.
Denizle toprak, yalnız onda ermiş visale,
Ve kavuşmuş rüyalar, onda, onda misale.

Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul'a ilan-ı aşk etmeye gerek görmez. Çünkü, onu zaten "zaman mekân" aşıp geçmiş sevgilisi olarak görür.

Başka bazı şairlerin ise İstanbul'un yanında, sevdikleri bir başkası var. Şiirlerinin içinde hem o başkasını, hem de İstanbul'u birlikte anıyorlar. İstanbul'u, aşklarına güzellikler katan bir şehir olarak görüyorlar. Attila İlhan onlardan biri. "Neydi O Bir Zamanlar" başlıklı şiirin ilk sözleri şu: "İstanbul ve sen..."

İstanbul ve sen / neydi o bir zamanlar
sanki gençliğime doğru yaşlanıyordum
Çengelköy'de yaz unutulmaz erguvanlar
hangi yanıma dönsem seni bulurdum
içimdeki lambanın kırıldığı anlar.
(...)

Ümit Yaşar Oğuzcan'ın İstanbul'u da Attila İlhan'ınki gibi... İstanbul'u, "sen" dediği biriyle birlikte hatırlıyor. Başlığı da zaten öyle: "İstanbul dedim de seni hatırladım" Son bölümünü alıntılayayım:

Boğaz içinden bir vapur geçer
benim aklımdan senin gözlerin geçiyordu
– Bebek, dediler indim
nereye baksam denizdi
mavi mavi bir hüzündü ayaklarımın altında
işte İstanbul
Haliç,
Çiçek Pasajı,
Beyoğlu...
Beyoğlu'nun daracık sokaklarında seni aradım.
İçim ürpertilerle dolu, amansız korkularla
İstanbul dedim de seni hatırladım.

Son olarak, İstanbul'un yanında bir başka "sevgili"den de söz eden İstanbul şiirlerinin en romantik olanına değineyim. Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Bir Saadet" başlıklı şiirine...

Tarancı, o "sevgili"ye şiirinde "sen" demez, "o" diye anlatır onu. Çünkü henüz tanışmamışlardır. İstanbul'da Kandilli iskelesinde vapur beklerken karşılaşmışlardır. Sadece bakışmışlardır. Bunu o şiirinden okuyalım:

Ne bir kelime konuştuk,
Ne işaret çektik birbirimize,
Fakat gerçektir seviştiğimiz
Vapur kalkıncaya dek,
Gözgöze gelmekle sade.

Bir saadet gibi hatırlıyorum,
Yasemin kokusu ondan,
Teneffüsü benden,
Bir yaz akşamı,
Kandilli iskelesinde!

Evet, İstanbul işte böyle bir şehir... İçinde güzellikleri var, denizi var, vapuru var, tramvayı var (eskiden her semtinde vardı, şimdi sadece Beyoğlu'nda var. Ama var...) Erguvanları var, yasemin kokuları var... Ve sevgi var, aşk var, romantik aşk var, hikâyeler var, romanlar var, tarih var, tarihi eserler var, müziğin de her çeşidi var...

İnsanlarına gelince... Türkiye'nin her yerinden gelen vatandaşlarının yanında, komşu ülkelerden vatandaşları da var, göçmenleri de var... Başka dilleri konuşan, birbirinden farklı dinlerden, mezheplerden insanları da var.

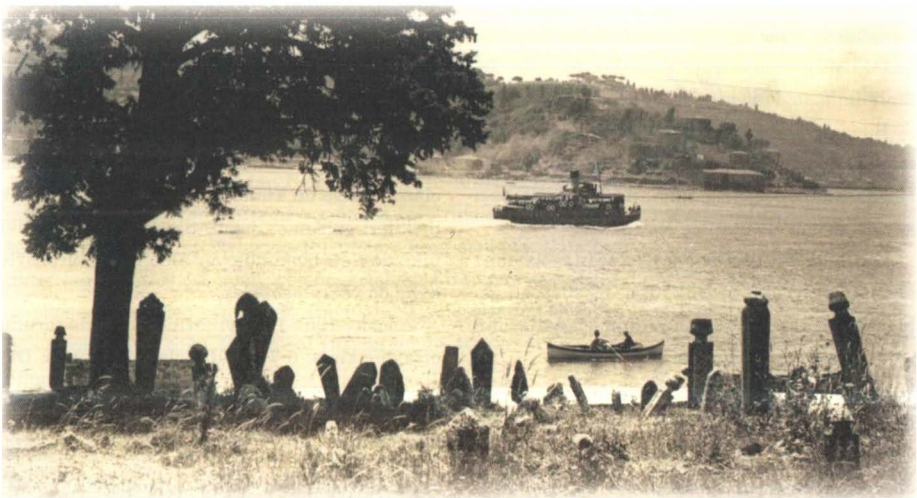

İSTANBUL'DAN İNSANLAR

İstanbul, bugünkü durumuna gelinceye kadar, tarih boyunca gerek ülkemizin başka bölgelerinden gerek yurtdışından göç almış bir şehrimiz. 1940'larda yaklaşık 800 bin olan nüfusu, bugün 15 milyonun üstünde... Ve bu nüfusun içinde artık, eski İstanbullu ailelerin soyundan gelenlerle birlikte, Türkiye'nin her ilinden, ilçesinden, hatta –mahalleleri, köyleri dahil– hemen hemen her yerleşim yerinden gelip İstanbul'da yaşayan insanlarımız var. Başlangıçtaki yerel bağlarını korumakla birlikte, İstanbulluların da hemşerisi olmuşlar.

Bu çeşitliliğin göstergesi, İstanbul'da kurulmuş olan yerel derneklerin çokluğudur. Aralarında, sadece bölgeleri, illeri, ilçeleri değil, bazı köyleri temsil edenleri de vardır.

İstanbul, bu özelliğiyle de vatandaşlarımız arasındaki bölgesel, etnik, dini, mezhepsel, geleneksel farklılıkların tümünün yüzyıllardan beri bir arada yaşadığı bir büyükşehir.

Tarihimizin önceki dönemlerinde gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyeti döneminde, "birlikte yaşayanlar"ın arasında, anlaşmazlıklar, ayrımcılıklar da yaşanmış. Bazı büyük devletlerin de tahrikiyle çatışmalar çıkmış ve çok acı olaylara yol açmış. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında büyük bir kısmı işgal altına giren Türkiye'nin birçok yeri gibi, İstanbul da o acı olayları ve sonuçlarını yaşamış...

Mudanya Mütarekesi'nden sonra ise, Türkiye'yle, işgalci ülkeler arasında kalıcı bir barış ortamı oluşturmaya çalışılırken, o olayların acılarının birdenbire unutulması mümkün olmamış. Bunlara mübadele dönemlerinin sorunları da eklenmiş. Din farklılığına dayalı eski husumetler canlandırılmış.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ise, Mihver Devletleri'ne karşı aynı saflarda olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ilişkileri gelişmiş. Soğuk Savaş döneminde iki ülke de Batı blokunda yer aldığı için, birbiriyle daha da yakınlaşmışlar.

Ancak –1954-1955 yıllarında– Kıbrıs sorunu ortaya çıkmış. 6-7 Eylül faciası yaşanmış. Daha sonra, her şeye rağmen anlaşmaya varmışlar İngiltere'yle birlikte Yunanistan ve Türkiye... Adanın bir "barış adası" haline getirilmesi planı gerçekleşmiş. Kıbrıs, adadaki Rumlar ile Türklerin ortaklaşa yöneteceği bağımsız bir ül-

ke haline getirilmiş. Uluslararası katkılarla anayasası hazırlanmış. Ortak yönetimin organları kurulmuş. Devlet Başkanı "Kıbrıslı Rum olacak, Başkan Yardımcısı Türk" olacak, "50 kişilik parlamentosunun 35 üyesi Rum, 15'i Türk olacak" gibi kurallarla, yönetim birimleri, iki topluluk arasında paylaştırılmış. (O arada İngiltere adada istediği iki askeri üssü elde etmiş.)

Bu anayasal düzene uyacaklarını adadaki iki topluluğun temsilcileri kabul etmiş. Bu düzenin herhangi bir tarafça değiştirilmek istenmesine karşı da üç ülke –Türkiye, Yunanistan ve İngiltere– garantör devlet olmuşlar.

Fakat bu düzen, ancak birkaç yıl sürebilmiş. 1964'te iç çatışmalar başlamış. 1974'te ise, Yunanistan'daki cunta rejiminin düzenlediği darbe ile Kıbrıs savaşına kadar varan olaylar yaşanmış. Türkiye, Kıbrıs antlaşmalarındaki garantörlük hakkını kullanarak adaya müdahale etmiş.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve Kıbrıs'ta barışın sağlanması, ancak Yunanistan'daki cuntanın devrilmesinden ve yerine demokratik bir hükümet kurulmasından sonra başlayabilmiş.

Daha sonraları, terör, başka bazı ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de çeşitli yerlerinde kendini göstermiş. El Kaide unsurları, İstanbul'da da meydana çıkmış. Sinagogları, konsoloslukları bombalamış... Bunlar yeni gerginliklere neden olmuş.

Kısacası: 1955'li yıllardan başlayarak, aynı ülkenin insanlarının, dinsel ve etnik farklılıklar yüzünden birbirine düşürülmesine yetecek bir sürü olay birbirine eklenmiş... Ama sonuçta, "hep birlikte, barış içinde yaşama" geleneği, bütün bunların ve benzeri olayların üstesinden gelebilmiş. Büyük bir kısmı İstanbul'da yaşanan o sorunların çoğu, toplumsal yaşamı tehdit etmekten çıkarılabilmiş.

Hepimiz bu sonucun ne kadar önemli olduğunun ve büyük bir dikkatle korunması gerektiğinin bilincinde olmalıyız.

Şimdi burada, bu tablodaki bir eksikliğe işaret etmek istiyorum.

1955'li yıllardan başlayarak, aynı ülkenin insanlarının, dinsel ve etnik farklılıklar yüzünden birbirine düşürülmesine yetecek bir sürü olay birbirine eklenmiş... Ama sonuçta, "hep birlikte, barış içinde yaşama" geleneği, bütün bunların ve benzeri olayların üstesinden gelebilmiş. Büyük bir kısmı İstanbul'da yaşanan o sorunların çoğu, toplumsal yaşamı tehdit etmekten çıkarılabilmiş.

KÜRSÜDEN OKUNAN LİSTELERDEKİ EKSİKLİK

O eksiklik, bir kısım politikacılarımızın, bu "barış içinde, birlikte yaşamak" durumunda olan vatandaşlarımızdan söz etmeleri sırasında kendini gösteriyor. Ya eski bir yanlış alışkanlığın ya da dikkatsizliğin sonucu olarak, vatandaşların etnik konumlarına göre eksik bir liste oluşturup okuyorlar:

"Türküyle, Kürdüyle, Lazıyla, Gürcüsüyle, Çerkeziyle, Boşnakıyla..." diye bir cümleye başlıyorlar. Ve sayımlarını bitirince diyorlar ki: "... hepimiz hep birlikte Türkiye olacağız."

Vatandaşlarımızın etnik kimliklerini bu şekilde sıralamak, tabii, siyasal açıdan, kapsayıcı bir ifade sayılabilir. "Hepsi bizim için eşittir, aynı haklara sahiptir... Hiçbirinin ayrıcalığı yoktur" anlamına gelir.

Fakat eksiklik şuradadır: O listede, vatandaşlarımızdan bir kısmı, etnik kimlikleriyle tek tek sayılırken, bir kısmına hiç yer verilmiyor... Mesela: Yahudilere, Rumlara, Ermenilere, Romanlara... Oysa onlar da tıpkı Türkler, Kürtler, Çerkezler, Boşnaklar gibi, aynı haklara sahip vatandaşımızdır. Ama "hepimiz, birlikte Türkiye olacağız" cümlesinin kapsamında görülmüyormuş gibi bir durumda bırakılıyorlar.

Bu ayırım neye dayanıyor? Belli ki, Osmanlı döneminden kalan "Müslüman olan-olmayan" ayırımına dayanıyor. Millet sözcüğü, "ümmet" ile eşanlamlı sayılıyor. Vatandaşlık gruplarından söz edilirken, başka dinlerden olanlar "millet"ten dışlanmış gibi bir durum ortaya çıkıyor. Böyle bir şey, hele anayasasında "laiktir" diye yazan bir "demokratik, sosyal hukuk devleti"nin ilkeleriyle, yasalarıyla, kurallarıyla, uygulamalarıyla ve vatandaşlarının yasalar önünde eşit haklara sahip olduğu iddiasıyla bağdaşır mı?

Osmanlı Devleti'nin din ve inanç ayrımcılığından kaynaklanan bu "millet eşittir ümmet" anlayışında, "millet" kavramı içinde "tadad"a girmeyen (sayılmayan) o grupların adı "gayr-i müslim"di. O da o ayrımcılığın iki kelimeye sığdırılmış sakıncalı bir ifadesiydi.

Ne demek "gayrimüslim"?

"Gayr", Arapçada "başka", "diğer", "yabancı" anlamına gelir. "Tamlama" halinde kullanılınca, eşlendiği kelimeyi olumsuz hale getirir. "Gayrimüslim"in anlamı da "Müslüman olmayan"dır. Ama "milletimiz"in etnik yapısındaki grupları tek tek sayarken, Müslüman olmayanları "gayrimüslim" diye sayım dışı tutarsanız, o bir büyük ayırımcılık olur.

Şu bir gerçektir: Müslüman olmayan vatandaş gruplarımızdan bazısının vatandaş sayısı artık o kadar fazla değildir. Ama, sayı hesabı bir yana, hepsinin Türkiye'nin tarihinde, özellikle de kültür ve sanat hayatında yerleri vardır. Sadece kendi kiliselerinin, sinagoglarının, özel binalarının değil, Dolmabahçe Sarayı başta olmak üzere Osmanlı döneminin birçok tarihi binasında izleri vardır.

"İstanbul mimarisi" denilince, başka mimarlarla birlikte, Ermeni Balyan ailesinin mimarları da gelir akla. Dolmabahçe Sarayı dahil, birçok tarihi bina, onların imzasını taşır.

Daha önceki dönemlerde evrensel üne kavuşmuş olan Ayasofya'nın Rum mimarlarını da hatırlamak gerekir.

Ayasofya için "mimarı" demiyorum, çoğul haliyle "mimarları" diyorum. Çünkü ilk projesinin ve inşaatının yapıldığı 360 yılından sonraki ayaklanmalar sırasında iki defa yakılıp yıkılmış, daha sonra da 537'de mimarları değiştirilerek yeniden yapılmıştır Ayasofya.

Daha sonra da depremler geçirmiş, depreme dayanıklı olması için de tadilat geçirmiş. Haçlı seferleri sırasında yağmalanmıştır. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra cami haline getirilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra da 1935'te müze olmuştur. Bütün o dönemlerde, Ayasofya'nın mimarisine ve muhafazasına katkıda bulunan Rum asıllı, Türk asıllı, Hıristiyan veya Müslüman olan daha birçok mimar vardır.

İstanbul'un siluetine hâkim olan camilerin ve diğer mimari eserlerin çoğu, tabii, dünya çapındaki büyük mimarlarımızın eserleridir. Ama o eserlerin arasında Bizans mimarlarının dünyaca ünlü ve uzun ömürlü bir eserinin de yer alması, İstanbul'un kültürel değerlerini zenginleştiren unsurlar arasındadır.

Bu satırları Ayasofya'nın müze olmasının sona erdirilip yeniden cami haline getirilmesi girişiminden önce yazmıştım. Yazıyı baskıya vermeden önce o girişim devreye girdi. Ayasofya'nın fonksiyonu yeniden değiştirildi. Bu gibi hallerdeki işlemler, tartışmalara fırsat vermeyecek şekilde büyük bir süratle tamamlandığı ve yürürlüğe sokulduğu için, o konuda fikir yürütmenin pratik açıdan bir faydası kalmadı. Ama gelecekle ilgili şöyle bir temennide bulunmak isterim:

Demokratik ve laik bir ülkede, yüzlerce yıl önce meydana getirilmiş tarihi eserlere, "Benim mimarımın eseri – onun mimarının eseri" veya "benim dinimle ilgili – onun diniyle ilgili" diye bakıp ona göre kararlar almak fevkalade yanlıştır. Hele o kararları kamuoyunda yeterli bir tartışma ortamı açmadan uygulamaya geçirmeyi marifet saymak ne demokrasiyle bağdaşır ne de sağduyuyla...

VER LEFTER'E YAZSIN DEFTERE...

Bu dönemlerdeki Rum vatandaşlarımıza gelince... Bugünkü sayıları hayli azalmıştır. Ama İstanbul'da yaşamaya devam edenleri de vardır, Yunanistan'a veya başka ülkelere göç edenler de vardır, onlardan en azından tatillerini geçirmek üzere sık sık Türkiye'ye gelenler de...

Benim onlardan birçok tanıdığım vardı. Biri, Fenerbahçeli Lefter Küçükandonyadis'ti. Fenerbahçe maçlarını seyrederken atılan sloganlardan biri şuydu:

"Ver Lefter'e, yazsın deftere..."

Yani, atsın golü, kazandırsın takımını...

Lefter Büyükadalıydı. 1925'te orada doğmuştu. Ben de yazlıkçı Büyükadalılardandım. Sohbetlerimiz oldu. Çok iyi futbolcuydu. Fenerbahçe'nin de Türk futbolunun da –eski deyimle–

"medar-ı iftihar"ıydı (gurur duyma nedeniydi). 50 defa milli formayı giymiş, birçok defa da milli takımın kaptanlığını yapmıştı. Ama, buna rağmen, 6-7 Eylül 1955 gecesinde evine tehdit yöneltilenler arasındaydı. O konudan hiç söz etmek istemezdi... Ama ben, gazeteci zorlamasıyla, birazını anlattırabilmiştim.

Lefter'i 2012'de kaybettik. Büyükada'da Ortodoks mezarlığında yatmaktadır. Onu gene bu vesileyle de saygıyla anarım.

6-7 Eylül olayları dahil, Türk-Yunan gerginliklerinin zirve yaptığı zamanlardaki taşkınlıkların önlenmesi kolay olmuyordu. Ancak, şunun da örnekleri çoktu. O taşkınlıklara kendilerini kaptıranlar, sonradan yaptıklarından pişman oluyorlardı. Saldırıda bulundukları insanlardan özür diliyorlardı. Çünkü, özellikle İstanbul'daki –o arada Büyükada'daki– Türk-Rum ilişkilerinin çok dostça olduğu zamanlar da vardı. Ve o dostluk zamanlarının anıları unutulmuyordu.

İstanbul Türkleriyle, İstanbul Rumları arasında bir ortak payda vardı ki, ondan kimse vazgeçmiyordu. İki taraf da "İstanbullu"ydu. Aralarından çoğu da "Nerelisin?" diye sordukları zaman, o soruya önce "İstanbulluyum" diye cevap vermeye alışmışlardı. Bu, hem Türkiye'nin en görkemli şehrinde hem de dünya tarihinde çok önemli rolü olan bir kentte yaşamakta olmanın ifadesiydi.

Ben, bunun örnekleriyle, birçok defa karşılaştım. Yurtdışında kaldığım ilk zamanlarda, Türk lokantalarının başka ülkelere açılımı daha başlamamıştı. Ama Yunan lokantaları birçok yerde vardı. Canım memleket yemeği isteyince Yunan lokantalarına giderdim. Birinci gidişimde lokantanın ya sahibi ya şefiyle ayaküstü tanışırdık. İkincisinde, çoğu defa, ya onlardan birinin veya lokantanın bir başka çalışanının İstanbullu olduğu anlaşılırdı. Veya en azından İstanbul'u görüp tanımış olduğu anlaşılırdı. Vakitleri müsait olduğunda yemeğin üstüne bir de İstanbul sohbeti yapardık.

ATİNA'DA BİR SOHBET

Bir defasında Atina'da şöyle bir rastlantı oldu: 1980'lerde, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı olarak, Yunanistan'daki genel seçimi izlemek için oradaydım. PASOK lideri Andreas Papandreu'nun başbakanlığı kazandığı seçimdi. Büyük bir otelin bir katında oluşturulan seçim merkezinin yabancı basına ayrılan salonunda seçim sonuçlarının açıklanması başlayınca, Atina televizyonu "yabancı gazeteci olarak" beni de stüdyoya davet etmiş, izlenimlerimi anlattırmıştı. Yayın biraz uzun sürmüştü. Bittiği zaman ben akşam yemeği yememiştim ve iyice acıkmıştım. Binadan çıkınca, ilk rastladığım lokantaya girdim. Vakit çok geçti. İçeride, lokantanın patronu olduğu anlaşılan bir kişiden başka kimse yoktu. Beni görünce: "Siz şimdi televizyonda değil miydiniz?" dedi.

"Evet" dedim. Sordu:

"İstanbul'dansınız?"

"Evet."

Türkçeyi çok iyi konuşuyordu. Anlatmaya başladı:

İstanbul'da o zamanların ünlü bir Boğaz lokan-

tasında bir süre şef olarak çalışmış. 1960'lı yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinin gergin olduğu sıralarda, eşinin isteğiyle İstanbul'dan ayrılıp Atina'ya geçmişler. Biraz finansal birikimi varmış. Lokantacılığa patron olarak başlayabilmiş. İşleri iyi gidiyormuş. Ama hata ettiğini düşünüyormuş.

Bunları anlatırken, mutfağa gidip gelerek, benim soframı donatıyordu. Bana "Sen bir şey söyleme. Ben biliyorum ne getireceğimi" demişti. Ve "tarama"dan, "zeytinyağlı dolma"dan başlayarak, önce soğuk mezeleri getirmişti. O arada kendisine de bir bardak koyarak, ikimiz için bir küçük şişe "uzo" açmıştı.

Gece yarısından sonraki saatlerde, uzunca bir "İstanbul sohbeti" yaptık. Eşini, "Atina fikri ondan çıktı" diye eleştiriyordu.

Ve anlatıyordu: "Bizim çocuk büyümüştü. Atina'da okumak istiyordu. Bence İstanbul'da okuması daha iyi olacaktı. Ama hanıma anlatamadım. Kalktık, geldik. Burada her şey daha güç... Benim lokantanın tutmasının sebebi şu: Ben İstanbul mutfağını biliyorum. Bunlar (Atinalılar) meze nedir, ne zaman yenir, nasıl yapılır, o kadar iyi bilmezler... Buraya gelince çok memnun oluyorlar. Yani, ben kendi işimi idare edebiliyorum. Ama çocuğun burada mektebi bitirmesi, iş bulması nasıl olacak, ben onu bilmiyorum."

Bunları hızlı hızlı anlatırken, bana da İstanbul'la ilgili sorular soruyordu. Boğazdaki lokantaları isimleriyle sıralıyor, oradaki lokanta işlerinin durumunu öğrenmek istiyordu.

Sonuçta: O gece, çok güzel bir yemek yiyip, ilginç bir "İstanbul-Atina" sohbetinin katılımcısı olmuştum.

FISTIK AHMET'İN KİTABI

Sonradan anladım ki, benimki gibi "İstanbul-Atina" veya "Atina-İstanbul" sohbetlerinin pek çok örneği, iki ülkede de sık sık yaşanıyor.

İstanbul'da Büyükada'da "Fıstık Ahmet" lakabıyla anılan ünlü bir "Adalı" var. Nüfus kâğıdındaki adıyla: Ahmet Tanrıverdi. 1944 doğumlu. İlk, orta öğrenimini "Adalar"da bitirdikten sonra, yükseköğrenimine İktisadi Ticari Bilimler Akademisi'nde başlayıp, Londra'da devam etmiş. Sonra da matbaacılıktan reklamcılığa, kitap yazarlığından meyhaneciliğe kadar birçok işi –ya işçi ya işveren olarak– (bazen ikisini birlikte) yapıp bugünlere gelmiş bir "Adalı".

Yazarı olduğu on kitabının çoğu adalarla ilgili. Kitaplarından birinde de evvelce Büyükada'da yaşarlarken daha sonra Yunanistan'a göç eden, bir kısmı yazlarını gene de Büyükada'da geçirmekte olan 140 "Adalı Rum"la söyleşiler yapmış.

Bu satırları yazarken, o kitabın sayfalarını karıştırıyorum. Çok ilginç anlatmalar var. "Fıstık Ahmet", konuştuğu kişilerin adlarını, doğal olarak yazmamış. Ama ne kadar samimi oldukları, söylediklerinden belli.

Burada bazılarından birkaç alıntı yapayım: Hepsi sorulara cevap veriyorlar. Ahmet Tanrıverdi her bir anlatıma bir başlık koymuş. Neleri söylediklerine karışmamış.

Aynen yazmış.

ORADA DERLER GÂVURSUN, BURADA DERLER TÜRK'SÜN

Söyleşilerden birinin başlığı şu: "Ülkemde duymak isterdim."

O başlık altında, Ahmet Tanrıverdi'nin şimdi Atina'da oturan bir Rum arkadaşının söyledikleri var. Şöyle:

> Bak Ahmet, sen de ben de Türk'üz değil mi? Atatürk böyle demedi mi? Ama ben askere giderken, vergi öderken, seçmen olurken Türk'üm. Sen benden farklı Türk'sün, ben azınlık. "Türk'üm" subay olamam. Türkiye'de devlet memuru olamam. Ha yurtdışında memur olabiliyorum...
>
> Yani, senin anlayacağın, ötekiyim ben. Daha açıkçası: Türkiye'de bana Türk demezler dinimden dolayı. Benim kimliğim gâvurdur. Ne zaman Yunanistan'a geldim, işte o zaman Yunanlar bana "Sen Türk'sün" dediler. Bu ne biçim tanımlama be? Ülkemde duymak istediğimi burada duydum.

Aynı konuya bir başka "Adalı Rum" da değinmiş. Fıstık Ahmet'in "Azınlık Paranoyası bitmeli" başlığını koyduğu sözleri şöyle:

> Ahmet, bizim hiç suçumuz yok. Osmanlı'nın son üvey çocukları olan azınlıkların Birinci Dünya Savaşı'ndaki ihanetleri, sonunda bizim başımıza patladı. Türkiye Cumhuriyeti azınlıklara hiç güvenmedi. Onları "azınlık değil, ötekiler" olarak gördü ve istemedi. Kanunlar karşısında eşittik ama, uygulamada ötekiydik.

ATİNA'DAKİ BÜYÜKADA VE HEYBELİADA DERNEKLERİ

Ahmet Tanrıverdi'nin kitabındaki anlatımlarından anlaşıldığına göre, Yunanistan'a gitmek zorunda kalan veya kendi istekleriyle giden adalıların kurduğu dernekler de var. Anlatımına "Ada benim sevgilimdi" diye başlayan bir Büyükadalı, bir yaz ayında gelip bir süre kaldığı adanın "yıpranmış, değişmiş, hor kullanılmış" olduğundan çok üzüldüğünü söylüyor ve diyor ki:

> Neden bırakıp gittim diye kendi kendime kızdım. Gitmemeliydim. Bırakmamalıydım. Elden ne gelir artık? "Sevgilim"e bakmayanlar utansın. Buradaki derneğimize, Büyükadalılar Derneği'ne gelip gitmenin tek nedeni, adalı arkadaşlarla adayı konuşup anmaktır. Hayatımız ada, kardeşim.

Tanrıverdi'nin verdiği ek bilgiye göre, Atina'daki Büyükadalıların derneği, adadaki kilisenin adıyla "A. Yorgi Derneği" diye kayıtlıymış. Ayrıca Heybeliadalılar da Aya Nicola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı adında kendi derneklerini kurmuşlar. Atina'da bir de –Büyükadalılar, Heybeliadalılar da dahil– tüm İstanbullularla bağlantısı olan bir "İstanbul Derneği" de varmış.

Özetle: Giden gitmiş, kalan kalmış... Ama aralarındaki "adalılık" ve "İstanbulluluk" bağları kesilmemiş İstanbullu Rumlar arasında...

Elinizdeki kitapta yazıları yayımlanan uzman araştırmacılarımızın anlattıkları gösteri-

yor: İstanbul'un değerlerinin oluşmasında ve gelişmesinde tüm İstanbullularla birlikte, tüm vatandaşlarımızın katkısı vardır. Bu geçmişte de öyleydi, şimdi de öyledir.

Milletimizi oluşturan vatandaş gruplarımızı tek tek saymak istersek, bu kitaptaki yazılarda adları geçen hiçbir grubu unutmamalıyız.

Tarihteki çeşitli nedenlerle oluşmuş olan ve bugün de zaman zaman kendini hatırlatan devletlerarası gerginlikleri gidermenin yollarını aramak, siyasi iktidarların işidir. Aralarında gerginlik olan ülkelerin halkları da o arayışı kolaylaştırmak ve desteklemek olanağına sahiptir. O olanağı kullanmalıdırlar.

Hele aynı ülkede uzun süre birlikte yaşamış olan halkların o konuda katkılarda bulunmaları hem daha kolay olur hem daha etkili...

Bu konuya değerli devlet adamımız rahmetli Bülent Ecevit'in "Türk-Yunan Şiiri" başlıklı şiirini ekleyelim. Ecevit, Türkiye'nin "Kıbrıs Harekâtı"nın lideri de oldu. Ama gençliğinden beri inandığı ve –daha 1947 yılında– şair olarak yayınladığı duygu ve düşüncelerini değiştirmedi.

Kıbrıs'ta üçlü anlaşmayla kurulmuş olan anayasal düzeni –1974'te– bir hükümet darbesiyle bozup, Atina'daki –7 yıldır yönetimde olan– askeri diktatörlüğün egemenliği altına sokmayı hedefleyen darbeyi önledi. Sadece Kıbrıs'ın değil, Yunanistan'ın da darbecilerin elinden kurtulup demokratik rejime dönmesine katkıda bulunmuş oldu. "Barış Harekâtı" diye adlandırdığı Kıbrıs Harekatı'nın, gerek Kıbrıs'ta gerek Türk-Yunan milletleri arasında gerçek ve kalıcı bir barışın kurulmasını sağlayabileceğine inanıyordu. O şiiri şuydu:

"TÜRK-YUNAN ŞİİRİ"

Sıla derdine düşünce anlarsın
Yunanıyla kardeş olduğunu
Bir Rum şarkısı duyunca gör
Gurbet elde İstanbul çocuğunu

Türkçe'nin ferah gönlünce küfretmişiz
Olmuşuz kanlı bıçaklı
Yine de bir sevgidir içimizde
Böyle barış günlerine saklı

Bir soyun kanı olmasın varsın
Damarlarımızda akan
İçimizde şu deli rüzgâr
Bir havadan

Bu yağmurla cömert
Bu güneşle sıcak
Gönlümüzden bahar dolusu kopan
İyilikler kucak kucak

Bu sudan bu tattandır ikimizde de günah
Bütün içkiler gibi zararı kadar leziz
Bir iklimin meyvasından sızırılmış
Bir içkidir kötülüklerimiz

Aramızda bir mavi büyü
Bir sıcak deniz
Kıyılarında birbirinden güzel
İki milletiz

Bizimle dirilecek bir gün
Ege'nin altın çağı
Yanıp yarının ateşinden
Eskinin ocağı

Önce bir kahkaha çalınır kulağına
Sonra Rum şiveli Türkçeler
O Boğaz'dan söz eder
Sen rakıyı hatırlarsın

Yunanlıyla kardeş olduğunu
Sıla derdine düşünce anlarsın.

Bülent Ecevit'in "Ege'nin altın çağı" diye tanımladığı ve özlediği hedef, bu kitabın hazırlandığı sıralarda yeniden uzaklaşıyor. Bu satırlar yazılırken, iki devletin deniz kuvvetleri arasında yeni bir gerginlik dönemi yaşanıyordu. Dileriz, onu da yeni bir barış dönemi izler... Ve artık "kalıcı" olur.

İÇ SİYASETTEKİ DURUM

Barış dönemi, sadece Yunanistan ile değil, Ermenistan gibi, İsrail gibi, Suriye gibi –zaman zaman gerginlikler yaşadığımız– tüm komşu ülkelerle aramızdaki ilişkilerin de geleceği için temenni ettiğimiz bir hedeftir. Tabii, o hedefe varılması, sadece Türkiye'nin değil, o devletlerin de tutumlarına bağlıdır. Ama geçmişte de örnekleri görüldüğü gibi, dünyada aralarında çok büyük savaşlar geçmiş ülkeler bile, önlerindeki sorunları barış içinde çözüp, barış içinde yaşamanın yollarını bulabiliyorlar.

SİYASETTE TEMSİL KONUSU

Nüfusumuzu oluşturan vatandaş gruplarımızın siyasette temsil edilmesine özen gösterilmesi Cumhuriyet dönemimizde gelenekselleşmişti. Tabii, bu, o grupların nüfus oranlarıyla da ilgili bir durumdur. Siyasi partilerimiz, seçimlere katılacak adaylarını belirlerken, zaman zaman o geleneğe uymakta güçlük çekmişlerdir. Fakat son seçimlerde o geleneğin yeniden önemsendiği görülüyor.

Burada, Cumhuriyet döneminde milletvekilliği görevinde bulunanların bir kısmını, fotoğraflarıyla hatırlayalım. Çoğu İstanbul'da oturmaktaydı. Aralarında başka illerden aday gösterilenler de vardı. Ama büyük bir kısmı İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girdiler. İçlerinde ünlü doktorlar, iş insanları, öğretmenler vardı. Doktorlar arasında Atatürk'ün rahatsızlığı sırasındaki hekimler heyetindeki Yahudi Doktor Abravaya Marmaralı, Rum iş adamlarından Aleksandros Hacopulos, Ermeni Sahak Berç Turan vardı.

Çok partili hayata geçildikten sonra, Demokrat Parti iktidarı da o geleneği sürdürdü. DP'nin aday listelerinde bulunan Salamon Adato, (Yahudi), Zakar Tarver (Ermeni), Ahilya Moshos (Rum) seçilenler arasındaydı.

1961 Kurucu Meclisi'nde de Hermine Agavni Kalutsyan (Ermeni), Erol Dilek (Yahudi), İsak Altabev (Musevi) Temsilciler Meclisi üyelerindendi. Son mecislerimizde de DYP'den Cefi Kamhi (Yahudi), CHP'den Selina Doğan, AKP'den Markar Esayan, HDP'den Garo Pay-

ABRAVAYA MARMARALI
(1879-1953)
Yahudi doktor, siyasetçi.
(5. ve 6. dönem)

ALEKSANDROS HACOPULOS
(1911-1980)
Rum öğretmen ve siyasetçi.
(5. ve 6. dönem)

SAHAK BERÇ TURAN
(1920-1997)
Ermeni müteahhit, öğretmen.
(1. dönem)

SALAMON ADATO
(1894-1954)
Yahudi doktor, avukat,
siyasetçi. (8. ve 9. dönem)

ZAKAR TARVER (1893-1960)
Ermeni doktor, siyasetçi.
(5. ve 6. dönem)

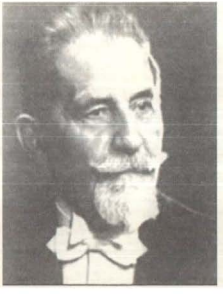

AHİLYA MOSHOS
(D.- ? – 1966)
Rum savcı, siyasetçi.
(9. dönem)

HERMİNE AGAVNİ
KALUTSYAN (1914-1989)
Ermeni matematikçi ve
siyasetçi. (7. dönem)

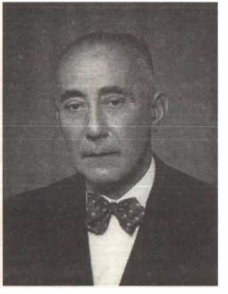

İSAK ALTABEV
(1900-1962)
Yahudi iş adamı, idareci,
siyasetçi (11. dönem)

lan (Ermeni) milletvekillerimiz arasındaydılar.

Bu yazıyı bitirirken, bir kere daha belirtelim: Milletimizi oluşturan "vatandaş grupları"mızı tek tek sayarken, o gruplardan bazılarını saymayı unutan politikacılarımız, o hatalarını düzeltmelidirler. Hafızalarını tazelemek için, kendi adlarının da bulunduğu Meclis albümlerinin sayfalarını karıştırmaları yeterlidir. Meclisimizde milletimizi temsil etmekte olanlar arasında, fotoğraflarıyla birlikte onların da adları vardır.

Mübadele yıllarında Yunanistan'a göç eden Rumlar, 1924.

SARO DADYAN

25 Kasım 1988'de İstanbul'da doğan Saro Dadyan, İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme ve İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih bölümlerinden mezun oldu. Yüksek lisansını ise Koç Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Bilimleri programında tamamladı.

Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi, Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar ve Sergüzeşt-i İstanbul gibi kitapları yayımlandı.

19. yüzyıl Osmanlı tarihi, İstanbul tarihi, mimarlık tarihi ve modern sanat üzerine çeşitli kitapların editörlüğünü ve belgesellerin danışmanlığını üstlendi. Yine aynı konularda ulusal ve uluslararası mecralarda çeşitli makaleleri yayımlandı.

Çalışmalarını Bahçeşehir Üniversitesi, Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nde sürdüren Dadyan, yine Bahçeşehir Üniversitesi'nin Sinema ve Medya Araştırmaları doktora programında eğitimine devam etmektedir.

Eski İstanbul'un UNUTULMUŞ CEMAATİ BULGARLAR

İstanbul, Bulgarlar için hem siyasi ve kültürel bir merkez, hem de bir rol modeldi. Bunun bir göstergesi olarak, diğer birçok toplumun aksine Bulgarlar, İstanbul'dan bahsederken Konstantinos'un şehri olarak değil, "Çarların Şehri" yahut "Şehirlerin Çariçesi" anlamına gelen "Tsarigrad" ismini kullanmışlardır.

İstanbul'da Bulgarlar, ağırlıklı olarak Fener, Balat, Eminönü, Langa, Yenikapı, Şişli, Ortaköy ve Edirnekapı gibi ticaretin, tarımın ve hayvancılığın sürdürüldüğü semtlerde ikamet ediyorlardı.

İstanbul'un geçmişiyle ilgili yayımlanmış kitaplarda, çeşitli nedenlerle gayrimüslim vatandaşlar söz konusu edildiklerinde, genellikle Ermeni, Rum ve Musevi cemaatlerin varlığından bahsedilir. Kitabın konusu eski Beyoğlu ise o zaman da mutlaka topluca "Levanten" sıfatıyla tanımlanan, İtalyan, Fransız, İspanyol, Alman, İngiliz, kısacası Avrupa kökenli İstanbullular gündeme gelirler. 1920'li yıllardan itibaren İstanbul'un bir de, Bolşeviklerden kaçan asilzade Beyaz Rusları vardır.

Osmaniye zırhlısından Fener ve Patrikhane.

Eminönü, Bulgarların ikamet ettikleri semtlerden biriydi. (Saro Dadyan koleksiyonu)

Anlayanlara göre, kentimize onlar da ayrı bir zarafet katmışlardır. Aslında, bir önceki paragrafta sıralanan bütün bu cemaatlerin dışında, başka topluluklar da vardır ama bunlardan pek bahsedilmez (...)[1]

Bu serzenişi dile getiren Georgi Kostandov, İstanbullu Bulgarlar üzerine yazılmış, bir elin parmaklarını geçmeyecek yayınlardan birini yapmış bir isimdi. 2011 yılında yayımladığı *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul* isimli çalışmasında, İstanbul'un kaybolmaya yüz tutmuş ve unutulmuş cemaatlerinden biri olan Bulgar cemaatinin tarihinin yanı sıra, kendi hatıralarını, çocukluğunun, gençliğinin İstanbul'unu da kaleme almıştı. 2019 yazında kaybettiğimiz Georgi Bey'le kitabı ilk çıktığında Burgazada'daki evinde bir söyleşi gerçekleştirmiştim, bu kitabı

1. Simeon Trayçev Radev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi*, çev. ve ed. Georgi P. Kostandov, (İstanbul: Kronik, 2018), s. 20.

1900'lü yıllarda Bulgarlar. (Talat Albayrak kitapları)

yazmasındaki en büyük etkinin, motivasyonun ne olduğunu sorduğumda da yine benzer bir serzenişle şöyle demişti:

"Ben bu kitabı yazarken İstanbul'da bir Bulgar cemaatinin de var olduğunu ve onların da bu topraklar üzerinde bir tarihlerinin olduğunu göstermek için yazmıştım. Çünkü ne yazık ki Bulgarlar kayıt tutmak hususunda pek titiz davranmamışlar ve bu cemaate dair bir şeyler bırakmak istedim."

İstanbul'daki Bulgar cemaatinin bu kadar göz ardı edilmesinin, haklarında kısıtlı miktarda belge ve bilgi olmasının, muhtemelen onların kayıt tutmadaki eksikliğinin yanı sıra, Tanzimat öncesi Osmanlı idaresinde uygulanan Millet Sistemi'nin de rolü vardı. Bizans İstanbul'unda da Bulgarların şehirde var olduğu hatta yeri geldiğinde İkinci Iustinianos gibi imparatorların tahtlarını ellerinde tutabilmek, isyanlara ve darbelere karşı durabilmek için Bulgar hanlarından yardım aldıkları bilinir. Fakat Osmanlı yönetiminde Bulgarlar müstakil bir cemaat olarak kabul edilip teşkilatlandırılmamıştır. Millet Sistemi olarak anılan, üzerine birçok çalışmanın yapılıp, çeşitli tartışmaların sürdüğü bu sisteme göre özetle gayrimüslim cemaatler inanç sistemlerine göre sınıflandırılmışlar, Bulgarlar da diğer birçok Ortodoks topluluk gibi Rum Patrikhanesi'nin sorumluluğu altına verilmiş ve resmi işleyişte Millet-i Rum olarak kabul

1900'lü yıllarda İstanbul'da yaşayan Bulgarların giyim tarzları.

görmüşlerdir. Dolayısıyla, asırlar boyunca Bulgarların ibadet ve eğitim gibi en temel ihtiyaçları da Rum Patrikhanesi'nin idaresinde, Rum din adamları ve yönetiçileri tarafından, Rumca olarak sağlanmıştır.

Halil İnalcık da Osmanlı'nın uyguladığı bu politika nedeniyle Bulgarların sadece Osmanlı coğrafyası içerisinde değil, Avrupa camiasında da ayrı bir millet olarak tanınmadığına ve Bulgar kimliği ve milliyetçiliğine dair ilk hareketlerin 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başlarında başladığına dikkat çeker. İnalcık, Bulgar kimliği ve dilinin canlandırılmasında 1762'de Paisii isimli bir rahibin kaleme aldığı *Bulgar Halkının, Çarlarının ve Azizleri'nin Tarihi* isimli kitabı ile Sofroni isimli başka bir rahibin Bulgar halkının 19. yüzyıl başındaki durumunu anlatan kitabının önemli bir rol oynadığına ve Jorj Venelin isimli bir Rus filoloğun kaleme aldığı *Eski ve Yeni Bulgarlar* adlı eseriyle

Bulgarların Rus coğrafyasına tanıtıldığına değinir.

Bulgar toplumu arasındaki bu hareketlilik, cemaatin idarecisi konumundaki Rum Patrikhanesi'ni de harekete geçirmiş ve muhtemelen bu gibi milliyetçi çalışmaların önünün kesilmesi için 1767'de Bulgar tarihinin önemli merkezlerinden Ohrida Başepiskoposluğu kaldırılmış, 1800 yılında yayımlanan bir tamimle Bulgarca eğitim ve dini törenler yasaklanarak sadece Rumcanın kullanılması ve Rumca kitapların okutulması emredilmiş, eski Bulgar patriklerine ait kütüphane dini törenlerle yakılarak yok edilmiştir. Dolayısıyla Bulgarların erken dönem milliyetçilik hareketleri tabi oldukları Osmanlı yönetimine karşı değil, sorumluluğu altında oldukları Rum Patrikhanesi'ne karşı doğmuştur. Özellikle Rumeli coğrafyasındaki kiliseler ve cemaatleri Rumlar ve Bulgarlar arasında mücadelelere sahne olmuş, devamlı iki millete mensup rahipler arasında el değiştiren kiliseler ilginç olayların yaşanmasına neden olmuştu. Georgi Kostandov ile yaptığımız röportajda bu mücadeleler yüzünden amcasının üç defa vaftiz olmak zorunda kaldığını şu cümlelerle anlatmıştı:

> Amcam 1911 doğumluydu ve doğduğunda Bulgar bir papaz tarafından vaftiz edilmiş fakat birkaç gün sonra onların oldukları bölge Rumların eline geçmiş ve bu sefer bir de bir Rum papazı amcamı vaftiz etmiş. Birkaç gün sonra ise Bulgarlar geri dönmüş ve amcam Bulgar papazı tarafından bir defa daha vaftiz edilmiş yani amcam tam üç kere vaftiz olmuş.

Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nin yürüttüğü bu tür baskıcı kültürel ve dini politikalara karşı milli benliğin oluşturulması ve korunması için dilin ve eğitimin modernleştirilmesinin önemini kavramışlar ve 1835 yılında Avrupai anlamda modern eğitim veren ilk Bulgar okulunu Gabrova'da kurmuşlardır.

Balkanlarda süregelen bu mücadelenin İstanbul'da da yankıları olmuş, şehrin özellikle hububat ticaretinde aktif roller üstlenen Bulgar çorbacıları ve Stefan Vogoridi gibi Osmanlı sarayına yakın, Bulgar asıllı isimler, Bulgarların anadillerinde eğitim almaları, ibadet etmeleri, yayınlar yapmaları ve ayrı bir cemaat olarak kabul edilmeleri için uzun yıllar süren mücadeleler vermişlerdir.

Tarihe bakıldığında sadece Osmanlı döneminde değil, Bizans döneminde de İstanbul'un Bulgarlar için hem siyasi ve kültürel bir merkez, hem de bir rol model olduğu görülür. Diğer birçok toplumun aksine Bulgarlar, İstanbul'dan bahsederken Konstantinos'un şehri olarak değil, "Çarların Şehri" yahut "Şehirlerin Çariçesi" anlamına gelen "Tsarigrad" ismini kullanmışlardır. Orta Çağ'dan beri süregelen İstanbul'un Bulgarlar için merkez olma durumu, erken Bulgar milliyetçiliğinin baş gösterdiği 19. yüzyılda da devam etmiş, ilk cemaat idaresi, ilk kilise, Bulgarca matbaa ve gazete ve erken dönem modern Bulgar okulları yine İstanbul'da kurulmuş ve Bulgaristan coğrafyasına buradan dağılmıştır. Yine aynı yıllarda Bulgarların yoğun yaşadığı Rumeli topraklarındaki çocuklara cemaat tarafından burslar verilerek Galatasaray, Robert

İstanbul'da kasaplık yapan esnaf.

Kolej, Bebek Saint Benedetto Fransız Koleji gibi İstanbul'un önde gelen okullarında eğitim almaları sağlanmıştır. Bu okullarda yetişen isimler, modern Bulgaristan'ın kuruluşunda önemli roller üstlenmiş, Bulgaristan'ın ilk siyasetçileri, devlet adamları, bürokrat ve diplomatları çoğunlukla İstanbul kolejlerinde eğitim almış bu öğrenciler arasından çıkmıştır. İstanbul'un Bulgar kimliğinde ve siyasetinde oynadığı bu aktif rolü edebiyat tarihçisi Tonço Jeçev şu sözlerle betimler: "Güçlü imparatorluklar başkenti, dünya diplomasinin odağı, Ortodoksluğun beşiği, Roma'dan sonra yerkürenin merkezine dönüşen İstanbul'a bu denli yakınlığımız, ulusal karakter ve özelliğimizde kalıcı ve çok derin izler bırakmıştır kuşkusuz."[2]

2. Hüseyin Mevsim (ed.), *Bulgar Gözüyle İstanbul*, Ankara: TTK, 2011), s. 7

BULGAR CEMAAT BİRLİĞİ

1840-1880 yılları arasında İstanbul'daki Bulgarların 50 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus genel olarak kasaplık, fırıncılık, sütçülük, bahçıvanlık, dericilik ve tarım işçiliği gibi işlerle uğraşıyordu ki özellikle sütçülük Osmanlı İstanbul'unda Bulgarlarla özdeşleşmiş bir işti. Geçtiğimiz yıllarda kaybettiğimiz ve dükkanının kapatılması uzun süre tartışmalara neden olan, herkesin Kaymakçı Pando Amca olarak tanıdığı Pandelli Shestakof bu eski İstanbul geleneğinin son temsilcisiydi. 1895 yılında dedesi tarafından kurulan Beşiktaş Çarşısı'ndaki sütçü dükkanını işleten Pando Amca'nın 2014'te dükkanını tahliye etmesiyle İstanbul'un belleğinde önemli bir yeri olan 119 yıllık bir mekân da tarihe karışmış oldu.

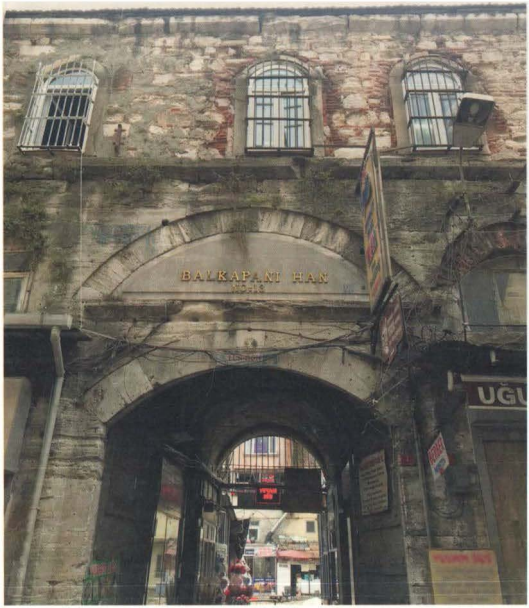

Tahtakale'deki Balkapanı Han'ı, Bulgar tüccarların yoğun olarak kullandıkları handı.

Bu mesleklerin yanı sıra, özellikle Eminönü ve Tahtakale'deki hanlarda ticarethaneleri bulunan ve ağırlıklı olarak hububat ticaretiyle ilgilenen daha varlıklı Bulgarlar da mevcuttu. Neticede, Bulgar cemaatinin bir kimlik kazanmasına ve bağımsız bir cemaat olarak kabul edilmelerine de bu tüccar sınıfı öncülük etti. 1840'lı yıllarda bir araya gelen Bulgar tüccarlar kendi aralarında gayriresmi bir Bulgar Cemaat Birliği kurdular. Birliğin amacı, sadece İstanbul'daki değil, imparatorluğun her köşesindeki Bulgarların sorunlarıyla ilgilenmek, Bulgarca yayın ve eğitimi desteklemek ve yetenekli Bulgar gençlerinin İstanbul'un önde gelen eğitim kurumlarında öğrenim görebilmelerine olanak sağlamaktı. Bu oluşum gayriresmi bir birlik olmakla birlikte gerek Osmanlı yönetimi gerekse de diplomatik mahfiller Bulgarlarla ilgili meseleler söz konusu olduğunda bu cemaat birliğini muhatap almaya ve sorunların çözümünde onlarla iş birliği yapmaya başladı. Bulgar tüccarların yoğunlukta olduğu İstanbul hanları, özellikle de Tahtakale'deki Balkapanı Han, erken dönem Bulgar kimliğinin ve milliyetçiliğinin inşa edildiği, cemaatin ve kilisenin bağımsızlığı için yapılacak çalışmaların görüşüldüğü önemli bir merkeze dönüştü. Stambolski anılarında Balkapanı Han'ın Bulgar kimliği için yeri ve önemini şu satırlarla dile getirir:

Gerek ticari ve dini, gerek siyasi açılardan gerekse de ihtilal bakımından Balkapan Han Bulgar hareketinin merkezi sayılıyordu. Milli davamızla ilgili bütün planlar burada yapılıyordu. Dışarıdan gelen bütün aydınlarımız, tüccarlarımız, siyasetçilerimiz, hatta devrimcilerimiz burada buluşuyorlardı. Burası bütün Bulgar gençlerin, yazıhane sekreterleri, muhasip ve katiplerin, keza Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Robert Kolej, Bebek Katolik Koleji gibi çeşitli mekteplerden talebelerin yuvasıydı; o gençlerki kaynayan coşkuları ve vatanperverlikleri bütün Bulgaristan'a yayılıyor ve

19. yüzyılda Robert Kolej ve çevresi. (Saro Dadyan koleksiyonu)

daha büyükçe şehirlerde hürriyet sevdasıyla yanıp tutuşan delikanlıların kalplerinde karşılık buluyordu.[3]

1848 yılında Bulgarca yayın yapan ilk gazetelerden biri olan *Tsarigradsi Vestnik* yani "*İstanbul Gazetesi*" de yine Tahtakale'deki Balkapanı Han'da İvan Bogorov tarafından yayımlanmaya başlandı. Balat'taki Demir Kilise'nin karşısında bugün de varlığını devam ettiren Bulgarların "metoh" binası 1851 yılında inşa edilerek burada da Bulgarca yayın yapan bir matbaa vücuda getirildi. İstanbul'da yayımlanan gazete ve kitaplar Rumeli coğrafyasındaki Bulgarlara da etkin bir şekilde dağıtılarak, İstanbul'da Bulgar kimliğinin ve cemaatinin inşası için yapılan çalışmalardan haberdar edildiler. Bu sayede İstanbul'un dışındaki Bulgar-

3. Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları*, çev. Hüseyin Mevsim, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), s. 31-32.

lar da Bulgar cemaat Birliği'nden ve sürdürdüğü çalışmalardan haberdar olabildi. Stambolski, çocukluk günlerindeki Bulgarca yayınlara ve İstanbul'un kültürel önemine şu satırlarla dikkat çeker:

> Kazanlık'a ara sıra *Tilegrafos tou Vosporu ke Vizantis* adında Rumca bir gazete geliyordu, ama sadece Rumca bilen birkaç çorbacı arasında dolaşıyordu; Bulgarca gazete ise yoktu. Sadece Kazanlık'a kitap satmaya gelen bazı kitap tüccarları, İstanbul'da Divitçiyan Matbaası'nda basılmış dini takvimler, dualar ve aziz yaşam öyküsü gibi Bulgarca kitaplar bırakıyorlardı. Bu basılı eserlerde az da olsa Bulgarlar, Bulgarca, Bulgarca imla, papazlar, İstanbul'daki Bulgar Kilisesi, Bulgar temsilcileri toplantısı vs. gibi konular hakkında bir şeyler anlatılıyordu...
>
> Bu arada Bulgarca basılan ve ahaliye fayda sağlayan kitaplar arasında *Bılgarski knijitsi* (Bulgar Kitapları) başlıklı mecmua da ortaya çıktı. Mecmua, İstanbul'da çıkıyor, gençler arasında hararetle okunuyor ve İstanbul'da Bulgarlar hakkında ne yazıldığını ve ne yapıldığını öğrenmek için yeni sayılar sabırsızlıkla postadan bekleniyordu. Bu kitaplar çoğu talebe arkadaşım olan Kazanlık gençlerinde, yurtdışında okumaya gitme arzusu ve hevesi uyandırıyordu. Böylece 8-10 kişi Kazanlık'ı terk etti; kimileri Rusya'ya, Kiev'e, Odesa'ya, başkaları da İstanbul'a gidiyorlardı; İstanbul'a gidenler arasında kasabamızda muallimlik yapan İvan Naydenov da vardı.[4]

Bulgar Cemaat Birliği yayıncılık faaliyetlerinin yanı sıra, Üsküp, Manastır, Filibe ve Rusçuk gibi Bulgar nüfusun yoğun olduğu vilayetlerdeki yetenekli gençlerin İstanbul'a gönderilerek eğitimlerine burada devam etmeleri için teşvik ediyor ve bu vilayetlerden gönderilen gençler birliğin sağladığı burslarla İstanbul'un önde gelen eğitim kurumlarına yerleştiriliyordu.

Cemaat Birliği'nin bu etkin faaliyetleri ve güçlü bir dağıtım ağına sahip olan yayıncılık çalışmaları, birliğin İstanbul'un ötesinde Rumeli coğrafyasında da bir otorite olarak kabul edilmesine olanak tanıdı. Galatasaray Lisesi'nde eğitim almak üzere İstanbul'a gelen Hristo Stambolski, o yıllarda birliğe nasıl bakıldığını şu satırlarla anlatır:

> İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati, Babıali nezdinde olduğu gibi, Bulgaristan'daki Bulgar cemaatleri arasında da kendini kabul ettirdi, Babıali'ye ve patrikliğe daha yakın olması nedeniyle bunlar arasında öncü oldu, üyeleri de çoğuyla tanıştıkları nazır ve öteki paşaların huzuruna daha sık çıkabiliyorlardı.[5]

Cemaat Birliği'nin şüphesiz en büyük uğraşı ve başarısı, İstanbul'da Bulgarca ibadet edilecek bağımsız bir kilisenin inşasıydı. İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi'nin inşasını ilk dillendiren ve talep eden Tırnova'nın Rum asıllı metropolitini Babıali'ye ve patrikhaneye şikâyet etmek üzere İstanbul'a gelen Bulgar din adamı Neofit Hilendarski Bozvelli oldu. 1839 yılında İstanbul'a ge-

4. Age, s. 24-25.

5. Age, s. 46.

len Bozvelli, Bulgar cemaatinin İstanbul'daki önde gelen liderleriyle ve tüccarlarıyla görüşerek, İstanbul'da da Bulgarları bir araya getirecek, Bulgarca ibadetin yapılacağı bir kilisenin gerekliliğinden bahsetti. Nitekim Bozvelli, 1845'te Bulgar halkı adına, Babıali'ye verdiği dilekçesinde, İstanbul'da, başında bir Bulgar ruhaninin bulunacağı Bulgar kilisesinin inşa edilmesini ve İstanbul'da bir Bulgar okulu ile matbaasının da açılmasını talep ediyordu. Neticede Bozevelli, Rum Patrikhanesi'nin de tesiriyle sürgüne gönderildi ve Aynaros Manastırı'nda vefat etti ama İstanbul'da yaktığı bu kıvılcım gittikçe büyümeye devam etti.

Bununla birlikte bu o kadar da kolay bir mücadele değildi, daha önce de dikkat çektiğimiz gibi ne Osmanlı coğrafyasında ne de Avrupa'da Bulgar diye farklı bir topluluğun varlığından bile haberdar olmayanların sayısı azımsanmayacak derecedeydi. Bulgarca ibadetin yapılacağı bağımsız bir Bulgar kilisesinin inşası için Babıali'ye başvurulduğunda, Osmanlı bürokratlarının konuya sıcak bakmakla beraber Bulgar milletinden ne kastedildiğini anlayamamalarını Stambolski hatıralarında esprili bir dille şu şekilde anlatır:

(...) Tıpçileştov, "denemekte fayda var" diyerek o arzuhali kaleme almış ve Mustafa Bey'in referansıyla Sadrazam Reşit Paşa'ya arz etmiş. Sadrazam da arzuhali, o zamanlar ilk defa oluşturulan Tanzimat Dairesi'ne havale etmiş. Bir-iki ay sonra Nikola Tıpçileştov Mustafa Bey vasıtasıyla bu daire de arzuhalin, en çok da Rum olan iki üyenin keskin muhalefetiyle karşılaştığını, bütün öteki üyelerin ise arzuhalde dile getirilen talepte kanunlara aykırı hiçbir şey görmediklerini öğrenmiş.

Ancak anılan dairede görev yapanlar "Bulgar Milleti" ifadesinin ne anlama geldiğini bir türlü

19. yüzyılda Rum Patriği ve sinod meclisi. (Saro Dadyan koleksiyonu)

1860 yılında Babıali'nin de onayıyla Vatikan'a bağlı olan Bulgar Katolik Patrikliği İstanbul'da kuruldu ve başına da Bulgar asıllı Arhimandrit Yosif Sokolski getirildi.

anlayamamışlar... birkaç gün sonra başkan Tıpçileştov'u huzuruna çağırarak şu "Bulgar milleti" ifadesinin ne anlama geldiğini sormuş.

"Bu Urum milleti demek değil mi?"

"Hayır, efendim, Bulgar milleti Rum milletinden tamamen farklı. Kendi dili ve yazısı olan Bulgar milleti, Rumeli'nin büyük kısmında ikamet eder."[6]

Bağımsız bir Bulgar cemaatinin ve kilisesinin kurulma çalışmaları devam ederken, diğer yandan tüm Hristiyan Osmanlı cemaatlerini etkilediği gibi misyonerlik faaliyetleri Bulgarları da etkiledi. Hristo Stambolski, İstanbullu Bulgarlar arasında yürütülen misyonerlik faaliyetleriyle ilgili şunları kaydeder,

Enerjik, Lazarist Katolik yönetici Eugenie Bore, hali vakti yerinde Bulgarların çocuklarıyla, umut vaat eden fukara çocuklarını kendi inançlarına çekme amacıyla bir ruhban mektebi açmıştı. Böylelikle Bulgar milleti arasında Propaganda'nın gelecekteki müdavimlerini hazırlamak amaçlanıyordu. Türkiye'deki Bulgarlar arasında da kudretli Fransa'nın ve onu temsilen III. Napoléon'un koruması ve himayesi altında Katolikliğin yayılmasına uygun bir zemin olduğunu görüyorlardı. Bulgar-Rum kilise kavgası Lazaristlerin ekmeğine yağ sürüyor ve bunları teşvik ediyordu, bu yüzden Bulgaristan'ın çeşitli yerlerine, Bulgarları ikna etmek üzere misyonerler gönderiliyordu.[7]

Katolik inancına geçen Bulgarlar, gördükleri desteğin de etkisiyle kendi bağımsız kiliselerini Bulgar Ortodokslardan önce kurabildiler. 1860 yılında Babıali'nin de onayıyla Vatikan'a bağlı olan Bulgar Katolik Patrikliği İstanbul'da kuruldu ve başına da Bulgar asıllı Arhimandrit Yosif Sokolski getirildi. Nüfusun kısıtlı olmasından dolayı mezhep değiştirme Bulgarlar arasında cılız bir hareket olarak kaldı ve Bulgar Katolik Patrikliği'nin devamı sağlanamadı. Fakat bugün aktif olmasa da hala Galata Eski Parmakkapı Sokak'ta bulunan Bulgar Katolik Kilisesi tarihe karışıp unutulan bu hareketin son şahidi olarak varlığını sürdürmeye devam ediyor.

6. Age, s. 34-35.

7. Age, s. 58-59.

AHŞAP KİLİSEDEN DEMİR KİLİSEYE

Bulgarlar ile Rum Patrikhanesinin arasındaki sorunları ve artık Bulgarların mezhep değiştirmeye başladığını gören Osmanlı yönetimi de bu sorunu çözüme ulaştırmaya karar verdi. Bulgar Cemaat Birliği'nin liderliğini Babıali'nin de desteğiyle padişaha da yakın isimlerden Stefan Vogoridi üstlendi. 1770'li yıllarda Stoiko Stoikov adıyla Kazan'da dünyaya gelen Vogoridi, Fenerli Beyler, yahut Feneriot olarak anılan Rum cemaatinin yönetici sınıfı arasında yer almakla birlikte Bulgar asıllı bir isimdi. Sisam Prensliği gibi önemli mevkilere atanan, Sultan İkinci Mahmud'un ve Sultan Abdülmecid'in danışmanlıklarını üstlenen Vogorodi, Rum cemaati içerisinde de aktif bir isimdi ve patrikhanenin yönetiminde de yer alıyordu. Sultan Abdülmecid'e çok yakın bir isim olan Vogoridi'nin kızı Maria'nın kilisedeki

İstanbul´da ilk Bulgar kilisesi, Sveti Stefan.
(Hasan Kuruyazıcı-Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, İstanbul YKY, 2009)

düğününe bizzat Sultan Abdülmecid de katılmıştı ki bu Osmanlı tarihinde de bir ilk olması dolayısıyla o zaman büyük bir ses getirmişti. Osmanlı yönetici sınıfıyla da yakın ilişkileri olan Stefan Vogoridi Mustafa Reşid Paşa'nın desteğiyle cemaat meclisinin liderliğini üstlenerek bağımsız Bulgar kilisesinin inşası için çalışmaya başladı.

Osmanlı Sarayı nezdinde büyük bir itibar ve sevgiye mazhar olan Vogoridi'nin bu davanın liderliğini üstlenmesi meseleyi daha da kolaylaştırıyordu. Bulgarlara ait bir kilisenin inşası için Rum Patriği Antim ile görüşülmüş, patrik de Rumların yoğun olduğu semtlerden bir tanesinde borcu bulunan bir kilisenin tüm borçlarının ödenmesi karşılığında Bulgarlara verilebileceğini söylemiş, fakat Bulgarlar Rumların yoğunlukta olduğu bir mahallede kilise devralmayı uygun görmemişti. Boş bir arazinin satın alınarak yeni bir kilise inşa edilmesi düşünülmüş fakat bunun da fazlasıyla maliyetli olacağı anlaşılmıştı. Bu çıkmazlar neticesinde Stefan Vogoridi başka bir yol düşünerek Fener'de bulunan ahşap depo ve ahırını arazisiyle beraber cemaate bağışlamayı tasarlıyordu.

31 Temmuz 1849 günü Vogoridi, Hacı Stefan Kalfa ile görüşerek inşası planlanan Bulgar Kilisesi'nin nereye inşa edileceği ve nasıl bir mimariye sahip olması gerektiği üzerine konuştu. Hacı Stefan Kalfa, 1844 yılında Babıali'nin inşasında çalışmış ve bu sayede İstanbul'da ismini duyurabilmiş bir mimardı. 6 Ağustos 1849 günü konağında Bulgar cemaatine mensup bir kalabalığı ağırlayan Vogorodi, inşa olunacak kilise için yaptıkları çalışmaları anlattı ve bu kilise için Fener'deki arazisi ile arazinin üzerinde bulunan ahşap depo ve ahırını cemaate bağışladığını duyurdu. Prens Vogoridi ile Hacı Stefan Kalfa'nın yaptıkları görüşmeler neticesinde bu arazi üzerine biri büyük, diğeri küçük iki kilisenin ve bir "metoh" binasının, yani papaz evinin inşasına karar kılındı. 17 Ağustos 1849 günü yapılan ikinci toplantıda ise Hacı Stefan Kalfa, inşa edilecek Bulgar Kilisesi'nin planlarını getirerek bunları cemaat ile paylaştı. Toplantıda hazır bulunanlar bu projeyi kabul etti ve işlerin yürütülmesi için bir kilise yönetim kurulu seçilerek, resmi izinlerin alınması için Stefan Vogoridi'nin Babıali'ye başvurması kararlaştırıldı.

Tüm hazırlıkların tamamlanmasının ardından 17 Eylül 1849 günü Stefan Vogoridi, Babıali'ye bir dilekçe vererek, Rum kiliselerinin kalabalıktan dolayı çok sıkışık olduğunu, ayrıca bazı Bulgarların Rumcayı anlayamadıklarını ve Rumlar, Ermeniler, Katolikler, Yahudiler gibi Bulgarların da kendi dillerinde ibadet edebileceği, kendilerine has bir kiliselerinin olması gerektiğini söyledi. Bir taraftan da Rusların Bulgarlara bağımsız bir kilise vadinde bulunup bazı saf Bulgarları kendi taraflarına çektiklerini söyleyerek Osmanlı yönetimine aba altından sopa gösterdi. Bulgarların Rumlara karşı bir denge unsuru oluşturacağını düşünen ve Bulgarların Ruslara yanaşmasını istemeyip Osmanlı'ya olan bağlılıklarını kuvvetlendirmeyi düşünen Babıali bu isteğe sıcak baktı. Olay fazla uzatılmadı ve Stefan Vogoridi'nin dilekçe vermesin-

den altı gün sonra Sultan Abdülmecid, yayınladığı fermanı ile Bulgarların kendi dillerinde ibadet edecekleri, kendilerine ait bir papaz evi inşa etmelerine müsaade ettiğini bildirdi.

Padişahın müsaadesinin de ardından hiç vakit kaybetmeksizin Prens Stefan Vogoridi'nin bağışladığı Fener'deki arazisinin üzerinde bulunan ve depo ile ahır olarak kullanılan iki katlı yapının düzenlenmesine girişildi. Birkaç haftalık bir çalışmanın ardından bu eski ahşap yapı bir kiliseye çevrildi. 9 Ekim 1849 günü Prens Stefan Vogoridi'nin de katıldığı büyük bir topluluğun huzurunda İstanbul'un, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Bulgar Kilisesi'nin açılışı yapıldı. Slavca yapılan açılış ayinini Szopol Metropoliti yönetti ve bu kiliseye Stefan Vogoridi'nin anısına Aziz Stefan anlamına gelen Sveti Stefan adının verilmesi kabul edildi. Açılışın hemen ardından ahşap kilisenin arkasına bir metoh binasının, yani papaz evinin inşasına başlandı ve 1850 yılında inşaat tamamlandı. 1980 yılında Haliç bölgesinde yapılan yıkımlar ve yol yapım çalışmala-

9 Ekim 1849 günü Prens Stefan Vogoridi'nin de katıldığı büyük bir topluluğun huzurunda İstanbul'un, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Bulgar Kilisesi'nin açılışı yapıldı. Slavca yapılan açılış ayinini Szopol Metropoliti yönetti ve bu kiliseye Stefan Vogoridi'nin anısına Aziz Stefan anlamına gelen Sveti Stefan adının verilmesi kabul edildi.

rı nedeniyle kiliseden ayrılan bu yapı bugün yolun karşı tarafında ve alçak bir seviyede kalmış, terk edilmiş bir halde bulunmaktadır. Bir müddet kullanıldıktan sonra yıkılması ve yerine daha büyük bir kilise binasının inşa edilmesi düşünülen ahşap kilise ise tam kırk dokuz yıl boyunca İstanbul'daki Bulgar cemaatine ev sahipliği yaptı.

İstanbul'daki gelişmeler ve İstanbul'da artık tamamıyla Bulgarlara ait, Bulgarca ibadetin yapıldığı bir kilisenin varlığı Rumeli'deki Bulgarları da heyecanlandırmıştı. Efrem Karanov, çocukluğunun geçtiği Kratov'da İstanbul'daki kiliseye dair nasıl zengin süslemeleri olduğu, mermerlerinin görkemi, kilise havuzunun güzelliğine dair anlatılanları nasıl hayal ettiğini, İstanbul'a geldiğinde de karşısına çıkan ahırdan bozma ahşap kiliseyi gördüğünde yaşadığı hayal kırıklığını hatırlarında şu şekilde anlatır;

> Daha önce Stefan Bogoridi'nin ahırlarının bulunduğu noktada yer alan kilise, gelişigüzel taşlarla kaplı sıradan bir ambardı. Etrafına iskemleler konan giriş kapısının ardında küçük bir çitle kafes gibi kadınlar kısmı ayrılmıştı, duvarlarda tasvir falan yoktu. İkonastasyumda birkaç ikona dikkat çekiyordu, sunak ise küçük bir mekândı. Eski püskü pencerelerden iç mekânı gözden geçirdikten sonra, alçak olduğundan pencereden pencereye tırmanarak, avludan kilisenin dışına baktık: Biçimsiz, gelişigüzel çivilenmiş, bazıları sökük veya asılı duran çürük tahtalar göze çarpıyordu. Bu inanılmaz ve şaşılası durum karşısında ağzımdan istemeden "samanlık" sözcüğü çıkıverdi.[8]

Ahşap kilisenin açılışından yedi ay kadar sonra, 14 Mayıs 1850'de Bulgar Kilisesi Yönetim Kurulu, daha büyük, daha kullanışlı ve kâgir bir kilise binasının inşa edilmesine karar verdi ve inşaat için çalışmalara başladı. 1858 yılının ilkbaharında Babıali'den yeni kilisenin inşa izninin alınması için Bulgar cemaati, Rum patriğinden aracı olmasını rica etti. Rum Patriği de Sultan Abdülmecid'e başvurarak kilisenin küçüklüğünden ve harap olduğundan bahsederek yerine daha büyük ve kâgir bir yapının inşası için müsaade edilmesini rica etti. Osmanlı sarayı bu dileği de kabul etti ve 28 Eylül 1858 günü Sultan Abdülmecid, Bulgarların eski kiliselerinin yerine daha büyük ve kâgir bir kilise inşa etmelerine müsaade ettiğine dair bir ferman verdi. Cemaatin yeni kilise için gittikleri isim ise Ayasofya'nın restorasyonunu üstlenerek Bizans mozaiklerini tekrar ortaya çıkaran ve tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çeken Fossati kardeşler oldu. Bulgar Kilisesi için hazırlanan proje de neobizans tarzında kubbeli, girişinde iki kulenin yer aldığı görkemli ve büyük bir yapıydı. Stambolski'nin anılarında kaydettiğine göre o sırada cemaatin önde gelen birçok ismi Ayasofya gibi ama daha küçük ebatlarda bir kiliseye sahip olmak istemişler, dolayısıyla Ayasofya'yı restore etmiş ve Bizans mimarlığı üzerine uzmanlaşmış olan Fossati kardeşlere başvurmuşlardı.

8. Age, s. 22-23.

Bulgar Cemaati, Ayasofya'yı restore etmiş ve Bizans mimarlığı üzerinde uzmanlaşmış olan Fossati Kardeşlere kilisenin yeniden inşa edilmesi görevini vermişti. (İsviçre Bellinzona, Ticino Kanton Arşivi)

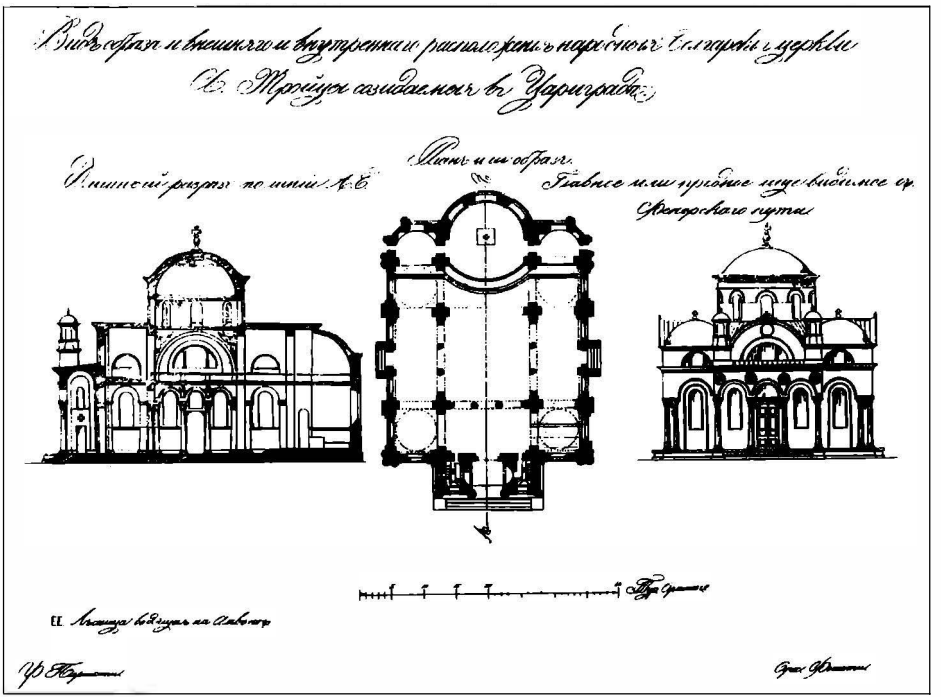

Fossatilerin hazırladığı Bulgar Kilisesi Projesi. (Hasan Kuruyazıcı-Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, İstanbul YKY, 2009)

Fakat yeni kilisenin inşası talihsizliklerle başladı. Çünkü ahşap kilisenin olduğu arazi çürüktü ve böylesine görkemli bir yapıyı taşıyabilecek durumda değildi. Bu yüzden, öncelikle 8 Mayıs 1859'da zeminin kuvvetlendirilmesi için çalışmalara başlandı. Tam iki yüz altmış işçi günler boyunca hiç ara vermeksizin dokuz-on metre uzunluğundaki yüzlerce çam ağacı kazıkları zemine çaktılar. Ayrıca yapı inşa edildikten sonra zeminin kaymaması için kıyı temizlenerek her biri on üç-on dört ton ağırlığında olan otuz üç adet büyük taş blok sahil şeridine yerleştirildi. Zemini güçlendirme çalışmaları tamamlandıktan sonra da 6 Kasım 1859 Pazar günü düzenlenen görkemli bir törenle kilisenin temelleri atıldı. Temel atma töreninde yaşananları *Tsarigradski Vestnik* isimli haftalık Bulgarca gazete şu satırlarla anlatıyordu:

Geçen sayımızda bildirdiğimiz tören çok görkemli geçti. Katılanların sayısı iki bin kadardı. Törene Fener Rum Patriği ile Kudüs, İskenderiye ve Antakya patrikleri de davet edilmişlerdi. Patrikler yanlarında kutsal sinod üyeleriyle birlikte geldiler. Bu kişilerin daha önce başka hiçbir törende bir araya geldiği duyulmamıştı. Rus elçisi Labanov törene elçilik erkanıyla birlikte katıldı. Sırbistan Kapıkahyası Bay Petronieviç de gelmişti. Yunan elçisi davet edilmiş fakat yetişememişti.

Bütün bu saygıdeğer kişiler töreni, özel olarak hazırlanmış, ahşaptan, üstü örtülü bir tribünden izlediler. Tribünün arka duvarına padişah hazretlerinin bir portresi asılmış, göz alıcı çiçeklerden görkemli bir çelenkle de süslenmişti. Önde de merhum Knez Stefan Vogoridi'nin bir portresi asılıydı. Törenin başlamasından bir süre sonra Knez Stefan Vogoridi'nin oğlu Nikolaki Vogoridi yerinden kalktı, Fener Rum Patriği ile beraber temelin yanına gittiler. Orada kutsama duasının okunmasından sonra Knez, içinde, yeni bir altın Türk lirası, bir beyaz Mecidiye ve bir bakır kuruş, üstünde kilise kurulu üyelerinin adlarının, törenin yapıldığı tarihin ve bir de ilk temel taşını koyacak kişi ile mimarın adının kazındığı bir bakır levha, gümüşten küçük bir mala, küçük bir çekiç ve bir duvar fırçası bulunan, ayrıca İstanbul'da yayınlanan çeşitli dillerdeki gazetelerin son nüshalarının bulunduğu bir kutuyu, temel taşında oyulmuş olan özel yere yerleştirdi, üstünü horasan harcıyla kapattı. Ardından bu taşın üstüne ikinci bir taş kondu ve hepsi çepeçevre horasan harcıyla sıvandı.[9]

Böylelikle Fossatilerin projelerini çizdiği yeni kâgir kilisenin inşasına başlandı. Fakat bu kilisenin bitirilebilmesi hiçbir zaman mümkün olmadı. Çünkü yapılan zemin sağlamlaştırma çalışmaları yeterli olmamış ve örülen duvarlarla birlikte temeller de denize doğru kaymaya başlamıştı. Bununla birlikte, kilisenin inşası için cemaatten toplanan hayır paraları çoktan bitmeye başlamıştı ve yeni bir zemin sağlamlaştırma çalışması yaptırmanın imkânı yoktu. Bu nedenle 1860 yılında kilise inşaatı durduruldu. Uzun yıllar boyunca da yeni bir inşaata başlamak kimsenin aklına gelmedi ve böyle bir para bulunamadı.

9. Hasan Kuruyazıcı ve Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, (İstanbul: YKY, 2009), s. 28-29.

Ta ki 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar. Osmanlıların yenik çıktığı bu savaşla birlikte bağımsız Bulgaristan'ın temelleri atıldı ve 1878 Berlin Anlaşması ile Osmanlı'ya bağlı özerk Bulgaristan Prensliği kuruldu. Yeni kurulan prenslik Fener'de yarım kalan kilise inşaatını bir prestij meselesi haline dönüştürdü ve inşaatın masraflarını karşılamayı yeni kurulan Bulgar hükümeti üzerine aldı. Nisan 1887'de yeniden başlaması düşünülen inşaat için ahşap kilisenin etrafında bulunan bazı evler de Bulgaristan Prensliği tarafından satın alındı. Rus Çarı da Bulgaristan'ın bu coşkusuna kayıtsız kalamadı ve henüz inşaatı başlamayan Sveti Stefan Kilisesi için dökümleri ile meşhur Yaroslav kentinde altı tane çan döktürerek bunları İstanbul Bulgar cemaatine hediye etti.

Mimar Hovsep Aznavur ve Bedros Atamyan. (Hasan Kuruyazıcı - Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, İstanbul YKY, 2009)

Yeni kilisenin inşası için çalışmalara başlayan Bulgaristan Prensliği, 1888 yazında kilise projesi için uluslararası bir yarışma düzenledi. Yarışmaya üç mimarın katılmasına rağmen prensliğin tüm şartlarını tam zamanında yerine getirebilen tek mimar, İstanbullu Ermeni bir mimar olan Hovsep Aznavur oldu. Aznavur, çizdiği kilise projesini, onaylanması için Sofya'ya gönderdi. Bulgar hükümeti de Aznavur'un projesini tüm ekleriyle beraber 9 Ağustos 1888'de onayladı ve kilisenin inşa süreci resmen başlatılmış oldu. 23 Şubat 1889'da Bulgaristan'ın Dışişleri Bakanlığı ile Din İşleri Bakanlığı bir araya gelerek inşaat çalışmalarının yürütülmesi ve denetlenmesi için özel bir komisyon kurdu. Komisyonun başına ise İstanbul'daki Bulgar Erksahı yani bir anlamda patriği olan Birinci Yosif getirildi. Birinci Yosif 20 Mayıs 1889'da Adliye Nezareti'ne başvurarak kilisenin inşası için Osmanlı makamlarından da resmi izinleri istedi. Bir taraftan da kilisenin inşasında gereken parayı bulabilmek için cemaatten bağış toplamaya başladı.

Mimar Hovsep Aznavur, yeni kilise için 1859'da Fossatilerin çizdiği projenin daha küçük bir versiyonunu planlamıştı. Fakat bu projenin de uygulanması toprağın elverişsizliği nedeni ile mümkün olmadı. Bunun üzerine Aznavur, daha önce yaptığı çizimlerin boyutlarını daha da küçülttü ve kilisenin inşasına başlandı. Öncelikle Mimar Aznavur'un gözetiminde 1859'da atılan temeller kaldırıldı ve zemin hafriyattan temizlendi. Nisan 1891'de temizleme işleri sona erdikten sonra, zeminin güçlendirilmesi için toprağa kazık çakılmaya başlandı. Onon iki metre uzunluğunda üç yüz kadar kazık çakılması planlanıyordu. İlk günlerde çalışmalar kol gücüyle devam etti. Fakat on beş kadar işçinin her gün çalışmasına rağmen bir kazığı ancak bir haftada çakabildiği görülünce İngiltere'den kazık çakmak için buharlı bir makine getirilmesine karar verildi. 12 Haziran 1891 günü İngiltere'den sipariş edilen buharlı makina İstanbul'a vardı ve bu makinanın sayesinde bir günde bir kazık çakılmaya başlandı. Kazık çakma işlemi sona erdikten sonra, kazıkların üstte kalan kısımları meşe ağacından parçalarla birbirlerine bağlandılar. Bağlanan kazıkların üzerine taş bloklar döşendi ve bu blokların üzeri de kireç harcından bir katmanla kaplandı. Böylelikle Nisan 1892'ye gelindiğinde zemin sağlamlaştırma çalışmaları nihayete ermiş oldu. 26 Nisan 1892 günü ise Bulgar Erksahı Birinci Yosif'in yönettiği dini bir tören ile kilisenin temel atma töreni gerçekleştirildi.

Fakat kısa sürede bu projenin de inşa olunamayacağı anlaşıldı. Bütün ümitler tükenmiş ve neredeyse yeni kilisenin inşasından vaz geçilecekken Hovsep Aznavur, yeni bir öneri getirdi. Çürük zemini zorlayacak, toprağa baskı yapıp devamlı kayma tehlikesi olan kâgir bir kilise inşa etmek yerine, daha hafif, daha sağlam, depreme daha dayanıklı ve toprağa daha az baskı yapacak demir bir kilisenin inşası Fener için daha uygun olacaktı. Ayrıca prefabrik olarak fabrikada üretilecek olan bu demir kilise bir tehlike söz konusu olduğunda sökülerek İstanbul'un başka bir köşesine de inşa olunabilecekti.

Aznavur bu projesini hem Bulgar Patriği Birinci Yosif'e hem de Bulgar hükümetine kabul ettirebildi. Bunun üzerine 1892 yılının sonlarında Bulgaristan, Fener'e inşa olunacak demir kilisenin döküm işini yapacak fabrikayı bulmak üzere uluslararası bir yarışma düzenledi. Yarışmayı Viyana'da bulunan R. Ph. Waagner firması kazandı ve Hovsep Aznavur'un çizdiği projede ufak değişiklikler yapan fabrika mühendisleri hemen kilisenin parçalarının dökümüne başladı. Demir parçaların dökülmesi yaklaşık olarak üç sene kadar sürdü ve nihayetinde 2 Ekim 1895 günü çalışmalar tamamlandı. Kilisenin herhangi bir eksiğinin olup olmadığını görmek isteyen mühendisler, kiliseyi öncelikle fabrikanın avlusunda kurdular ve bir asırdan fazladır Fener'i süsleyen Demir Kilise birkaç hafta boyunca Viyana'daki fabrikanın avlusunda arzı endam etti. Hazır kilise kurulmuşken Viyana'daki fabrika kilisenin iç süslemelerinin de Viyana'da yapılmasını teklif etti ve bu konuda da Bulgaristan'dan olur aldı.

Hovsep Aznavur'un demir kilise projesi için uluslararası bir yarışma düzenlendi ve yarışmayı Viyana'daki R. Ph. Waagner firması kazandı. Üç sene boyunca parçaları dökülen kilise 2 Ekim 1895'te tamamlanarak, öncelikle fabrikanın bahçesinde kuruldu, sonrasında tekrar sökülerek İstanbul'a taşındı. (Saro Dadyan koleksiyonu)

Tüm çalışmalar nihayete erdikten sonra sökülen kilisenin parçaları gemilerle İstanbul'a taşınmaya başlandı. Demir Kilise'nin parçalarını, Viyana'dan Trieste'ye, oradan da Adriyatik üzerinden İstanbul'a taşıyan gemilerden ilk olarak yirmi tonluk parça taşıyan Llyod Şirketi'nin iki gemisi 22 Kasım 1895 günü İstanbul Limanı'na demir attı. Waagner Firması da kilisenin Fener'de kurulması için on beş teknisyenini İstanbul'a göndermişti. Büyük bir hızla çalışmalara başlayan ve tek tek parçaları kuran ekip 14 Haziran 1896 günü Demir Kilise'nin inşasını tamamlayarak anahtarları inşaat komisyonuna teslim ettiler. Fakat kilisenin hemen açılması söz konusu değildi. Çünkü Ortodoks kiliselerinin en önemli parçalarından bir tanesi olan ve ruhanilerin bulunduğu bölmeyle ibadet eden halkın yer aldığı ana salonu birbirinden ayıran ikonostasis henüz inşa olunmamıştı. İkonostasisin inşası ve üzerinde yer alacak ikona-

Demir Kilise'nin İkonastasisi.

Kilise yeni restorasyonuyla
7 Ocak 2018 günü tekrar ibadete açıldı.

ların resmedilmesi için Mimar Hovsep Aznavur Rusya'ya gitti. İkonostasis'in yapımını Rus Çarı'nın baş marangozu Nikolay Aleksiyeviç Ahapkin üstlendi. İkonalar ise ressam Klavdiy Lebedev tarafından resmedildi.

İkonostasis'in de yerleştirilmesinin ardından 20 Eylül 1898'de kilisenin açılışı yapıldı. Yapımı yılan hikâyesine dönen ve zeminin çürük olması nedeniyle bir türlü inşa edilemeyen Fener'deki Bulgar Kilisesi bu dezavantajı sonrasında bir avantaja çevirdi. İstanbul'un ilk prefabrik yapısı olan kilise özgün mimarisi sayesinde İstanbul'un anıtsal eserlerinden bir tanesi haline geldi. Bulgarların Sveti Stefan ismiyle andığı kilise İstanbullular arasında ise Demir Kilise olarak bilinir. Özellikle 1980'lerde Haliç'te yapılan yıkımlar ve yol çalışmaları sonrasında mahalleden ayrılan ve etrafındaki binaların da yıkılması sonrasında yolun diğer tarafında tek başına kalan Sveti Stefan Kilisesi daha da görkemli ve büyüleyici bir manzaraya sahip oldu. Kilise son birkaç yıldır restorasyon nedeniyle kapalıydı, uzun çalışmaların ardından 7 Ocak 2018 günü tekrar ibadete açıldı.

BULGAR ERKZAHLIĞI

1849'da ahşap Bulgar kilisesinin ibadete açılmasıyla birlikte bu kilisenin mali ve idari işlerini yürütecek 17 kişilik bir kilise meclisi oluşturuldu. Kilise meclisinin ilk faaliyeti ise, ilerleyen yıllarda Bulgar kilise ve kültür hayatının en önemli mekânı haline dönüşecek olan metoh binasını inşa etmek oldu. Bugün hala ayakta olan bu yapı kilisenin tam karşısında, tarihi surların önünde inşa edilmiş 25 odalı kâgir bir yapıydı. Papaz evi olarak açıklanabilecek metoh binası, İstanbul'daki Bulgarların bir araya geldiği, Bulgarca yayınların yapıldığı, Bulgarca derslerin verildiği, İstanbul'un ilk Bulgar okulu Kiril Metodi'nin kurulduğu ve Bulgar nüfusun yoğun olduğu Rumeli vilayetlerine gönderilecek öğretmenlerin yetiştirildiği bir mekân haline geldi. Yapıyı, Osmanlı sarayı ve hükümeti için de çalışan Hacı Stefan Kalfa inşa etti ve Sisam Prensi Stefan Vogoridi'nin de katıldığı bir törenle yapı 23 Nisan 1850 günü hizmete açıldı.

Artık Bulgarların da kendilerine ait bir kilise ve cemaatleri olduğu için bu cemaatin başına bir episkopos atanması gerekiyordu ve Fener Rum Patrikhanesi tarafından Sırp asıllı Ahrimandrit Stefan Kovaçeviç Bulgar kilisesinin ve cemaatinin episkoposu tayin olundu. 1856 yılında Kırım Savaşı'nın son bulması ve tüm imparatorluk vatandaşlarının her alanda eşit kabul edildiği Islahat Fermanı'nın yayımlanmasıyla beraber Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrı tamamen bağımsız bir kilise ve cemaat olarak teşkilatlanmaları için Babıali'ye dilekçeler vermeye başladılar. 5 Ekim 1858'de ise cemaatin başına daha önce patrikhane tarafından Aynaroz'a sürgün edilmiş olan İlariyon Stayonoviç isimli Bulgar asıllı din adamı geldi, Stayonoviç'in cemaatin liderliğini üstlenmesiyle bağımsızlık talepleri de artmaya başladı.

1860 yılına değin Rum patrikhanesi ile bağımsızlık için görüşmeler yapıldı ama bu görüş-

meler bir sonuca bağlanamadı. Aynı yıl Bulgar Katolik Patrikliği'nin de resmen kurulduğunu gören Bulgar Ortodokslar patrikhane ile olan bağları tamamen kesme kararı aldılar. 3 Nisan 1860 günü Bulgar kilisesinde düzenlenen Paskalya ayininde sıra patriğin ömrü için dua etmeye gelince cemaatin de ısrarıyla patriğin değil, Episkpos İlariyon Makariopolski'nin yönettiği törenle padişahın ömrü için dua edildi. Neticede sembolik de olsa ilk defa Ekümenik patrikhane tanınmamış ve duada patriğin adı, anılmamıştı, tarihe "Bulgar Paskalyası" olarak geçen bu olayla Episkopos Makariopolski, patriğin adını anmayarak aslında artık kendisinin bağımsız Bulgar kilisesinin ruhani lideri olduğunu ilan etmiş oluyordu.

Bu olay tüm Bulgar camiasında büyük yankı buldu, Babıali'ye Bulgarların ayrı bir cemaat olarak kabul edilmeleri için ardı ardına dilekçeler yağdı, İstanbul'un dışındaki Bulgar kiliselerinde de artık patriğin adına değil, İstanbul'daki ruhani lider İlariyon Makariopolski'nin adına dualar edilmeye başlandı. Fakat Osmanlı yönetimi patrikhaneden yana tutum alarak, Bulgar din adamların patriğin otoritesini kabul etmelerini istedi. 24 Şubat 1861'de ise dini törenlerde patriğin adını anmayan psikoposlar İlariyon, Avskentiy ve Paisiy afaroz edilerek sürgüne gönderildiler.

Fakat Bulgarların talepleri son bulmadı, 1864 yılında daha önce sürgüne gönderilen üç Bulgar ruhaninin İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi. Fakat bundan sonra Bulgar kilisesinde tören yönetemeyecekler ve Fener semtinde ikamet edemeyeceklerdi. Bu üç ruhani Osmanlı yönetiminin verdiği izinle İstanbul'a gelerek Ortaköy'deki bir konağa yerleştiler ki, bu konak gelecekte Erkzahhane yani bağımsız Bulgar Kilisesi'nin merkezi olacaktı.

Bulgarların patrik mertebesinin altında bulunan Erkzah mertebesinde bir ruhani önderin başkanlığında otonom bir kilise kurmaları için Patrikhane ve Babıali ile yaptıkları görüşmeler uzun yıllar daha devam etti. Neticede Osmanlı yönetimi bu sorunu tamamen çözmek düşüncesiyle Bulgar nüfusun yoğun olduğu bölgeleri Rum patrikhanesinden ayırarak Bulgarların ayrı bir cemaat olarak teşkilatlanmalarını kabul etti ve 27 Şubat 1870'te Sultan Abdülaziz'in onayladığı

Osmanlı yönetimi Bulgar sorununu tamamen çözmek düşüncesiyle Bulgar nüfusun yoğun olduğu bölgeleri Rum patrikhanesinden ayırarak Bulgarların ayrı bir cemaat olarak teşkilatlanmalarını kabul etti ve 27 Şubat 1870'te Sultan Abdülaziz'in onayladığı "Bulgar Erkzahlığı Fermanı" ile Bulgarlar resmen ayrı bir cemaat olarak tanınmış oldu.

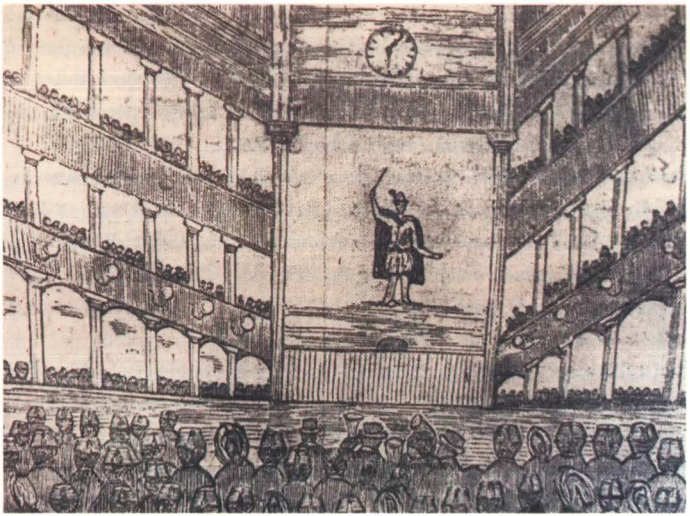

1870'li yıllarda çizilmiş bir krokiye göre Gedikpaşa Tiyatrosu. (Refik Ahmed Sevengil, *Tanzimat Tiyatrosu*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1968)

"Bulgar Erkzahlığı Fermanı" ile Bulgarlar resmen ayrı bir cemaat olarak tanınmış oldu.

Her ne kadar Rum Patrikhanesi bu fermanı kabul etmek istemeyip Bulgar kiliselerini lağvetmeye çalışsa da Osmanlı yönetimi Bulgarlardan yana tutum takınarak fermanın işletilmesini sağladı ve 16 Şubat 1872'de Kırklareli doğumlu, Vidin Metropoliti I. Antim tüm idari yetkileriyle Erkzah olarak Bulgar Milleti'nin başı tayin edildi. İstanbul Rum Patrikhanesi, artık Bulgarların tamamen kendilerinden ayrıldıklarını görünce 16 Eylül 1872'de Bulgar kiliselerini ve tüm cemaatini aforoz ettiğini açıkladı. Fakat neticede artık Bulgarlar da Rum, Ermeni, Yahudi gibi diğer gayrimüslim cemaatlerle eşit seviyede kabul edilen bağımsız bir cemaat olarak kabul görüp teşkilatlanabilmişlerdi.

Erkzahhane'nin kurulmasıyla ve yeni kilisenin Rumeli'deki vilayetlerden de vergi toplamaya başlamasıyla birlikte İstanbul'daki kültür ve eğitim hayatı da hareketlenmeye başladı. Fener'deki Bulgar okulunu, Kumkapı, Kasımpaşa, Langa ve Topkapı'da kurulan yeni Bulgar okulları takip etti. Bulgarca eğitimi ve Bulgar öğrencilere burs sağlamak üzere ardı ardına hayır dernekleri kurulmaya başlandı. 1872 yılında Mekteb-i Sultani'deki Bulgar öğrencilerin ve Balkapanı Han'da çalışan memurların kurduğu ve belki de ilk Bulgar tiyatro grubu olan bir ekip Gedikpaşa'daki meşhur Güllü Agop Tiyatrosu'nda oyunlarını sergilemeye başladılar. Bu ilk tiyatroyu Ortaköy'de sergilenen Bulgar tarihi ve kilisesi hakkındaki yeni oyunlar izledi. Yine Ortaköy ve Tahtakale gibi semtlerde yeni ve

modern Bulgar matbaaları kurularak, sayısı her geçen gün artan Bulgar okulları için okul kitapları, Bulgarca gazete ve dergiler İstanbul'da basılarak tüm Bulgar coğrafyasına dağıtıldı.

22 Nisan 1877'de ise 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği bir sırada Bulgar Erkzahhanesi'nin başına I. Yosif getirildi. Birçok Bulgar genci gibi I. Yosif de küçük yaşta yetim ve öksüz kalmış fakir bir aileden geliyordu ve Bulgar Cemaat Birliği'nin sağladığı imkânlar sayesinde İstanbul'a gelerek önce bir Rum okulunda, sonrasında da Bebek'teki Fransız Koleji'nde eğitim alma şansına sahip olabilmişti. 1864'te yine cemaatin sağladığı burslarla Paris'te hukuk eğitimi alan I. Yosif, 1872'de yeni kurulan Bulgar Erkzahlığı'nda önce erkzahın sekreterliğini üstlenmiş, sonrasında papaz olmaya karar vererek ruhban sınıfına dahil olmuştu. 1878 yılında son bulan savaşın ardından Bulgar cemaati de yeni gelişmelere ve oluşumlara sahne oldu, her ne kadar Ayastefanos Anlaşması ile Erkzahhane'nin yönetim bölgesinin bağımsız bir Bulgaristan'a dönüştürülmesi kabul edilse de sonrasında düzenlenen Berlin Konferansı'nda Bulgaristan'ın Osmanlı'ya bağlı özerklik bir prenslik olmasına karar verildi.

Her ne kadar Ruslar, I. Yosif'e yönetim merkezini yeni kurulan Bulgaristan Prensliği'ne taşımasını önerdilerse de I. Yosif, prenslikten daha geniş bir alanda sorumluluğu bulunan Erkzahhane'yi kısıtlamamak düşüncesiyle kendisinin bir Osmanlı vatandaşı olduğunu ve Erkzahhane'nin de bir Osmanlı kurumu olduğunu söyleyerek İstanbul'da kalacaklarını duyurdu. Fakat yeni prensliğin kurulmasıyla birlikte İstanbul'dan Bulgaristan'a tersine bir göç başladı ve özellikle iyi eğitim alan gençler, yeni prensliğin idaresinde ve kültür hayatında önemli roller üstlendiler. I. Yosif döneminde Bulgar cemaati hemen her alanda büyük atılımlar ve gelişimler gösterdi. Sadece İstanbul'da değil, Erkzahhane'nin sorumluluğundaki hemen her bölgede modern Bulgar okulları, Bulgar kiliseleri ve tüm bu faaliyetleri destekleyen Bulgar hayır kurumları kuruldu. I. Yosif dönemi İstanbul Bulgar cemaatinin de gelişim gösterdiği ve yeni kurumlar kazandığı bir dönem oldu.

BULGAR RUHBAN OKULU, BULGAR HASTANESİ VE ERKZAHHANE

Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında kurulan modern Bulgar okullarının yanı sıra, Bulgar Erkzahhanesi din adamı yetiştirebilmek için Rum ve Ermeni cemaatlerinin yaptığı gibi kendi ruhban okulunu kurmak için I. Yosif'in başkanlığında çalışmaya başladı. 1894 yılında bugünkü Çağlayan'da okulun inşası için geniş bir arazi satın alınarak, o günün şartlarına göre I. Yosif'in adına tapulandı. Arazi üzerinde bulunan eski bir yapı onarılıp genişletilerek İstanbul'un Bulgar Ruhban Okulu hayata geçirildi.

Cemaatin en büyük ihtiyaçlarından bir tanesi de bir hastaneydi. Devlet hastanelerinin he-

1900'lerin başında Çağlayan Semti ve Bulgar Hastanesi ile Ruhban Okulu. (Saro Dadyan koleksiyonu)

nüz gelişim ve yayılım göstermediği bu devride cemaatler sağlık hizmetlerini de kendi içlerinde halletmenin yollarını arıyorlardı. Rumların Balıklı, Ermenilerin Surp Pırgiç, Ermeni Katoliklerin Surp Agop hastaneleri vardı ve bunlara son olarak Yahudilerim Or Ahayim Hastanesi de katılmıştı. Sağlık hizmetlerine muhtaç fakir Bulgarlar ise Rum veya Rus hastanelerine başvuruyordu ve tüm hastanelerin yatak kapasitesi oldukça sınırlıydı. İstanbul'da bir Bulgar Hastanesi'nin gerekliliğine öncelikle Askeri Tıbbiye'den mezun olan Dr. Georgi Vilkoviç dikkat çekmiş ve Bulgaristan Prensliği'ni bu konuda harekete geçirmeyi başarmıştı.

Vilkoviç'in bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi hastane çalışmalarına ara vermedi. Fener'deki Bulgar Kilisesi'nin kuruluşunun 25. yıl dönümüne denk gelen 28 Şubat 1895 günü I. Yosif'in adıyla bir hayır derneği kuruldu. Bu derneğin amacı cemaatin önde gelenlerinden ba-

ğışlar toplayarak hastane ihtiyacını karşılayabilmekti. Dernek öncelikle hasta ve bakıma muhtaç Bulgarların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Dr. Makridis isimli bir hekimle anlaşarak muhtaçların evlerde tedavisi yolunu izledi. Diğer yandan Bulgar Katolik Lisesi'nden mezun olduğu için çok iyi derecede Bulgarca bilen cerrah hekim Dr. Garabed Yakubyan'la anlaşılarak inşa edilecek hastane ile ilgili çalışmalar başlatıldı.

Hastane için sadece İstanbul'daki cemaatten değil, Rumeli'deki ve dünyanın dört bir yanındaki Bulgarlardan bağışlar toplandı, Bulgaristan Prensliği de ayrıca bu iş için bir fon oluşturdu. Neticede 1896 yılında Osmanlı yönetiminden de hastanenin inşası için ferman alındı ve ruhban okulunun yanındaki arazi de satın alınarak yine Erkzah Yosif adına tapulandı. Hastanenin inşası için Demir Kilise'yi de inşa eden Mimar Hovsep Aznavour ile anlaşıldı ve 1897 yılında Aznavour'un çizdiği planlar çerçevesinde inşaata başlandı. Beş yıl süren inşaatın ardından 5 Nisan 1902 günü I. Yosif'in Erkzahlığa getirilişinin 25. yıldönümünde düzenlenen törenle 50 yatak kapasiteli Evlogi Georgiev Hastanesi hizmete girdi. Diğer cemaat mülklerinde olduğu gibi bu hastane de cemaat adına değil, şahıs adına yani Erkzah I. Yosif adına tapulanmıştı ve Cumhuriyet'e geçişle birlikte diğer gayrimüslim cemaatlerin tapuda yaşadıkları bu sorunu Bulgarlar da yaşadı. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde bulunan hastane, Türkiye Hastanesi adıyla bugün de hizmet vermeye devam etmektedir.

Daha önce sürgünden dönen üç Bulgar din adamının Ortaköy'deki bir konağa yerleştikle-

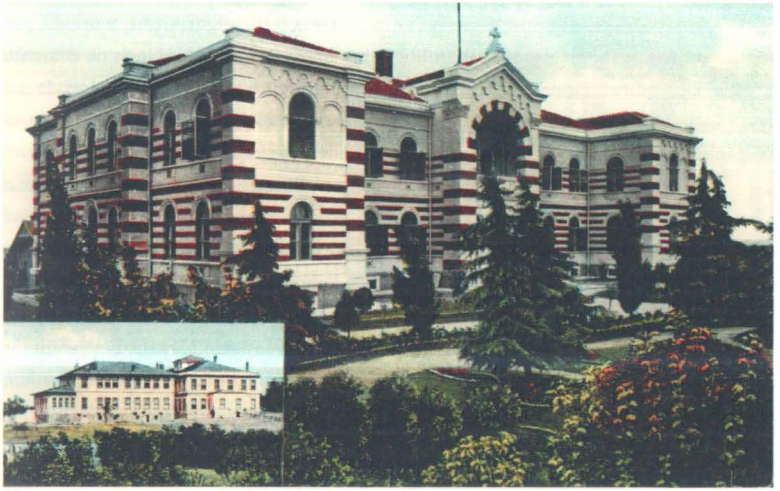

Evlogi Georgiev Hastanesi, bugün Türkiye Hastanesi adıyla hizmet vermektedir. (Saro Dadyan koleksiyonu)

1906'da Bulgar Kilisesi'nin merkezi Şişli'deki konağa taşındı.

rinden ve bu yapının ilerleyen yıllarda Osmanlı Bulgarlarının merkezi, yani Erkzahhane olarak kullanıldığından bahsetmiştik. Bu yapıyı da cemaate kazandıran yine I. Yosif oldu. Konakla beraber etrafındaki bahçeleri de satın alan erkzah, 1906 yılına değin merkez olarak burayı kullandı. Sonrasında ise yine tapuda yaşanan sorunlar nedeniyle yapı, hazineye geçti.

1906'da Ortaköy'ün terk edilmesiyle birlikte Bulgar Kilisesi'nin merkezi Şişli'deki konağa taşındı. Günümüzde de yerinde bulunan ve yine Bulgarlar tarafından kullanılan yapı, Halaskargazi Caddesi üzerinde Atatürk'ün evine çok yakın bir konumda, cadde üzerinde kalan tek tarihi köşk olması ve geniş bahçesiyle bugün de görenlerin dikkatini çeken ve merak uyandıran bir bina. Bu köşk de yine I. Yosif tarafından 10 bin Türk lirasına Maksut Bey isimli bir kimseden satın alındı. Erkzahhane'nin buraya taşınması için gerekli ferman ile yapının tapusu da yine I. Yosif adına düzenlendi. Günümüzde de Bulgarlar tarafından kullanılan bu görkemli köşkün içerisinde ayrıca Sveti İvan Rilski isimli bir kilise de bulunuyor ve bugün de hizmet vermeye devam ediyor.

FERİKÖY BULGAR ORTODOKS MEZARLIĞI VE SVETİ DİMİTAR KİLİSESİ

Kilise, okul ve hastane gibi İstanbul Bulgar cemaatinin en önemli sorunlarından bir tanesi de kendilerine ait bir mezarlığın olmayışıydı. Uzun yıllar Bulgarlar ağırlıklı olarak Rumlara ve Ermenilere ait mezarlıkları kullanmak zorunda kaldılar. Bu durum da tarih içerisinde birçok mezarın ve kitabenin yok olmasına sebep oldu. Cemaatin bir mezarlığa sahip olması da yine Erkzah I. Yosif'in girişimleri neticesinde gerçekleşebildi. 1912 yılında Feriköy semtindeki arazi Erkzah tarafından satın alınarak yine kendi adına tescil edildi. Ocak 1913'ten itibaren de İstanbullu Bulgarlar bu mezarlığı kullanmaya başladılar.

Mezarlığın içerisinde ayrıca Sveti Dimitar isimli küçük bir şapel bulunuyor. 1919 yılında inşasına başlanan bu şapeli ise Kesriye'nin Zagoriçeni köyünden Dmitar Spriov adlı bir Bulgar kendi imkânlarıyla inşa ettirdi. Spriov'un köyü 24 Mart 1905 günü Yunan çetecilerin saldırısına uğramış ve bu saldırıda 64 kişi hayatını kaybetmişti. Bu saldırıyı unutturmamak ve hayatlarını kaybedenleri daima hatırlamak adına Spirov bu şapelin inşasını başlattı. Şapelin içerisindeki eski Bulgar tarzı ikonları ve freskleri ise yine aynı köyden Pando Stefanov isimli bir ressam hazırladı. İki yıllık bir inşa çalışmasının ardından Sveti Dimitar Kilisesi de 18 Eylül 1921 tarihinde düzenlenen dini törenle ibadete açıldı.

SONUÇ YERİNE

Bulgar kimliğinin ve kültürünün inşasına bakıldığında, bu hareketlerin merkezinin ne Sofya, ne de Üsküp, Vidin ve Tırnova gibi Bulgar kentleri olmadığı, merkezin ve rol modelin daima İstanbul'da olduğu görülür. Cemaatin ilk kurumları, ilk birlikleri, ilk dernekleri, öncü modern okulları, matbaaları, gazete ve dergileri ve neticede ilk kilisesi İstanbul'da inşa edilmiş ve 1870'te Erkzahhane'nin kuruluşuyla birlikte diğer birçok Ortodoks millet gibi Bulgarların da merkezi yine İstanbul olmuştur. Bulgarlar İstanbul'un ticari ve gündelik hayatına renk kattıkları gibi, 19. yüzyılın son yarısında giriştikleri geniş inşa faaliyetleriyle de bu şehre yeni kiliseler, okullar ve çeşitli kurumlar kazandırmışlardır.

Bununla birlikte cemaat birliğinin faaliyetleri neticesinde Bulgar şehirlerindeki genç ve yetenekli öğrenciler, o sırada imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gelebilme ve İstanbul'un önde gelen eğitim kurumlarında yetişebilme olanağını elde edebilmişlerdir. Bu gençler ilerleyen yıllarda siyaset sahnesine çıkacak olan Bulgaristan Prensliği'nin, Bulgar Krallığı'nın ve nihayetinde cumhuriyetin seçkin siyaset ve diplomasi adamları arasında yer almışlar, devamlı değişim ve dönüşüm halindeki Bulgaristan'ın inşasında ve modernleşmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Buradan hareketle, Bulgaristan'ın ilk başkenti İstanbul olmuş ve modern Bulgaristan'ın temelleri İstanbul'da atılmıştır dense mübalağaya girmeyeceği açıktır. Neticede, İstanbul'daki Bulgar cemaatine ve cemaatin kilise, eğitim, kültür hayatına bakılmadan, bir Bulgaristan tarihi yazabilmenin mümkün olmadığı ve İstanbul'suz bir Bulgaristan tarihinin fazlasıyla eksik kalacağı açıktır.

Uzun yıllar süren mücadelelerin ardından 1870 yılında, yaklaşık beş asır kadar sonra kiliselerinin bağımsızlığını tekrar kazanabilen ve Erkzahhanelerini kurabilen Bulgarlar, bu şehirde birçok kurum da inşa edebilmişlerdir. Fakat Bulgaristan'ın önce prenslik, sonra da bir krallık olması ve asırlardır Osmanlı'ya tabii iken Balkan Savaşları'nda Osmanlı'nın karşı cephesinde yer alması, hem İstanbul'daki cemaatin günden güne erimesine hem de kurumların kaybedilmesine sebep olmuştur. Nitekim Erkzahlık da 1913 yılında Sofya'ya taşınmış ve ilk merkezi olan İstanbul'da bir temsilciliği kalmıştır. Kaybedilen birçok okulun, ilk erkzahhanenin ve hastanenin ardından bugün İstanbul'da Bulgarlara dair, İstanbul'un sembollerinden biri haline gelen ve halk arasında Demir Kilise olarak bilinen Sveti Stefan Kilisesi ile karşısındaki metoh binası, Şişli'deki Erkzahhane Konağı ve kilisesi ile Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı ile içerisindeki Sveti Dimitar Kilisesi kalmıştır. Geçmişin Bulgar Hastanesi de bugün Türkiye Hastanesi adıyla ilk işlevinde kullanılmaya devam etmektedir. İstanbul'da hâlâ çeşitli nedenlerle Bulgaristan'dan gelen göçmenler bulunmakla beraber, bir kaç nesildir İstanbullu olan yerleşik Bulgarların sayısının yaklaşık olarak 400 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Bozkurt, Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, (Ankara: TTK, 1996).

İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (İstanbul: Kronik, 2017).

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007).

Kostandov, Georgi P., *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, (İstanbul: Kreatif, 2011).

Kuruyazıcı, Hasan ve Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, (İstanbul: YKY, 2009).

Mevsim, Hüseyin (ed.), *Bulgar Gözüyle İstanbul*, (Ankara: TTK, 2011).

Orstrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK, 1999).

Phillíou, Christine M., *Biography of an Empire*, (California: University of California Press, 2010).

Radev, Simeon Trayçev, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi*, çev. ve ed. Georgi P. Kostandov, (İstanbul: Kronik, 2018).

Stambolski Hristo, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları*, çev. Hüseyin Mevsim, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018).

Tuğlacı, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, (İstabul: Cem Yayınları, 1984).

TRAS 15 BARBE
50
30 CHEVEUX
DEVLET KUSU

İstiklal Caddesi, 1930.
Fotoğraf: Faik Şenol

PÜZANT AKBAŞ

1949 İstanbul doğumlu olan Püzant Akbaş, aslen Kayserili HacıArtinyan ailesinin bir ferdidir.

1953'te gittikleri Kayseri'den 1957'de İstanbul'a dönmüşler. Daha sonra Beyrut'a gitmişlerdir. Beyrut iç savaşı nedeni ile tekrar İstanbul'a gelip Kadıköy'de oturdukları semtin okulu olan Moda Aramyan-Uncuyan Ermeni İlkokulunu bitirmiş, burslu olarak kazandığı Kıbrıs Melkonyan Eğitim Enstitüsünde Ortaokul ve Lise eğitimini tamamlamıştır. Ardından Melkonyan'da 2 yıllık Akademi bölümünü bitirmiştir. Ermeni Dil Bilimi eğitimine başladığı Melkonyan Akademisi'nden sonra Yerevan Devlet Üniversitesi'nde Ermeni Dil ve Edebiyatı bölümüne devam edip yurda dönmüştür.

Askerlik vazifesini ifa ettikten sonra bir müddet ticaretle uğraşmış ve daha sonra Beyoğlu'nda Madam Venetya Konstantinidu'nun yanında sahaflığa başlamıştır. Daha sonra Beyoğlu Kitapçılık'ta görev alıp burada uzun yıllar çalışmıştır. Halen, 2001 yılında Nedret İşli ile beraber kurdukları Sahaf Turkuaz Kitapçılık ve Yayıncılık şirketinde çalışmaktadır.

İstanbul'da ERMENİLER

İstanbulumuz ihtiva ettiği toplumsal renkleri ile de tam bir başşehirdir. Bu başşehrin renklerinden biri olan Ermeniler, asırlar boyunca İstanbul'a göz ardı edilemeyecek katkılar sağlamış, İstanbul'u İstanbul yapan unsurlardan biri haline gelmiştir.

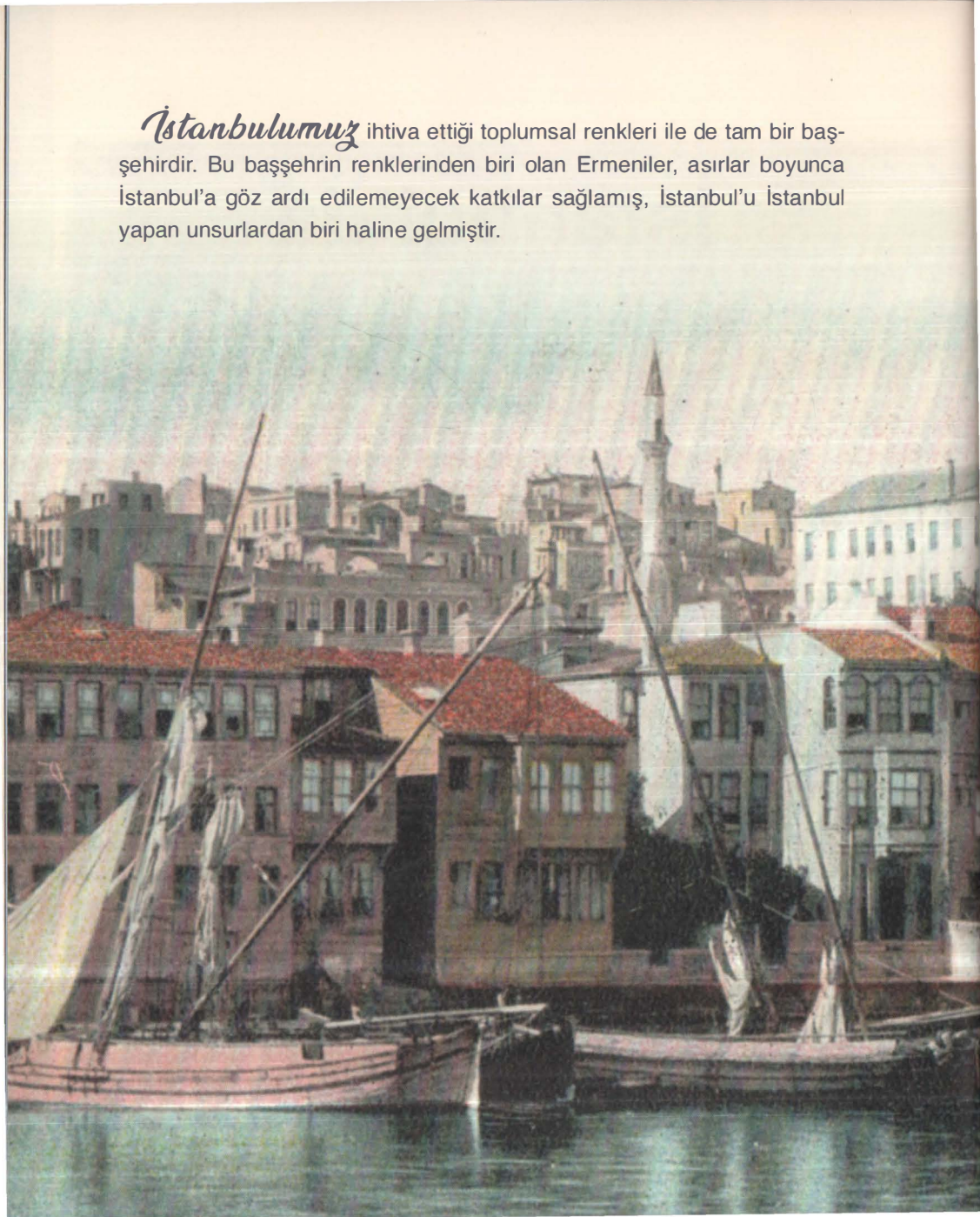

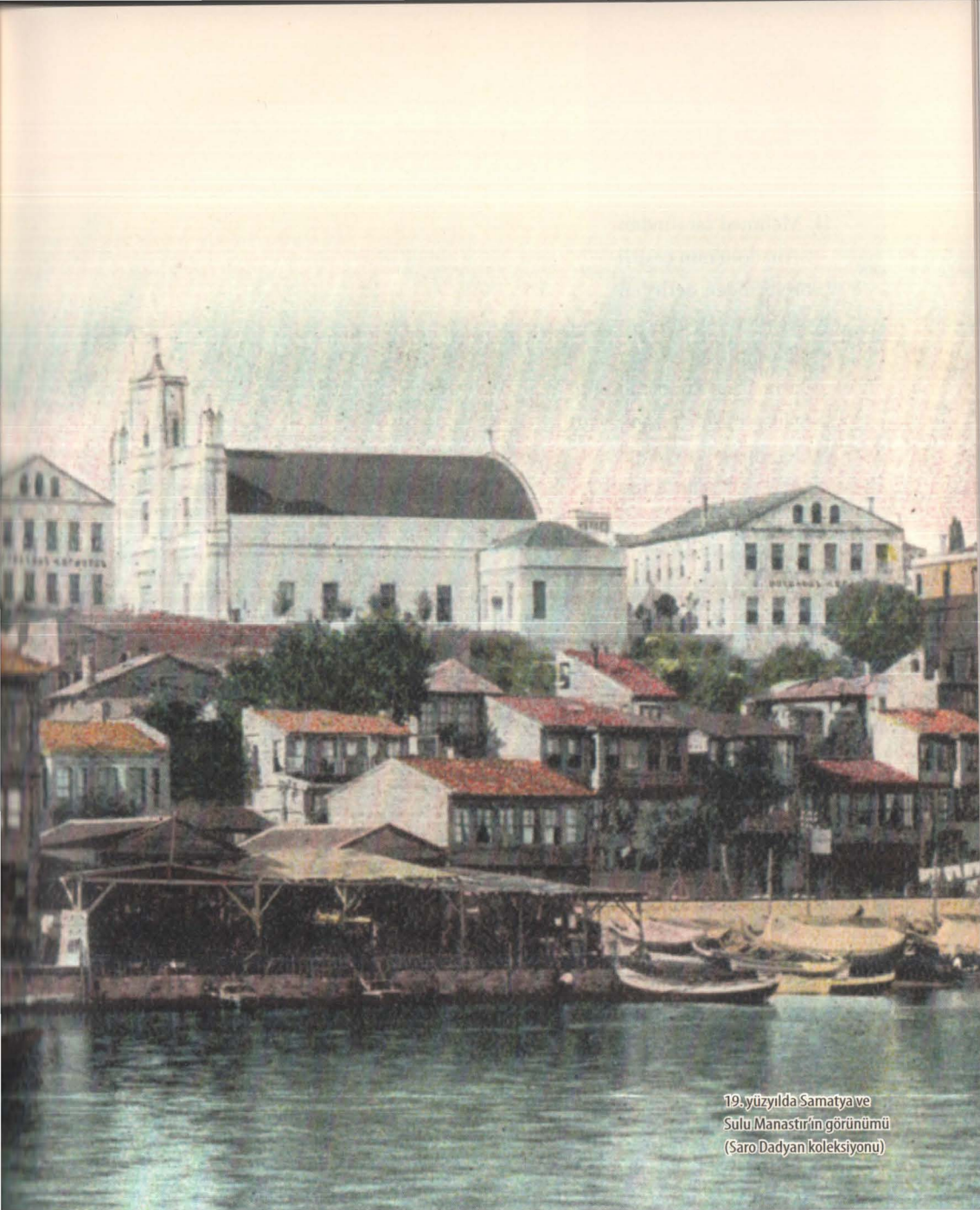

19. yüzyılda Samatya ve
Sulu Manastır'ın görünümü
(Saro Dadyan koleksiyonu)

II. Mehmed tarafından Anadolu'nun çeşitli yörelerinden getirilen Ermeniler, İstanbul'un başlıca altı semti olan Samatya, Kumkapı, Narlıkapı, Edirnekapı, Gedikpaşa ve Galata semtlerine yerleştirildikleri için uzun zaman resmi belgelerde altı cemaat olarak anıldılar.

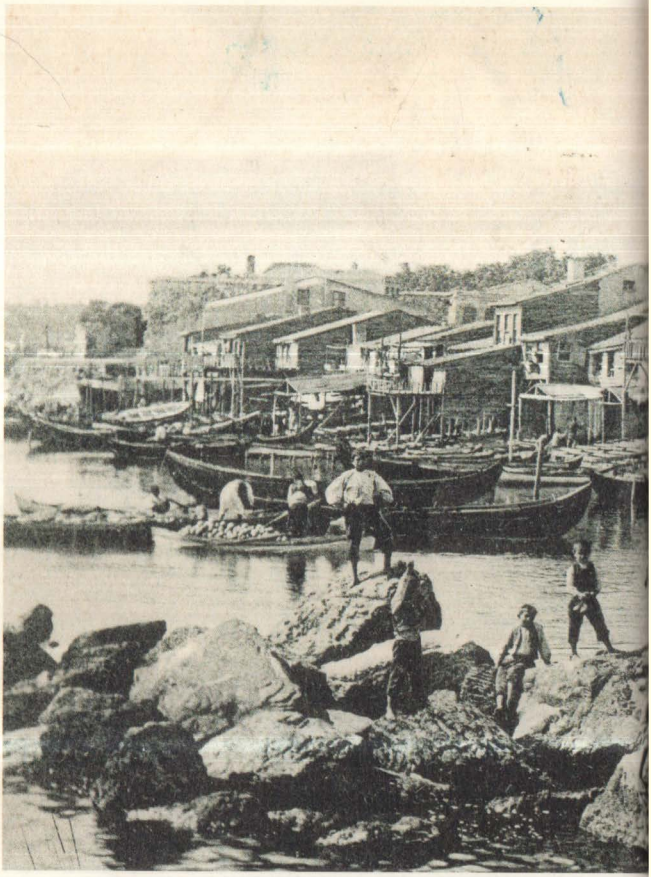

1900'lü yıllarda Kumkapı.

GENEL BAKIŞ

Ermenilerin Anadolu'da millet olarak varoluşları tarihçiler tarafından Urartu Devleti'nin devamı olarak kabul edilirken, mitolojik tarih, çoğu Ermeni tarihçisinin de belirttiği gibi, "Hayk ve Pel" hikâyesiyle başlar. İki büyük komutan Hayk ve Pel, kendi milletlerini alarak Mezopotamya'nın kuzeyine doğru yerleşim bölgesi ararken, iki nehrin arasında, yani Fırat ve Dicle nehrinin arasında kalan topraklarda kendilerine "cennet" dedikleri yerde ikamet kurarlar. Fakat her liderlik olayında olduğu gibi, Hayk ve Pel'in arasındaki anlaşmazlık halkları savaşa götürür. Savaşta Pel yenilir ve Hayk tarafından öldürülür. Hayk iki topluluğu da birleştirerek biraz daha kuzeye yürür ve bugünkü Doğu Anadolu topraklarında kendi ailesine ve milletine yeni bir yaşam alanı kurar. Hayk'ın ölümünden sonra oğlu Armenag (veya Aramenag) daha da büyük fetihler yaparak topraklarını genişletir ve dağlık Kuzey Doğu Anadolu "Verin Hayk" (Yukarı Hayk) ve ovalık Güney Doğu Anadolu "Sdorin Hayk" (Aşağı Hayk) olarak anılmaya başlar.

2018 yılında Yerevan (Erivan) şehrinin 2800'cü kuruluş yılı kutlanmıştır. Bu veriler ve tarihi bilgiler Yerevan şehrinin merkezine 10 km uzaklıkta bulunan "Garmir Plur"'daki (Kızıl Tepe) Urartu Kralı I. Argişti döneminin taş yazıtlarında bulunmaktadır.

Ermeniler Bizans döneminde imparatorluk tahtına ünlü imparatorlar, Bizans ordusuna da önemli kumandanlar vermişlerdir.

Bu şehre gelen ilk ünlü sima olarak bazı tarihçiler Katolikos Nerses Bartev'in adını kaydedilmektedirler (4. yy.). Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e ziyarete gelen ilk Ermeni grubu ise 5. yüzyılın başlarında, Ermeni alfabesini icat eden Rahip Aziz Mesrob Maşdots ve öğrencileridir. Onlar İstanbul'a gelmiş, dönemin İmparatorun ve Patriği'nin huzuruna çıkmış, bir kısmı geri dönmüş, öğrencilerinden bazıları ise Süryanice ve Yunanca dillerinde uzmanlaşmak için burada kalmışlardır.

Anadolu'daki, bilhassa Kayseri, Sivas, Erzurum ve havalisindeki taş ustalarının İstanbul'a davet edilmesiyle ilk Ermenilerin İstanbul'da görüldüğü tarih kitaplarında not edilmiştir. 986 yılında İstanbul'da vuku bulan depremde Ayasofya kilisesinin kubbesi yıkılınca, Ermeni mimar Drtad Anetsi İstanbul'a davet edilmiş ve kilisenin kubbesini yeniden inşa etmiştir. Ermeni tarih yazarlarından Rene Grousset, Hrant Pastırmacıyan ve TSR Boase yazdıkları Ermeni tarihi ile ilgili kitaplarında yaklaşık olarak yukarıda belirtilen tarihlerden bahsederler. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethinden sonra Ermeniler yavaş yavaş İstanbul'da daha yüksek sayılı bir nüfus olarak görülmeye başlanır.

Ermeniler 8. ve 9. asırlardan itibaren, dünya ticaretinde de yavaş yavaş söz sahibi olmaya başlayıp, Hollanda Amsterdam'dan Viyana'ya, Viyana'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Van'a, Van'dan İran Tebriz'e, Tebriz'den Hindistan Kalküta'ya ve Kalküta'dan Çin'de Pekin'e kadar Baharat ve İpek yolları üzerinde ticaretlerini

Krikor Lusavoriç'in 1708 yılında İstanbul'da basılmış "Asurlu Zenob Klag" adlı Ermenice kitaptan gravürü.

Ermeni Kilisesi'nin Kurucusu Surp Krikor Lusavoriç ve Ermeni Azizleri. (Pars Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*)

sürdürmüş ve bu ticari yollarda mülk ve para sahibi olmuşlardır.

Ermeni halkı, putperestlikten sonra, İsa'nın 12 havarilerinden Taday ve Bartalmay'dan Hristiyanlığı öğrenmiştir. 250 yıl kadar yeraltı dini olarak yayılan Hristiyanlık, MS 301 yılında, Aziz Krikor Lusavoriç önderliğinde resmen kabul edilmiştir. Bu nedenle Ermeni Kilisesi "Ermeni Apostolik Kilisesi" olarak da adlandırılmıştır.

Hristiyanlığı resmi din olarak kabul eden ilk krallık, Ermeni Krallığı'dır.

MS 451 yılında yapılan Kalkedon Konsili'nde Ermeni Kilisesi aynı dönemde din uğruna savaş verdiğinden katılmamış, Ortodoks ve Katolik dünyasından ayrılmıştır.

18. yüzyıldan sonra misyon hareketleri ile önce Katolik Ermeni, sonra da Protestan Ermeni Kiliseleri kurulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'i ok talimi yaparken gösteren bir minyatür, resmin solundaki rahibin Bursalı Hovagim olabileceği rivayet edilir. (Pars Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*)

İstanbul Ermeni Patrikliği Bursa bölgesi Episkoposu Hovagim'in Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a getirilişiyle, 1461 yılında kurulmuştur. Samatya'daki Sulu Manastır (Perivleptos, günümüzde Surp Kevork Kilisesi) ve birkaç Bizans kilisesi Ermenilere tahsis edilmiş, Patriklik makamının ilk merkezi ise Samatya olmuştur.

İstanbul Ermeni Patriklik makamında günümüze kadar 84 patrik görev yapmıştır ve bugün 85. Patrik Sahak II (Maşalyan)dır.

İstanbul'daki Ermeni toplumu kiliselerinde ibadetlerini Ortodoks, Katolik veya Protestan mezheplerine bağlı olarak yerine getirmektedirler. Bugün İstanbul'un farklı semtlerinde toplam 36 Apostolik Ermeni kilisesi faaliyet gösterir.

İstanbul Ermeni Patrikliği, Ermeni Kilisesi hiyerarşisindeki dört makamdan biridir. Bugün Türkiye ve Girit Adası'ndaki cemaatlerinin ruhani merkezi olan Patrikliğe, kökenleri Anadolu'ya ait olan diaspora Ermenileri de manen bağlılık duymaktadırlar.

İstanbul'un fethinden ve özellikle Patriklik makamının tesisinden sonra şehrin onarımı için II. Mehmed tarafından Anadolu'nun çeşitli yörelerinden Ermeni ustalar, kalfalar, sanatçılar, işçiler İstanbul'a getirtilmiş, Kumkapı, Yenikapı ve Samatya semtlerine yerleştirilmişlerdir.

İstanbul Ermeni Patrikliği Bursa bölgesi Episkoposu Hovagim'in Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a getirilişiyle, 1461 yılında kurulmuştur. Samatya'daki Sulu Manastır (Perivleptos, günümüzde Surp Kevork Kilisesi) Ermenilere tahsis edilmiş, Patriklik makamının ilk merkezi ise Samatya olmuştur.

18. Yüyılda Ermeni ve Türk kıyafeti. (Saro Dadyan koleksiyonu)

1478 yılında gerçekleştirilen bir sayıma göre (kadınlar ve çocuklar hariç), İstanbul'da 1860, Galata'da ise 310 Ermeni yaşamaktaydı. Fatih Sultan Mehmed döneminde Ermeniler İstanbul'da altı kilise etrafında toplu halde yaşadıkları için resmî belgelerde Ermeniler için "Altı Cemaat" adının kullanıldığına rastlamak mümkündür. 19. yüzyılın başlarında yapılan bir sayımda, İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısının yaklaşık 150.000 olduğu, 1840'larda bu rakamın 222.000'e, 1880'lerde ise 250.000'e ulaştığı kaydedilmiştir. Bugün, resmi veriler olmamasına rağmen, İstanbul'da yaşayan Ermenilerin 60.000 civarı olduğu düşünülmektedir.

II. Dünya Savaşı'nda 1941 yılında gayrimüslimlerden alınan 20 sınıf asker, ertesi yıl kabul edilen Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları nedeniyle İstanbul Ermenileri oldukça zor günler yaşamış, çoğu da ülkelerinden göçmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Ermenileri ve sonrasında Cumhuriyet dönemi İstanbul Ermeni toplumu genellikle sanat, zanaat, mimari, bilim, edebiyat, matbaacılık ve eğitim alanlarında gelişmiştir. 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde, toplumun kültür seviyesi oldukça yükselmiştir. Açılan yeni basımevleri, Batı'da eğitim alan İstanbullu Ermeni gençler ve Patrik Hovhannes Golod (1678-1741) ile Patrik Hagop Nalyan (1706-1764) gibi yüksek kültürlü din adamlarının bu yükselişte oldukça büyük etkileri vardır.

İstanbullu Ermenilerin Osmanlı döneminden başlayarak sanat alanına ve özellikle tiyatroya sağladıkları katkı oldukça büyüktür. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'dan Venedik'e gönderilen varlıklı Ermeni ailelerin çocukları orada dini yortularda sahnelenen tiyatro oyunlarıyla tanışmışlardır. Bu gençler yurda döndükten sonra da önce kısıtlı bir çevrede, daha sonra da Beyoğlu'ndaki Naum Sahnesi'nde oyunlarını sahnelemeye başlamışlardır.

49. İstanbul Ermeni Patriği Hovhannes IX. Golod 1715-1741. (Pars Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*)

Başkentin mimarisinde oldukça önemli rol oynayan Ermeni mimarlar, çağlar boyunca çok kültürlü alanda mimari anlayışlarını geliştirmiş ve özgün bir Ermeni mimarisi ortaya koymuşlardır. Özellikle nesilden nesle İstanbul mimarisine eşsiz eserler bırakan Balyan ailesi, 18.

ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Sarayı'nın yüzünü Batı kültürüne çevirdiği dönemde şehri yeni yapılarla taçlandırarak farklı bir çehre edinmesini sağlamıştır.

Edebiyat alanında Ermeniler 1915 öncesi ve sonrasında önemli yazarlara sahip olmuşlardır. Ermeni Edebiyatı'nda İstanbul merkezli Batı Ermeni Edebiyatı'nın yeri önemlidir. O dönemde İstanbul, Ermeni Edebiyatı'nın batıya açılan penceresi olarak kabul edilir.

1830 yılında İstanbul'da Saray'ın da izni ile basılmış olan *Takvim-i Vekayi* adlı ilk gazeteden sonra yayınlanmış olan Ermeni harfli Türkçe, Ermenice ve Osmanlıca gazete ve kitapçılığın tarihini Turkuaz Kitabevi'nin yayınlamış olduğu Hasmik Der-Stepanyan tarafından derlenen kitapta bulmak mümkündür.

Bugün İstanbul'da Ermenice günlük gazete olarak *Jamanak* ve *Marmara* basılır. Ayrıca Türkçe ve Ermenice olarak iki dille haftalık *Agos* gazetesi yayınlanır. Aylık olarak yayınlanan *Paros* dergisi ve *Jbid* çocuk dergisi de vardır. Hagop Ayvaz tarafından yayımlanan *Kulis* tiyatro ve sanat dergisi, 1996 yılında kapanmıştır.

Ermenilerin tarihten gelen yayıncılık geleneğini günümüzde İstanbul'da birkaç kurum temsil etmektedir. Ermeni Patrikliği bir süre yavaşlattığı yayıncılık çalışmalarına 2011 yılında ivme kazandırmış, hâlâ da sürdürmektedir. Aras Yayıncılık hem Ermenice hem de Türkçe olarak Ermeni edebiyatının, tarihinin, sanatının seçkin örneklerini 1993 yılından beri yayınlamaktadır. Ayrıca günlük gazeteler *Jamanak* ve *Marmara* da Ermenice eserler yayınlamaktadırlar. Türk Ermeni Azınlık Okulları Yardımlaşma Vakfı da kurulduğu günden bu yana ders kitapları, edebi eserler, sözlükler ve çocuk kitapları yayınlamaktadır. Ermenice eski ve antik kitaplar konusunda ise Turkuaz Kitapçılık, Yayıncılık ve Sahaf şirketi çeşitli dillerdeki kitaplarının yanı sıra 3000 cildin üzerinde bir Ermenice eski kitaplar koleksiyonuna sahiptir. Ayrıca Bir Zamanlar Yayıncılık da bu konuya yeni bir nefes getirmiştir.

İstanbul Ermenilerinin eğitim-öğretim hayatının tarihi, 15. yüzyılın sonlarında genellikle kilise çevrelerinde rahipler tarafından yönetilen ruhban okulları ve dersliklere dayanır. Toplum için sivil eğitim ise, Şnorhk Mıgırdiç Amira Miricanyan'ın Kumkapı'da okul açmak için 1790 yılında aldığı resmi izinle başlamıştır. Cumhuriyet dönemine dek ayakta kalabilen okullar Lozan Antlaşması ile "azınlık okulları" olarak varlıklarını teminat altına almışlardır. İstanbul'da bugün 16 Ermeni okulu faaliyet göstermektedir.

İstanbul Ermenilerinin bugün iki büyük Vakıf Hastanesi vardır. Bu vakıfların dışında faaliyet gösteren 52 vakıf daha vardır. 16 okulun her biri de kendi vakıflarına bağlıdır. Toplumun ayrıca 15'i Apostolik Ermenilere, 1'i Katolik Ermenilere ait 16 mezarlığı vardır.

Ermenilerin sofra kültürü eskiden gelen bir lezzet ve tat içermektedir. Hazırladıkları topik, zeytinyağlı dolma, barbunya ve fasulye pilaki, uskumru, dalak dolmaları ve daha niceleri bugünkü sofraların değişmez tatlarıdır. Ermeni mutfağı Osmanlı mutfağına ve Cumhuriyet dö-

nemi sonrası sofralara katkı sağlayan, Anadolu Ermeni mutfağını İstanbul Ermeni mutfağıyla harmanlayan bir sanattır.

İstanbul kültür mozaiğinin önemli bir rengi olan İstanbul Ermenileri, asırlar boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapan bu şehrin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır.

Yukarıda genel ve özetle belirtilen bahisler, yazının devamında alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde tasvir edilecektir.

TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde, imparatorluğun kurucusu Osman Gazi'nin Bursa'yı 1324 yılında başkent yapmasının ardından, Kütahya'da yaşayan Ermenilerin çoğunluğu Bursa'ya yerleştirilmiştir.

Bir Alman Kartpostalı'nda İstanbullu Ermeni Din adamları. (Saro Dadyan koleksiyonu)

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra Bursa Episkoposu Hovagim'i patrik ilan etmiş ve Samatya'daki Sulu Manastırı ve birkaç kiliseyi Ermenilere tahsis etmiştir. Samatya'daki bu patrikhanede Hovagim'den I. Tavit'e yirmi patrik tahta çıkmışlardır. 1641 yılında Patrik I. Tavit makamı Kumkapı'ya nakletmiştir ve o günden günümüze dek Türkiye Ermenilerinin ruhani merkezi burası olmuştur.

1718 yılında Bitlisli Patrik IX. Hovhannes'in döneminde (1715-1741) otuz dört saat süren büyük bir yangın vuku bulmuş, Patrikhane, Patriklik Kilisesi ve tüm külliye harap olmuştur. Kısa sürede tekrar inşa edilmiş, 1820 yılında Patrikhane bir kez daha yanmıştır. Mimar Hovhannes Serveryan tarafından bir kez daha inşa edilen Patrikhane binası, 1826 yılında bir yangında tekrar kül olmuştur. Bu kez Hassa Mimarı Krikor Amira Balyan ve Garabed Amira Dövletyan tarafından Patrikhane ve külliyesi tekrar inşa edilmiştir. Bugünkü bina ise, 1913'te Patrik XII. Hovhannes (Arşaruni) döneminde, Mimar Krikor Melidosyan tarafından inşa edilmiştir.

Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi binası.

Günümüzde Kumkapı'da bulunan Patrikhane binası, Marmara Depre-

Patrik Mağakya Ormanyan 1896-1908.

mi'nde de hasar görmüştür. Aynı üslupla tekrar inşası için yapılan izin başvurusu reddedilince, üç buçuk yıl süren köklü bir onarımdan sonra, 2004 yılında Patrik Mesrob II. döneminde kapılarını açmıştır.

11 Aralık 2019 tarihinde Patriklik görevine seçilen Patrik Sahak II Hazretleri (Maşalyan) 11 Ocak 2020 Cumartesi günü tahta çıkarak Türkiye Ermenilerinin 85. Patriği olmuştur.

İstanbul Ermeni Patrikhanesi bugün toplumun dini hayatını yönetmenin dışında, toplumun kültürel ve basım hayatına da katkılar sağlamaktadır. Patrikhane bünyesinde Bitlisli IX. Hovhannes (Golod) adına ithaf edilen bir koleksiyon Patrik Mesrob II. tarafından Haziran 2006'da açılmıştır. Ayrıca Patrikhane'de Ermeni Kilisesi tarihine büyük hizmet etmiş olan İstanbul Ermenileri Patrikliği'nin ünlü simalarından Patrik Mağakya Ormanyan'ın adıyla adlandırılan bir kütüphane de mevcuttur. Bunların yanı sıra İstanbul Ermeni Patrikliği, tarihi, edebi ve teolojik eserler de yayınlamaktadır.

Samatya'daki Sulu Manastır olarak bilinen Perivleptos Kilisesi, günümüzdeki Surp Kevork Kilisesi, Fatih Sultan Mehmed tarafından Ermenilere tahsis edilmiş ve ilk İstanbul Ermeni Patriklik makamı bu kilise olmuştur. İstanbul Ermeni Patriklik makamında günümüze kadar 84 patrik görev yapmıştır ve bugün 85. Patrik Sahak II (Maşalyan)dır.

İSTANBUL ERMENİ TOPLUMUNDA AMİRALAR VE TİCARET

Fatih Sultan Mehmed, Bursa'dan İstanbul'a getirdiği Ermeniler arasından şehrin asillerini seçmiş, onları İstanbul'un merkezine, Galata'ya yerleştirmiştir. Daha sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Ermeni toplumu için oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştır. Süleyman Van'dan ticaret ve sarraflıkla uğraşan birçok Ermeni'yi İstanbul'a getirtmiştir. Aynı zamanda Agın (Eğin) şehrinde yaşayan Ermeni asilzadelerini de yine İstanbul'a getirtmiştir. Eğin'den gelen bu ailelerin soyları da 1021 yılında yıkılan Van Ermeni Krallığı'na dayanmaktaydı. Bu aileler İstanbul'a yerleştikten sonra kendi toplumlarının idaresinde büyük bir rol oynamaya başladılar.

Van ve Eğin'den İstanbul'a getirilen bu aileler, sahip oldukları maddi güç ve Saray ile olan yakın ilişkileri yardımıyla toplumlarının idaresini ellerinde tutmayı başardılar. Bu sınıfın mensupları genellikle darphanede görev alıyor, saray sarraflığı yapıyor ve dolayısıyla Saray ile yakın bir ilişki kurabiliyorlardı. Bu meslekler dışında, aralarında mimar, barutçubaşı ve ekmekçibaşılık gibi mesleklere mensup kişiler de mevcuttu. Önceleri bu sınıfa "İşkhan" yani "prens" adı verilmiş, daha sonra "Azkabed" yani "millet lideri" ünvanı da kullanılmıştır. Fakat 16. yüzyılın ortalarında, Arapça prens anlamına gelen "emir" sözcüğünden türetilen "Amira" sıfatı kullanılmaya başlanmıştır. Yaklaşık üç asır boyunca Ermeni toplumunda önemli bir yere sahip olan toplam 67 Amira ailesi ve 175 Amira mevcuttur.

Kazaz Artin Amira Bezciyan.

Amiraların sahip oldukları iktidar, sadece maddi güç ve devlet erkânı ile olan yakınlıklarından besleniyordu. Bu sıfatın resmi bir geçerliliği yoktu, fakat toplum içerisinde idareciler olarak bu gayrıresmî sıfatı kullanabiliyor, mutlak söz sahibi olabiliyorlardı. Toplumdaki kurumların inşa ve tamir fermanlarını Amiralar elde ediyor ve maddi olarak da bu kurumlara destek oluyorlardı. Ayrıca Ermeni Patrikliği içinde de bir Amiralar Meclisi kurulmuştu ve bu

1863 Beykoz'da Ermeni Anayasasını kutlayan ahali. (Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu*)

meclis Ermeni toplumu ile ilgili neredeyse tüm kararları alabiliyordu.

Ermeni toplumunun önde gelen Amiraları arasında Harutyun (ya da çok bilinen adıyla) Kazaz Artin Amira Bezciyan, Krikor Amira Balyan, Canik Amira Papazyan, Harutyun Amira Yerganyan gibi isimler vardı.

Ermeni toplumu Amiralarından bazıları ticaret sektörünün de toplumdaki en önemli temsilcileri haline gelmişlerdi. Artin Amira Bezciyan dokumacılık ve ipek ticareti ile uğraşırken, bir Amira oğlu olan Hovhannes Bey Dadyan da kâğıt, dokuma ve çuha fabrikaları kurmuştur. Amira aileleri ve Amiralar baharat, mücevher, halı, dokuma, züccaciye ve kehribar gibi ürünlerin ticaretlerini yaparak Avrupa'ya da açılmışlardır.

Amiralar, Saray tarafından gördükleri destekten dolayı gayrimüslimlerin ödedikleri vergilerden muaf tutuluyorlardı. Onların bu ayrıcalığı ve ticaretin çeşitli tekellerini ellerinde tutmaları Ermeni esnaflar ile aralarında bir uçurum oluşturmuştu. Üç asır boyunca toplum yöneticiliğine kadar ulaşmış olan Amiraların sonu, önce Tanzimat Fermanı (1839) ve daha sonra Islahat Fermanı (1856) ile geldi. Resmi unvanlara sahip olmayan birçok Amira zaman içinde saygınlığını yitirdi. 1863 yılında Nizamname-i Millet-i Ermeniyan'ın (Ermeni milleti nizamnamesi) kabulü ile de Amiralar toplum idaresinden tamamen soyutlandılar.

İSTANBUL ERMENİ OKULLARI

Yukarıda da söylediğimiz gibi, İstanbul Ermeni toplumu için eğitim-öğretimin sivilleşmesi, Şnorhk Mıgırdiç Amira Miricanyan'ın Kumkapı'da bir ilkokul açmak için 1790 yılında aldı-

Getronagan Ermeni Lisesi, Beyoğlu.

ğı resmi izinle başlamıştır. Bundan önce olanlar sadece manastırlarda ya da kiliselerin külliyelerinde faaliyet gösteren ruhban okullarıydı. 1838 yılında ise toplum bir yüksek okula ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyaç mimarlar Garabet Amira Balyan ve Hovhannes Amira Serveryan öncülüğünde, Kudüs Rahipler Topluluğu'nun Üsküdar'daki manastırının onarılıp yatılı bir okula çevrilmesiyle giderilmiştir. 1860 yılında Osmanlı Ermeni Anayasası'nın kabulü ile ikinci bir yüksek eğitim dönemi başlamıştır. İstanbul Ermeni okulları genellikle kiliselerin cemaatleri tarafından kiliseye yakın veya kilise külliyeleri içine inşa edilmiştir.

1871 yılında yayınlanan bir istatistiğe göre, bu tarihte İstanbul'da 48 Ermeni okulu ve altı bine yakın öğrenci vardır. 15 Temmuz 1910 yılında Maarif Komisyonu tarafından yapılan bir istatistiğe göre ise, 44 Ermeni okulunda 6516 öğrenci mevcuttur. 1913-1914 yıllarında Anadolu'da 1084 Ermeni okulu varken, 1915 yılından sonra Anadolu'daki Ermeni okulları kapanmış, Türkiye'de Ermeni okulu olarak yalnız İstanbul'daki eğitim kurumları kalmıştır.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile o tarihte ayakta olan İstanbul Ermeni okulları, azınlıkların ana dil öğretebilme hakkı çerçevesinde varlıklarını teminat altına almışlardır. Zamanla bu okullar maddi sorunlar, göç ve öğrenci azlığı gibi nedenlerle kapanmıştır. Günümüzde ise İstanbul'da sadece 16 Ermeni okulu faaliyet göstermektedir.

Bugün İstanbul Ermeni Okullarının 16 tanesinden ikisi yalnızca lise olarak eğitim vermektedir. Bunlar Getronagan Ermeni Lisesi ve Surp Haç Tıbrevank Lisesi'dir. Kalan 14 okuldan üçü, anaokulundan lise sona kadar 14 yıllık bir eğitim vermektedirler. Bu okullar Esayan, Pangaltı Mhitaryan ve Sahakyan-Nunyan okullarıdır. İstanbul Ermeni okullarının 11 tanesi ise anaokulu ve ilköğretim düzeyinde eğitimi verir. Bunlar Dadyan, Yeşilköy, Merametçiyan, Karagözyan, Tarkmançats, Aramyan-Uncuyan, Bezciyan, Levon-Vartuhyan, Kalfayan, Anarad Hığutyun ve Bomonti Mhitaryan okullarıdır.

Yukarıda bahsi geçen 16 okuldan yalnızca biri Lozan Antlaşması'ndan sonra açılmıştır. Yeşilköy Ermeni okulu, önce anasınıfı olarak 1954'te, daha sonra da 1957'de ilkokul olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

İstanbul Ermeni Okullarının mezunları tarafından kurulan "yetişenler dernekleri" de mevcuttur. Bu dernekler kültürel etkinlikler düzenleyerek mezunların okullarıyla bağlarının kesilmemesini sağlayarak sosyal ortamlar oluştururlar. Ayrıca Ermeni okullarının mezun dernekleri çeşitli aktiviteler ve dernekler arası spor müsabakaları da düzenlemektedir. Bunun yanı sıra faaliyet gösteren Şişli Spor Kulübü ve Taksim Spor Kulübü Ermeni azınlık sporcularını bünyelerinde barındırarak spor alanında yetiştirmektedir. Türkiye'nin ilk profesyonel boksörü Garbis Zakaryan, 1930 yılında İstanbul'da doğmuştur. Yıllarca Sarıyer Futbol Kulübü'nde oynamış olan Garo Hamamcıyan da 1945 İstanbul doğumludur. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanan Orhan Şevki'nin *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları* kitabı bu konuyla ilgili kapsamlı ve sağlam bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca Mehmet Yüce'nin *Esir Şehirde Spor* kitabı 1918-1923 yılları arası İstanbul'un spor tarihi ile ilgili önemli bir kaynaktır.

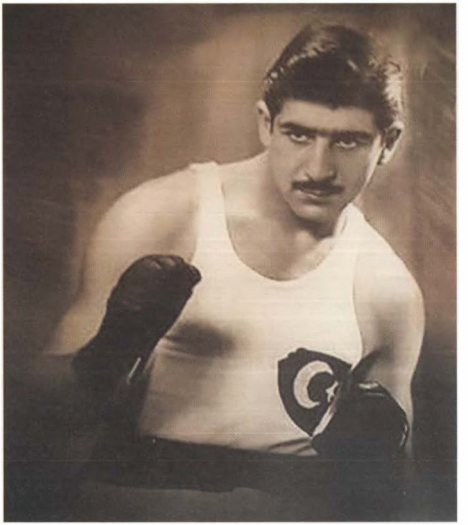

Türkiye'nin ilk profesyonel boksörü Garbis Zakaryan.

Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı.

İSTANBUL ERMENİ VAKIFLARI

Toplum vakıfları Cumhuriyet dönemi öncesinde kurulan hayır kurumlarıdır. 1936 yılında toplumlara ait bu hayır kurumları "vakıf" olarak kabul edilmiştir.

Günümüzde Ermeni toplumuna ait 54 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflardan Surp Pırgiç ve Surp Hagop vakıflarının Vakıf Hastaneleri vardır. İstanbul Ermeni okullarının bağlı oldukları vakıflar da bu kurumlar kapsamına girer ve okulların maddi ihtiyaçları kendi vakıfları tarafından karşılanır.

İstanbul'da bulunan tüm toplum vakıfları gibi, Ermeni Vakıflarının da gayrimenkulleri bulunur. Bu mülklerin gelirlerinden okullar, kurumlar ve ihtiyaç sahibi aileler yararlanırlar. İstanbul'daki Ermeni öğretmenler için de 1963 yılında Türk Ermeni Azınlık Okulları Yardımlaşma Vakfı kurulmuştur.

19 yy. da Ermeni sanatçılar, ortada Ayvazovski solunda Garabed Balyan, sağında Nigoğos Balyan var.

MİMARİDE ERMENİLER

İstanbul mimarisine sayısız eser katmış olan Ermeni mimarların yapı sanatındaki özgünlükleri, Anadolu'da çok kültürlü ortamda geliştirdikleri ve Antik Yunan, Helenistik, Roma kültürlerinden aldıkları esinlerle harmanlayarak ortaya koydukları ve dünya mimarlık tarihinde önemli bir yer tutan Ermeni mimarisine dayanır.

Ermeni mimarlar yüzyıllar sürecince çağın gereksinimleri ve değişimleri ile güncellenerek, en yetkin örneklerini imparatorluklar başkenti İstanbul'da vermişlerdir. Osmanlı Sarayı bünyesindeki meslek ocaklarında kalfa (mimar), kuyumcu, sarraf, ressam olarak hizmet etmiş, zamanla önemli mevkilere yükselmiş, devlet hizmetlerinde, siyaset yaşamında ve diplomaside görev almışlardır.

Osmanlı mimarisinde önemli bir rol oynayan Mimar Sinan, Kayseri ve çevresinden Ermeni yapı ustaları yetiştirmiş ve bunlar İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eserler vermişlerdir.

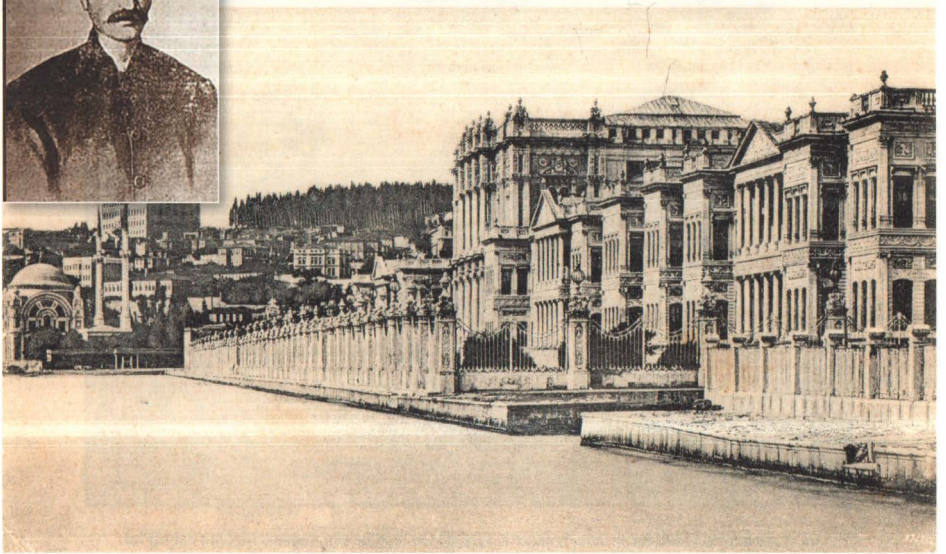

Garabed Balyan imzası taşıyan yapılardan bazıları; Kuleli Süvari Kışlası, II. Mahmud Bendi, Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Kilisesi, baş yapıtı Dolmabahçe Sarayı ve Camisi'dir.

İstanbul mimarisinde Ermeniler denildiğinde akla ilk gelen aile Balyan ailesidir. "Balyan ailesi" olarak anılmalarının sebebi ise, üç nesil mimar olarak hizmet etmeleridir. Araştırmacı Kevork Pamukciyan'a göre Balyan Ailesi'nin atası, 1803'te İstanbul'da ölen Merametçi Bali Kalfa'dır. Ailede Balyan soyadını ilk kullanan Bali'nin oğlu Krikor kalfa (1764-1831), Sultan III. Selim ve II. Mahmud'un hassa mimarı olmuştur. Başlıca eserleri arasında Selimiye Kışlası, Valide Bendi, Nusretiye Camisi vardır. Krikor kalfanın kardeşi Senekerim'in bilinen eserleri Beyazıt Yangın Kulesi, diğeri Ortaköy Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'nin ikinci inşasıdır. Krikor Amira Balyan'ın ölümünden sonra damadı Hovhannes Serveryan ile birlikte saray mimarlığı görevine getirilmiş olan oğlu Garabed kalfa saray, cami, kışla ve harp okulu, su bentleri, kilise ve okul gibi zengin ve sayıca kabarık bir yapı repertuarına sahip olup, eserlerinden birkaçı Kuleli Süvari Kışlası, II. Mahmud Bendi, Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Kilisesi, baş yapıtı Dolmabahçe Sarayı ve Camisi'dir. Nigoğos Bey Balyan'ın eserleri arasında Küçüksu Kasrı, Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu ile Saray'ın Saltanat ve Hazine Kapıları bulunmaktadır. Sarkis Bey Balyan, eğitimini tamamlamak üzere 1847'de Paris'e gidip, 1855'te İstanbul'a dönmüş, babası Garabed'in ölümü üzerine kardeşi Hagop Bey Balyan'la birlikte saray mimarlığına getirilmiştir. Yapı listesi babası Garabed kalfa kadar zengin olan oğlu Sarkis, İstanbul'u görkemli mimari anıtlarla donatarak Balyanların parlayan ismi olmuştur. İnşa ettiği yapılar arasında son Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Beşiktaş Akaretler, Maçka Karakolhanesi ve Silahhanesi bulunmaktadır. Kardeşleri gibi Avrupa'da eğitim alan Simon Bey Balyan (1846-1894) aynı zamanda usta bir desinatör olup, Maçka Silahhanesi ile Karakolhanesi'nin tasarımına katılmıştır. Nigoğos'un oğlu Levon Bey Balyan mimarlık eğitimini Paris'te

Sarkis Balyan'ın, inşa ettiği yapılar arasında son Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Beşiktaş Akaretler, Maçka Karakolhanesi ve Silahhanesi bulunmaktadır.

2008 yılında İstanbullu bir grup Ermeni mimar ve inşaat mühendisi tarafından HAYCAR Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Dayanışma Derneği kurulmuştur. Bu dernek, ülkenin çeşitli yerlerinden gelen başvurulara danışmanlık vermekte, özellikle Ermeni mimari mirasının (kilise, okul, mezarlık, hastane, akaret vd.) restorasyon, koruma ve yenileme projelerini üstlenmektedir.

almış ve amcası Sarkis Balyan ile çalışarak, Osmanlı sarayına hizmet eden Balyan ailesinin son üyesi olmuştur.

"Osmanlı Modernleşmesi" olarak da anılan 19. ve 20. yüzyıllardaki Batılılaşma sürecinde İstanbul'un fiziksel çehresi de önemli ölçüde değiştirilmiştir. Avrupa ülkelerindeki okullardan mezun olarak, en son da Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitiren Hovhannes (Ohannes) Serveryan, Mıgırdiç Çarkyan, Bedros Nemtze, Mihran Azaryan, Hovsep Aznavur, Levon Güreğyan, Aram ve İsak Karakaş kardeşler, Keğam Kavafyan, Yetvart Terziyan, Andon ve Garabed Tülbentciyan gibi Ermeni mimarlar "Osmanlı Modernleşmesine" büyük katkı sağlamışlardır. Bu mimarların verdikleri eserlerden bazıları; Mihran Azaryan, Büyükada İskelesi; Hovsep Aznavur, Sveti Stefan Bulgar Kilisesi (Demir Kilise), Tütün Fabrikası-Kadir Has Üniversitesi, Sirkeci Sanasaryan Han (Eski Emniyet Müdürlüğü), Heybeliada Abbas Hilmi Paşa Köşkü; Keğam Kavafyan, Kadıköy Süreyya Sineması; Mikayel Nurican, Beyoğlu/Tünel Metro Han; Ohannes Kalfa, Çarşamba Eski Darüşşafaka Lisesi; Avedis Pekmezyan, Apartman, Yüksekkaldırım; Aram Tahtacıyan, (Nurican ve Nafilyan ile) Elmadağ Surp Agop Akaretleri, Kasımpaşa Deniz Hastanesi, Beyoğlu/Tünel Hıdivyal Palas; Yetvart Terziyan, Kadıköy Belediye Binası, Fatih Belediye Binası ve daha niceleridir.

Cumhuriyet döneminden sonra bugüne kadar, sayı olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle kıyaslanamasa da birçok Ermeni mimar ve mühendis hizmet vermeye devam etmiştir. Bugün hayatta olmayanlar arasında Antranik Madoyan, Isdepan Ara Aratan, Avedis ve Harutyun Sarrafyan, Bedros Zobyan gibi başarılı projelere imza atan mimarlar bulunmaktadır.

2008 yılında İstanbullu bir grup Ermeni mimar ve inşaat mühendisi tarafından HAYCAR Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Dayanışma Derneği kurulmuştur. Bu dernek, ülkenin çeşitli yerlerinden gelen başvurulara danışmanlık vermekte, özellikle Ermeni mimari mirasının (kilise, okul, mezarlık, hastane, akaret vd.) restorasyon, koruma ve yenileme projelerini üstlenmektedir.

İSTANBUL ERMENİ EDEBİYATI

İstanbul Ermeni edebiyatı ve edebiyatçıları genellikle Ermeni edebiyatı tarihinde Batı Ermenicesi kullandıkları ve yaklaşım olarak Batı'ya yakın oldukları için "Batı Ermeni Edebiyatı ve Edebiyatçıları" olarak anılırlar. Ermeni edebiyatında İstanbul, birçok değerli yazarın yaşadığı, eser verdiği veya eserlerinde konu ettiği bir yerdir.

Gelişme sürecinde birçok akıma ev sahipliği yapan Ermeni Edebiyatı, daha verimli bir edebi süreç amacıyla, 19. yüzyılda yeni bir döneme giriş yapmıştır. Edebiyat, 1850'li yıllardan itibaren bir uyanış yaşamaya başlamış ve bu döneme "Zartonk" (uyanış) adı verilmiştir. Bu tarihten 1915'e kadar İstanbul Ermeni Edebiyatı Mıgırdiç Beşiktaşlıyan, Bedros Turyan, Misak Medzarents, Hagop Baronyan, Krikor Zohrab (ayrıca Meclis-i Mebusan üyeliği de yapmıştır), Siamanto (Adom Yarcanyan), Taniel Varujan, Rupen Sevag (doktor ve yazar), Teotik, Srpuhi Düsap, Zabel Asadur, Zabel Yesayan, Arşaguhi Teotik, Mari Beyleryan ve nice büyük edebiyat dâhilerine kucak açmıştır.

1915'ten sonra; diğer alanlarda da olduğu gibi, edebiyat tarihinde de bir duraklama devri yaşanmıştır. 1915 olaylarından sonra İstanbul Ermenilerinin karşı karşıya kaldığı iki kırılma noktası Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olaylarıdır. Ermeniler mali varlıklarının çok büyük bir yüzdesini ve nüfuslarını bu iki travmatik olay sonucunda kaybetmişlerdir. Varlık Vergisi üzerine çok kapsamlı bir araştırma Prof. Dr. Ayhan Aktar tarafından *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitapta yayınlanmıştır. Cumhuriyet dönemi İstanbul Ermeni edebiyatçıları doğal olarak bu iki olayı kaleme almışlardır.

Cumhuriyet döneminden günümüze ise, İstanbul Ermeni Edebiyatı eski verimliliğini yakalayamasa da tekrar çok önemli isimler ve eserler için alan oluşturmuştur. Hayganuş Mark, Osmanlı döneminde yayımlamaya başladığı en uzun soluklu kadın dergisi *Hay Gin*'in editörlüğünü yapan bir yazar olmuş, dergiyi 1932 yılına yayınlamıştır. Hagop Martayan, yazar kimliğinin yanı sıra, Türk dili üzerine uzmanlaşmış ve Türkçe ile ilgili yaptığı çalışmalardan dolayı Atatürk'ten "Dilaçar" soyadını alan bir İstanbullu Ermeni olmuştur. Hagop Mıntsuri, Munzur dağlarının karşısındaki Armıdan Ermeni köyünde doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a göç etmiş ve sonrasında köy hikâyeleri ile İstanbul Ermeni edebiyatına çok önemli eserler vermiştir. Arek Dirazan önemli bir yazar olmanın yanı sıra, İstanbul ve yurtdışında çeşitli Ermeni okullarında Ermenice dersleri vermiştir. İstanbullu Ermeni yazar ve şairlerinden Yetvart Simkeşyan hem özgün eserler vermiş hem de Fransızca'dan edebi eser tercümeleri yapmıştır. Şair ve yazar Vartan Gomikyan, diş hekimliğinin yanında İstanbul Ermeni okullarında öğretmenlik de yapmıştır. Yeni dönem Ermeni kadın yazarlardan Sona Der Markaryan, yazarlığın yanı sıra İstanbul'da öğretmenlik ve okul müdürlüğü de yapmıştır. 1921 İstanbul doğumlu olan Zaven Biberyan çeşitli mahlaslarla İstanbul'un Ermeni gazete, dergi

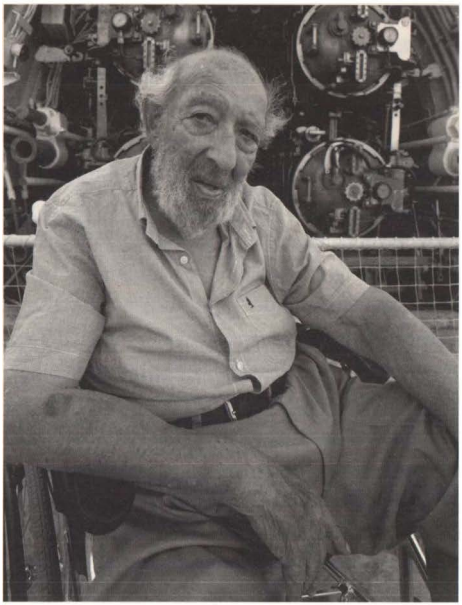

Dünyaca ünlü foto muhabiri Ara Güler 1928 yılında İstanbul'da doğmuştur. (Foto: Fatih Aslan)

ve yıllıklarında yazılar yazmıştır. Yine İstanbullu Haygazun Kalustyan'n ilk yazıları ve şiirleri Pakarat Tevyan'ın "Yerçanik" adlı salnamesinde yayınlanmış, Türkçe eserler de vermiştir. Ermeni şair Garbis Cancikyan kısa süren hayatına rağmen İstanbul Ermeni Edebiyatı'na önemli eserler vermiştir. Şair ve yazar Yervant Gobelyan 1923'te İstanbul'da doğmuş olup çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmıştır. İstanbul Ermeni Edebiyatı'nın en önemli şairlerinden Zahrad (Zareh Yaldızcıyan) 1924'te İstanbul'da doğmuş, şiir kitapları en çok Türkçe'ye çevrilmiş olan şairdir. Türkçe dışında Yunanca ve başka birçok dillerde de çevirileri yapılmıştır. Gazeteci ve yazar Rober Haddeciyan 1926 yılında İstanbul'da doğmuştur. *Marmara* gazetesi başyazarlığına geçmiş, halen bu görevini sürdürmekte ve üretmeye devam etmektedir. Şair ve yazar Arto Cümbüşyan 1926'da İstanbul'da doğmuş, Zareh Khrakhuni mahlası ile eserler vermiş, ayrıca öğretmenlik de yapmıştır. Annesi Armenuhi Özer gibi yazar olan Antan Özer İstanbul'da 1927 yılında doğmuş, şiir ve hikâyeleri dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. Dünyaca ünlü foto muhabiri Ara Güler 1928'de İstanbul'da doğmuştur. Foto muhabiri olarak *Hayat* dergisinde çalışmış ve çektiği fotoğraflarla birçok tarihi olayları belgelemiştir. Ara Güler'in yazdığı küçük hikâye ve makaleler gazete ve dergilerde yayınlanmış, dünyaca ünlü bir fotografçı olarak tarihe geçmiştir. Doktor ve yazar Vart Şigaher 1926'da İstanbul'da doğmuş, İstanbul Ermeni Edebiyatı'na sayısız eserler vermiştir. Diyarbakır'ın Gavur Mahallesi'nde doğan Mıgırdiç Margosyan İstanbul'a gelmiş, edebi çalışmalarına burada başlamıştır. Margosyan Ermeni yazınında taşra edebiyatının son temsilcisi olarak bilinmektedir. Doktor ve yazar İkna Sarıaslan 1945 yılında İstanbul'da doğmuştur. Eserleri sayısız ödüllerle taçlandırılmış olan şair PEN Türkiye'nin onur kurulu üyesidir.

Geçmişten günümüze büyük ve verimli bir edebi miras bırakmış olan İstanbul Ermeni Edebiyatı, tarihçesiyle karşılaştırıldığında bugün oldukça durgun bir dönem geçirmektedir.

İSTANBUL ERMENİ MATBAALARI VE YAYINCILIĞI

Ermeniler 16. yüzyılda matbaa ile tanışmışlardır. İstanbul'dan Vatikan'a gönderilen Apkar Tbir (Muganni Apkar) matbaacılık sanatını öğrenmek için Vatikan'dan Venedik'e geçmiştir. İstanbul Surp Nigoghayos Kilisesi'nde 1567 yılında beraber getirdiği malzemeler ile bir matbaa kurarak iki yılda tam altı kitap basmıştır.

Osmanlı döneminin ilk resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 1832'de yayınlanan Ermenice nüshası İstanbul'da yayınlanan ilk gazete olarak tarihe geçer. Ermeniler tarafından bağımsız olarak yayınlanan ilk Ermenice gazete ise 1839 yılında İzmir'de yayın hayatına başlayıp 1899'a kadar İstanbul'da devam eden *Avedaper* gazetesidir. Ayrıca *Masis*, *Jamanak*, *Hayrenik* gibi gazeteler de aynı dönemde Ermeni toplumunun etkili yayın organlarından olmuşlardır.

1795 yılında düzenli yayımlanmaya başlayan gazete ve dergilerin yanında, birçok yıllık da yayımlanmıştır. İstanbul Ermeni basın tarihinin en önemli yıllıklarından biri Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin yıllığıdır (1883-1950'ler). Ayrıca 1907'den 1929'a kadar Teotig tarafından yayınlanan *Amenun Daretsuytsı* (Herkesin Salnamesi) da oldukça önemli bir yıllıktır. Surp Pırgiç Hastanesi tarafından 1949 yılından günümüze dek yayınlanan *Surp Pırgiç* aylık dergisi de mevcuttur.

İstanbul Ermeni basın mirası temsilcileri günümüzde oldukça azdır. 1908'de İstanbul'da Misak Koçunyan tarafından kurulmuş olan *Jamanak* gazetesi günümüzde de günlük gazete olarak yayınlanmaktadır. Bunun yanı sıra 1939 yılından itibaren yayınlanan *Marmara* gazetesi, bugün de yazar Rober Haddeciyan'ın öncülüğünde yayın hayatına 81 yıldır devam etmektedir. İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından 1952-1995 yılları arasında *Şoğagat* dergisi yayımlanmıştır. 1996 yılından itibaren de *Lraper* adlı kilise bülteni yayımlanmaktadır. *Lraper* bülteninin basımı 2007 yılında durmuştur, fakat haberler internet üzerinden yayımlanmaya devam etmektedir. 1996 yılında Hrant Dink tarafından kurulmuş olan *Agos* gazetesi halen haftalık olarak Türkçe ve Ermenice yayımlanmaktadır. *Paros* aylık kültür sa-

Bugün İstanbul'da Ermenice günlük gazete olarak *Jamanak* ve *Marmara* basılır. Ayrıca Türkçe ve Ermenice olarak iki dille haftalık *Agos* gazetesi yayınlanır. Aylık olarak yayınlanan *Paros* dergisi ve *Jbid* çocuk dergisi de vardır. Aras Yayıncılık hem Ermenice, hem de Türkçe olarak Ermeni edebiyatının, tarihinin, sanatının seçkin örneklerini 1993 yılından beri yayımlamaktadır.

nat dergisi de 2011 yılından beri yayımlanmaktadır. Ayrıca *Jbid* çocuk dergisi de Türk Ermeni Azınlık Okulları Yardımlaşma Vakfı tarafından 1991 yılından beri yayımlanmaktadır. 1996 yılında yayım hayatına son veren *Kulis* tiyatro ve sanat dergisi, 50 yıl aralıksız Hagop Ayvaz tarafından yayımlanmıştır.

Ünlü araştırmacı ve salname yazarı Teotik (Teotoros Labçinciyan) İstanbul'da 1907 tarihinde başlattığı salname serisinin 1916-1921 cildini tek bir nüshada toplamıştır. Bu salnameler 1929 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiştir. 1926'da Teotik'in ölümünden sonra arkadaşları tarafından 1929 yılına kadar Paris'te yayımlanmıştır.

Ermenilerin matbaacılık tarihi hakkında da Teotik'in *Dib U Dar* (baskı ve harf) adlı kitabı 100 yıl sonra Türkçeye tercüme edilerek 2012 yılında Bir Zamanlar Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Teotik ayrıca 1567 yılında başlamış olan İstanbul Ermeni matbaacılık hayatının 1912'ye kadar olan dilimini Hovhannes Mühendisyan ve diğer eşsiz matbaacılar ve dökümcülerin hayatlarını ve sanat yaşamlarını derleyerek bizlere aktarmıştır. Teotik sayesinde Ermeni matbaacılık tarihine çok yakından vakıf olmak mümkündür.

1993 yılında faaliyete geçen günümüz Ermeni yayıncılığının temsilcilerinden biri Aras Yayıncılık'tır. Yayınevi Türkçe ve Ermenice olarak iki dilde yayın yapan ender yayınevlerinden biridir. Aras Yayıncılık Ermeni yazarlardan çeviri kitaplar veya çağdaş Ermeni yazarların kaleminden Türkçe eserler basmaktadır.

Türkçe olarak Ermeni araştırmalarıyla ilgili akademik yayınlar da Turkuaz Kitapçılık, Yayıncılık ve Sahaf şirketi tarafından basılmaktadır. Turkuaz ayrıca eski kitaplar koleksiyonuna da sahiptir.

Bir Zamanlar Yayıncılık da yine Ermenileri konu alan yayınlar yapmaktadır.

İSTANBUL ERMENİ TİYATROSU

19. yüzyılda Türkiye'de Avrupai anlamda tiyatronun başlangıcında Ermenilerin de rolü oldukça büyüktür. İstanbul'da inşa edilen ilk tiyatro binası II. Mahmud devrindeki Fransız Tiyatrosu'dur (şimdiki Elhamra pasajı), sonraki yıllarda Beyoğlu'nda Naum Tiyatrosu (şimdiki Çiçek Pasajı) kurulmuş ve bunu Şark Tiyatrosu (şimdiki Tokatlıyan Hanı) takip etmiştir. 1850'li yıllarda İstanbul'dan Venedik'e eğitim amacıyla giden bazı İstanbullu varlıklı Ermeni ailelerinin çocukları, orada dini bayramlarda sahnelenen dinsel içerikli tiyatro oyunlarıyla tanışmışlardır. Yurda döndüklerinde de yaşadıkları malikânelerde bu oyunları kısıtlı bir çevrede de olsa sahnelemiş, bu gençlerden Sırabyon Hekimyan ve Mıgırdiç Beşiktaşlıyan tiyatroyu mahalle sınırlarının dışına çıkarabilmek ve daha geniş kitlelere tanıtmak amacıyla oyunların bazılarını Türkçe'ye de çevirerek önce Naum Sahnesi'nde daha sonra da Şark Tiyatrosu'nda sahnelemeye başlamışlardır.

1870'li yıllarda ise Hagop Vartovyan (Güllü Agop) Gedikpaşa'da Osmanlı Tiyatrosu'nu kur-

muş, Padişah'tan da 10 yıllığına tiyatro yapma tekelini elde etmiştir. Avrupai tiyatronun halk tarafından benimsenip sevilmesinde büyük pay sahibi olmuştur. O tarihe kadar sahneye çıkan Müslüman oyuncu yoktur. Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahneye çıkan ilk Müslüman Ahmet Necip ve ikincisi de Ahmet Fehim olmuştur. II. Abdülhamid devrinden sonra sahnedeki Ermeni oyuncuların Türkçe telaffuzlarından rahatsız olanlar, sahneyi bu kötü Türkçeden temizlemek ve hevesli Müslüman oyuncuların önünü açmak amacıyla 1914'de Darül Bedai'nin kurulmasına karar vermişlerdir. Ermeni tiyatrocular dan yalnızca eğitmen Mardiros Mınakyan, Eliza Binemeciyan ve Kınar Sıvacıyan oyuncu kadrosuna alınmış, seyirci bulmakta zorlanmaya başlayan Ermeni oyuncuların oluşturdukları ekipler dağılmaya veya İstanbul'u terk etmeye başlamışlardır. Ermeni tiyatrocular, profesyonel sahnelerden uzaklaşarak Ermeni okul derneklerinin salonlarına çekilmeye başlamış, amatör veya yarı profesyonel ekipler oluşmuştur.

1870'Li yıllarda Hagop Vartanyon (Güllü Agop), Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nu kurmuştur.

Bu ekiplerin küçük bir kısmı da tamamen kendi imkânlarıyla günümüzde de etkinliklerine devam etmektedirler.

İSTANBUL ERMENİ MÜZİĞİ

İstanbul Ermenilerinin yoğunlukla ilgilendikleri sanat alanlarından birisi de müziktir. Türk Sanat Müziği'nden klasik müziğe, milli marşlardan tören müziklerine, birçok esere imza atmış olan Ermeni besteciler, bu alanın öncü isimlerinden olmuşlardır. Bu geleneği Cumhuriyet döneminde sürdürmüş, hatta günümüze kadar da ulaştırmışlardır.

İstanbul Ermeni Müziği denildiğinde akla ilk olarak bu alanın en eski temsilcilerinden biri olan Hampartsum Limoncuyan gelir. 1768 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Limoncuyan bestekâr ve müzik hocasıdır. Ermeni müziğinin yanı sıra, Türk musikisi alanında da önemli eserler

Ermeni bestekâr ve müzikolog Gomidas Vartabed'in 1910 yılında Kuruçeşme Surp Haç Kilise'sinde kurduğu 158 kişilik Gomida Korosu. (Pars Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*)

vermiştir. "Seni bir şuh-i cihan derler idi gerçek imiş" isimli Beyatiaraban makamı eseri, onun en bilinen bestelerindendir. Orta Çağ Ermeni kiliselerinde kullanılan "Khaz" sistemine dayalı, genel "Hampartsum notası" olarak bilinen bir notasyon geliştirerek Klasik Türk müziğinde kullanılmasını sağlamış; böylece Türk müziği eserlerinin kaydedilerek günümüze ulaşmalarında çok önemli bir rol oynamıştır.

1837 yılında İstanbul'da dünyaya gelen besteci ve orkestra şefi Dikran Çuhacıyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun opera ve operet ile tanışmasında öncü olmuştur. 1874 yılında Osmanlı Opera Kumpanyası'nı kurmuştur. Padişah II. Abdülhamid tarafından bir konser sonrası ödüllendirilmiştir. Eserlerinden bazıları "Leblebici Horhor Ağa", "Şair Evlenmesi", "Arif'in Hilesi"dir. Ayrıca marşları ve piyano eserleri de vardır.

1875 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Edgar Manas, orkestra şefi ve bestecidir. İstanbul Konservatuarı'nda 1912'den 1933'e kadar hocalık yapmış, konservatuarın orkestrasını ve kadınlar korosunu yönetmiştir. İstiklal Marşı'nın orkestrasyonunu yapmıştır. Klasik Türk Müziğine katkı sağlayan Ermeni bestekarlar arasında Bimen (Der-Ğazaryan) Şen, Udi Hrant (Kenkülyan), Kemani Sarkis Efendi ve Kemani Tatyos Efendi gibi birçok isim vardır.

1869 yılında Kütahya'da dünyaya gelen Soğomon Soğomonyan (Go-

Yervant Oskan Efendi 1855-1914.

midas) Ermeni bir rahip, müzikolog, besteci, aranjör ve koro şefidir. 1910 yılından sonra İstanbul'da yaşamış, 300 üyeli "Kusan" korosunu kurmuştur. İstanbul'da konserler vermiş, akademik araştırmalar yapmış ve Ermeni okullarında öğretmenlik yapmıştır. 1915 yılında sürgüne gönderildikten sonra tüm müzikal faaliyetlerine yavaş yavaş son vermiştir.

Cumhuriyet dönemi ve sonrasında Türk pop müzik alanında İstanbullu Ermeni besteciler eserler vermiştir. Majak Toşikyan (Cenk Taşkan), Onno Tunç, Garo Mafyan bu bestecilerdendir.

Günümüzde İstanbul'da yukarıda ismi geçen ve geçmeyen tüm Ermeni bestekarların Ermenice eserlerine kendi repertuarlarında yer vererek icra edip yaşatan birçok toplum korosu mevcuttur. Bu korolar kilise ayinleri dışında İstanbul'un farklı konser salonlarında da sahne almaktadırlar. İstanbul'da faaliyet gösteren Ermeni koroları dışında kurulan müzik grupları da mevcuttur. Bunlardan bazıları; Knar Anadolu Ermeni Halk Müziği Topluluğu (günümüzde faaliyet göstermemektedir), Arakasd Orkestrası ve Vomank grubudur. Bunun dışında bireysel sanatçılar da Ermeni Müziği'ni İstanbul'da yaşatmaktadırlar, bunların en başında yıllardır İstanbul'da Ermeni müziğine emek veren Bartev Garyan gelmektedir.

İstanbul Ermeni kültüründe müzik oldukça büyük önem taşır. Kilisede, ayinlerde, kutlamalarda, okullarda ve aile sofralarında müzik vazgeçilmez bir unsurdur.

İSTANBUL ERMENİ RESİM VE HEYKELCİLİK SANATI

Osmanlı'dan günümüze birçok sanat ve zanaat dalında olduğu gibi resim ve heykelcilik sanatında da Ermeni ressam ve heykeltıraşlar İstanbul'u anlatan eserleriyle ölümsüzleşmiş, aynı zamanda İstanbul'u da ölümsüzleştirmişlerdir. Osmanlı'da devletin önemli noktalarında yüksek kademelere erişen Ermeniler, mimari, heykelcilik ve resim sanatlarında damga vuran eserlere imza atmışlardır. Saray süslemeleri, tiyatro dekorları ve pek çok ustalık gerektiren yaratıcı işler ile meşgul olmuşlardır.

Osmanlı döneminde Avrupa'da heykel eğitimi alan ilk Osmanlı yurttaşı Oskan Efendi (Yer-

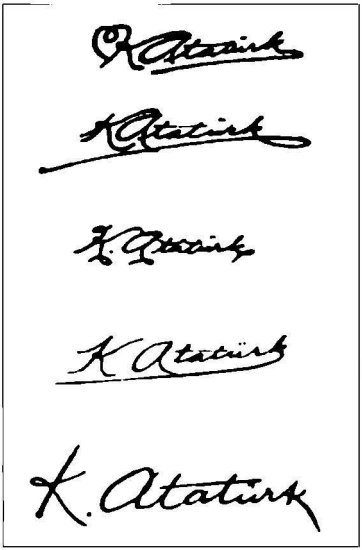

Hagop Vahram Çerçinyan ve çizdiği Atatürk imzası.

vant Vosgan) 1855 yılında İstanbul'un Samatya semtinde doğmuştur. Heykeltıraş Oskan'ın bu sanata karşı ilgisi, büyükbabasının darphanede döküm ustabaşı olmasına bağlanır. Natüralist ve klasik tarzda bir sanatçı olan Yervant Oskan, Sanayi-i Nefise mektebinin ilk heykel hocası olarak 32 yıl görev yapmış ve ilk Türk heykeltıraş sanatçılarının yetişmesinde etkili olmuştur.

Türkiye'nin ilk kadın heykeltıraşlarından biri olan Mari Gerekmezyan da Kayseri'de doğmuş, eğitim hayatını ve kariyerini İstanbul'da devam ettirmiş olan sanatçılardan biridir. 1945'te yaptığı ve birincilik ödülüne layık görülen Yahya Kemal büstü Gerekmezyan'ın ünlü eserlerindendir.

Geçmişten günümüze devam eden heykelcilik sanatında bugün de İstanbul'da yaşayan Ermeniler bu sanatı yaşatan isimlere sahiptir. 1937 yılında İstanbul'da doğan ressam ve heykeltıraş Erol Sarafyan, yaşamı boyunca birçok başarılı esere imza atmış, Devlet büyüklerinin ve ayrıca dünyaca ünlü simaların portrelerini çizmiştir. Papa II. Jean Paul portresiyle ise Vatikan Madalyası'na layık görülmüştür. Türkiye'de birçok kurumda Sarafyan'ın eserlerine rastlamak mümkündür.

Türk resim sanatında Ermeni ressamların rolü oldukça büyüktür. Osmanlı döneminde resim sanatı Ermeni ressamların eserleri ile en verimli dönemini yaşamıştır. Özellikle Manas ailesi, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Saray için ça-

lışmıştır. Manas ailesi üyeleri yurtdışında eğitimlerini tamamlarken, bazen devletin dış ilişkilerinde diplomatik eksikliklerini de gidermişlerdir. Yağlı boya tekniği ile tuval üzerinde ilk resim çalışmalarını yapanlar, Ermeni ressamlardır. Agop Arad, Jak İhmalyan, Mıgırdiç Civanyan, Simon Yazıcıyan gibi isimler Osmanlı Ermeni ressamlarının en ünlülerindendir.

Resim sanatının yanı sıra, kaligrafi alanında İstanbul Ermenileri, bu alanda ismini ölümsüzleştirmiş olan bir sanatçıya sahiptir. Hagop Vahram Çerçiyan İstanbul Robert Koleji'nde matematik, coğrafya ve kaligrafi öğretmenliği yapmıştır. Kaligrafi alanında yıldızının parladığı dönem, Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasını tasarladığı dönemdir. Atatürk, Çerçiyan'ın uzmanlığını ve ününü duyduğunda, kendisinden bizzat beş adet imza örneği istemiş, sonunda da bunlardan birini seçmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Ermeni resim sanatçılarından Kristin Saleri, 1915 yılında İstanbul'da doğmuştur. Türkiye ve dünyada birçok ödüle layık görülmüş olan sanatçı, seramik sanatında da eserler bırakmıştır.

Günümüzde halen Ermeni toplumunun genç nesline dahil önemli sanatçılar, bu sanatın çeşitli alanlarında eserler bırakmaktadırlar.

Kuyumculuk ve resim alanında Ermenilerin katkılarıyla ilgili Garo Kürkman'ın önemli çalışmaları mevcuttur. Ermeni Tıp Tarihi ve Ermeni El Sanatları hakkında ise Arsen Yarman'ın kapsamlı kitapları ve araştırmaları bulunmaktadır.

İSTANBUL ERMENİ KUYUMCULUK ZANAATI

Osmanlı Devleti'nde kuyumculuk sanatının ve kuyumculuğun gelişmesinde Ermeni zanaatkârlar önemli bir role sahiptir. Ermeni zanaatkârların katkıları yalnızca İstanbul'da değil, tüm Anadolu'da da etki yaratmıştır. Hem Osmanlı kuyumculuk geleneklerinin günümüze kadar aktarılmasında, hem de günümüzde kullanılan modern kuyumculuk tekniklerinin devam ettirilmesinde Ermeni kuyumcular oldukça önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti döneminde resmî kuyumculuk ve mücevherat sektörü çoğunlukla Ermeni zanaatkârların elinde olmuştur. Ermeniler, altın ve gümüş kuyumculuğuna sanat anlamı kazandırmış, bu sanat sayesinde Avrupa ticaretine de açılmışlardır. Ermeni milletinde kuyumculuk sanatı büyük ölçüde Kilikya'dan miras kalmıştır. Osmanlı saray üyeleri de kuyumculuk ve sarraflık mevkilerini Ermeni ustalara teslim etmişlerdir. Hükümdarlar da Ermeni zanaatkârların işçiliğine çok önem vermiş, ustalarının hünerlerini her fırsatta sergilemişlerdir. Örneğin Sultan III. Selim zamanında Napoléon'a kuyumculuk sanatını nesilden nesle aktaran Düzyan ailesi denetiminde hazırlanan altın ve gümüş armağanlar sunulmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Çuhacı Han, Asmaaltı, Galata Mertabani sokak, Galata Privilegio Han, Camondo Han gibi bölgelerde Ermeni kuyumcular oldukça meşhur ol-

Kuyumculuk sanatını nesilden nesle aktaran Düzyan ailesi.

muşlardır. Bunlardan bazıları Ohannes Kantaoğlu, Artin Sakayan, Mihran Hekimyan gibi isimlerdir.

Mimaride Balyan ailesinin oynadığı büyük rol gibi, kuyumculuk sanatında da Düzyan ailesi nesilden nesle bu zanaat ile ilgilenmiştir. Düzyan ailesi ayrıca 18. yüzyıl boyunca para basımının tekelini elinde tutmuştur. Ailenin atası Divriğili Artin Usta, İstanbul'a gelerek bir kuyumcu dükkânı açar ve kısa sürede mahareti sayesinde ün sahibi olmuştur. Böylece Düzyan ailesinin kuyumculuk hikâyesi başlamıştır.

Düzyan ailesinin yanı sıra, kuyumculuk sanatında uluslararası şöhret kazanmış olan bir diğer İstanbullu Ermeni Mıgırdiç Benderyan'dır.

Benderyan 1835 yılında İstanbul Kumkapı'da doğmuş bir hakkak ve kıymetli taşlar ustasıdır. Hakkâklık sanatı için Paris'te öğrenim görmüş, İstanbul'a döndüğünde kısa sürede meşhur olmuştur. Mıgırdiç Benderyan özellikle zümrüt, yakut, akik ve firuze üzerine çalışmıştır. Dünyada ilk kez beyaz taş üzerine kazma tekniğini uygulamış ve İngiltere kraliçesinden takdirname almıştır.

Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan birçok han, bugün halen ayaktadır. Bu hanlardan özellikle Zincirli Han, kuyumcular için önemli bir yer haline gelmiştir. Günümüzde hâlâ Kapalıçarşı'da birçok Ermeni kuyumcu, atalarından kalan mirası yeni nesillere aktarmaktadır.

İSTANBUL ERMENİ MUTFAĞI

Ermenilerin Anadolu'dan İstanbul'a göç ederek orada yerleşim kurmaya başladıkları ilk yıllardan itibaren yukarıda belirtilen alanlar dışında Osmanlı İmparatorluğu Sarayı'nda Ermeniler yemek konusunda da ustalıklarıyla kendilerini kanıtlamışlardır. İpek ve Baharat Yolu'nun Ermeni tüccarlarından bazıları, İmparatorluğun başkentinde aktar dükkânları ile bu alanı besleyen farklı baharatlarla hem kendi mutfaklarını hem de diğer halkların mutfaklarını zenginleştirmişlerdir.

Bunun yanı sıra, aşçılık alanında farklı ülkelere de gidip eğitim alabilen Ermeniler, yurda döndüklerinde ustalıklarını hem Saray'da hem de kendilerine özel dükkanlar, lokantalar, şarküteriler açarak sergilemişlerdir. Bu sektörün gelişiminde Cumhuriyet döneminde de Ermeniler tekrar önemli rol oynamışlardır. Dönemin birçok ünlü lokanta ve içki fabrikalarının sahipleri arasında İstanbullu Ermeniler olan H. Tavukçuyan, A. Jamgoçyan, H. Boyacıyan, H. Sarafyan, A. Nacaryan ve niceleri vardır.

İstanbullu bir Ermeni olan H. Tavukçuyan "Büyükada" rakı fabrikasının müdürü ve sahibidir. Jamgoçyan ise "Amerika" lokantasının sahibidir.

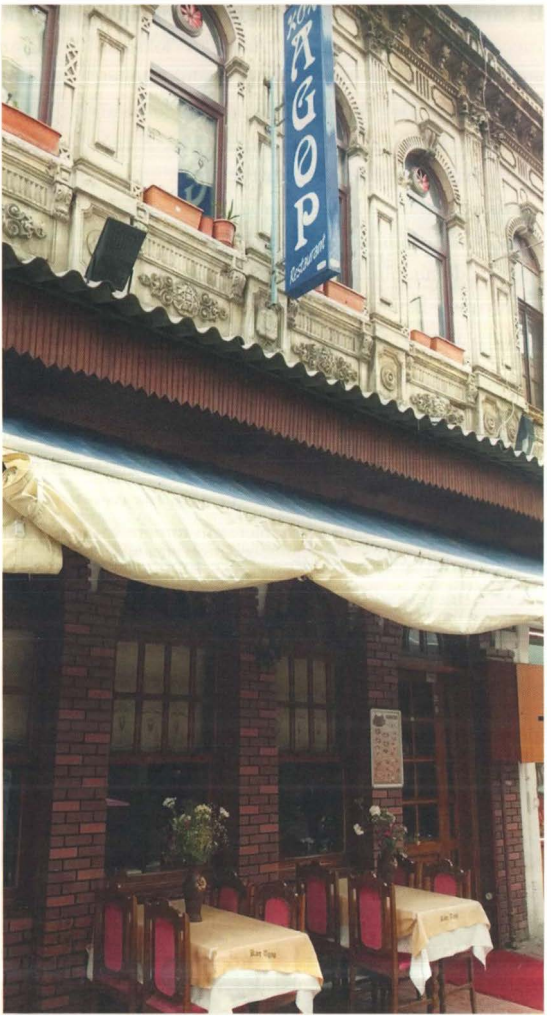

Kör Agop'un Yeri 1980 yılından beri aynı mekânda önce oğlu Hayko, şimdi ise torunu Daniel İnciyan tarafından işletilmektedir.

H. Sarafyan Sütlüce'deki sucuk fabrikasının kurucusudur. A. Nacaryan ise "Amerika" lokantasında döner kebap uzmanıdır. Tüm bu bilgiler, 1931 yılında Der Sahakyan Kitabevi'nde basılmış olan *Kapsamlı ve Resimli Mutfak Kitabı* isimli Ermenice eserde mevcuttur.

Meze denildiğinde ilk akla gelen yemeklerin topik, midye dolması, zeytinyağlı barbunya, zeytinyağlı dolma olması ve bunların meyhanecilik kültüründe Ermenilere ithaf edilmesi İstanbul Ermeni mutfağının meyhane kültüründeki leziz yerini gözler önüne sermektedir.

Bu konuyla ilgili önemli bir çalışma olan *Sofranız Şen Olsun* kitabı Takuhi Tovmasyan tarafından yazılmış, Aras Yayıncılık tarafından 2004 yılında yayınlanmıştır. Kitapta yer alan hikâyelerde meze sofralarının en çarpıcı ismi topiğin serüveni anlatılmaktadır. Buna göre topik, Adana'da Ermeni kadınlar tarafından hazırlanarak oruç döneminde Ermeni rahipler için hazırladıkları yiyecekken, İstanbul'a gelip meze sofralarının kraliçesi haline gelmiştir.

Aras Yayıncılık bu kitabın yanı sıra, genel ve yöresel Ermeni mutfaklarını ve aşçılarını anlatan birçok yemek kitabını basıma sunarak Ermenilerin asırlar boyu gelen yemek kültürünü yeni nesillere aktarmayı başarmışlardır. *Aşçının Yemek Kitabı*, *Amida'nın Sofrası*, *Yeni Yemek Kitabı* bu tür eserlere örneklerdir. Ohan Aşçıyan'ın *Yeni Yemek Kitabı*, 1907 yılında Ermenice harflerle Türkçe olarak kaleme alınmış ve döneminde popüler hale gelmiş bir eserdir.

İstanbul Ermenileri mutfağın dışına da çıkmış, balıkçılık, kasaplık ve fırıncılık alanlarında da önemli isimlere sahip olmuşlardır. Kumkapı Ermeni balıkçılarının son temsilcileri Dacad Reis, Husig Reis ve Kevork Reis'tir.

Yukarıda bahsedilen tüm yemek sektörleri dışında, İstanbul Ermenileri müskirat üretiminde de öncü olmuşlardır. İrili ufaklı birçok üretim tesisi açmış, bu tesislerden bazılarının ürünleri de kısa sürede oldukça beğendi kazanmışlardır. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri, Galata'da müskirat üretimi yapan Isdepan Berberyan'a ait Bilecik Müskirat Fabrikası'dır. Bu fabrikanın ürettiği rakı özel sektörün üretimleri arasında önemli bir yer kazanarak 1928'de Paris'te düzenlenen uluslararası bir içki yarışmasında altın madalyaya layık görülmüştür. Ayrıca Bilecik rakısı Mustafa Kemal Atatürk'ün en sevdiği içkilerden biri olmuştur.

Günümüzde sadece evlerde yaşamakta olan İstanbul Ermeni mutfağının kapılarını herkese açmış olan tek bir restoran vardır. 2010 yılından beri hizmet veren Jash restoran, İstanbul Ermeni mutfağının lezzetlerini sunmaktadır.

Ayrıca 1938 yılında Hagop İnciyan'ın Kumkapı sahilindeki sandalında başlayan meyhane macerası, günümüze dek devam etmektedir. Kör Agop'un Yeri 1980 yılından beri aynı mekânda önce oğlu Hayko, şimdi ise torunu Daniel İnciyan tarafından işletilmektedir.

Geçmişten günümüze izlerini, tatlarını ve kokularını İstanbul'un kültürel yemek mozaiğine işlemiş olan Ermeniler, İstanbul'u İstanbul yapan çeşnilerden biridir.

SONUÇ

Tarih boyunca İstanbul Ermenileri görüldüğü üzere birçok alanda, Osmanlı'dan günümüze hem esinlenmiş hem de bu alanlara katkı sağlamışlardır. Bu katkıda onların İstanbul'da doğmaları veya yaşamaları şüphesiz büyük bir etki yaratmıştır. Hem iç çeşitlilik hem de Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir köprü görevi gören İstanbul'umuz, asırlar boyu bu kozmopolitliği ile ilham kaynağı olmuştur. Bazılarımızın objektifine, bazılarımızın müzik notalarına, bazılarımızın yemek kokusuna ve bazılarımızın da kalemine takılmış olan İstanbul'umuzu ben de en vurucu yönleriyle anlatmaya çalıştım.

Yazımın sonuna gelirken, kaynakça olarak kendilerinden büyük yardım gördüğüm Türkiye Ermenileri Patrikliği yayın sorumlusu Saygıdeğer Diyakos Vağarşag Seropyan'a, Ermeni Dili Doktora öğrencisi kızım Sarin Akbaş'a, Sanat Doktoru sevgili dost Elmon Hançer'e ve Tiyatro Tarihçisi Oyuncu ve Yazar sevgili dost Boğos Çalgıcıoğlu'na yazıma katkılarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Unuttuğumuz herhangi bir isim var ise de hepsini kucaklıyor ve ebediyete intikal etmiş olanları rahmetle anıyoruz.

Her ne kadar sürçülisan ettikse afola!

KAYNAKÇA

Barsoumian, Hagop L, *The Armenian Amira Class of Istanbul*, Yerevan: American University, 2007.

Çamçyan, (Per) Mikayel, *Badmutyun Hayots*, Venedik, 1786.

Grousset, Rene, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, Paris, 1947.

İstanbul Ermeni Patrikliği web sitesi http://www.turkiye-ermenileripatrikligi.org/site/

Kévorkian-Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Pamukciyan, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayınclık, İstanbul, 2003.

Pamukciyan, Kevork, *İstanbul Yazıları Ermeni Kaynaklardan Tarihe Katkılar*, Aras Yayınclık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Ermeniler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde*, İstanbul, C.3, 1994.

Pastırmacıyan, Hrant, *Histoire de L'Arménie*, Paris, 1986.

Seropyan, Vağarşag, 1994, "Ermeni basımevleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde*, İstanbul, C.3, 1994.

Teotig, *Baskı ve Harf, Ermeni Matbaacılık Tarihi*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2012 Հանրապետական Շրջանի Իսթանպուլահայ Գրականութեան (Cumhuriyet Dönemi İstanbul Ermeni Edebiyatı'na Genel Bir Bakış), Aramyan Uncuyan Okulundan Yetişenler Derneği, İstanbul, 1957.

RİNALDO MARMARA

Fransa'da Montpellier Paul Valéry Üniversitesi'nde doktor unvanı alan Rinaldo Marmara, Türkiye Katolik Ruhani Reisler Kurulu'nun resmi tarihçisi ve kültür ataşesi görevini sürdürmektedir.

Doktora tezi Bizans'tan günümüze kadar Latin veya Levanten cemaatinin kuruluş, yükselme ve gerileme dönemleri hakkındadır.

Elliye yakın kitap ve yüzden fazla makaleye imza atan Marmara, Vatikan Arşivlerinde araştırmalarına devam ediyor; bu ara Türkiye-Vatikan diplomatik ilişkileri konusunda çalışmalarını sürdürüyor. Vatikan Arşivlerinin herkes tarafından faydalanabilmesi için konu itibariyle katalog şeklindeki yayınlar üzerinde çalışıyor. İlki Lozan Konferansı hakkındadır.

Vatikan tarafından Chevalier de l'Ordre de Saint-Grégoire le Grand, ve Polonya Cumhuriyeti tarafından Bene Merito nişanlarıyla ödüllendirilmiştir.

İstanbul'un LATİN KATOLİK CEMAATİ LEVANTENLER

İstanbul'u güzel bir mozaiğe benzetirsek,
Latin Katolik cemaati de bu mozaiğin bir
parçasıdır...

Sınırların olmadığı bir Avrupa'nın öncüleri olarak, değişik milliyetlerin birbirine karıştığı bir ortamda, her bir milliyet kendine has kimliğini koruyarak birlikte yaşamayı başarmıştı.

Bu sene Türkiye Cumhuriyeti ile Papalık Makamı (Holy See) arasındaki diplomatik ilişkilerinin 60. yılıdır. Bu sebepten dolayı Latin Katolik cemaatinin ve Kilisesi'nin tarihine bir göz atmak ayrı bir önem arz eder. Latin Katolikler diğer gayrimüslim cemaatlerden ayrı kalarak bugüne dek bir hukuki şahsiyete, hususiyetlerinden dolayı, kavuşamamışlardır. Ayrı bir grup kalmalarının sebebini ise Fatih çok iyi anlayıp, millet statüsüne, haklı olarak, dahil etmemişti. Papalığa bağlı –bir dış ülkeye bağlı– bir din, "yerel din" sayılamazdı. Fakat her şeye rağmen Latin Katolikler, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında serbest bir ortamda yaşamlarına devam edebilmişlerdir. İmparatorluğun ticari faaliyetlerinde gayet etkin ve kapitülasyonların tanıdığı hukuki özerkliğe sahip olan Latin cemaati, okulları,

"Bartolomeo Giustiniani" okulunun bandosu, 1935.

Doğu ile Batı'nın yaşayan sentezi olan Levantenler daha çok Galata ve Pera'da yerleşmişlerdir.

hastaneleri, tiyatroları ile kendi kendisine yeter hale gelmişti. Sınırların olmadığı bir Avrupa'nın öncüleri olarak, değişik milliyetlerin birbirine karıştığı bir ortamda, her bir milliyet kendine has kimliğini koruyarak birlikte yaşamayı başarmıştı. Fakat unutmayalım ki, bu tarihi süreç Türk halkının misafirperverliği sayesinde gerçekleşebilmişti. Bu açıdan bakıldığında, değişik milliyet topluluklarını topraklarında barındıran Osmanlı İmparatorluğu, bugünkü Avrupa Birliği'ne örnek teşkil etmektedir, hatta onun öncüsü sayılabilir.

Nasıl beyaz bir renk değil de tüm renklerin birleşimi ise, İstanbul'u İstanbul yapan da değişik din ve kültürlerdir. Misafirperverlik ve beraber yaşama kültürlerine yüzyıllardan beri sahip olan İstanbul, dünyada örnek teşkil etmektedir.

Şimdi, bu kentin bir rengi olan ve İstanbul'un bir parçası sayılan Latin Katolikleri kısaca inceleyelim.

LATİN KATOLİK CEMAATİ VE KİLİSESİ

İstanbul Latin Cemaati'nin kökeninde, ticari sebeplerle Bizans İmparatorluğu'na yerleşen İtalyan kolonileri bulunmaktadır. Denizci İtalyan Cumhuriyetleri'nin halkları, Amalfililer, Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar 10. yüzyıldan itibaren iki kıtanın kesişme noktasına kurulmuş olan bu şehre akmaya başlamışlardı. Başlıca İtalyan kolonilerinin örneğinde olduğu gibi, buraya yerleşen ve burada koloniler kuran diğer Batılılar arasında, Ankonalıları, Ragusalıları, Floransalıları, Provencelileri,[1] İspanyolları ve Almanları sayabiliriz.

Mayıs 1082'de İmparator I. Aleksis Komnenos tarafından Venediklilere verilen ve bir belgeyle teyit edilen, İstanbul'daki bir semtin imtiyazı, İtalyan kolonilerinin kuruluş belgesidir.[2] "Ticaret malları için antrepolar, dükkânlar, yolculuktaki işadamları için lojmanlardan oluşan" semt, kiliseyle birlikte, Doğu'daki bütün İtalyan cemaatinin ana yapısıydı.[3] "Her milliyet, kendi maddi çıkarları için Bizans İmparatorlarından belirli yerler edinirken, aynı zamanda, ibadet ya da hayır işleri için kiliseler ve bilhassa şapellere olduğu gibi, mezarlıklara ve daha başka yerlere sahip olma salahiyeti de kazanıyordu."[4] Bu kolonilerden her birinin üyeleri, uzak ülkelerindeki âdetleri yaşatmak amacıyla ayrı bir ibadet yerinin etrafında toplanmaktaydılar.

İstanbul'un Levanten Cemaati, Haliç'in sağ kıyısında, Bizans surlarının etrafında, liman civarında, Neorion (Bahçekapı), Peramatis (Balıkpazarı Kapısı) ve Droungarion (Zindankapı) kapıları arasındaki alanda yaşıyordu. "İmparatorlardan imtiyaz elde etmiş olan bütün Frenk kolonileri, bu üç kapı arasındaki alanda, şehir surları içinde bulunan *–intra muros–* bir merkezi müesseseye ve ticari işlemler için az çok bu müesseselerin uzantısı olarak kıyıya yerleştirilen bir iskeleye sahipti."[5]

Şehrin Türkler tarafından alınmasıyla Latin Cemaati için yeni bir dönem başladı. Fatih Sultan Mehmed, 54 günlük unutulmaz bir kuşatmanın ardından 29 Mayıs 1453 Salı günü İstanbul şehrini alarak aynı zamanda, bin yıldan uzun bir geçmişe sahip Doğu Roma İmparatorluğu'na da son verdi. 1 Haziran 1453 Cuma günü Cenevizliler, sultanın damadı ve sadrazamı Zağanos Paşa'nın imzasını taşıyan, başında II. Mehmed'in tuğrası bulunan fermanı aldılar. Sultan bu fermanla, Galata Cenevizlilerine Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar (1923) dört yüz yıldan uzun bir zaman boyunca, ibadetin uygulanması ve kiliselerin korunması için Latin Cemaati'ne hukuki temel oluşturacak olan imtiyazları vermiş oluyordu.[6] Bu-

1. Provenceliler derken, Marsilya, Narbonne ve Montpellier halkı kastedilmektedir. 12. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan faaliyetleri özellikle Doğu Latin İmparatorluğu döneminde kendini göstermiştir.

2. M. Balard, "Gênes, Amalfi, Venise: le triomphe des républiques maritimes", *L'Histoire*, Temmuz-Ağustos 1992, S. 157, s. 64.

3. Age, s. 64.

4. A. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, R. P. Arsène de Chatel tarafından gözden geçirilmiş ve günümüze kadar getirilmiş 2. baskı, Alphonse Picard et Fils, Paris, 1894, s. 16.

5. Age, s. 13, 17.

6. E. Dalleggio D'alessio, "Traité entre le Génois de Galata et Mehmed II", *Echos d'Orient*, Bükreş, Haziran-Temmuz 1940, c. XXXIX, fasikül 197-198, s. 161.

nunla birlikte şunu da belirtelim ki, Cenevizlilere verilmiş olan bu medeni ve dini ayrıcalıklar, onların kuşatma esnasındaki görünüşte tarafsız[7] tutumlarının mükâfatıydı.[8]

Bizans İmparatorluğu'nun Levanten ya da Latin Cemaati, 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla son buldu. Fethin ertesi gününden itibaren, tarihinde ikinci kez, fakat bu sefer, onu oluşturan iki unsurun hukuki farklılığını göz önünde bulundurarak yeniden kuruldu. O andan itibaren, o zamana kadar farklı tabiiyetlerden yabancıların oluşturduğu Latin Cemaati, Osmanlı Latinleri ve Levanten terimiyle belirttiğimiz yabancı Latinler etrafında yeniden şekillendi. Aynı ailenin içindeki bu farklılık gayet açıktır; Osmanlı tebaasından olanlar, Ceneviz mahallesi Galata'nın teslimi esnasında yerlerinde kalırken, yabancı tebaadan olan diğerleri ülkeden kaçıp daha sonra geri dönmeyi seçenlerdi.

II. Mehmed'in Galata Cenevizlilerine verdiği ferman, Osmanlı Latin Cemaati'nin kuruluş belgesidir. Bu tarihten sonra Latin Cemaati iki başlı hale gelmiştir: Osmanlı Latinleri ve Levanten terimiyle belirttiğimiz yabancı uyruklu Latinler. Bu farklılık bugüne dek tarihçilerin zihinlerini karıştırmaya devam ediyor.

3 Kasım 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla, İstanbul Latin Cemaati için altın çağ olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönem başladı. 1856 Islahat Fermanı bu reformları onaylıyor ve bunların uygulanmasını güvence altına almak için önlemler getiriyordu. 1867 kanununun, bir cemaatin bir ülkede yerleşip yayılmasının başlıca etkenlerinden biri olan, yabancılara gayrimenkul edinme hakkını vermesi, imtiyazlara bir yenisini ekledi.

19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl başına kadar, İstanbul Latin Cemaati'nin en yüksek düzeyinde bulunduğunu görüyoruz. Bu dönemin özelliği, iş ve daha müreffeh bir hayat arayışındaki yabancı göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda toplanmasıdır. Bunun,

II. Mehmed'in Galata Cenevizlilerine verdiği ferman, Osmanlı Latin Cemaati'nin kuruluş belgesidir. Bu tarihten sonra Latin Cemaati iki başlı hale gelmiştir: Osmanlı Latinleri ve Levanten terimiyle belirttiğimiz yabancı uyruklu Latinler.

7. 1452-1453 arasında Papa'nın elçisi olarak İstanbul'da bulunan Kiev başepiskoposu Kardinal İsidore, görünüşte Türklerin müttefiki olan Cenevizlilerin şehir savunmasına faal olarak katıldıklarını belirtir. G. Pistarino, "La storia dei Genovesi", s. 17; A. Pertusi, *La caduta di Constantinopoli*, c. I, s. 108-109.

8. G. Young, *Corps de Droit Ottoman*, Clarendon Press, Oxford, 1905, c. II, s. 122-123.

Levanten; Policarpo Giudici.

Levanten; Caracachian.

İstanbul'da yaşamış bir Levanten hanımefendisi.

kilise ve konsolosluk kayıtlarında görülebilen belirgin işaretleri, okulların ve kolejlerin açılması, hayır kurumlarının tesisi, yeni kiliselerin inşası ve hatta yeni bir semtin, Pancaldi'nin (Pangaltı) ortaya çıkması ile kendini gösterir.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan barış antlaşmasıyla yabancı Latin Cemaati'nin düşüşü başlar. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu 9 Eylül 1914'ten itibaren ilga edildiğini ilan etmiş olsa da kapitülasyonlar ancak Lozan Antlaşması ile kesin olarak kaldırılmıştı. Böylece bir dönem kapanmış oldu ve kapitülasyonların ilgası, yabancıların Türkiye'deki kitlesel varlıklarını bir şekilde haklı kılan bütün avantajları ortadan kaldırdı.

LEVANTENLER

Kurnazlığa ve ticaret konusundaki maharete imada bulunarak çoğu zaman olumsuz bir anlam taşıyan adlandırmayla Levantenler,[9] anavatanda yaşayanların aksine, Doğu Akdeniz'de yaşayan Venediklilerdi. Sonradan, Bizans İmparatorluğu'nun içinde, oldukça sınırlı imtiyazlar ve semtler dahilinde ticaretle uğraşan denizci İtalyan kolonilerinin Latin ahalisine de Levanten dendi. Biz de Doğu Akdeniz'de yerleşmiş olan yabancıları, daha sonra yerleştikleri ülkenin tebaasına geçenlerden ayırmak için, bu şekilde adlandırmaya devam edeceğiz.

Zımnen tek bir cemaat gibi kabul edilen bu iki cemaat arasında bir ayrım yapıyoruz: Yabancı ya da Levanten Latin Cemaati ve Osmanlı Latin Cemaati.

O halde bu alanda neden hâlâ bir belirsizlik ve sessizlik sürüp gitmektedir?

Her şeyden önce Osmanlı yönetimi, Osmanlı Latin Cemaati'ni hiçbir zaman açıkça bir "millet" olarak tanımamıştır. Bu reddedişi haklı

9. Bu bölüm, *"De l'Empire byzantin à la République Turque, la formation, l'apogée et le déclin de la Communauté levantine de Constantinople. Son influence sur le grec moderne en tant qu'héritage culturel"* [Bizans'tan günümüze kadar Levanten cemaatinin kuruluşu, yükselme ve gerileme devri. Kültürel miraslan olarak Yunanca lisanına etkileri] başlıklı doktora tezimize dayanmaktadır.

çıkaracak tek sebep vardır: ruhani olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında bulunan bir otoriteye (Papa) bağlı olmaları.

Üstelik Osmanlı Latinleri kendileri de bir alt sınıf olarak kabul edilmek korkusuyla, onları hukuki olarak yabancı Latinlerden ayıracak yeni bir statü üzerinde ısrar etmek istememişlerdir. 1453'te şehrin alınması sırasında, çoğunluğu Cenevizlilerden oluşan Latinler, Fatih'e sitelerinin anahtarlarını teslim ederek onun hâkimiyeti altına girmişler ve Osmanlı tabiiyeti kazanmışlardı; bunlar Osmanlı Latinleridir. Buna karşılık yabancı ülkelere iltica edip sükûnet sağlandıktan sonra geri dönenler asıl tabiiyetlerini korumuşlardır. Böylece aynı aile içinde hem yabancı tebaaya hem Osmanlı tebaasına rastlanabilmektedir. Bu sonuncular, biraz aşağılayıcı olan yeni statülerine sessizce geçerek, kapitülasyonların avantajlarından yararlanan tek grup olan yabancı Latinleri kendilerinden ayıran şartların yarattığı bu sınırı görünüşte yıkmak istediler. Bu farklılık görmezden gelinerek ve çarpıtılarak sonunda iyice dikkate alınmaz hale geldi.

Levanten; Maria Marmara, 1929.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, yalnızca yabancı bir tabiiyete sahip olmak bir üstünlük göstergesiydi. Kapitülasyonlar yabancılardan bir ayrıcalıklılar sınıfı yaratmıştı. Gayrimüslim Osmanlı tebaası, özellikle de Osmanlı Latinleri, onları cizyeden kurtaracak ve kapitülasyonların avantajlarından yararlanmalarını sağlayacak bir yabancı devletin himayesini elde etmeye çalışmamışlar mıydı?

Latin ailesini, kökeninde birbirinin aynı olan iki cemaate bölen bu hukuki farklılık gönüllü olarak unutuldu. Zarlar bu şekilde atılmıştı ve bunu düzeltmek kimsenin aklına gelmedi. Hatta günümüzde dahi, biri azınlık ya da reaya statüsündeki Osmanlı Latinlerinden, diğeriyse kapitülasyonlarla idare edilen yabancı Latinlerden oluşan, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki olarak birbirine zıt bu iki cemaati arasında fark gözetilmemektedir. Bu iki cemaati aynı ailenin, Doğu Latinleri ailesinin içinde toplamak işleri daha da karmaşık hale getirmeyecek midir? Doğu'nun eski ailelerinin soyağacı ve monografilere düşkünlüklerinin, bu karı-

Levanten; Francesco Rotondo.

şıklığın sürmesinde hafife alınamayacak bir rolü bulunmaktadır.

Amacımız, "Levanten" terimini yeniden tanımlamaya kalkışmaksızın, İstanbul'da kapitülasyonlar tarafından idare edilen yabancı bir cemaatin varlığının altını çizmektir. Bu cemaat, Osmanlı tebaası Latinler ya da reayadan oluşan Osmanlı Latin Cemaati ile aynı kefeye konulamaz. Bununla birlikte bütün Latinlerin büyük ve tek bir ailenin, Doğu Latinleri ailesinin çatısı altında toplanması konusunda hemfikiriz, ancak lütfen, hukuki olarak birbirine zıt iki toplumu tek olarak kabul etmek hakkını kendimize vermeyelim. Bu büyük ailenin içerisinde, yabancıyı reayadan ayırt etmeyi bilelim. Ve eğer Osmanlı Latinleri "reaya" gibi yerleşmiş bir adlandırmaya sahipse, "Levanten" adlandırmasını da Doğu Akdeniz'de yaşayan ilk Venediklilerden yola çıkarak yalnızca yabancılara bırakalım.

Biz Levantenleri, her milliyetten ve her dinden, Doğu Akdeniz'de, özellikle de İstanbul ve İzmir'de doğan ve burada yaşayan yabancı tebaa olarak kabul ediyoruz. Terimin dar anlamıyla Levanten, Osmanlı İmparatorluğu içinde yabancı tabiiyeti olan Latin Katolik'tir. Levantenler Batılı değildirler, Doğulu hiç değildirler. Bu iki kültürün âdetlerinden miras alarak, bir anlamda, Doğu ile Batı'nın yaşayan sentezidirler. Sınırların olmadığı bir Avrupa'nın müjdecileri olarak, bütün milliyetlerin birbirine karıştığı bir ortamda, her biri kendine has kimliğini koruyarak birlikte yaşamayı bilmişlerdir. Fakat unutmayalım ki, bu tarihi süreç, tekrar edelim, Türk halkının misafirperverliği sayesinde gerçekleşebilmiştir.

İTALYAN LEVANTENLER

Fatih Sultan Mehmed İstanbul şehrini alırken, paniğe kapılan Latinler kuşatma esnasında evlerini ve servetlerini arkalarında bırakarak Batı'ya gidecek gemilere binebilmek için limana doğru kaçtılar. Fatih, ticarette deneyimli ve becerikli insanların gitmesiyle fethinin sonuçlarını tehlikeye atmak istemediği için Zağanos Paşa'yı Cenevizlilerin yanına gönderip ikna etmeye çalıştı. Paşa, Fatih'in dostluğu konusunda güvence sundu ve Bizans İmparatorlarının

Bir Levanten; Anastasia Giudici (ayakta olan) annesi ile.

İstanbul'un Levanten ailelerinden Giudiciler.

kendilerine tanıdıkları imtiyazların muhafaza edileceğine dair söz verdi. 1 Haziran 1453 Cuma günü de Cenevizliler II. Mehmed'in tuğrası bulunan fermanı aldılar. Fakat, haraca tâbi tutulan Cenevizliler, cizye ödeyerek, yabancı olma niteliklerini kaybettiler. Bundan sonra bunlar Osmanlı'nın gayrimüslim kulları veya reaya oldular.

Yabancı uyruklu İtalyan kolonisi ise İstanbul'un fethinden bir müddet sonra meydana gelmiştir ve zamanın kanunlarına göre zorlukla, kesintilerle oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen yabancı tebaadan her kişi, müste'min, burada ancak bir sene kalabiliyordu. Bu bir senelik müddet geçtikten sonra ise cizyeye tâbi olup, gayrimüslim (zimmî) statüsüne giriyordu ve memleketten ayrılamıyordu.

Bir Levanten aile: Policarpo Giudici.

Bir Levanten çocuk, Pietro Marmara, 1925.

Matilde Giudici'nin konfirmasyon ayini; 7 Haziran 1931.

1454'ten itibaren, güven ortamını sağlayıp İstanbul'da ticarî faaliyetleri yeniden başlatmak isteyen II. Mehmed, Venedik Cumhuriyeti ile bir kapitülâsyon akdetmiştir. Venediklilere tanınan ayrıcalıklar arasında ticaret serbestisi ve cizyeden muafiyet de bulunuyordu.

I. François ile I. Süleyman arasında akdedilen 1535 tarihli kapitülâsyon ise, Osmanlı topraklarında ikamet müddetini on seneye uzatıyordu. Böylece, bu tarihten sonra yabancılar uyruklarını kaybetmeden Osmanlı İmparatorluğu'nda rahatça yerleşebilmişlerdir. Yabancıların uyruklarının kaybetmelerine sebep olan oturma müddeti sınırı ise, ancak 1569 tarihli kapitülâsyonla kaldırılmıştır.

FETİH SONRASI LATİN TOPLULUĞU'NUN DURUMU

28 Haziran 1453 yılında, fethin hemen akabinde, "Fatih Sultan Mehmed Galata'ya gitmiştir. Kaçan mukimlerin evlerinin envanterini yaptırıp, onları mühürletmiştir. Sahiplerine, geri dönmek ve tapularını meşrulaştırmak için üç ay süreleri olduğunu duyurmuştur. Sultanın misillemesinden endişelenen Cenevizlilerden pek azı geri dönmüştür." Çoğu Latin, Ceneviz hâkimiyetinde olan Sakız Adası'na sığınıp burada konaklamayı tercih etmişlerdir.

Göç etmeyen ve kendi istekleriyle Fatih'e boyun eğen Galata Cenevizlileri, aynı semtte yaşamaya devam edip, Osmanlı Latin Topluluğu'nu oluşturmuşlardır. Latin kolonisinin fetihten sonraki durumu hakkında "Venedik Raporları", Galata Venedik milletinin "çok az sayıda sefalet ve harabe içerisinde esnaftan[10] oluştuğunu aktarmaktadır.

Dallegio D'Alessio, Cenevizli çekirdek kadroya "Kefelilerin (Kırım'da) eklendiğini ve 1475'te Türklerin bu koloniyi fethetmesiyle İstanbul'a götürüldüğünü"[11] aktarmaktadır. Kefe Cenevizlileri,[12] Edirnekapı yakın-

10. *Compte-Rendu* du Cimetière Catholique-Latin à Féri-Keui, esercizio mortuario 1863-64, [Latin Mezarlığı Tutanakları] 3. sene, 2. baskı, A. Zellich, Constantinople, 1875, s. 23.

11. E. Daleggio D'alessio, "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", *Echos d'Orient*, Temmuz-Eylül 1937, t. XXXVI, bölüm 187, s. 310.

12. "Kırım yarımadasında yer alan Kefe, 13. yüzyılda Karadeniz'de Ceneviz ticaretinin en parlak deposu idi. Latin İmparatorluğu'nun çöküşüyle Cenevizliler tarafından kurulmuştur. (...)

larında, Salmatomruk bölgesine yerleştirildiler. Burası Kefe Mahallesi adını almıştır. Onlara iki tane kilise verilmiştir.[13] Daha sonra koloni ıssız bölge olan Kefe'yi terk edip Galata'ya taşınmıştır.

Monsenyör Pietro Cedulini,[14] Kasım 1580'de, Papa XIII. Gregorius tarafından Latin cemaatini denetlemek üzere İstanbul'a gönderilir. Nisan 1581'de görevi biterken Vatikan için, zamanın İstanbul Latin cemaati hakkında, çok detaylı bir rapor hazırlar. Kaleme aldığı metinden öğrendiğimize göre, bu cemaat, 650 yabancı uyruklu tüccar, denizci, elçilik görevlisini ve büyük kısmı İtalyan kökenli 500 Osmanlı Latini'ni de kapsayan 3.650 Katolik Latin'den oluşuyordu: [15]

Vatandaş [Osmanlı]	500
Azledilen köleler	500
Elçilik personeli	100
Yabancı tüccarlar	50
Geçici yabancılar	500
Köleler[16]	2000

Fakat ticari ve dini canlılık 1475'de birden sıfırlanmıştır. (...) Hristiyan ve Yahudi ailelerin çoğu, Osmanlı İmparatorluğun yeni başkentinin nüfusunun artması için İstanbul'a getirilmiştir", B. Palazzo, *De ux anciennes églises dominicaines à Stamboul*, Güler, İstanbul, 1951, s. 38-43.

13. Edirnekapı'daki Aziz Nicola ve İstanbul'daki Azize Meryem.

14. Monsenyör Cedulini 1580'de Papa XIII. Gregorius tarafından Konstantinopolis'e apostolik ziyaret için gönderilmiştir. Nisan 1581'de görevinin sonunda, Papalık için yüz otuz sekiz sayfalık ayrıntılı Latince bir rapor yazmıştır. Rapor "Monsenyör Pietro Cedulini'nin Ooğu'ya Apostolik Ziyareti hakkında belgeler" (*Actes de la Visite Apostolique au Levant de Mgr Pierre Cedulini*) başlığını taşımaktadır.

15. L. Biskupski, *L'origine et historique de la représentation officielle du Saint-Siègeen Turquie*, Ümit Basımevi, İstanbul, 1968, s. 40-41.

16. 2000 adet sayısı R. Saulger tarafından 20 Mart 1664 tarihli İstanbul'dan Fransa eyaletine gönderdiği mektupta teyit edilmiştir. A. Carayon, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus*, s. 99.

16. yüzyılda Latin topluluğunun % 44'ü Osmanlı Latinlerden oluşmaktaydı.[17] Papa'nın İstanbul'daki vekili Peder Giovanni Mauri della Fratta, 1631 tarihli anlatımında Osmanlı Latin ailelerin isimlerini verir. Buradan hepsinin İtalyan asıllı olduklarını tespit edebiliyoruz.

1454 tarihli kapitülasyonu takiben, 21 Temmuz 1718'de III. Ahmed ile Venedik Cumhuriyeti arasında akdedilen Barış Antlaşması'nın 10. maddesine göre Venedikliler dinlerini serbestçe icra edip, kendilerine ait kilise ve manastırları tamir edebileceklerdi. 13. maddeye göre de memleketlerine dönmek niyetinde olan ve Osmanlı topraklarında temelli olarak ikamet etmeyen Venedikliler cizyeden muaf tutulacaklardı. Bunların yanı sıra, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile sonradan İtalya'yı meydana getirecek devletler arasında imzalanan kapitülâsyon veya antlaşmalar, Türk-İtalyan ikili ticaretin önemini vurguluyor: Napoli Krallığı ile 1740 tarihli kapitülâsyon; Sardunya Krallığı ile 25 Ekim 1823'te imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Toskanya Büyük Dukalığı ile 12 Şubat 1833 tarihli Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Sardunya Krallığı ile 2 Eylül 1839'da imzalanan Ticaret ve Denizcilik Antlaşması (1840'ta onaylandı); İki-Sicilya Krallığı ile 5 Mart 1851'de imzalanan Ticaret ve Denizcilik

17. İstanbul'da ikamet eden 1.150 Latin'in içinde 500 Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı veya tebaası vardı. Yıllar içerisinde Osmanlı Latin topluluğunun oranı, 1839'da başlayan Tanzimat'la Osmanlı İmparatorluğu'na akın eden yabancı Latinler ya da Levantenler lehine azalmıştır.

Antlaşması ve İtalya ile yapılan 1861 tarihli Ticaret Antlaşması.

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar, İstanbul Latin cemaatinin en yüksek düzeyinde bulunduğunu görüyoruz. Altın Çağ olarak nitelendirdiğimiz bu dönemde, Latin cemaati içinde İtalyan kolonisi en kalabalık olandı.

İstanbul'daki İtalyan Başkonsolosluğu'nun arşivleri, İtalyan kolonisinin büyüklüğünü sayılarla ölçmeyi mümkün kılıyor. Konsolosluk kütüğünün açılış tarihi olan 1860'tan 1867'ye kadar 1.760 aile kaydedilmiştir (ilk dönemde her aileye bir kayıt numarası veriliyordu). 1868'de yeni bir defter açıp, kayıtlar güncellendi. 1880'e kadar 2.011 aile kaydedildiği göze çarpar. 1881'den itibaren bütün kayıtlar yeniden ele alınır ve bu defa her şahsa bir sıra numarası verilir. O tarihte 3.600 İtalyan sayılır. Aynı numaralama 1905'e kadar devam eder: Kayıtlı İtalyanların sayısı 8.888'dir. Dolayısıyla, yirmi sene gibi kısa bir süre içinde 10.000'e yakın bir mevcutla İtalyan kolonisi doruk noktasına çok yaklaşmış olduğu söylenebilir. 1913'te İtalyan kolonisi 10.000 kişiyi geçmişti. Kayıt dışı kalanları da göz önünde bulundurursak gerçek rakamın 12.500-14.000 arasında olduğunu öne sürebiliriz (Yirminci yüzyılın başlarında İstanbul'un nüfusu 900.000 civarındadır).

Latin cemaatinin altın çağının belirgin işaretlerinden biri de 19. yüzyılın ortalarında akın eden yabancı göçmenlerin, yeni bir semtin ortaya çıkmasına neden olmasıdır. Halen Pangaltı olarak adlandırılan bu semt, Bolonyalı İtalyan bir göçmenin adını taşımaktadır: Giovanni Battista Pancaldi.

19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da yerleşmiş yabancı kolonileri içinde sayıca en büyük grubu oluşturan İtalyanlar, şehrin ekonomik hayatının bütün sektörlerinde –sanayi, ticaret, mümessillik– başarıyla ilk sıraları paylaşıyorlardı.

TİCARİ VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

İtalyan endüstrisinin en değerli şirketlerinden olan Ansaldo, tersanelerinde Abdülhamid ve Abdülmecid torpil gemilerini inşa etmişti. Kasım 1902'de, personelini İstanbul'a, Osmanlı Donanması'nın tamiri ve yenilenme çalışmaları için göndermişti. Yapılan anlaşmaya göre, çalışmalar bittiğinde Ansaldo şirketi Haliç Tersanesi'nde yerleşip mevcut bina ve malzemeleri kullanabilecekti.

Haliç'in Karaağaç bölgesinde 1874'te kurulan Camondo tuğla fabrikası imparatorluğun sayılı şirketlerindendi; bu alanda İtalyan şirketleri arasında da liderdi. Dört laboratuvardan oluşan büyük bina, Haliç'in kıyısında geniş bir alanın ortasında yükseliyordu. Şirket Leone Piperno tarafından yönetiliyordu.

Boğaz'ın kıyısında, Büyükdere'de 1876'da Pietro Salomone tarafından kurulan tuğla, kiremit ve döşeme taşı fabrikası, iki yüz işçi çalıştırmaktaydı. Kil ocağı sınırları dahilinde olan bu müessesenin haftalık üretimi 100.000 kiremidi buluyordu.

10.000 metrekarelik bir alanda, Paşabahçe'de 1884'te kurulan Modiano Cam Fabrika-

sı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda eşi benzeri yoktu. Fabrikanın yüzü Avrupalı, beş yüzü yerli altı yüz işçisi, 4.000 metre karelik bir alanda inşa edilmiş konutlara ücretsiz olarak yerleştirilmişti. Hammaddelerin çoğu ithaldi. Üretimde çok zengin bir çeşitlilik vardı: gaz lambası camı, lamba, cam fanus, abajur, şişe, bardak, nargile.

Merkezi Milano'da bulunan Turconi piyano fabrikasının İstanbul şubesi 1871'de kuruldu. İyi bir müzisyen olan Turconi, büyük çaba göstererek piyanoyu şark müziğine ayarlar ve "Tremolofono" adında yeni bir model üretir. Şirket personelinin tümü İtalyan'dı.

Latin cemaatinin bu altın çağında Osmanlı başkentinin kültürel yaşamı son derece zengindi. Döneme ait pek çok gazetede, tiyatro, opera ve müzik etkinliklerine dair sayısız haber vardır. Biz yalnızca İtalyan cemaatince kurulmuş dernekler arasında en ünlülerinden biri, bugün hâlâ o döneme tanıklık etmekte olan hayır ve kültür kuruluşu Società Operaia İtaliana'yı anmakla yetineceğiz.

Başından beri, zor duruma düşmüş bütün üyeleri –hastalar, iş kazasına uğrayanlar, işini kaybedenler, dullar, yetimler– Società Operaia İtaliana'dan yardım ve destek gördü. 1865'teki kolera salgını sırasında Dernek, üyesi ya da İtalyan olup olmadığına bakmaksızın herkesin yardıma koştu. Hastaların naklini sağlamak için ambulans servisi kurmuş, biri Galata'da diğeri Pera'da günün her saati açık, doktor ve ilâç bulunabilen iki eczane açmıştı. 1870'te Anadolu'daki kıtlıkta felâketzedeler yararına geceler

II. Mahmud döneminde meşhur besteci Gaetano Donizetti'nin kardeşi Giuseppe, sultanın bandosunu kurmak üzere İstanbul'a geldi (1828). Besteleri arasında "Fa minör Mecidiye Marşı"nı sayabiliriz.

düzenlemiş, bu girişimiyle Osmanlı devlet kurumlarının takdirini almıştı.

Derneğin öncelikli hedefi, dara düşmüş üyelerine yardım etmekti, ama bir yandan da çeşitli etkinliklerle üyelerini eğlendirmek için çaba gösteriyor ve başkentin kültürel yaşamını zenginleştiriyordu.

II. Mahmud döneminde tiyatroya ilgi arttı. 1828'de, meşhur besteci Gaetano Donizetti'nin kardeşi Giuseppe, sultanın bandosunu kurmak üzere İstanbul'a geldi. Besteleri arasında "Fa minör Mecidiye Marşı"nı sayabiliriz.

İstanbul'daki İtalyan operasının altın çağı, 1842'de İtalyan tiyatrosu da denilen Naum Tiyatrosu'nda başladı ve bu meşhur binanın

1870'te bir yangında yok olmasına kadar sürdü. Tercihen İtalyan operalarını sahneleyen bu tiyatroda sultan için de bir loca bulunuyor, kurum saray tarafından geniş ölçüde destekleniyordu. Bir bakıma burası, şehrin imparatorluk tiyatrosuydu. 1847 yangınında kül olan Naum tiyatrosu, meşhur mimarlar Gaspare ve Giuseppe Fossati'nin plânlarına göre yeniden taştan inşa edilmişti. 1.500 kişilik İtalyan tiyatroları modelindeki bu binanın tasarımında Fossati, Rus çariçesi II. Katerina'nın mimar Giacomo Quarenghi'nin imzasını taşıyan imparatorluk konutundan ilham almıştı.

"PANCALDİ" LEVANTEN SEMTİ

Pangaltı semti ilk başlarda Saint-Esprit Kilisesi'nin çevresinde gelişen Levanten bir semtti. Rum ve Ermeni azınlıklar oraya yerleşmekte gecikmediler. Edmondo de Amicis, 1874'te İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında bu "denize en uzak" semtin Hristiyan karakterine değinir.[18]

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ecnebiler ve azınlıklar Türklerden ayrı mahallelerde yaşarlardı. D'Ohsson, eseri Tableau Général de l'Empire Othoman'da sosyal hayatın bu yönünü de anlatır:[19] "İstanbul'da, Yakındoğu'nun tüm limanlarında olduğu gibi, Avrupalılar aynı semtte oturmak âdetindedirler, ortak güvenlikleri için olduğu kadar Avrupaî sosyal yaşamın çekiciliği için de (...)"

Halbwachs[20] "Rum nüfusun zamanla tepeyi tırmandığını ve bu yeni çerçevenin içinde belli ölçüde yayıldığını, böylece İstanbul'dan gitgide uzaklaşarak, gayrimüslim nüfusun önemli bir yüzdesini hâlâ kapsayan bir yerleşmeye (Pera-Pangaltı) dahil olduğunu" doğrular.

Clarence Richard Johnson,[21] İstanbul 1920'de Ermenilerin de yer-

Latin cemaatinin altın çağında Osmanlı başkentinin kültürel yaşamı son derece zengindi. Döneme ait pek çok gazetede, tiyatro, opera ve müzik etkinliklerine dair sayısız haber vardır.

18. E. De Amicis, *Istanbul (Costantinopoli)*, çeviri Prof. Dr. Beynun Akyavaş, ikinci baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 69.

19. M. D'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Paris, Imprimerie de Monsieur, 1791, cilt IV, s. 428-429.

20. M. Halbwachs, "La population d'Istanbul depuis un siècle" *Annales Sociologiques*, seri E, fasikül 3 ve 4, Hatıralar, Presses Universitaires de France, Paris, 1942, s. 37.

21. C. R. Johnson, (ed.), *Istanbul 1920, çev. Sönmez Taner, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul, 1995, s. 27.

1950'li yıllarda Pancaldi semti.

leşme yeri olarak Taksim'in ilerisinde yayılan bölgeyi seçtiklerini belirtir.

1913'te Pangaltı hâlâ nüfusunun % 95'i Hristiyan olan bir semtti. Yabancılar ya da Levantenler, Rumlar ve Ermenilerle yan yana yaşıyorlardı. Bunun kanıtını, kentin farklı mahalleleri[22] için, her sokağın sakinlerinin kaydedildiği 1913 yılı *Doğu Yıllığı*'nda buluyoruz.

1844'te ecnebilerin nüfusu 25.000 iken, 1885'te resmî olarak 129.243'e yükselmiştir. Halbwachs'a göre 19. yüzyılın ikici yarısından 1914-18'e kadar İstanbul'un nüfusu büyük bir artış göstermiştir. Bu tarihten 1935'e kadar ise ecnebilerin Türkiye'den ayrılması neticesinde nüfus azalmıştır.[23] 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümâyun'unun ilânın-

22. *Doğu Yıllığı* (*Annuaire Oriental*) İstanbul'u altı semte ayırıyor: Péra, Stamboul, Grand Bazar (Kapalıçarşı), Pancaldi, Ferikeuy (Feriköy), Galata.

23. M. Halbwachs, Age, s. 42.

Pancaldi semtinde Levanten evlilik: Rotondo ve Genovesi aileleri .

dan ve 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerden sonra artan ecnebi nüfus 1923'te Cumhuriyet'in ilânından sonra azalmaya başlamıştır. Nitekim 1885'te İstanbul'un ecnebi nüfusu 129.243 iken, 1922'de İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün yaptırdığı nüfus sayımı çizelgesinde 51.006 olarak gösteriliyor. Bu sayıma göre İstanbul'un toplam nüfusu 710.286'dır.[24] 1935'te[25] İstanbul'daki ecnebi nüfusun toplamı 42.331 idi. Böylece, Pangaltı semti 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a akın eden yabancıların ve onların çevresinde yerleşen gayrimüslimlerin etkisi ile meydana gelmiştir.

24. *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981-1984, s. 3833.

25. M. Halbwachs, Age, s. 35: (1935'te İstanbul'da 42.331 yabancı yaşıyor; 38.000'i Pera-Galata'dadır).

19. yüzyılın başında kent Taksim'de bitiyordu. Bu sınırın ötesinde uzanan kırlık alan "kışın kurtların ve gece hırsızların"[26] barınma yeri idi. O yeşil, göz alıcı tepelerin üzerinde Topçu Kışlası (1803-04), Ayaspaşa Mezarlığı (Grands-Champs) ve Ermeni Mezarlığı (Radyoevi'nin yerinde) vardı. Küçük Taksim'in ötesinde uzanan ve o zamanlar İcadiye adını taşıyan tepelik yeşil bölge, 1860'lara doğru yavaş yavaş, ama istikrarlı bir şekilde Pangaltı (Pancaldi) adıyla anılmaya başladı.

Angelo Iacovella'nın Pancaldi adını, bu bölgede kurulmuş fırınların çokluğu nedeniyle "*Pani caldi*" ile (sıcak ekmekler) açıklamasına[27] karşın, "sıcak ekmek fırınları" efsanesiyle yetinmek istemeyerek, Roma'daki *Propaganda Fide* Tarihi Arşivleri'nde (*Archivio Storico di Propaganda Fide*) bir araştırma yapmak istedik. Bugün, bu semtin adını, Bolognalı bir İtalyan olan ve söz konusu bölgede oturan Giovanni Battista Pancaldi'den aldığını kesin olarak söyleyebiliriz. Bu konu hakkındaki belgelerin içeriğini daha iyi kavramak için, Giovanni Battista Pancaldi'nin karısı Rosa Zaghi'yi Bologna'da bırakıp İstanbul'a yerleştiğini bilmek gerekir. *Propaganda Fide*'nin İstanbul Papalık Vekili'ne (Vicaire Apostolique Patriarcal d'İstanbul) gönderdiği mektupların biricik amacı, yeniden karısıyla bir araya gelmek ya da karısına aylık bağlamak arasında seçim yapmayı Giovanni Battista Pancaldi'nin kendisine bırakmaktı.

İstanbul Lâtin-Katolik cemaati konusunda uzman olan Monsenyör Del Giorno, semtin adının kaynağını şöyle açıklar: "Giovanni Battista Pancaldi, Taksim'in ilerisindeki bölgede, avcıların ya da kıra gelenlerin mola verdiği bir han, bir birahane ya da buluşma yeri işletiyordu: İnsanlar Pancaldi'nin yerine gidiyorlardı, kısa zaman sonra Pancaldi'ye gidiyoruz demeye başladılar. Türkçe diline uydurulan yazımı, semtin şimdiki adı olan Pangaltı'yı verecekti."[28]

Raymond Philippucci söz konusu hanın "Pangaltı" denilen eski otobüs durağının yakınlarında, eski Osmanbey Postanesi'nin karşısında bulunduğunu söyler.[29]

Bu kırlık alanda ilk binalar 1830 civarlarında boy gösterdiler: Surp Agop Ermeni Hastanesi (1837); Artigiana, bugünkü Düşkünler Evi (1838); Saint-Esprit Kilisesi (1846); Harbiye Askeri Okulu (1847) ve son derece basit birkaç konut.

İnsanların gezinti için geldiği konutsuz kırlık bir alandı. Bölgenin büyük bir bölümünü kapsayan mezarlıklar o zamanın "şehirlerin bahçeleri" idiler.[30]

Bu bölge şehir merkezinden uzak olmakla beraber, zamanın insanları ekseriyetle bu uzaklığı

26. V. Del Giorno, *Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint-Esprit*, daktilo yayımlanmamış eser, cilt 1, s. 94.

27. A. Iacovella, *Il Triangolo e la Mezzaluna*, Istituto Italiano di Cultura di İstanbul (İstanbul İtalyan Kültür Merkezi), 1997, s. 30

28. V. Del Giorno, *Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint-Esprit*, s. 95.

29. R. Philippucci, "Il y a cent ans: le Pape Pie IX élevait l'Eglise paroissiale du Saint-Esprit au rang de Cathédrale", *Le Flambeau*, n° 1, Ocak 1976, İstanbul, Marsel Linguri, s. 4.

30. A. H. Tanpınar, *Cinq Villes*, çev. Sema Çiğdemoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 89.

Saint-Esprit Kilisesi.

abartıyorlardı. Bunun en güzel örneğini Pera ve Galata'nın Katolik kiliselerini gösteren 1846 yılına ait haritada[31] görüyoruz. Saint-Esprit Kilisesi Pera'dan gerçek ölçülere göre daha uzakta gösterildiğinden ayrı, haritanın çizimcisi bu notu ekler: "Saint-Esprit Kilisesi'nin diğer kiliselerden uzaklığı haritada gösterildiğinden daha önemlidir."[32]

1842 senesinde Saint Pierre Kilisesi hakkında hazırlanan raporda söz konusu bölgenin şehir merkezinden uzaklığından bahsediliyor: "Katolik Mezarlığın bölgesi kilisenin çevresinden (Galata) en uzak olanı ve en zor gidilenidir."[33]

19. yüzyılın başlarında Taksim'in ötesinde uzanan bu ıssız

31. "Chiese e Stabilimenti Cattolici Latini di Perae Galata"; bu şehir plânı Roma, *Propaganda Fide* tarihi arşivlerinde bulunuyor; seri "Scritture Riferite nei Congressi Romania Costantinopoli, dell'anno 1842 all'anno 1846", cilt 30, s. 724.

32. Age, "La distanza di questa Chiesa dalle altre è anche maggiore di quello che risulta dalla carta".

33. *Propaganda Fide* Tarihi Arşivleri, Roma, "Alla S. C. de Propaganda, Relazione di quanto era, è, e può essere la Missione Domenicana di S. Pietro in Galata, Omaggio del Prefetto Apostolico Fr. Giacinto Ludovico", Scritture Riferite nei Congressi Romania Costantinopoli dell'anno 1842 all'anno 1846, cilt 30, s. 33-49.

ve uzak bölge yararsız ve istikbalsiz sayılıyordu. Bu görüş, bölgenin uzaklığı hakkında gösterilen abartı ile ifade edilebilir. Eğer bu bölgede 1870 senelerinde nüfusun artacağını tahmin edilebilseydi, herhalde Ayaspaşa Mezarlığı (Grands-Champs) Pangaltı'ya taşınmazdı. Bu konuda Belin'in Fransız Büyük Elçisi'ne yazdığı 5 Ekim 1872 tarihli mektubu[34] aktaralım: "Hem kamu sağlığı, hem dinsel kurallar gereği, eski İstanbul Latin Mezarlığı on üç yıl önce Pera Büyük Mezarlığı'ndan (Grands-Champs) Feriköy'deki bugünkü yerine taşınmıştı; yeri Osmanlı yönetimi göstermişti. Ama bir tepenin üzerinde bulunan ve o zaman kırlık olan söz konusu yerin görüntüsü, özellikle son aylarda değişmeye başlamıştır. Orada her gün yeni yeni evler yükselmektedir (...) dört beş sene sonra veya daha kısa bir zamanda, Feriköy Lâtin Mezarlığı (...) kalabalık bir semtin ortasında bulunacaktır."

Belin'in bu mektubu 1850'li yıllarda kentin bu bölgesinde yerleşme olmadığını doğruluyor.

Monsenyör Tcholakian, Pangaltı "Immaculée Conception" Kilisesi'nin[35] tarihçesine değinirken bu bölgenin ıssız olduğunu belirtir: "İnşaatı 1866'ta, Pangaltı'nın ıssız bir yer olduğu zamana rastlar. Görevli Peder ıssız ve şehir merkezinden uzak geniş bir arazi satın aldığı için Başrahibi tarafından ciddi şekilde azarlanır."

1846'da Saint-Esprit Kilisesinin inşaatı sırasında Monsenyör Hillereau da aynı eleştirilere maruz kalarak aynı soru ile karşılaşmıştı: "Bu ıssız bölgede bulunan az sayıda fakir halk için kilise inşa etmenin sebebi."[36]

Gérard de Nerval (1808-1855), 1843 İstanbul yolculuğunda, kenar mahallenin (Pera) Fransız Hastanesi'nde[37] (Taksim) sona erdiğini, ondan ötesinin kır olduğunu belirtir: "Mahalle o noktanın (Fransız Hastanesi) ötesinde sona erer ve genişleyen yol, ayaküstü patates kızartması yapılan barakalarla ve meyve, karpuz, balık satıcılarıyla doluverir; kır meyhaneleri, kent içinde olduğundan daha serbestçe boy göstermeye başlarlar (...). Eğer dümdüz giderseniz, birkaç adımda iki tarafı çalılarla kaplı, çamların gölgelediği boş bir patikaya ulaşırsınız (...). Bu son derece mistik, serin ve görülmeye değer koruluğun da bir mezarlık olduğunu söylememe gerek yok (...). Büyük ölçülerde inşa edilmiş Topçu Kışlası'nı çevreleyen bu koruluktan çıkınca kendimi Büyükdere yolunda bulurdum. Kışlanın önünde, çayırlarla kaplı, üzeri ekilip biçilmemiş bir ova uzanır (...). Kışlanın ön cephesini geçince, Ayaspaşa Mezarlığı'nın girişine ulaşılır; çamlarla firavun inciri ağaçlarının gölgelediği, kocaman bir yayladır burası (...). Daha da uzağa gidelim. Mezarlığın Ermenilere ayrılmış olan bölümü gelir."

Yukarda zikrettiğimiz Belin'in 5 Ekim 1872

34. V. Del Giorno, *Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint-Esprit*, Age, cilt 1, s. 286-287.

35. Monsenyör Jean Tcholakian'ın Ermeni Kiliseleri hakkında yazdığı önemli eserini daha yayımlanmamışken bize verdiği notlardan alınmıştır, s. 373.

36. J. Lazian, *Histoire de la Cathédrale Saint-Esprit*, yayınlanmamış eser, s. 7.

37. G. de Nerval, *Voyage en Orient*, Paris, Charpentier, 1851; J.-C. Berchet, *Le voyage en Orient*, Robert Lafont, 1985, s. 493-495.

Saint-Esprit kilisesi inşa edildikten sonra (1846) semt bugünkü Şişli'ye kadar yayılmaya başladı.

tarihli mektubundan anlaşıldığına göre Pangaltı semti 1870 senelerinde kalabalıklaşmıştı.

Monsenyör Hillereau Pera'yı kavuran 1831[38] yangınından sonra halkın Taksim'in ötesindeki bu yeşil alanlara yerleşeceğini tahmin etmişti. Saint-Esprit kilisesi inşa edildikten sonra (1846) semt bugünkü Şişli'ye kadar yayılmaya başladı.

Sonuç olarak, Pangaltı Levanten semtinin 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını söyleyebiliriz.[39]

38. J. M. Jouannin, *Turquie*, Paris, Firmin Didot Frères, 1840, s. 420: "Ağustos 1831'de Frenk'lerin ve yabancı büyükelçilerin yerleşim yeri olan Pera'yı yangın sardı. On bin ev kül olurken Hristiyan ailelerin çoğu perişan olmuştur."

39. *Şişli Rehberi*, Şişli Belediyesi, 1987, s. 32: "Harbiye yolunun batısında yeni yapıların yükselmesi ve bunların Pangaltı'ya kadar uzanması, 19. yy'ın ikinci yarısında gerçekleşmiştir."

DİPLOMATİK İLİŞKİLERE DOĞRU

Monsenyör Roncalli, Papa olmadan evvel, 1935'ten 1944'e kadar, İstanbul'da Vatikan'ın gayriresmî temsilcisi olarak kaldığı süre boyunca Türk hükümet çevrelerinde Papalığa karşı bir dostluk havası yaratmıştı.

Monsenyör Roncalli, Türkiye'de yalnızca ve yalnızca ruhani görevle bulunduğunu çok iyi biliyordu. Ama her fırsatta varlığını duyurmayı ve yerel makamlara karşı saygısını ve minnettarlığını dile getirmeyi bildi. Bu durum, Dışişleri Bakanlığı'nın yüksek kademelerinde ona karşı içten bir hayranlık uyandırdı. Kurulan uyumlu ilişkilerin sonucunda, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 1 Şubat 1955 günü Papa XII. Pius'u ziyaret etti. Sayın İhsan Sabri Çağlayangil'in deyimiyle: "Yerel makamlarla, karşılıklı saygı üzerinde biçimlenen kusursuz ilişkiler kurmuştu. Türkiye'yle Papalık Devleti arasında henüz diplomatik bağ yoktu. Buna karşın, Monsenyör Roncalli, Ankara'ya ve Dışişleri Bakanlığı'na giderek, fırsatlar yaratmayı biliyordu. O dönemde Dışişleri Bakanlığı'nın Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'ydu. İkisinin arasında son derece dostça ilişkiler gelişti; bu ilişkiler, Paris'te karşılaştıklarında iyice güçlenmiş olmalıdır."[40] Türkiye sınırlarının dışına taşan bu dostluk, bu iki insanı Paris'te, Venedik'te, Roma'da da izledi.

Monsenyör Roncalli'nin Türk halkına duyduğu sevgi, Türkiye'de geçirdiği günlerden kaynaklanan geçici bir duygu değildi. Sevgisi sınırları aşarak, Papa olduğu zaman bile yüreğinde kaldı. 1960 yılında Saint-Jean Chrysostome bayramı vesilesiyle İstanbul temsilciliğine gönderdiği telgrafta, XXIII. Jean "Boğaz kıyısında geçirdiği günlerden ona nefis anılar kaldığını" belirtiyor, "sonsuza dek yüreğinde yeri olan Türk halkı için refah dileyerek" sözlerini bitiriyordu.[41]

Taç takmasının ikinci yıldönümü dolayısıyla ona bir kutlama telgrafı yollayan Monsenyör Francesco Lardone'ye verdiği yanıta, XXIII. Jean "sonsuza dek yüreğinde yeri olan Türk halkı için refah dileklerini" ekliyordu.[42]

Bununla birlikte, dostluk duygusunun karşılıklı olduğunun altını çizmekte yarar var. Papa ilân edildiğinde, zamanın dışişleri bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu, duygularını şöyle dile getiriyordu: "Papa hazretlerinin Türkiye'yi çok iyi tanıdığını düşünmek bana sevinç veriyor; kendisi daha önce gayriresmî Papalık temsilcisi unvanıyla Katolik Kilisesi'ni Türkiye'de temsil etmişti. Bir Türk dostunu Papalık makamında görmenin benim için apayrı, hoş bir anlamı var."

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kısa süre sonra, 11 Haziran 1959'da yeni Papa XXIII. Jean'ı ziyaret etti. Bu buluşma, Papalığın eski Türkiye temsilcisi için İstanbul'daki anılarını canlandırmak ve Türk halkına duyduğu dostluğu tazelemek için fırsat oldu: "Sayın Cumhurbaşkanı, ziyaretinizin, Bizim için apayrı, hoş bir anlamı

40. İ. S. Çağlayangil, "Monseigneur Roncalli et la Turquie", *Présence*, İstanbul, Ağustos-Eylül, 1987, n. 7, s. 12.

41. *Le Flambeau*, Marsel Linguri, İstanbul, Mart 1960, n° 3, s. 2.

42. Age, Aralık 1960, n° 10, s. 14.

1960 senesine kadar Papalık gayriresmi Temsilciliği; bina ve bahçesi.

var. Bizim durumumuzda olduğu gibi, on yıl İstanbul'da ve Türkiye'de yaşamış olmak, insanın zihninde nasıl da zengin izlenimler ve güzel anılar bırakıyor! Öncelikle de Yaratan'ın ülkenizden esirgemediği doğal güzelliklerin anıları. Türkiye'nin çeşitli bölgelerini ziyaretlerimiz sırasında, adları hâlâ aklımızdan silinmemiş olan o ünlü kentlere hayran kaldık: Boğaz, İzmir, Bursa, Marmara Denizi adaları... Gözleriyle görme mutluluğuna erenlerin belleklerinden bir daha silinmeyen ne büyüleyici manzaralar! Ya o yüzyıllar boyunca topraklarınız üzerinde birikmiş olan, yalnızca kıymetli Aya Sofya'nın adının bile gözler önüne sermeye yettiği o sanat ve kültür hazineleri! (...) Ulusunuz! Saygıdeğer Cumhurbaşkanı, çeyrek yüzyıl içinde, 1935'ten günümüze dek, o nasıl bir gelişme! Zamanın Dışişleri Genel Sekreteri'yle (Numan Menemencioğlu) Ankara'daki ilk görüşmemizi özel bir keyifle hatırlatmamıza izin veriniz; resmî bir görüşme değildi, ama son derece açık ve saygı dolu bir dostluğun damgasını taşıyordu; Dışişleri Bakanı'yla daha sonra Paris'te karşılaşacak ve on yıl boyunca dostluğunun tadını çıkaracaktık. Gördüğünüz gibi, gözü-

müze ırak, ama, gönlümüze yakın olan Türkiye'ye karşı hep dostça duygular besledik."[43]

Bu ziyaretlerin ardından, dostluk ilişkilerini geliştirmek adına, Vatikan ve Türkiye, karşılıklı olarak resmî diplomatik ilişkiler kurma kararı aldılar. Monsenyör Francesco Lardone, Türkiye'deki ilk Vatikan Büyükelçisi, Nureddin Vergin de Türkiye'nin ilk Vatikan Büyükelçisi oldular.

20 Mart 1963 Cuma günü, bu kez Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Papa XXIII. Jean tarafından kabul ediliyordu. Papa hazretlerinin karşılama sözleri, gene İstanbul'da geçirdiği günlerin anılarının izlerini taşıyordu: "Boğaz'ın çiçeklenmiş kıyılarını anmak, Bizim için, orada gördüğümüz nezaket dolu konukseverliğin anısını yaşatmak; ruhumuza, İkinci Dünya Savaşı'nın çalkantılarını izleyen yıllara yayılan, barışçıl ve dingin buluşmaları hatırlatmak anlamına geliyor."[44]

Böylece, Vatikan'la Türkiye arasındaki kalıcı ilişkiler, XXIII. Jean'ın Papalığı döneminde kurulmuş oldu.

Papa Roncalli'nin Türk halkına duyduğu dostluk nasıl sınırları aştıysa, Türk halkının bu Papa'ya duyduğu dostluk da zamanı aşmıştır. 3 Eylül 2000 tarihinde Papa Roncalli'nin Kilise tarafından kutsal kişi ilân edilmesi sırasında Vatikan'da Kültür Bakanı İstemihan Talay, Çevre Bakanı İmren Aykut, Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül hazır bulundular. Papa XXIII. Jean'ı anma etkinliklerini düzenleyen komitenin başkanı İmren Aykut nezdinde Türk halkı, Papa Roncalli'ye duyduğu dostluğu göstermiştir. Kardinal Paul Poupard'ın katılımıyla İstanbul'da 8-10 Aralık 2000 tarihleri arasında yapılan kutlamalar da gene de bu dostluğun işaretleridir. Ölçek Sokak'ın adının değişmesi, bu kültürel etkinliklerinin can alıcı noktasını oluşturmuştur.

ESKİ ADI CEDİDİYE OLAN ÖLÇEK SOKAK'IN YENİ ADI: PAPA RONCALLİ

10 Aralık 2000 günü, sivil ve dini yetkililerin huzurunda, eski adı Cedidiye olan Ölçek Sokak'a, Türk dostu ünlü konuğunun anısına Papa Roncalli adı verildi. Bu karar 10 Ekim 2000'de Şişli Belediye Meclisi'nin tüm üyelerinin hazır bulunduğu bir toplantıda, oybirliğiyle alınmıştı. Tören, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından Papa XXIII. Jean'ın onuruna düzenlenen, 8-10 Aralık 2000 tarihleri arasında yapılan kutlamalar çerçevesinde gerçekleştirildi.

Monsenyör Roncalli'nin kaldığı ve bugün Vatikan Büyükelçiliği'ne ait bina, Monsenyör Hillereau tarafından 1849 yılında, yeşil tepeleriyle bir mesire yeri olan, merkezden uzaktaki ıssız bir bölgede inşa ettirildi.

1842 yılında Monsenyör Hillereau, kentin bu bölgesinde, eski Ermeni mezarlığının tam karşısında ve Surp Agop Hastahanesi'yle bugünkü Düşkünler Evi'nin hemen hemen ortasında yer

43. *Acta Apostolicae Sedis,* Commentarium Officiale, Annus LI, Series III, Vol. I, Typis Polyglottis Vaticanis, 1959, s. 427-429.

44. Monsenyör Loris Capovilla [2014 senesinde Kardinal mertebesine yükseltildi] tarafından iletilmiş olan belge.

5 Haziran 1870 tarihinde çıkan ve Pera'nın yarısını harap eden yangın sırasında, Saint-Jean Chrysostome Kilisesi ile, Papa'nın gayriresmî temsilcisi Monsenyör Pluym'ün bitişikteki evi de kül oldu.

alan 2.000 arşınlık bir araziyi, 40.000 kuruş karşılığında satın aldı. İşte bu arazide, 1845 yılında Saint-Esprit Kilisesi'nin ve kiliseye bağlı rahip evinin inşaatını başlattı. Monsenyör Hillereau, bu ilk arazinin ardından, 11.128 arşınlık başka bir araziyi, 123.685 kuruş bedelle satın aldı. 1849'da bu yeni arazinin kuzey köşesinde, Cedidiye ve Cebel (Cebel Topu sokak) sokaklarının kesiştiği noktada, 232.610 kuruşa taş bir ev yaptırdı (Vatikan Büyükelçiliği'ne ait). Bina, 1854'ten 1857'e kadar, Louis Nicod adında birine kiralandı.

Monsenyör Hillereau, Saint-Esprit Kilisesi'nin inşaatı sırasında, Papa'nın gayriresmî temsilciliğini de aynı semte kurmaya karar vermişti. Bu amaçla kilisenin önüne, Pangaltı Caddesi'ne (Cumhuriyet Caddesi), bir bina diktirdi. Öte yandan, Pera'daki Sainte-Trinité Kilisesi'nin ek binası olan kendi konutu da artık gereksinimleri karşılayamaz olmuştu.

1846'da Monsenyör Hillereau, Saint-Esprit Katedrali'nin yakınlarına yerleşti; daha önce de belirtildiği gibi, o dönemde Katedral eski kiliselerin bulunduğu kent merkezinden uzaktı. Üstelik kışın yollar kullanılmaz hale geliyordu; yazın, Papa'nın temsilcisinin yeni konutunu ziyaret etmek sıcaktan dolayı yorucu ve külfetli bir işti. Sonuç olarak, Monsenyör Hillereau'nun inananlardan bu kadar uzakta olmasına herkes sızlanıyordu. Bu şikâyetlerin sonucunda, *Propaganda Fide,* Papa'nın gayriresmî temsilcisine Pera'ya dönmesini rica etti. O da kendisinden istenileni yaparak, 1855'te ölmesinden birkaç ay önce, 1854 yılında açılan Saint-Nom-de-Jé-

sus Kilisesi'nin yakınındaki yeni konuta yerleşti. Pangaltı'daki bina, Aziz Vincent de Paul tarikatının rahibelerine kiralandı; Galata'daki yatılı okullarını buraya taşıdılar (14 Nisan 1855); bir yıl sonra da binayı Notre-Dame de Sion rahibelerine devrettiler.

5 Haziran 1870 tarihinde çıkan ve Pera'nın yarısını harap eden yangın sırasında, Saint-Jean Chrysostome Kilisesi ile, Papa'nın gayriresmî temsilcisi Monsenyör Pluym'ün bitişikteki evi de kül oldu. Beklenmedik bir anda evsiz kalan Monsenyör Pluym, 1849 yılında Monsenyör Hillereau tarafından yaptırılmış olan taş eve yerleşmeye karar verdi. Böylece 1870'ten itibaren bina, Papalığın gayri resmî temsilcilik heyetinin merkezi haline geldi ve bu 1960'ta Vatikan ve Türkiye'nin karşılıklı olarak resmî diplomatik temsilcilikler kurmaya karar vermesine kadar sürdü. Papalık Büyükelçiliği'ne atanan Monsenyör Francesco Lardone Ankara'ya yerleşti; Türkiye'nin Vatikan'daki ilk büyükelçisi olan Nureddin Vergin de 11 Nisan 1960'ta Papa XXIII. Jean'a güven mektubunu sundu.

Cedidiye Sokağı, daha sonraki adıyla Ölçek Sokak, şimdiki adıyla Papa Roncalli Sokağı 67 numarada bulunan Vatikan Büyükelçiliği binası, Monsenyör Rotelli'nin vekilliği sırasında büyütüldü. Monsenyör Rotelli, 21 Eylül 1886 tarihli mektubuyla, Pera VI. Belediye Dairesi Başkanı olan Blak Bey'den, konutuna yeni bir kanat eklemek için izin istedi.

Geleceğin Papa XXIII. Jean'ı olan Monsenyör Roncalli, 5 Ocak 1935'te İstanbul'a geliyordu: 23 Aralık 1944'e kadar da orada kalacaktı. Altmış yaşına girmesi nedeniyle kendisine yüklü bir miktar para verildi; o da bunun büyük bir bölümünü, son olarak Monsenyör Rotelli zamanında elden geçmiş olan Vatikan Temsilciliği binasının onarımında kullandı. Monsenyör Roncalli tarafından gerçekleştirilen bu restorasyona, temsilcilikte yaşadığı günlere ilişkin anı plâketinde de yer verilmiştir. 1960 yılında, plâket yerine konulacağı sırada, İstanbul'da sıkıyönetim ilân edilmiş, her tür toplantı, hatta özel toplantılar bile yasaklanmış durumdaydı. Monsenyör Lardone İstanbul Valisi General Refik Tulga'dan izin istemek zorunda kaldı. Monsenyör Roncalli'yi çok iyi tanıyan Refik Tulga, yalnızca izin vermekle kalmadı, plâketin açılışını bizzat kendisinin yapmak istediğini ifade etti. Tören günü General Tulga, şu son derece simgesel tümceyle söylevini noktaladı: "Papa Roncalli, tarihteki ilk Türk Papadır."[45] Türk makamlarının, Monsenyör Roncalli'ye duydukları saygının en büyük işaretlerinden biriydi bu; aynı zamanda da Roncalli'nin ulusun bütün sosyal sınıfları üzerinde bıraktığı güçlü etkinin göstergesiydi.

Papa Roncalli'nin yaşadığı sokak, bundan böyle onun adını taşıyacak. Bu açık işaret, XXIII. Jean'ın çok önem verdiği, Türk geleneğinde de derinlere kök salmış olan "evrensel kardeşlik" mantığında yankısını bulan bu karşılıklı dostluğun anısı ve anlamlı tanığı olarak yaşayacaktır.

45. ***ROMANA Beatificationis et Canonizationis servi dei Johannis XXIII Papae,*** **(25.XI.1881 - 3.VI.1963), Roma, MCMLXVII, s. 29.**

KAYNAKÇA

Acta Apostolicae Sedis, Commentarium Officiale, Annus LI, Series III, Vol. I, Typis Polyglottis Vaticanis, 1959.

Amicis, E. De, *Istanbul (Constantinopoli)*, çev. Beynun Akyavaş, ikinci baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Balard, M., "Gênes, Amalfi, Venise: le triomphe des républiques maritimes", *L'Histoire*, Temmuz-Ağustos 1992.

Belin, A., *Histoire de la Latinité de Constantinople*, R. P. Arsène de Chatel tarafından gözden geçirilmiş ve günümüze kadar getirilmiş 2. baskı, Alphonse Picard et Fils, Paris, 1894.

Berchet, J.-C., *Le voyage en Orient*, Robert Lafont, 1985.

Biskupski, L., *L'origine et historique de la représentation officielle du Saint-Siège en Turquie*, Ümit Basımevi, İstanbul, 1968.

Capovilla, Monsenyör Loris tarafından iletilmiş olan belge.

Carayon, A., *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus.*

Compte-Rendu du Cimetière *Catholique-Latin à Féri-Keui, esercizio mortuario 1863-64*, 3. sene, 2. baskı, İstanbul: A. Zellich, 1875.

Çağlayangil, İ. S., "Monseigneur Roncalli et la Turquie", *Présence*, İstanbul, Ağustos-Eylül, 1987, n. 7.

d'alessio, E. D., "Quelques relations de Fra Angelo Petricca da Sonnino, vicaire patriarcal de Constantinople (1637-1639)", *Echos d'Orient*, 1938.

d'alessio, E. D., "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", *Echos d'Orient*, Temmuz-Eylül 1937.

d'alessio, E. D., "Traité entre le Génois de Galata et Mehmed II", *Echos d'Orient*, Bükreş, Haziran-Temmuz 1940, c. XXXIX, fasikül 197-198.

D'Ohsson, M., *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Paris, Imprimerie de Monsieur, 1791.

Del Giorno, V., *Chroniques de la Basilique Cathédrale du Saint-Esprit*, daktilo yayımlanmamış eser.

Doğu Yıllığı (Annuaire Oriental)

Halbwachs, M., "La population d'Istanbul depuis un siècle" *Annales Sociologiques*, seri E, fasikül 3 ve 4, Hatıralar, Presses Universitaires de France, Paris, 1942.

Iacovella, A., *Il Triangolo e la Mezzaluna*, Istituto Italiano di Cultura di Istanbul, 1997.

Johnson, C. R. (ed.), *Istanbul 1920, çev. Sönmez Taner, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul, 1995.

Jouannin, J. M., *Turquie*, Paris, Firmin Didot Frères, 1840.

Lazian, J., Histoire de la Cathédrale Saint-Esprit, yayımlanmamış eser.

Le Flambeau, İstanbul: Marsel Linguri, Mart 1960, n° 3, s. 2

Marmara, R., De l'Empire byzantin à la République Turque, la formation, l'apogée et le déclin de la Communauté levantine de Constantinople. Son influence sur le grec moderne en tant qu'héritage culturel. Doktora tezi.

Nerval, G. de, *Voyage en Orient*, Paris, Charpentier, 1851.

Palazzo, B., *Deux anciennes églises dominicaines à Stamboul*, Güler, İstanbul, 1951.

Pertusi, A. (der.), *La caduta di Constantinopoli*, 1990.

Philippucci, R., "Il y a cent ans: le Pape Pie IX élevait l'Eglise paroissiale du Saint-Esprit au rang de Cathédrale", *Le Flambeau*, n° 1, Ocak 1976, İstanbul: Marsel Linguri.

Pistarino, G., "La storia dei Genovesi"

Propaganda Fide Tarihi Arşivleri, Roma, "Alla S. C. de Propaganda, Relazione di quanto era, è, e può essere la Missione Domenicana di S. Pietro in Galata, Omaggio del Prefetto Apostolico Fr. Giacinto Ludovico", Scritture Riferite nei Congressi Romania Costantinopoli dell'anno 1842 all'anno 1846.

ROMANA Beatificationis et Canonizationis servi dei Johannis XXIII Papae, (25.XI.1881 - 3.VI.1963), Roma, 1967.

Şişli Rehberi, Şişli Belediyesi, 1987.

Tanpınar, A. H., *Cinq Villes*, çeviri Sema Çiğdemoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Young, G., *Corps de Droit Ottoman*, Clarendon Press, Oxford, 1905

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981-1984.

NÂZIM ALPMAN

29 Şubat 1952'de Beykoz'da doğdu. Beykoz Spor Kulübü'nün lisanslı sporcusuydu. 1970'li yıllarda *Politika*, *Vatan* ve *Demokrat* gazetelerinde karikatür çizdi. 1987'de "Eylükatür" (12 Eylül Karikatürleri) adlı sergiyi açtı. *Milliyet* gazetesinde Melih Aşık'ın "Açık Pencere" sayfasında ve serbest muhabir olarak sıcak haber, pazar söyleşileri, seyahat yazıları, kriz bölgeleri röportajları yaptı. 1993'te Küba'nın efsanevi lideri Fidel Castro ile röportaj yaptı. Aynı yıl Gürcistan'ın seçimle gelen ilk devlet başkanı Zaviad Gamsahurdiya ile son röportajı yaptı. Bosna Savaşı'ndan 14 gün önce Bosna Hersek lideri Aliya İzzet Begoviç ile Saraybosna'da görüştü.

National Geographic Türkiye Dergisi'nde 24 dosyası yayımlandı. İZTV'de "Yakın Tarih" kuşağında 56, +1 tv'de "Zaman, Mekan, İnsan" kuşağında da 40 belgesele imza attı. 2005'ten itibaren *BirGün* gazetesinde yazıyor. "Artı TV-Gün Başlıyor" kuşağının programcısı. Yayımlanmış 15 kitabı, belgesel dalında çok sayıda ödülü bulunuyor.

İstanbul'da bir POLONYA KÖYÜ POLONEZKÖY

İstanbul'un Beykoz ilçesi Boğaz'ın en kuzeyinde yer alır. Beykoz'un da kuzeyinde bulunan Polonezköy XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şöhreti çok artmış bir turistik merkez olarak bilinir. Ama yakından bakınca bu küçük yerleşimin arkasında koca bir tarih saklı olduğu ortaya çıkar.

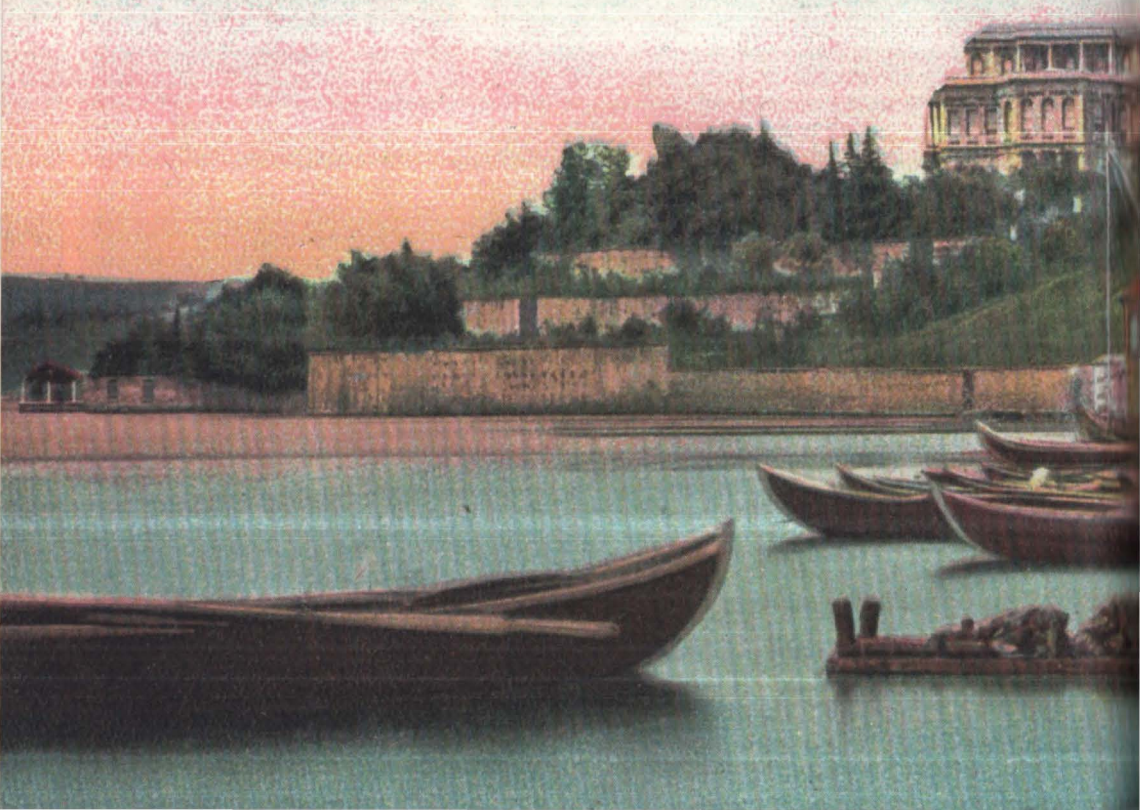

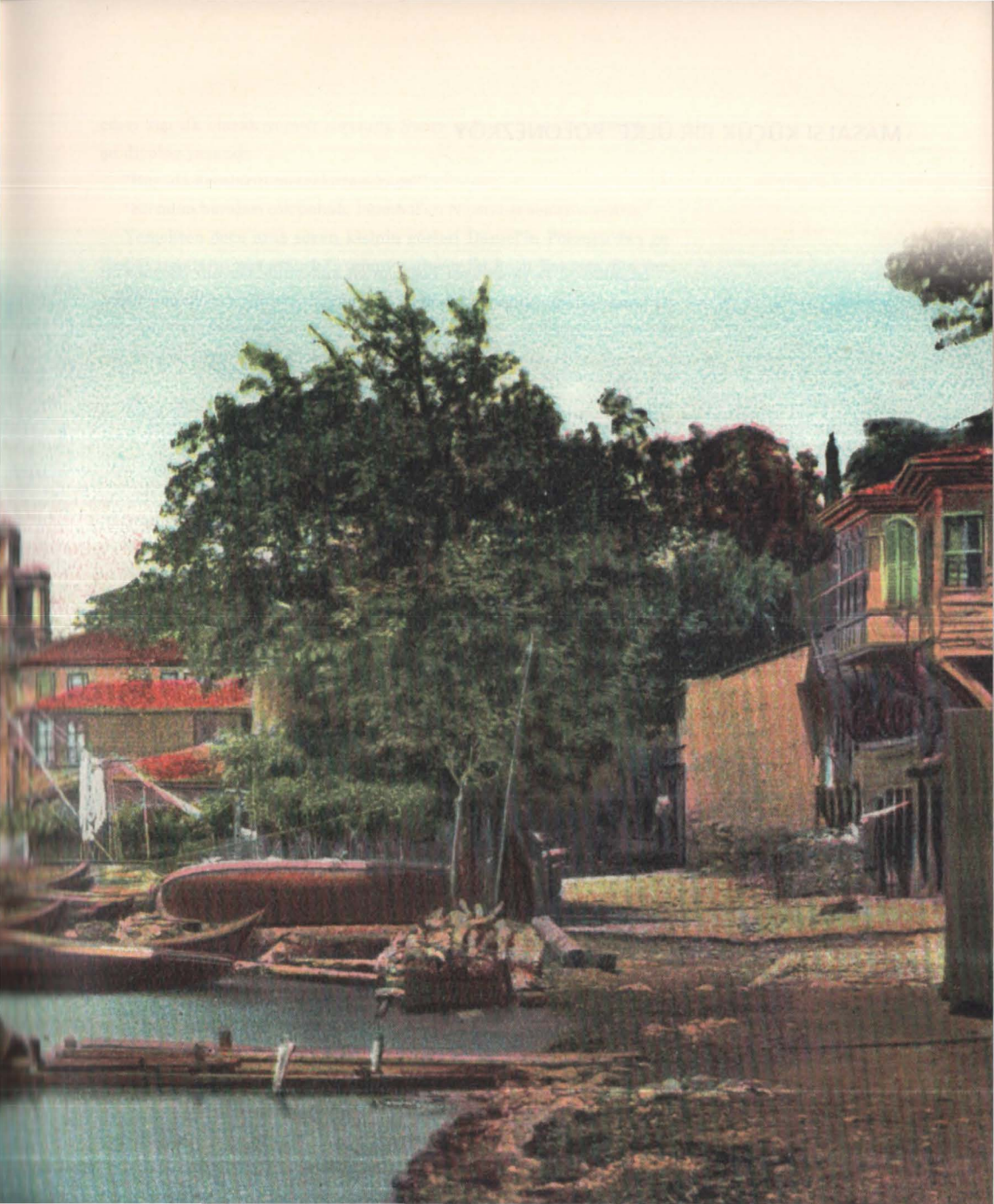

MASALSI KÜÇÜK BİR ÜLKE: POLONEZKÖY

İstanbul'un Beykoz İlçesi Boğaz'ın en kuzeyinde yer alır. Beykoz'un da kuzeyinde bulunan Polonezköy XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şöhreti çok artmış bir turistik merkez olarak bilinir. Ama yakından bakınca bu küçük yerleşimin arkasında koca bir tarih saklı olduğu ortaya çıkar.

2008 yılının ilkbaharıydı. O dönemde Polonezköy muhtarı da olan Daniel Ohodski'ye ait Karçma Kriha adlı restoranın bahçesindeki masalardan birine, iri göbekli, boyunlarında kalın altın zincir bulunan dört erkek oturdu. Şef garson Asım Çatı, "hoş geldiniz, ne ikram edelim size" diye sordu. Masanın da patronu olduğunu her hareketiyle belli

eden kişi ilk olarak yemek sormadı. Sonra garson Asım ile aralarında şu diyalog yaşandı:

"Burada arsaların metrekaresi kaça?"

"Efendim buraları çok pahalı, İstanbul'un Nişantaşı semtine eşittir."

Yemekten önce arsa soran kişinin gözleri Daniel'in Polonya'dan getirdiği ustalara inşa ettirdiği tamamı ahşap iki katlı Polonya Evi tarzındaki restoran binasına döndü:

"Burası kimin?"

"Daniel Bey'in efendim."

"Daniel Bey nereli?"

"Polonyalı."

"Vay be!.. Polonya'dan kalk gel böyle gösterişli bir yer yap... Ne zaman gelmiş Daniel Bey Polonya'dan buraya?"

"1842'de efendim!"

".....???"

170 yıl önce bu topraklara gelen bir Polonyalının restoranında misafir olmak, yemek yerine köyü yemeye niyetli adama hiçbir şey ifade etmedi. Sadece kafası daha çok karıştı. Garsona mönüyü sordu. O da önünde durduğunu söyledi.

Ben bu diyaloğun birinci tanığıyım. O sırada üç ciltlik *Beykoz Sözlü Tarihi*'nin birinci kitabı olan *Yüz Yıllık Beykoz Hikâyeleri*'ni restoranla aynı bahçe içindeki eski köy evinde yazıyordum.

POLONEZKÖY'ÜN KURULUŞU

1920'lerden itibaren Beykoz'da yaşayan bir ailenin üçüncü kuşak üyesi olarak Polonezköy bizim için evlerinde güzel yemeklerin pişirildiği, bunları sarışın güzel kadınların, genç kızların ve her yaştan erkeklerin servis ettiği masalsı bir ortamı ifade ediyordu. 1950'li, 1960'lı yıllarda ise bu özel köyde her yıl 29 Ekim'de çok görkemli Cumhuriyet Bayramı Balolarının düzenlendiğini de o yılları yaşayanlardan diliyorduk. Polonezköy'ün Beykoz kırsalında yer alan diğer köylerden bir farkı da üç-dört dil bilen köylülerden oluşmasıydı.

Bu yüzden Polonezköy, gazeteciler daha sonra da televizyoncular açısından turistik röportajlara konu olabilen renkli bir yerleşim olmaktan öteye gidemiyordu.

Bunda biraz da köyün yerlilerinin payı vardı. Farklı olmak Türkiye'de her zaman "öteki" kategorisine sokulduğundan dışa kapalı tuttukları tarihi kökenleriyle ilgili fazlaca bilgi paylaşmak istemiyorlardı.

Oysa Polonezköy'ün benzersiz bir tarihi vardı. Polonya'nın makus tarihiyle de çok yakından ilgiliydi. Hatta buna iç içe geçmiş bir kadersizlik de denilebilir. Sadece Polonya ile sınırlı değil Osmanlı İmparatorluğu'nu da içine alan tarihi bağlar söz konusuydu.

Polonezköy'ün kuruluş hikâyesi "resmi tarih" bakımından tam olarak 1842'nin ocak ayında sürgündeki Polonya Prensi Adam Çartoriski'nin Paris'ten İstanbul'a yazdığı bir mektupla başlıyor.

Prens –1625'te Vincent de Paul tarafından kurulan Katolik bir mezhep olan– Lazarist rahiplere İstanbul yakınlarındaki arazilerde bir Polonya kolonisi kurulmasını teklif ediyor. Lazarist rahipler de teklife olumlu cevap veriyorlar. 3 Mart 1842'de Prens Adam Çartoski'yi temsilen İstanbul'da bulunan Mihal Çaykovski de bu anlaşmanın altına imzasını atarak "Köy Kurucusu" unvanına sahip oluyor. Bu ismi iyi aklımızda tutmalıyız. Orijinal yazılımıyla Michal Czajskowsk daha sonra İslam dinine geçerek Mehmet Sadık Paşa adını alacak, Osmanlı Ordusunda Polonya-Kazak Birliklerinin kurucusu olacak,1853-1856 Kırım Harbi'nde de bu birliklerin komutanı olarak savaşacaktır.

Polonyalı yüksek rütbeli subayların, ünlü generallerin Türk isimleri alarak Osmanlı Ordusu'nda üst düzey komutanlar olduklarını Polonyalılar dışında çok az kişi bilir. İşte bu metin içinde onların tümü yer alıyor.

Ama şimdi biz köyün kuruluşuna dönelim. Mihal Çaykovski'in imzaladığı anlaşmaya göre Prens Çartoriski, Lazarist rahiplere ait olan bu

toprakların bir bölümünü sonsuza kadar kiralamış oluyordu.

Polonyalı Prens'in ne kadar para ödediği bilinmiyor. Ama şu biliniyor: Lazarist rahipler bu topraklara para verip de sahip olmamışlardı. İstanbul'daki Fransız banker Glavani'nin güzel karısı Rause Glavani, bir hayırsever olarak Lazarist tarikatının din adamlarına bağışlamıştı.

Şimdi geliyoruz tarihi güne... 19 Mart 1842 günü kolonide dini bir tören yapılıyor. Bu törende yerleşime "Adampol" adı veriliyor.

Köyün banisi Adam Çartoriski'nın küçük ismiyle Polonya'nın ilk hecesi birleşince ortaya bu ad çıkıyor: ADAMPOL!..

Polonyalıların yerleştirildiği bu topraklar bir zamanlar İstanbul'a gelen Çingenelerin konakladığı Alemdağ eteklerinde bulunuyordu. Polonyalılar gelene kadar da "Büyülü Çingene Toprakları" diye biliniyordu.

Polonezköyü'nün Adem ile Havvası. İgnacy ve Elizabeth Kepkowie, 1842.

Peki büyüsü neydi, bu kuş uçmaz kervan geçmez kırsal alanın?

Arazi maki bitki örtüsüyle kaplıydı. Yani kuru, dikenli çalılarla örtülü verimsiz bir toprak parçasıydı. Polonya Kolonisi için cazip yanı şu idi:

Birincisi ormana yakındı. İkincisi de arazinin ortasından iki dere geçiyordu ki, bunlardan biri su değirmenini çevirecek kadar güçlü akış hızına sahipti.

Adampol'e ilk önce Rus Ordusu'ndan kaçan Polonyalı askerler, 1848 Macar Ayaklanması'nda yenilenler ve Osmanlı Köle Pazarlarından Prens Adam Çartoriski tarafından para verilerek kurtarılan Polonyalılar yerleştiriliyordu.

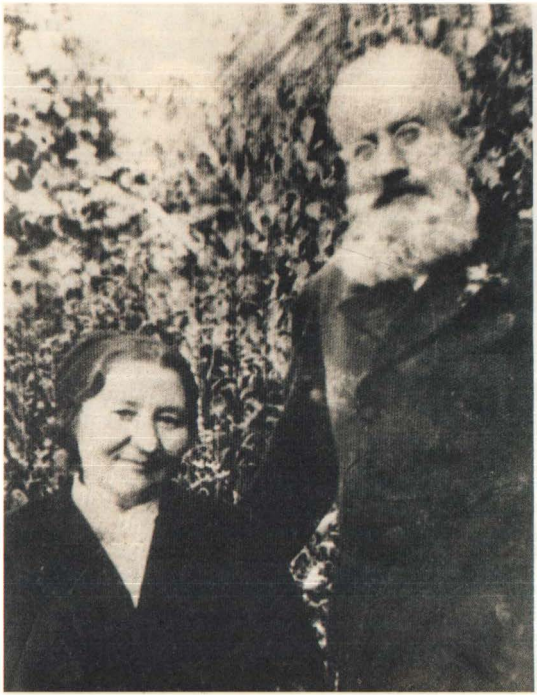

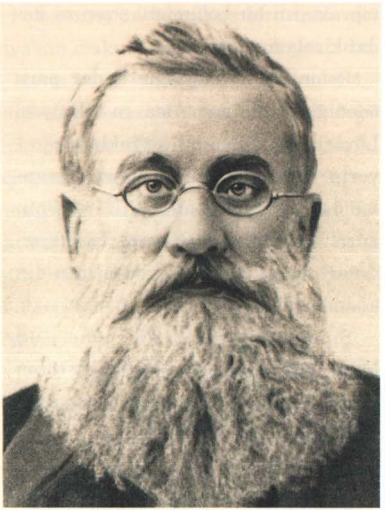

Wincenty Ryży (1880), tıp öğrencisi iken 1862 ayaklanmasına katılmış beş yıl Sibirya'da sürgünde kaldıktan sonra Türkiye'ye sığınmıştır.

Birinci nesillerden Wincenty ve Zofia Ryży, 1905 (solda) (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Polonyalılar verimsiz ve işlenmemiş arazileri çıplak elleriyle temizleyerek tarım yapılacak hale getiriyorlardı. Ama bu hiç de kolay olmuyordu.

Adampol'ün bir başkanı vardı. Bu görev ilk olarak Emanuel Drohoyovski'ye verildi. Onun ayrılmasıyla yerine Papaz Sadovski atandı. Bu atamalar Prens Çartoriski'in Istanbul Temsilcisi Mihal Çaykovski tarafından yapılıyordu. Yeri gelmişken bir sonraki yöneticiyi de yazalım: Vinceti Ravski.

Yöneticiler önceleri Lazarist rahiplere ait binada kalıyorlardı. Sonra Çaykovski, yönetim binası inşa edilmesini istedi. Ama bu hemen hayata geçirilemedi. 1846'nın haziran ayında bina tamamlanabildi. Yapıya "Polonya Evi" adı verildi. İçi de Polonya kültürünü yansıtacak şekilde kitaplıklar, tablolar, uygun mobilyalar ve bir piyano ile tamamlandı.

20 Haziran 1842'de koloninin Anayasası yerine geçecek olan bir yönetmelik ilan edildi. Buna göre koloniye yerleşmek isteyenlerin mutla-

Polonezköy'ün zarif hanımlarından Anna Minakowska, 1920. Opera sanatçısı Leyla Gencer'in teyzesi. (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Ludwing ve Jozefina Dochoda, ailesi, damı çavdar sapı ile örtülü evlerinin önünde (evin yapılışı 1880, fotoğraf 1920). (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

ka Katolik Polonyalı veya Slav olmaları gerekiyordu. Ayrıca ellerinde bir de tavsiye mektubu bulundurmaları şart koşuluyordu. Yani "torpil" de lazımdı.

Köye ilk başta 12 kişi yerleştirildi. Bunlar beş çiftliğe dağıtıldı. Gelenler Varşova, Kaliş, Zamase, Podolski gibi Polonya topraklarında yaşarlarken Rus ordusuna zor yoluyla katılan ve sonra da askerlikten kaçanlardı. Bu 12 kişi Polonezköy'ün ilk kurucuları olarak kabul edileceklerdi. Bu yerleşim parçalamış Polonya toprakları dışında kurulan "İlk Polonya Köyü" olarak tarihe geçecekti.

Köye yeni gelenler önce denemeden geçiriliyorlar, Lazaristlerin çiftliklerinde çalıştırılıyorlar, tarıma yatkın olup olmadıkları kontrol ediliyordu.

1943 Ocak ayında koloni 19 kişiye çıkmıştı. Zorlu koşullara alışamayıp ayırılanlar da oluyordu. Köy Paris'ten gönderilen Polonyalılarla olduğu kadar Osmanlı esir pazarlarından kurtarılan Polonyalılar ile kitleselleşmeye başlıyordu.

POLONYALI OSMANLI PAŞALARI

Kolonide üst yönetici değişimi 1850'de yaşandı. Mihal Çaykovski ayrıldı, yerine Vladislav Koscielski getirildi.

Peki, Mihal Çaykovski'ye ne oldu?

Çaykovski, İslam dinine geçerek Mehmet Sadık Paşa adını aldı. Yerine gelen Kolscielski de bir süre sonra Sefer Paşa adını alarak Osmanlı sarayında mihmandarlığa getirilecekti.

Polonyalı üst düzey askerlerin dinlerini ve isimlerini değiştirerek Osmanlı İmparatorluğu subayları olarak hayatlarına devam etmelerinin özgürlükleriyle doğrudan ilgisi vardı.

Rusya, Osmanlı'ya sığınmış bu Polonyalı generallerin bağımsızlık mücadelesi verdiklerini biliyor ve onların teslim edilmesini istiyordu.

İstanbul'daki Rusya elçisi Vlodimiej Tikov, Polonyalıların hemen tevkif edilmelerini ve kendilerine verilmelerini aksi halde bunun savaş nedeni sayacaklarını bildiriyordu.

Dediklerini yaparlar mıydı? Kolayca hayır demek mümkün değildi. Rusya o yıllarda Polonya'yı haritadan silen üç devletten biri olarak bu hakkı kendinde görüyordu.

Bunu biraz açmak için XVIII. yüzyılın sonlarına gitmek gerekiyor. 1772'de üç büyük devlet aralarında anlaşarak Polonya'yı parçaladılar. Polonya'nın güneyi Galiçya bölgesi Avusturya'ya, orta ve kuzeyi Prusya'ya, doğu kısmı ise Rusya'nın oldu.

Osmanlı İmparatorluğu Polonya'nın parçalanmasını hiçbir zaman tanımadı. Hatta bu konuda bir de rivayet vardı. İstanbul'da padişahın katıldığı, bütün elçilerin hazır bulunduğu toplantılarda Lehistan (Polonya) elçisi için boş bir sandalye

Kont Koscielski (Sefer Paşa). (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Saray elbisesiyle bir Polonyalı; III. Mustafa devri.

bırakılır, kendisinin "yolda" olduğu anonsu yapıldıktan sonra toplantıya geçilirdi.

Polonyalılar ile Türkler arasındaki sevgi bağları parçalamış ülkenin geleceği hakkında umut tohumları oluşturuyordu. Hatta Polonya'nın bağımsızlığı konusunda Türklerin rolü üzerine rivayetler de yayılıyordu. Bunlar arasında Ukraynalı bir köylü olan Vernihor'un kehaneti en ünlü olanıydı:

Eğer bir Türk atına Vistül'den su içirirse Polonya özgürlüğüne kavuşacaktır!

Vistül Varşova'nın da içinden geçen (1.045 km) ülkenin en uzun nehri olarak biliniyor. Su içirilen at ise Türk süvarileri birliklerini temsil ediyor.

Bu hikâyeyi 2008'de Varşova'da Türkolog Doç. Dr. Marzena Godziska'dan da dinlemiştim. Akademik versiyonu daha kısa idi:

Türk atları Vistül'den su içmeden Polonya özgür olamaz!

Yeri gelmişken yazmadan geçmeyelim. O yıllardan kalan dostluğun vefalı izleri Polonya'da bütün canlılığını koruduğunu da belirtelim.

1849 yılında Rusya'nın Polonya'dan kaçan yüksek rütbeli subayların sivil siyasetçilerin, kendine verilmesini istediğini biliyoruz. Buna Avusturya'yı da ekleyelim. Avusturya, başarısız Macaristan Ayaklanması'ndan kaçanların iadesi için Osmanlı İmparatorluğu'nu sıkıştırıyordu. Bu iki güçlü devlet ile savaşmayı göze alamayan Osmanlıların elinde tek koz kalmıştı. Onu uyguladılar. İadesi istenen bütün üst düzey Polonyalıları İslam dinine geçirerek kendi ümmeti haline getirdi. İslam dinine geçenler artık Polonyalı değil, Osmanlıydılar.

General Zacharias Bem, Murat Paşa oldu. Daha sonra pek çok subay ve asker de aynı yolu izlediler. Albay Dionzi Zariski Osman Bey adını aldı. Vladislav Koscielski Sefer Paşa, Teofil Lapinski Tevfik Bey, Tadeus Dowmunt Matuşeviç de Emir Bey adını alarak yeni hayatlarına devam ettiler.

NÂZIM HİKMET'İN DEDESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet kademelerinde yer alan Polonyalı asker ve sivil aydınlar, bir yandan devletin modernleşmesi için çalışırlarken diğer yandan da Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kazacak bir ordunun düşlerini de kuruyorlardı.

Osmanlı Ordusu saflarına geçenlerden biri de 1848 Polonya Ayaklanması'nın genç üyelerinden Konstantin Borzecki idi. Altı çocuklu köklü bir ailenin ikinci çocuğu olarak Polonya'nın Kleçof köyünde 1826'da dünyaya geldi. Anadili Lehçenin dışında Rusça ve Fransızca konuşuyor, Latince ve Almancayı da iyi derecede biliyordu. Liseden sonra resim yeteneği sayesinde Varşova Güzel Sanatlar Okulu'na kaydoldu. Buradaki iki yıllık eğitimden sonra Papaz okuluna geçti. Bir yıl sonra da yanlış yerde olduğuna karar verdi. Çantasını toplayarak sessizce okuldan ayrıldı. Devrimci bağımsızlıkçı tavrı onu Poznan Ayaklanması'nın ortasına attı. Prusya kuvvetleri ayaklanmayı bastırınca yakalandı. Magdeburg Hapishanesi'ne kapatıldı. Tahliye edilince önce Paris'e gitti. Kendini güvende hissetmeyince, sığınmacıları iade etmeyen Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Müslüman olunca Mustafa Celalettin Paşa adını aldı, Osmanlı Ordusu'nda bütün savaşlara katıldı. Yirmi yıl subay olarak görev yaptı. 1869'da "Eski ve Modern Türkler" adlı eserini Fransızca olarak yayımladı. Hanedan tarihçiliğinden ulus tarihçiliğine geçişte etkisi olan ilk isimlerden biri olarak kabul ediliyor. Türkçülük konusunda bilinen isimlerden çok daha önce Türkçülük fikrini savundu, Arap alfabesine karşı da Latin alfabesinin kullanımını önerdi.

Konstantin Borzecki (Celalettin Paşa).
(*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Harita çizimleri konusundaki üstün yeteneği, birkaç yabancı dil bilmesi sayesinde Mustafa Reşit Paşa'nın dikkatini çekerek harita şubesine yüzbaşı olarak atandı. İki yıl sonra da Şeyhülislam'a giderek Müslüman oldu. Şeyhülislam tarafından kendisine Mustafa Celalettin adı verildi. Daha sonra Erkan-ı Harbiye mirlivalarından (tuğgeneral) Ömer Paşa'nın kızı ile evlendi. Osmanlı'nın o dönemde Rusya'ya karşı yaptığı bütün savaşlara katıldı. Kolordu Komutanı rütbesine kadar yükseldi.

Paşa Latin harfleriyle Türkçe yazma konusunda ilk faaliyetleri gösterdi. 1928'deki "Harf Devrimi"nden yarım asır önce Paris'te öğrenim gören çocuklarıyla mektuplaşırken Latin harfleriyle Türkçe yazışıyordu.

O zamanlar kendisi dahil hiç kimse Polonyalı Borzecki Mustafa Paşa'nın torununun Türkçenin en büyük şairi olarak Nâzım Hikmet adıyla tarihe geçerek (anne tarafından) dedesinin ününü geride bırakacağını bilemiyordu. Polonya'da dünyaya gelen Borzeçki Mustafa Paşa ise henüz 50 yaşındayken Kolordu Komutanı olarak katıldığı 1875 Karadağ Olaylarında karnından vurularak yaralandı, altı ay sonra da hayata veda etti.

POLONEZKÖY GELİŞİYOR

Avrupa'da siyasi çalkalanmalar devam ettikçe, başta Polonya ve başka ülkelere dağılmış Polonyalılar, önce Paris'e gidiyorlar; daha sonra sürgündeki Polonya Lideri Prens Adam Çartoriski'nin yönlendirmesiyle İstanbul'daki "Küçük Polonya"ya geliyorlardı.

Onların ardından da köyün adını duyan ünlüler hazır İstanbul'a gelmişken gidip şu Polonyalıların köyünü de göreyim diyorlardı. Bunlardan biri de ünlü Macar kompozitör Franz Liszt idi. İstanbul'da önce sarayda Sultan'a sonra da Büyükdere'de Franchini Köşkü'nde parlak iki konser verdi. Liszt İstanbul'da Polonya Sokağı'nda (Nur-u Ziya Sokak) bir evde ağırlanmıştı.

Polonya Sokağı'nda kalınır da Polonyalıların Köyü görülmez mi? 1847 yılının haziran ayında Franz Liszt müzisyen arkadaşlarıyla birlikte Polonezköy'ü ziyaret eder.

1863 yılına varıldığında Adampol/Polonezköy'de Polonyalı yüz aile yaşıyordu. Artık ikinci kuşaktan söz edilebiliyordu. Bunlar Polonya kökenli Türk vatandaşlarıydı.

İlk gelenlerin çoğu, savaşlardan kendilerini kurtaran asker kaçaklarıydı. Dolayısıyla bekâr erkeklerden oluşuyordu. Köyün yöneticileri Polonya kültürünün devamını sağlamaları için Polonya'dan bekâr kızlar gönderilmesi için Paris'teki sürgün hükümetinden talepte bulunuyorlardı.

Polonya'dan gelen genç kızlardan üçünü "tarihi rolleri" nedeniyle adlarını anmadan geçmeyelim. Polonya'nın Poznan kenti yakınlarındaki Kornik kasabasından Mihaline, Marta, Katajina İstanbul'a geldiler. O yıl Adampol/Polonezköy üç nikaha tanık oldu. Bu operasyon ile General Vladislav Zamyoski'nin eşi Kontes Yadviga Zamyoska bizzat ilgilenmişti.

Polonyalılar kendilerine ait bir köye sahip olmuşlardı ama her şey dört dörtlük gitmiyordu. Adampol'de Polonya dilinin (Lehçe) devamı için sadece Kilise'nin varlığı söz konusuydu. Din dersleri, ayinler ve törenler Lehçe yapılıyordu. Din eğitimi dışardan gelen papazların elindeydi. 1800'lerin ikinci yarısında Başpiskopos Brononi ve (daha sonraki yıllarda Papa XXIII. Jean Paul olarak görev yapacak olan) Vatikan Temsilcisi Angelo Guiseppe Roncalli Adampol'e geldiler. Kilisenin yenilenmesi için

Mieczyslaw ve Gienia Ksiezopolski çifti köyün kilisesi önünde, 1915. (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

bağış yaptılar. Yine de hemen yeni bir kilise mümkün olamadı.

1912'de Polonya'da yaşayan mimar N. Slivinski kilise projesini çizdi. Yeni kilise iki yılda bitti. Ama bu sefer de Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşların hiç kimseye faydası olmadığı Adampol'de bir kez daha ortaya çıktı: Osmanlı ordusu köyün kilisesini karargâh olarak kullandı!

Birinci Dünya Savaşı, ardından gelen Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan yeni devlet Türkiye Cumhuriyeti ile Polonezköy'ün de barış içinde yükselme yılları başlıyordu.

MUSTAFA KEMAL'İN POLONEZKÖY'E GELİŞİ

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in 1937'nin temmuz ayında Polonezköy'e yaptığı ziyaret, yerleşimde büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Bu dönemde turizmin de temelleri bu küçük Polonya köyünde atılıyordu. İstanbul'un hali vakti yerinde azınlıkları, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve yabancı misyon temsilcileri hafta sonlarını konaklamalı olarak Polonezköy'de geçirmeyi bir eğlence ritüeli haline getirmişlerdi. Av partilerini görkemli ziyafet sofraları takip ediyordu.

Köy burayı kısa süre ziyaret edenlerin aklından çıkmıyordu. Zengin, sakin, düzenli ve temiz bir Karpat dağ köyünü anımsatıyordu. Adeta küçük bir Polonya gibi geliyordu.

Polonezköy'ün sakinleriyse Polonya asıllı olduklarını unutmuyorlardı. Ama Türkiye'ye de güçlü bağlar ile bağlanmışlardı. Polonya artık uzak bir hayal gibi görünüyordu.

Gerçi Polonya 1918'de bağımsızlığını kazanmıştı. Ama bu tamamen kendi dışındaydı. Rusya'da 1917 Büyük Ekim Devrimi sonunda Lenin "Ulusların

Mustafa Kemal Atatürk'ün Polonezköy'ü ziyareti, 1937 (masada ortada oturan). (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

kendi kaderini tayin hakkına" saygı göstererek Polonya'nın bağımsızlığını onayladı.

Fazla uzun olmayan bir süre sonra 1939'da Hitler Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. Savaş sonunda Polonya "Doğu Bloku" içinde kalınca, dış dünya ile bağlantıları da zorlaştı. Polonezköy de buna dahildi. Ancak "Soğuk Savaş" yılları Polonya ile Türkiye arasındaki dost sıcaklığını hiç eksiltmedi. Bu sıcaklığı 2008'de soğuk bir kış günü Polonya'yı ziyaret eden Beykoz Delegasyonu'nun bir üyesi olarak yerinde görmenin mutluluğunu yaşamıştım.

BEYKOZLULAR POLONYA'DA

Küçük mütevazı delegasyon Varşova'daki Polonya Parlamento Kompleksi'nden içeri giriyor. Senato'nun kapısında sevgiyle karşılanıyor. Sonra geniş masalı bir toplantı salonuna geçiliyor. Senato'nun Yurt Dışında Yaşayan Polonyalılar Birimi Başkanı Senatör Dr. Andrzej T. Mazurkiewicz ile birlikte Polonya Senatosu İdari Müdürü Anna Szklenik delegasyonu kabul ediyor.

Büyük bir sevgiyle karşılanan delegasyonun başında Beykoz Belediye Başkanı Muharrem Ergül var. Hemen yayında ise Polonezköy Muhtarı Daniel Ohodski yer alıyor. Bir muhtar ilk kez uluslararası ilişkilerde böylesine ön planda konumlanıyor. Bunu sağlayan Ergül'e Polonyalılar büyük değer biçiyorlar.

Ev sahipleri adına konuşan Dr. Mazurkiewicz sözlerine 300 yıl geriden başlıyor:

"1772 yılında, Avusturya, Rusya ve Prusya Polonya'yı aralarında paylaşmaya yönelik bir anlaşma imzaladılar. Osmanlı İmparatorluğu, Polonya'nın parçalanmasını hiçbir zaman kabul etmedi. Bu dostane tavır ile Osmanlı toprakları, Polonyalı siyasi göçmenlerin sığınağı haline geldi, özellikle 1831 savaşından, 1848 Macar Ayaklanması'ndan, Kırım Savaşı'ndan ve 1863 Ayaklanması'ndan kaçan askerlerden oluşturan kitleler Türkiye himayesinde yaşamak için güvenli bir yer buldular."

Tarihin derinliklerinde kalmış bu "detay" Polonya'daki temaslar sırasında sık sık dile getiri-

Polonezköy'den bir grup, Polonya'da Türkiye'yi temsilen katıldıkları bir törende, 1934.
(*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Varşova, II. Dünya Savaşı sırasında Alman saldırılarından en fazla nasibini alan kentlerin başında geliyor. Bu yüzden kentin önemli bölümü yıkılmış. Sonra yeniden inşa edilmiş. Bunlardan biri de Kraliyet Sarayı. Savaş başladığında Varşovalılar yıkılmış saraya girerek sağlam kalmış ne varsa alıp götürdüler! 1970 yılında saray yeniden inşa edilirken Varşovalılar ellerinde ne kadar sağlam tablo, vazo, seramik tabak çanak çömlek, altın-gümüş şamdan, ikon vb. gibi değerli parça varsa hepsini getirip verdiler.

liyor. Başkan geçmişe yaptığı bu vurgudan sonra "bu nedenle" diyor:

"Sizlere çok teşekkür ediyoruz! Minnettarlığımız sürüyor, bilmenizi isteriz!"

Sonra söz Polonezköy'e geliyor. Muhtar Ohodski zaten Polonya'da büyükelçi mertebesinde itibar görüyor. Hem çok tanınıyor hem de çok seviliyor. Beykoz Başkanı Ergül, muhtar Ohodski'yle birlikte tasarladıkları "düşlerini" açıyor:

"Polonezköy'de yaşayan Polonya kökenli yurttaşlarımızın sayısı 90 kadar. Biz bu sayının arttırılmasını istiyoruz. Çünkü inanıyoruz ki, Polonezköylüler bizim toplumsal yapımızın özel bir rengidirler. Hem de iki ülke arasındaki barış köprüsünün teminatıdırlar. Bunu koruyabilmemiz için Polonezköy'de Türkçe-Lehçe eğitim yapan bir okul açmak istiyoruz. Bu konuda da desteğinizi istiyoruz."

Başkan Ergül, Polonyalıları fetheden bir isimle proje önerisini taçlandırıyor:

"Beykoz'da neden bir Chopen Lisesi olmasın?"

Öneri Senato'da "hoşluk dalgası" yaratıyor. Polonyalılar bu iş için gerekli alt yapı çalışmalarına titizlikle başlanacağını söylüyorlar. Türkiye-Polonya dostluğunun kısa vadede Beykoz'a yansımasının diğer konularına geçiliyor. Ergül, "Beykoz'da yıl boyu süren kültürel etkinlikler yapıyoruz" dedikten sonra önümüzdeki yaz için planladığı projesinin kapağını aralıyor:

"Polonya Filmleri Haftası düzenleme kararı aldık!"

Senato'daki Polonya delegasyonun yüzünde tebessüm yayılıyor. Her türlü desteğin verileceğini bildiriyorlar.

KENDİ SARAYINI YAĞMALAYANLAR

Varşova, II. Dünya Savaşı sırasında Alman saldırılarından en fazla nasibini alan kentlerin başında geliyor. Bu yüzden kentin önemli bölümü yıkılmış. Sonra yeniden inşa edilmiş.

Beykozlulara kente gezdiren Türkoloji Doçenti Marzena God-

zinska, eski Varşova'nın ortasında bulunan Kraliyet Sarayı'ı göstererek anlatıyor:

"Savaş başladığında Almanlar bu sarayı yıktılar. Varşovalılar yıkılmış saraya girerek sağlam kalmış ne varsa alıp götürdüler!"

İçimizden "vay yağmacılar" diye geçerken Marzena devam ediyor:

"1970 yılında saray yeniden inşa edilirken Varşovalılar ellerinde ne kadar sağlam tablo, vazo, seramik tabak çanak çömlek, altın-gümüş şamdan, ikon vb. gibi değerli parça varsa hepsini getirip verdiler. Şimdi saraydaki orijinal olan her şey o parçalardan oluşuyor!"

KALAS DÖNERİ

Varşova'nın pek çok yerinde "Kebap" yazılı dükkanlar var. Bazılarında ise "Türk Mutfağı" plaketleri asılı...

Acaba Türkiyeli girişimcilere ait işyerleri mi?

Hayır değilmiş.

Polonyalı mihmandar "bunların sahipleri Arap" diyor:

"Ama Arap mutfağı yazarsa, hiç kimse gitmez. O yüzden Türk Mutfağı yazıp, kendi yemeklerini satıyorlar."

Dönercilerde ise durum farklı. Burada Polonya-Türkiye kıyaslaması yapılıyor:

"Eğer Türkiyeli dönerci varsa tamam... Ama Polonyalı dönerci varsa kaçın, çünkü döneri kalas gibi kesiyorlar!"

BIYIKLI TESPİHLİ KORGENERAL

Polonya'nın eski başkenti mimari güzellikleriyle ünlü Krakov'un, Beykoz delegasyonu açısından esas sürprizi ise bizleri II. Kolordu Karargahı'nda bekliyor. Bir yerel yönetim temsilcisinin askeri birime ziyarette bulunmasını ilk anda kavramak kolay değil.

II. Kolordu Karargahı'ndan içeri girince bahçede Albay Jerzyi Deren ile karşılaşıyoruz. Bu bir rastlantı değil. Albay delegasyonu kapıda bekliyor. Araçtan iner inmez de Türkçe, "Hoş geldiniz, merhaba" diyor. Albay iki ülke arasındaki bağları kendi mesleği açısından takdim ediyor:

"Biz Polonyalılar ile Türkler arasındaki askeri yakınlık başka hiçbir millette yoktur!"

Albay Deren ile önce Askeri Müze'yi hızlı biçimde geziyoruz. Sergilenen parçalar arasında Kayseri Hava İndirme Tugayı'nın da brövesi yer alıyor.

Müzeden sonra "Komutan" ziyareti için diğer binayı geçiliyor. Albay Derek, komutanın kapısını açıyor, yüksek sesle tekmil vererek konukların geldiğini bildiriyor.

Ve karşımızda bıyıklı eli tespihli Polonya II. Kolordu Komutanı Korgeneral Mieczyslaw Bieniek!..

O da önce Türkçe konuşuyor:

"Hoş geldiniz, nasılsınız, yolculuğunuz nasıl geçti?"

Polonyalı paşa 2001'de Türkiye'ye gelerek Ayazağa'daki III. Kolordu'da Komutan Yardımcısı olarak iki buçuk yıl NATO görevi yapmış. Bu yüzden Türkiye hakkındaki bilgileri diğer Polonyalılar gibi teorik değil.

Paşa İstanbul'dayken bir resmi davet için Polonezköy'e geliyor. İş adamlarının "iç açıcı" konuşmalarından ziyadesiyle doyuma ulaşınca ayağa kalkıp söz istiyor:

"Biz askerler her zaman görevi başında olmamız gerekiyor. Bu yüzden sizden izin istiyorum, görevimin başına dönmem lazım!"

Polonezköy muhtarı Daniel Ohodski de aynı yemekte... Paşa'nın ardından o da kalkıp kendisine ait Adampol Tesisleri'ne dönüyor. Daniel bir bakıyor ki, Bieniek Paşa pistte uçarcasına dans etmiyor mu?

İşte o gün başlayan dostlukları bugün de sürüp gidiyor.

Korgeneral Bieniek, Krakov'un renkli portrelerinden biri. Kentin iki büyük futbol takımı arasında oynanan derbi maçları sırasında helikopter ile stadyumun üzerine geliyor, paraşütle santra yuvarlağına inip, göğsünden çıkarttığı bir futbol topunu kaleci vuruşuyla tribünlere yolluyor.

Paşa Türkiye'de yerel kültür bakımından kendini epeyce beslemiş. Elindeki tespihi gösterip, "sıkılınca tespih çekiyorum" diyor:

"Hem de Türkiye özlemimi gideriyorum."

Paşa bizi öğle yemeğine davet ediyor. Yemekte tavuk var. Paşa o yıllarda insanlığın başına musallat olan hastalık nedeniyle uyarıyor:

"Korkmayın biz de Kuş Gribi yok."

Sonra eline kadehini alıp ayağa kalkıyor:

"Kadehimi Polonya Türkiye Dostluğu ve dünya barışı için kaldırıyorum."

Beykoz Başkanı Muharrem Ergül de konuşma yaparken sözlerine şöyle başlıyor:

"Ben Polonyalıları şöyle tanımlıyorum, soğuk ülkenin sıcak insanları..."

Paşa anında topa giriyor:

"Bu tanımı çok sevdim!"

Polonya'da 7 tane korgeneral var. Sadece Genelkurmay Başkanı makamına gelen komutan orgeneral rütbesini takıyor. Önümüzdeki aylarda Polonya'da yeni genelkurmay başkanı görev değişikliği yapılacak. Adaylardan biri de "Dünya barışı için" kadeh kaldırdığımız Mieczyslaw Bieniek...

KURŞUNYANİ CAMİİ

Biavistok'un Kurşunyani Camii bu bölgedeki en eski dini yapı konumunda bulunuyor. Caminin 100 metre ilerisindeki Müslüman Mezarlığı'nın kökleri ise 13. yüzyıla dayanıyor.

Kurşunyani Mezarlığı son derece bakımlı ve temiz. Bir yanda 1200'lerde ölenlerin mezar taşları bulunuyor. Diğer yanda ise 2005'te defnedilmiş Polonyalı Müslümanların granit taşlı mezarları.

Kurşunyani Camii mimari olarak daha önce gördüğümüz hiç camiye benzemiyor. Giriş kapısının iki yanında çan kulesi formunda iki kule yükseliyor. Çatıda ise minik bir kubbe yer alıyor. Ancak caminin içinde mihrap, minber ve arkada asma kat üzerinde kadınlara ait bö-

Adama Michalowskiego'nun mezarı. 1831 Polonya ayaklanmasında İstanbul'a gelenlerden. (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

lümler bildiğimiz camilerin düzeninde.

Tatarlar, Ramazan ve Kurban Bayramlarında topluca namaz kılıyorlar. Onun dışında cami köye gelen turistler için gezilip görülecek bir kutsal mekân olarak hizmet veriyor.

Beykozluların Polonya seyahati çok açık olarak göstermişti ki, yüzyıllar ötesinde başlayan dostluk ilişkileri bütün sıcaklığıyla olduğu gibi duruyordu. Bunda da Adampol/Polonezköy'ün varlığı İstanbullu Polonyalıların rolü yadsınamazdı.

Bu rolü en iyi oynayanlardan biri de Beykoz Sözlü Tarihi için kendisiyle uzun bir söyleşi yaptığım Edvard Dahoda idi. 2007'de 94 yaşında olan Dahoda, söze başlarken "Büyükbabam Kırım'da, babam Çanakkale'de savaştılar. Ben İkinci Dünya Savaşı'nda, oğlum ise 1. Körfez Savaşı sırasında silah altındaydık" diyerek İstanbullu Polonyalıların hayatlarından eksik olmayan kadere gönderme yapıyordu. Edvard Dahoda bir hayli ünlü Polonezköylü olarak çok sayıda gazeteci, araştırmacının ilgisini çekiyordu. Özellikle Polonya'dan gelen tarihçiler onunla konuşmadan İstanbul'dan ayırmıyorlardı. Aşağıdaki söyleşim ise bu "Efsane Köylü" ile yapılan son röportaj özelliğine sahiptir.

POLONEZKÖY'ÜN SON EFSANESİ

Polonezköy sadece Beykoz'un değil, Türkiye'nin de en eski "Avrupalı" köyü olarak özel bir şöhrete sahip bulunuyor. Polonezköy'ün canlı tarihi olan Edvard Dahoda, eski Amerikan filmlerinden çıkıp köye gelmişçesine yakışıklı, fiziği gibi sağlam belleğiyle de sözlü arşiv niteliğini koruyor.

Köyün "Edek Amcası" dünyaya gözünü açtığında Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en kötü günlerini yaşıyordu. Daha Mustafa Kemal'in Bandırma gemisine binip Samsun'a çıkmasına beş ay vardı. 10 Ocak 1919'da Polonezköylü Josef ile Flomena'nın ilk çocukları olarak Edvard dünyaya geliyor.

Köyün ilkokulunda başlayan eğitimi Saint Joseph lisesinden geçerek Fransa'da Sorbonne Üniversitesi Ziraat Fakültesi diplomasıyla so-

nuçlanıyor. Dahoda öğrencilik yıllarını "içten" değerlendirmeyle ifade ediyor:

"İyi bir öğrenci değildim. Ama babam okumamı istiyordu, okudum!"

Edek Amca'nın tahsil hayatı diğer bütün Polonezköylü gençlerin geçtiği yoldan ilerliyor. Yokluk ve yoksulluk yıllarında Polonezköylü babalar, çocuklarını "patates bartırı" ile okutuyorlar. Saint Joseph bilindiği üzere paralı eğitim veren bir kurum. Kimsede olmadığı gibi köyde de para yok. Ama paradan daha değerli bir şey var: Tarım ürünleri!

Edvard Dahoda o yıllarda özel okulda çocuk okutmanın ince noktalarını şöyle anlatıyor:

"Babam Josef yetiştirdiği patatesleri çuvallara koyup at arabasına yükler okula götürürdü. Bazen meyve-sebze bazen de et ve süt ürünleri olarak okul taksitlerini öderdi. Babamın götürdükleri okul taksitlerinden çok daha fazla ediyordu. Ama başka çaremiz olmadığı için okul idaresinin belirlediği fiyatlar üzerinden işlem yapılıyordu. Zor yıllardı, çok zor..."

Polonezköy'ün eski muhtarlarından Edward Dohoda (Edek).

AİLENİN KADERİ SAVAŞMAK

Dahado ailesiyle zorluk sanki akraba yakınlığında... Tarih boyunca birbirlerinden hiç ayrılmıyorlar. Edek Amca'nın büyük dedesi Jan Dahoda Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda saf tutuyor. Dedesi Ludwik, Sivastapol'ta Rus ordularına karşı mermi atıyor. Babası Josef ise Çanakkale'de mevziye giriyor. Kendisi İkinci Dünya Savaşı'nda tam 37 ay silah altında kalıyor.

Artık savaşlar bitti diye düşünülürken Edvard Dahoda'nın 1970 doğumlu oğlu Josef'in kısmetine de Birinci Körfez Savaşı düşüyor. Josef, 1991'de Silopi'de eli tetikte bekleyen Türk Ordusu'nun komando birliğinde görev yapıyor.

Edek Amca, Nâzım Hikmet'in "konuşmayı şehvetle seven insanlar" diye tanımladığı türden bir kişiliğe sahip. Anlatıyor, anlatıyor, anlatıyor...

Ama çok güzel anlatıyor!

Evine buyur ederken de en baştan muhatabını rahatlatıyor:

"Gel otur, rahat ol, kendi evin gibi!"

Kızı Alda içeri girdiğinde, ilk verdiği notunu açıklıyor:

"Alda gel bak güzel bir adam geldi, beni dinliyor!"

İKİ EVLİLİK ÜÇ ÇOCUK

Edek Amca'nın "aşk hayatı" da savaş heyecan kadar olmasa da yürek hoplatan aşamalar içeriyor. Köyün Fransa'da okumuş yakışıklı delikanlısı sıfatıyla memlekete döndüğünde onu gözleyen romantik yaşıtları büyük bir hayal kırıklığına uğruyorlar:

"İlk eşim benden 12 yaş büyüktü. İçgüveysi olarak girdim aileye..."

"Kaç kere evlendiniz?"

"Hepi-topu iki canım... İkinci eşim ise benden 20 yaş küçüktü!"

"Böylece hayatla ödeştiniz mi?"

"Hayatın tadına o zaman vardım diyebilirim. İvonka bana üç çocuk verdi. 1967'de kızım Flomena doğdu, 1970'te de ikizlerimiz Ludwik ve Alda ailemize katıldılar. Flomena İngiltere'de ötekiler burada benimle birlikte yaşıyorlar."

Alda öğrencilik yıllarını İngiltere'de ablası Flomena'nın yanında geçirdikten sonra şimdi Polonezköy'de yaşıyor. Evlenip çoluk çocuğa karışmış olarak hayatına devam ediyor. Tıpkı ikizi Josef gibi...

Edek Amca'nın hafızası o kadar güçlü ki, bir cümlenin içinde 40-50 yıl geriye gidip dönebiliyor. Benim tercihim 50 ve 60 hatta daha da eski anılar dolabına girebilmekten yana... Beykoz ile Polonezköy arasındaki bağların düğümlerini çözmesi. Fazla ısrara gerek kalmıyor:

"Şimdi Beykoz'dan bahsedersek, bizim Beykoz'la ilişkilerimiz sonradan gelişti... Boğaziçi'nde iş sahası olarak Paşabahçe ile ilişkilerimiz vardı. Bizden birisi Kasabaya (Beykoz) indiğinde kahveye giderdi. O zamanlar Yorgo adında bir Rum kahveci vardı. Ermeni bakkal Hayk da mutlaka alışveriş yaptığımız yerler arasındaydı. Biz hayvancılıkla uğraştığımız için kepekçimize uğramadan dönmezdik. Beykoz bizden daha uzaktı, Polonezköy'ün yolu Paşabahçe'ye inerdi."

"Çok hayvanınız var mıydı?"

"Elbette çiftliklerimiz var, hayvanlarımız var, domuz besliyoruz, ineklerimiz, tavuklarımız var. 300 tane davar vardı o zaman. Köyde üç mahalle, her mahallede bir çoban vardı. Ahırda besledikten sonra, çoban hayvanları alır meraya götürürdü. O zaman yasak da yoktu, her yere gidiyordu hayvanlar."

POLONEZKÖY- CİHANGİR HATTI

Bu kadar tarımsal zenginliğin pazarlaması da ayrı bir zorun oluyormuş o yıllarda. Çünkü Polonezköy'ye gelip kalanlar ancak küçük bir bölümünü tüketebiliyorlar. Edek Amca, yine eski günlere kürek çekerek, Beykoz'dan İstanbul'a ulaşıyor:

"Biz tereyağı, yoğurt, peynir, yumurta, salam, jambon gibi ürünlerimizi Beykoz'dan vapura koyar Eminönü'ne giderdik. Orada içi be-

Ürettikleri tereyağı, yoğurt, peynir, yumurta, salam, jambon gibi ürünleri içi beyaz örtülerle kaplı sepetlere dizerek Galata'dan Cihangir'e doğru sokak aralarında dolaşarak satarlardı. İstanbullular, bazen köye de giderek bu ürünleri alırlar, pansiyon olarak verdikleri odalarında kalırlardı.

yaz örtülerle kaplı sepetlerimize dizerek Galata'tan Cihangir'e doğru sokak aralarında dolaşarak satardık. İstanbullular, Polonezköy'den gelecek taze ürünleri beklerlerdi. Cihangir'den Ayaspaşa'ya da geçerdik. Herkesin belli müşterileri oluşmuştu. En iyi müşterilerimizdi Selaniklilerdi. Maçka'da oturuyorlardı. Yahudiler de en iyi müşterilerimizdi. Köye de gelirlerdi. Evimizin 4 odası vardı, onlara verirdik, bizler samanlıkta yatardık. Pansiyonculuğun temeli öyle atıldı."

POLONYA İÇİMDE BİR ALEV

Edek Amca'nın hayatı çalışma içinde geçiyor. Ama seyyah ruhu da bir türlü durulmuyor. Bunu açıklarken "ne yapayım yaşamayı ve gezmeyi seviyorum" demekten kendini alamıyor:

"Başlangıçta vaktim yoktu. Çocuklar doğduktan sonra yaşama kavuştuk. O zamanki kazancımız yalnızca idare ediyordu. Şimdi çocuklara bakıyorum da... O zaman annem babam bisiklet alamazlardı. Kadıköy'den bir arkadaşımın bisikletini almıştım ve oradan buraya dek bisikletle geldim. Annem de azarladı beni, mecbur oldum bisikleti vermeye... Niye aldım o bisikleti... Böyle bir arzu vardı, herkesin bisikleti vardı ama..."

Edek Amca öylesine dolu ki, sohbeti bir anda geri vitese takıp 70-80 yıl geriye gittikten yakın zamanlara dönmeyi başarıyor. 1974 yılında özel otomobil alıyor, ertesi yıl da Polonya'ya doğru yola çıkıyor.

"Polonya'ya gitmek ne ifade ediyordu sizin için?"

"Polonya... Ekmek burada, memleket burada... Ben burada doğmuşum, dedem, babam burada askerlik yapmış, ben de burada asker olmuşum. Bu memleket benim memleketim. Ama şu var ki, dedelerimin atalarımın memleketini görmek istiyoruz... İçerde bir alev yanıyor, anlıyor musun?"

Burada gözleri doluyor, sessizce yutkunup "güzel şehirler gördüm" diyor.

Edvard Dahoda, Polonezköy'de tarımla geleneğini sürdüren "son

kahraman" olarak tarihe geçti. Makine parkının kapısına 2005 yılında asma kilidi taktı. Öyle akla yatkın bir gerekçesi var ki, 1919 doğumlu Polonezköylü'nün:

"Artık yaşım ilerledi, tarlaya gitmekte zorlanıyorum!"

Edek Amca tarlaya gitmeye zorlanıyor ama dünyanın öte ucu Yeni Zelanda'ya gitmekten kaçınmıyor. Yeni Zelanda'nın iki adasını da boydan boya gezip dolaşmış. Son yıllarda cildine musallat olan bir illetle uğraşıyor. Zaman zaman onu sallasa da Edek Dahoda hormonsuz gıdalarla büyümüş, pakette beslenmeyi hiç tanımamış olmasının avantajları ona geri ödeme olarak dönüyor. Değişik bitkisel tedavi yöntemlerini deniyor. Polonya'dan gelen bir gezgin kadınla tanışması onun şansını da değiştiriyor. Kadın Rusya'da gezerken, yaralı hayvanların yatıp bulandıkları bir çamurun yaralarını nasıl iyileştirdiğini görmüş. O çamurdan iki torba ile Polonezköy'e gelmiş. Edek'in sırtındaki yarasını o çamurla sıvadıktan sonra, ağrıları biraz daha artıyor. Açık sözlü olduğu için lafını da esirgemiyor:

"Berbat ettin beni be kadın!"

"Dur hele, bu ömür boyu sürecek değildir, bir iki ayda yaran iyileşecek. Ama sen bana inan önce. Seni iyileştireceğim."

"Peki, başka ne yapabilirim ki? İnanıyorum iyileştir beni!"

Önce yara kuruyor, sonra baloncuklar çıkıyor, sonra onlar da sönüyor. Yara iyileşmeye yüz tutuyor. Edek Amca'yı esas yaşatan elbette ondaki bu yaşama bağlılık. Sanki önünde bir yüzyıl daha olsa onu da dolu dolu yaşamaktan geri durmayacak kadar enerjik görünüyor, ruhu... Sadece bedeni biraz yaşlı o kadar!

Edvard Dahoda Polonezköy'de gündelik yaşam hakkında kafalarda hiçbir soru bırakmayacak kadar renkli anlatımından iki yıl sonra 4 Nisan 2009'da "elveda" dedi.

POLONEZKÖY'ÜN ÇINARI DEVRİLİYOR

Edvard Dahoda'nın yaşamı gibi cenaze töreni de görkemli olmuştu. O törende hazır bulunmak bir Beykozlu olarak görevimdi. Edek Amca ile dost olma ayrıcalığına sahip bir gazeteci olarak ise fikrî takip ilkesinin şaşmaz maddesiydi. 6 Nisan 2009 tarihli *BirGün* gazetesinde yazdığım "Polonezköy Çınarı Devrildi" başlıklı yazımın son bölümü şöyleydi:

Önceki gün Polonezköy'de hüzün vardı.

Birkaç ay öncesine kadar ağaç diken "Edek Amca" hayata veda etmişti. Sırtına yapışan cilt kanseriyle yıllardır boğuşabiliyordu. Artık ağrıları dayanılmaz hale gelmişti, kemoterapiyi kabul etti. Ağrıları dindi ama bu seferde 90 yıllık bedenin direnci kırıldı.

1 Nisan günü Paşabahçe SSK Hastanesi'ne gitmek üzere ambulansa binerken başucunda duran Beykoz'un eski Jandarma komutanı Nejat Bağ'a durumunu izah etti:

"Ben artık gidiyorum, hakkını helal et."

"Sen hastaneye gidiyorsun, tekrar geleceksin."

"Ben öbür dünyaya gidiyorum, gelemeyeceğim, biliyorum!"

Edvard Dahoda hafta sonunda Polonezköy'ün küçük kilisesinin ortasındaki katafalka ahşap bir tabutun içine uzanmış, çiçekler içinde yatacağını biliyordu.

Yanılmadı da...

Dahoda köyün mezarlığına defnedilirken mor pelerinli genç rahip onun için dualar etti, ettirdi. Tabutuna kutsal su serpildikten sonra muhtar Daniel Ohodski'nin sesi duyuldu:

"Müslüman kardeşlerimiz de Fatiha okuyabilirler!"

Genç bir köylü mezarın başına geldi, Dahoda için Fatiha duasını yüksek sesle okudu, hazır bulunanlar tekrar ettiler. Ondan sonra Dahoda'nın vernikli tabutu mezara indirildi.

Aynı dinin farklı mezheplerinden olanların bile birbirlerinin boğazlarına sarıldığı günümüzde, tek cenazeye iki dinle yapılan tören, insanlığın ölmediğini de gösteriyordu.

Cumartesi günü Polonezköy'de hüzün vardı.

Mezarlıktan çıkan köydeki herkesin ağzından aynı cümle dökülüyordu: "Polonezköy'ün çınarı devrildi!"

Edvard Dahoda, 1919-2009. Polonezköy'ün küçük kilisesinde, iki dine ait dualarla cenaze töreni yapıldı.

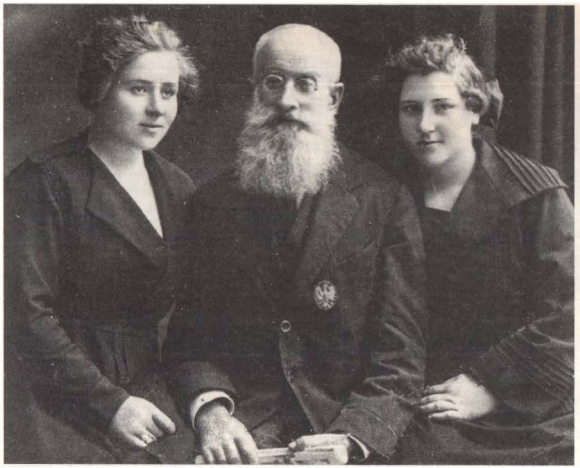

Ryży ailesi, baba Wincenty, kızları Helena ve Zosia ile.
(*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

Zofia Rizi Polonya hükümeti tarafından kendisine verilen misafirperverlik nişan ve diplomasıyla, 1981.

ABİDE BİR KADIN: ZOFİA RİZİ

İstanbul'un Polonyalıları arasında pek çok ünlü isim tarihteki yerlerini aldılar. Büyük çoğunluğu iyi eğitim almış, generaller, şairler, yazarlar arasından çıktılar. Ancak geleceğe doğru iz bırakmak söz konusuysa Zofia Rizi'yi herkesin bir adım önünde kabul etmek abartılı olmaz. Köydeki herkesin "Zoşa Ana" diye hitap ettiği bu efsane kadın hiç evlenmedi. Çocuk doğurmadı. Onun yerine köyün bütün çocuklarına annelik yaptı. Ömrünü Polonezköylü çocuklara adadı.

Zofia Rizi 1903 yılında dünyaya geldi. Mensubu olduğu Rizi ailesinin kökleri Wincenty Rizi'ye (1852-1927) dayanıyordu. St. Petersburg Üniversitesi'nde tıp tahsili yaparken Çar tarafından Sibirya'ya sürülmüş, 1881'de esaretten kurtularak Adampol/Polonezköy'e gelmişti. Rizi Ailesi'nin köydeki evi onun tarafından inşa edilmişti.

Zoiza Rizi aile büyüklerinden kendisine kalan bu evi Polonezköy'e bağışladı. Bu sayede müzesi olan bir köy haline geldi. Gerçi mekânın adı "Zofia Rizi Hatıra Evi" olarak tescil edilmiş ama minik ahşap yapı içerik olarak görkemli bir tarih müzesi özelliğine sahip bulunuyor.

Polonya merkezli "Savaşlar ve Savaş Acılarını Hatıralarını Koruma Kurumu" Zofia Rizi için 2004 yılında bir albüm kitap hazırlayıp yayınladı. Kitap hem Zofia Rizi'yi hem de Polonezköy/Adampol tarihini 2000'li yıllara kadar anlatıyor.

POLONEZKÖY 2020: ÇOK DİLLİ KÖYLÜLER

Polonezköy'ün kökeninde yer alan iyi eğitim alma özelliği köyü hem talihi hem de talihsizliği olabiliyor. Polonezköylü çocuklar en baştan beri İstanbul'da yabancı dille eğitim veren özel okullarda tahsil yapıyorlar.

Hepsi de iyi öğrenci olan çocuklar yüksek puanlarla zor kazanılan üniversitelere girip mezun oluyorlar. O kadar donanımlı olunca da İstanbul'un en güzel köyü bile olsa Polonezköy onlara dar geliyor. Doğup büyüdükleri yerden uçup gidiyorlar. Kimi belli bir süre sonra dönüş yapıyor. Ama arada geniş zaman dilimleriyle bölünmüş yaşamlar kalıyor geride. Eşler bir ülkede çocuklar başka bir kıtada, kendileri doğdukları köyde.

Bütün hayatını Polonezköy'de geçirmiş Antoni Dohoda aynı zamanda köyün "canlı tarihi" göreviyle bütün resmi davetlerde en önde o yer alıyor. Polonezköy'ün resmi ziyaretçilerini karşılayıp tarihi ile ilgili bilgiler vermek onun esas işi olmuş durumda. Antoni Dahoda iki ana dili Türkçe ve Lehçe dışında İngilizce, Fransızca, Almanca da biliyor.

İZTV'de Yakın Tarih kuşağı için yaptığım "Polonezköy 1942" belgeselimde köy çekimleri Antoni Dahoda ile başlıyordu. Zofia Rizi Hatıra Evi'nde ilk olarak gösterdiği belge 1840'lara dayanıyordu. Adampol'e kimlerin yerleşebileceğini anlatıyordu:

"Polonyalı olacak, Katolik olacak, hiçbir suça karışmamış olacak... Bunlara haiz ise köyden 10 dönüm araziyi ömür boyu kullanma hakkına sahip olabiliyordu."

Antoni Dahoda dördüncü kuşak Polonezköylü olduğunu söylüyor.

2000'li yılların başında Polonezköy muhtarı olan Daniel Ohodski'nin eşi Barbara Ohodski köye Polonya'dan gelen gelinlerden biri olarak biliniyor. Buraya nasıl geldiğini anlatırken de şöyle diyor:

"Polonya'nın Augustow şehrinde doğdum. Polonezköy'ü lisede tarih kitaplarından biraz biliyordum. Eşimle tanışmam eniştem sayesinde oldu. Önce tereddüt ettim. Türkiye ile Polonya farklı ülkelerdi. Polonezköy'ü görene kadar böyle düşünüyordum. Gelip görünce burasının da Polonya'nın herhangi bir köyünden farklı olmadığını gördüm. Hâlâ eski yapısını koruyor. Yaşayabilirim dedim ve kaldım."

Daniel Ohodski köyde 2017 yılı itibarıyla Polonya kökenli 20 aileye mensup 70 kişi yaşadığını söylüyor:

"Zaten en kalabalık olduğumuz dönemlerde bile 250 kişiyi geçmeyen bir nüfus yoğunluğuna sahiptik. Eğitime çok önem veririz. Çocuklarımız Fransız veya Alman okullarına giderler."

Ohodski köye olan sevgisini anlatırken diyor ki:

"Bizim tarihi bağlarımız var. Atalarımın yoktan var etmişler bu köyü... Buradan gidenler var. Kanada'dan Avusturalya'ya kadar... Hepsi, öldüklerinde Polonezköy Mezarlığı'na gömülmeyi vasiyet etmişlerdir."

Agnes Molinska bu konuşmadan hiç habersizken Daniel'i teyit edercesine aynen şunları söylüyordu:

Polonezköylü Leyla Gencer. Orta sırada üçüncü. (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

"Burada doğdum, burada büyüdüm, 17 yaşındayken Polonya'ya üniversite tahsili için gittim. Polonya'yı tanımak istiyordum. Uzun yıllar kaldım. Polonya'dayken hep buralara döneceğimi düşünerek yaşadım. Hatta demiştim ki, bana bir şey olursa, mezarlıkta yerimi ayırın. Polonezköy'e gömülmek istiyorum!.."

İş yaşamı nedeniyle köyden uzaklara gittikten sonra geri dönenlerden biri de Stefan Rizi, Türkiye'de bir Polonyalı olduğunun nasıl ayrımına vardığını anlatırken gülümsüyor:

"Okullarda arkadaşlarıma bakıp kendi kendime soruyordum. Benim gözlerim neden mavi, saçların neden sarı? Böyle böyle bir merak başladı. Sordum büyüklerim anlattılar. Sonra okudum."

Stefan Rizi, turizm sektöründe çalıştığı uzun yıllarda dünyanın pek çok ülkesini ve o ülkelerin en güzel şehirlerini görmüş oralarda yaşa-

Czeslaw ve Apolonia Ryży çocuklarıyla birlikte, 1925; (sağda), Polonezköy'deki evlerinin bahçesinde, 1960. (*Polonezköyü*, Lucyna Antonowicz-Bauer)

mış. Sonun da ille de Polonezköy diyerek köye dönmüş. Babasının, ondan önce de büyükbabasının evine yerleşmiş yeniden. Turizm alanındaki görgü ve bilgisini ata yadigarı çok odalı şık pansiyona yansıtarak farklı bir mekân yaratmanın keyfini sürüyor. Polonya da dahil bütün dünyayı gezip dolaştıktan sonra İstanbul'un bu özel köyünde karar kılmasının tartışılmaz bir gerekçesi var:

"Burası bizim köyümüz. Ben buralıyım. Burada yaşamalıyım!"

Agnes Molinska ve Stefan Rizi gibi gidip de dönenlerden daha fazlası; hayatı boyunca köyden hiç ayrılmayanlar oluşturuyor. Antoni Vilkoşevski beşinci kuşak Polonezköylü olmasına karşın birinci kuşak büyük dedeleri gibi tarım ve hayvancılıkla olan sıkı bağlarını koruyor. Köydeki bir gününü anlatırken "sabah 07.00'de kalkarım" diyor:

"Kuluçka makinem var. Ördek ve kaz yetiştiriyorum. Onların bakımını yaparım. Tarlam, bahçem var organik tarımla ilgileniyorum. Ta-

bii artık ne kadar organik olursa..."

Sözün burasında gülümsüyor Vilkoşevski, motorlu araçların köye girmediği zamanların uzak özlemiyle... Sonra devam ediyor:

"Arılarım var kovanlara her gün uğrarım. Eskiden bizim köy tarım ve hayvancılıkla uğraşırdı. Besi domuzculuğu vardı. İstanbul'da Hristiyan azınlıkları için buradan domuz gönderirdik. Şimdi pek fazla kalmadılar. Domuz yetiştiriciliği de bitti. Köyde sadece bana ait üç domuz var. Onları da ticari amaç için beslemiyorum."

"Niçin besliyorsun?"

"Köydeki lokantalardan artan yemekleri topluyorum, domuzlara yediriyorum. Yemek artıkları çöp tenekelerine konulmuyor. Hem kötü koku yapmıyor hem de sinek olmuyor köyde."

Tıpkı eski köy yaşamında olduğu gibi kendi içinde dönen bir ekosistem Polonezköy'de Vilkoşevski ve onun domuzları sayesinde sürebiliyor.

Polonezköy 1842'den 2020'lere İstanbul'daki "Küçük Polonya" özelliğini koruyarak yaşatıyor. Öte yandan altıncı-yedinci kuşağa gelmiş nesilleriyle köy sakinleri İstanbullu, Beykozlu ve Polonezköylü olduklarını gururla söylüyorlar.

Onlar (2020 itibarıyla) 178 yıldır bu toprağın çocukları!

KAYNAKÇA

Antonowicz - Bauer Lucyna, *Polonezköyü*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, İstanbul, 1990.

Adamska Jolanta, Antoni Dohoda ve Stawski Rizi Leslaf, *Polonezköy/Adampol-Zofia Rizi Hatıra Evi*, Savaşlar ve Savaş Acılarını Hatıratını Koruma Kurumu, Varşova, 2004.

Alpman Nâzım, *Yüzyıllık Beykoz Hikâyeleri*, Beykoz Belediyesi, İstanbul, 2008.

Alpman Nâzım, *Hayatım Beykoz*, Beykoz Belediyesi, İstanbul, 2009.

Alpman Nâzım, *İnsan Yağmuru*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2007.

ARİ ÇOKONA

Ari Çokona, 1957'de İstanbul'un Fener semtinde doğdu. Lisans ve lisansüstü eğitimini İTÜ Kimya Fakültesi'nde tamamladıktan sonra bir süre boya sanayinde çalıştı. Halen özel bir lisede kimya öğretmenidir. Edebiyat öğretmeni eşi ve üniversite öğrencisi iki oğluyla Cihangir'de yaşıyor. Anadolu ve İstanbul Rumlarının tarihi ve edebiyatına ilişkin çalışmalar yürütüyor, kitaplar hazırlıyor, çocuklara yönelik roman ve masallar yazıyor. Çağdaş Yunancadan edebiyat kitapları çevirerek başladığı çevirmenlik kariyerini, çocuk kitapları ve bilimsel araştırmalarla çeşitlendirdi. Son yıllarda, ağırlıklı olarak klasik Yunancadan felsefe, tarih ve tiyatro eserleri çeviriyor. Türkiye ve Yunanistan'ın çeşitli edebiyat dergilerinde makale, öykü ve şiirleri yayımlandı.

20. yüzyıl başlarında İSTANBUL RUMLARI

İstanbul, imparatorluklara başkentlik ettiği yüzyıllar boyunca, büyüklüğü ve muhteşem güzelliğiyle "Şehir" tanımını layıkıyla taşıyabilecek tek yerleşim olarak görüldüğünden, halk arasında şehir anlamına gelen "Polis" adı ağırlık kazandı. "Şehir'e" anlamına gelen "İs tin Polin" de İstanbul'a dönüşerek kentin bugünkü adını oluşturdu.

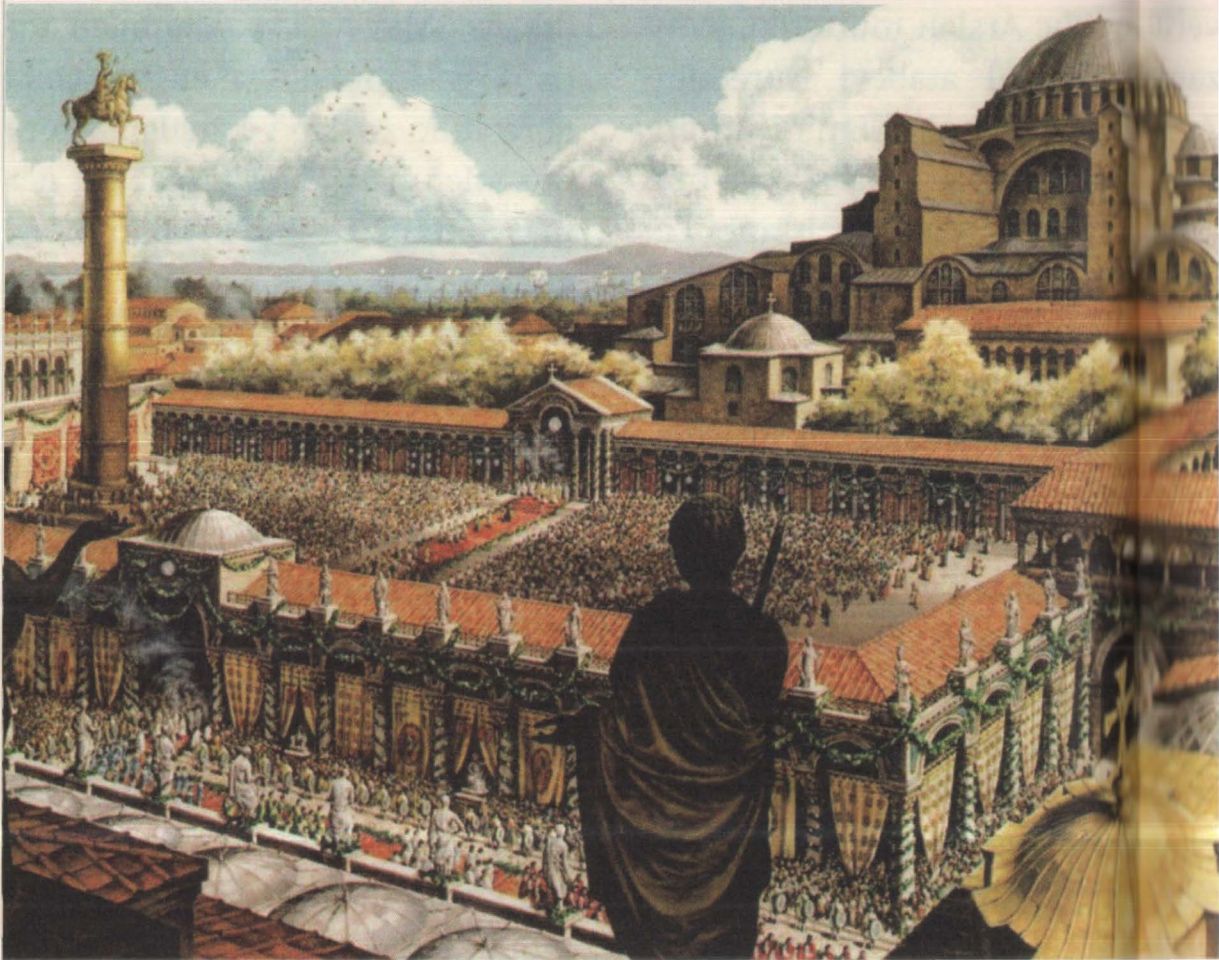

Yeni diyarlar bulamayacaksın, bulamayacaksın başka denizler.
Peşin sıra gelecek hep şehir. Aynı sokaklarda
dolaşacak, aynı mahallelerde yaşlanacaksın
ve aynı evlerde kır düşecek saçlarına.

Konstandinos Kavafis

Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı İstanbul, MÖ 658/7'de Megaralı kolonistler tarafından kuruldu ve kurucusu Byzas'ın adından türetilen Byzantion adını aldı. Strabon'un aktardığı kentin kuruluş efsanesine göre, yeni yerleşimin konumu, Delphoi Tapınağı'nın "körler ülkesinin karşısında" kurulmasını öneren kehanetine göre tespit edilmişti. Kör tanımına, Haliç'in sağlayabileceği ayrıcalıkları göremeyerek, bu tarihten 18 yıl önce Asya yakasında Halkedon (Kadıköy) kolonisini kuranların uyduğu varsayılmıştı. MS 330'da I. Konstantinos Roma İmparatorluğu'nun başkentini buraya taşıyarak kenti baştanbaşa imar etti. Yeni Roma olarak değiştirilen yeni başkentin adı, 337'de imparatorun ölümüyle ikinci kurucusunun adına hürmeten Konstantinopolis olarak tescil oldu. Osmanlı döneminde resmi adı Dersaadet olan kent, İslam dünyasında Konstaniniyye, Avrupa'da ise Constantinople adlarıyla tanındı. İmparatorluklara başkentlik ettiği yüzyıllar boyunca, büyüklüğü ve muhteşem güzelliğiyle "Şehir" tanımını layıkıyla taşıyabilecek tek yerleşim olarak görüldüğünden, halk arasında şehir anlamına gelen "Polis" adı ağırlık kazandı. "Şehir'e" anlamına gelen "İs tin Polin" de İstanbul'a dönüşerek kentin bugünkü adını oluşturdu.

1912'de Yunan sefaretinin Patrikhane'nin desteğiyle yaptırdığı sayımı yayımlayan Soteriadis'e göre vilayette 309.672 Rum yaşıyordu. 1914 Osmanlı sayımına göre ise 909.978 olan vilayetin Osmanlı uyruğu nüfusu: 560.434 Müslüman, 205.375 Rum, 72.962 Ermeni, 9.918 Ermeni Katolik, 52.126 Musevi, 2.905 Levanten, 1.213 Protestan, 387 Rum Katolik, 562 Süryani, 476 Keldani, 478 Çingene, 648 Bulgar, 3.339 Sırp ve 1 Ulah'tan oluşuyordu. Yabancı uyruklu yerleşikler, mevsimlik işçiler ve geçici görevliler eklendiğinde bir milyonun üstüne çıkan nüfusuyla İstanbul 20. yüzyıl başlarında dünyanın en kalabalık 11. şehriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancı uyruklulara tanınan vergi kolaylıklarının 1855'te Yunan vatandaşlarına da tanınması üzerine, Epir'den, Makedonya'dan ve Ege adalarından İstanbul'a göç eden Yunanlılar Osmanlı uyruğuna geçmeyi tercih etmiyorlardı. Resmi rakamlara göre 1885'te İstanbul'da 130.000 yabancı yaşıyordu. Yabancı-

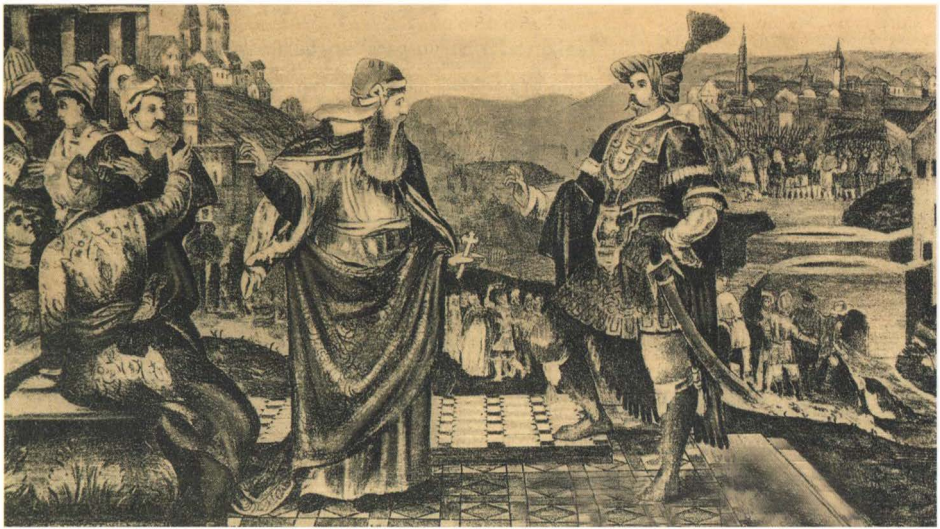

Fatih Sultan Mehmed ve Gennadios, 1453.

ların uyrukları oldukları ülkelere dağılımını gösteren sağlıklı kaynaklar bulunmamakla birlikte, bunlardan Yunan uyruklu olanlarının sayısı 60.000 olarak tahmin ediliyor. 20. yüzyıl başlarında İstanbul dünyanın en kalabalık Rum nüfusunu barındıran şehri olmaya devam etti. 1907'de Yunanistan'ın başkenti Atina ve limanı Pire toplam 242.328 nüfusla hâlâ İstanbul'un gerisindeydi.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde, bir zamanların görkemli başkentini çok kötü hâlde bulmuştu. Ekonomik gücünü yitiren kalabalık şehrin kamu binaları harap olmuş, nüfusu savaşlarla kırılmıştı. Fatih yeni başkentine hayat vermek amacıyla Anadolu ve Balkanlar'dan büyük çapta nüfus getirtme ihtiyacını duydu. Bu siyaseti doğrultusunda, Mora, Trakya, Ege Adaları, Karadeniz ve İç Anadolu'dan Rum göçmenler de getirtti. Göç zorunlu olmakla birlikte, göçmenlerin İstanbul'a yerleşmesini özendirmek üzere onlara vergi kolaylıkları tanınıyor, evler ve araziler tahsis ediliyordu. Yeni fethedilen kentlerden İstanbul'a Rum nüfus taşınmasının en bilinen örnekleri Enez (1455), Eski ve Yeni Foça (1456), Amasra (1568), Mora (1460), Trabzon (1461) ve Midilli'dir (1462). Osman-

Galata'dan Eminönü panoramik görüntü. (Adil Bali)

lı millet sistemine göre, aynı kültüre bağlı kitlelerin belirli alanlarda yaşaması özendirildiğinden, İstanbul'da zamanla başta Fener ve çevresi olmak üzere, Kurtuluş, Galata, Beyoğlu, Samatya ve Kumkapı gibi nüfusu Rum ağırlıklı semtler oluştu. Taşradan başkente Rum göçü daha sonraki yüzyıllarda da devam etti.

RUMLARIN SOSYAL ÖRGÜTLENMESİ

İstanbul'un fethinden hemen sonra, Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesinin ateşli muhalifi olan Yeoryios Sholarios, II. Gennadios adıyla patrik oldu. Fatih, bir fermanla Gennadios'a çeşitli haklar tanıdı. Patriklik asasını vererek, Bizans'takine benzer bir törenle, 1454'ün ocak ayında onu yeni Patrikhane olan Aziz Havariler (Ayion Apostolon) Kilisesi'ne yolcu etti. Daha sonra gönderdiği bir beratla Patrikhane'nin statüsünü belirledi ve patriğe milletba-

şı unvanını verdi. Patrik böylece, sultanın koruyuculuğunda, kendi dinsel topluluğunun pek çok dünyevi işinin de düzenleyicisi oluyordu. Bu statü 1461'de Ermeni ve 1493'te de Musevi milletlerine de tanındı. Osmanlı yönetiminde patrik vezirle aynı statüye sahipti. Divana katılıyor, maiyetindekilerle birlikte her türlü hizmet ve vergiden muaf tutuluyordu. Cemaatini ilgilendiren konularda yargı yetkisi vardı. 1839 Tanzimat Fermanı'yla yetkileri azalmakla birlikte, hapsetme ya da iplikhaneye çalışmaya gönderme yetkisi 1877'ye kadar sürdü. Patrikhane, hepsi de Fener yakınlarında olan birkaç yer değiştirdikten sonra, 1601'de şimdiki merkezi olan Fener'deki Ayios Yeoryios Kadınlar Manastırı'na taşındı.

1862'de Rum Ortodoks halkın talepleri üzerine ve imparatorluğun modernleşme çalışmaları doğrultusunda Rum milletinin yeni nizamnamesi kabul olundu. Buna göre, patrik başkanlığında 12 metropolitten oluşan Kutsal Meclis (*İera Synodos*) ruhani konularda yetkili kılınırken, seçimle işbaşına gelen 4 meclis üyesi ve 8 halk temsilcisinden oluşan Daimî Milli Karma Meclis (*Diarkes Ethniko Mikto Symvulio*) okul, hastane ve genel olarak kamusal kurumların işletme ve yönetimini üstleniyordu. İkinci meclis, Rumlar arasındaki ailevi ve mirasa ilişkin anlaşmazlıklarda yargı yetkisine de sahipti. Bu yapı Patrikhane'ye bağlı metropolitliklere de uygulandı. Metropolitlikler, 19. yüzyıl reformlarından sonra, Patriğin iktidarı altındaki alanı oluşturan ve sınırlarını tayin eden bir kurum ve aynı zamanda Osmanlı yerel idaresinin bir örgütlenme mekanizması işlevini görerek, Rumların Osmanlı dünyasına dâhil olmasını sağlıyor-

Rum Patrikhanesinin içinde bulunan Aya Yorgi kilisesi.

du. Ekonomik hayattaki gelişmeleri izleyerek, metropolitliklerin tarihi merkezleri ticaretin yoğun olduğu limanlara kaydırıldı. Nüfusu azalmış metropolitlikler lağvedildi ya da başkalarıyla birleştirildi, nüfusu artanlar ise bölümlere ayrılarak yenileri oluşturuldu.

Cemaatin yönetiminde, her ikisi de yerel metropolitin başkanlığında toplanan bir ruhani ve seçimle işbaşına gelen 8 üyeden oluşan bir karma meclis yetkili kılındı. Metropolitler aynı zamanda belediye meclislerine de üye oluyorlardı. 1905 yılında yayımlanan Balıklı Rum Hastanesi'nin ajandasında patrikhaneye bağlı 82 metropolitlik anılıyor. Bunlara 1923'te Pringiponison (Adalar) ve 1924'te Sardeon (Salihli'nin beldesi Sart) metropolitlikleri eklendi. Metropolitlikler köy, kasaba ya da büyük şehirlerin bir semtinde yaşayan cemaatin bağlı olduğu kilise bölgelerine (*enoria*) ayrılmıştı. Kilise bölgelerinde bulunan kilise, okul ve diğer kurumlar, vakıf yoluyla idare edilen imaret sistemine göre, seçimle işbaşına gelen ve icraatları belirli aralıklarla cemaatin oylarıyla seçilen bir denetleme kurulu tarafından denetlenen mütevelli heyetleri tarafından yönetiliyordu. Büyük kilise bölgelerinde, kiliselerin ve okulların ayrı vakıfları oluyordu. Vakıf yöneticileri tamamıyla "laik", yani din görevlisi olmayan üyelerden oluşuyordu. İstanbul başpiskoposluğuna bağlı 36 kilise bölgesi vardı. Vilayetin kırsal yerleşimleri Terkos, Kadıköy ve Adalar metropolitliklerine bağlıydı. Kurumların yönetimiyle ve cemaatin sorunlarıyla ilgilenmek vakıf mütevelli heyetlerinin sorumluğuydu.

Rum cemaatinin başka bir toplumsal örgütlenme şekli de rufet (hırfet) ya da esnaf loncalarıydı. Osmanlı yönetim sistemine göre teşvik edilen "millet"ler ayrımı meslek örgütlerinde de geçerliydi. Örücülük, saraçlık gibi Müslümanlara özgü meslekler olduğu gibi kürkçülük, ku-

İstanbul'da pazar yeri, 1700'ler. (Saro Dadyan koleksiyonu)

İstanbul'da 70 ila 150 kadar Rum loncası bulunuyordu. Loncalar, üyelerine belirli bir aidat karşılığında mesleklerini icra etme hakkını veriyor, lonca kasasından çeşitli hayır işleri yapıyorlardı.

maş boyacılığı, havyarcılık gibi Rumlara özgü meslekler de vardı. Ancak aynı meslekle uğraşan Müslümanlar ile gayrimüslimler bile ayrı birimlerde örgütleniyordu. Farklı kaynaklara göre İstanbul'da 70 ila 150 kadar Rum loncası bulunuyordu. Bazı meslekler ağırlıklı olarak aynı bölgeden göç etmiş hemşeriler tarafından icra ediliyordu. Örneğin bakırcı ve yorgancılar Trabzon'dan, kasaplar ve fırıncılar Yanya köylerinden, kumaş boyayanlar Kırklareli'nden, meyhaneciler Mora'dan, abacılar Doğu Rumeli ya da Midilli Adası'ndan çıkıyordu.

Loncalar, üyelerine belirli bir aidat karşılığında mesleklerini icra etme hakkını veriyor, lonca kasasından çeşitli hayır işleri yapıyorlardı. Yaşlı ve hasta lonca üyelerine, onların dul ve yetimlerine maddi yardımda bulunuyor, yeni dükkân açanlara faizsiz borç veriyor, yangın gibi afetlerde mağdur olanlara yardım ediyor, borç yüzünden hapse düşenlerin borçlarını ödüyorlardı. Her loncanın koruyucu bir azizi vardı. Ayios Nikolaos bakkalların, Profitis İlias kürkçülerin, Ayios Pandeleimon berberlerin ve Ayii Saranda (Kırk Azizler) sucuların koruyucu azizleriydi. Tepebaşı civarında toplanmış, çoğu Sakız kökenli dilencilerin koruyucu azizi ise anısı 12 Ocak gününde kutlanan Ayios İoannis o Eleimon'du. Çoğu ailelerinden uzakta, zor şartlar altında çalışan zanaatçıların sosyal yaşamında esnaf loncalarının büyük ağırlığı vardı. "Kâhya" adıyla tanımlanan ustabaşıları Patrik seçimlerine ve cemaati ilgilendiren konuları görüşen toplantılara katılırdı. 19. yüzyıldan itibaren loncalar okul, kilise ve cemaat kurumlarının hamisi olarak görevlendirilmeye başlandı. Buna göre kürkçüler loncası Fener Rum Erkek Lisesi'nin, fermeneciler (türlü nakışlarla işlemeli, önü kavuşmayan, yeleğe benzeyen erkek giysisi) loncası Zoğrafyon Lisesi'nin, bakkallar loncası da Balıklı Rum Hastanesi'nin hamisiydi.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı ekonomisinin dünyaya entegre olması, azınlıklara yeni haklar tanınması ve yükseköğrenimin yaygınlaşmasıyla Rum cemaati içinde güçlü bir burjuva sınıfı oluştu. Bu sınıf kendi konumunu daha da güçlendirmek için eğitime yatırım yapmak ve cemaat adına utanç kaynağı olan "yoksulluk, dilen-

cilik ve ahlak düşkünlüğü" ile mücadele etmek üzere dernekler kurmaya başladı. Hayırseverlik, dönemin inanışlarına göre, zenginliğin toplumca kabul edilebilir olmasına da hizmet ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum dernekleri hakkında yetkin çalışmalarda bulunan Kiriaki Mamoni, 1861-1922 yılları arasında, Trakya'da 104, İstanbul'da 500'den fazla, Anadolu'da 357 derneğin faaliyet gösterdiğini saptadı. İstanbul ve Anadolu'da sadece kadın üyelerden oluşan 60, erkeklerin yanında kadın üye de kabul eden en az 21 dernek vardı.

Eleni Zarifi, yardım derneklerine büyük bağışlarda bulunmuştu.

Beyoğlu Fıkaraperver Bayanlar Derneği'nin tarihçesi, eğitimperver ve fıkaraperver Rum derneklerinin faaliyetleri hakkında bir fikir verebilir. 1861'de kurulan dernek ilk yılında 1.000 yoksul aileye elbise, gıda ve para yardımında bulundu, din ve milliyetlerine bakmaksızın mahkûmlara elbise ve gıda dağıttı, borçlarını ödeyerek hapishaneden çıkmalarını sağladı. Hayırseverliğin kalıcı sonuçlar vermesi için yoksullara iş sağlamanın daha yararlı olacağı eleştirileri üzerine, 1873'te tüzüğünü değiştirerek kimsesiz kadınların çalıştırıldığı bir dikiş atölyesi kurdu. Banker Andreas Syngros'un Nane Sokak'ta inşa ettirdiği binada 200 kadının çalıştığı bir kadın çamaşırı dikme atölyesi, 200 kadının çalıştığı çamaşır yıkama ve ütüleme atölyesi ve 15 genç kızın hastabakıcılık eğitimi aldığı bir okul faaliyet gösteriyordu. Binada 7 doktor, farklı din ve milliyetlerden yılda 8.000 hastayı ücretsiz tedavi ediyor, onlara ilaçlar sağlıyordu. Yapılan eklerle binada 150 kadının barınması ve açılan kreşte okul öncesi yaşlardaki çocukların bakılması sağlanmıştı.

1907'de banker Leonidas Zarifis, bugün Beyoğluspor Kulübü'nün faaliyet gösterdiği binanın arsasını 4.000 liraya satın alarak derneğe hibe etti. Toplanan bağışlarla, Zoğrafyon Lisesi'nin mimarı Periklis Fotiadis burada dört katlı bir bina inşa etti. Nane Sokağı'ndaki binayı da Eleni Zarifi 2.500 liraya satın alarak okul olarak kullanılmak üzere Beyoğlu Panayia Rum Vakfı'na hibe etti. Üyeleri arasında seçkin ailelerin bayanları olduğu halde, dernek her kesimden üye kabul ediyordu. Ancak benzer bir kuruluş olan Balat Ayios Nikolaos Fıkaraperver Derneği'nin yıllık aidatı 1 kuruşken, Beyoğlu Fıkaraperver Bayanlar Derneği'nin aidatı 1913'e kadar 120 kuruştu.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Rumların devletin en yüksek katlarında temsil edilme hakları doğdu. Tanzimat Fermanı'nın üzerinde en fazla durduğu konu eşitlik olmuş-

Senato işlevini gören Ayan Meclisi'nin üyelerini toplumun önde gelenleri arasından Padişah seçiyordu. Ayan Heyeti'nin kanun yapma veya değiştirme hakkı da vardı. İlk Ayan Meclisi'nin atanmış 33 üyesi arasında 5 Rum vardı.

tu. Özellikle çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin tesisi yoluna gidildi. 1876 Anayasası'nın tesis ettiği parlamentonun adı "Meclisi-i Umumi"ydi ve iki ayrı meclisten meydana geliyordu. Bunlardan biri "Heyet-i Âyan" diğeri de "Heyet-i Mebusan"dı.

18 Mart 1877'de çalışmalarına başlayan ilk Meclis-i Mebusan'ın üyeleri, vilâyet, liva ve kazaların idare meclisleri üyeleri arasından seçildi. Seçilmek için 25 yaşından büyük ve emlak sahibi olunmalıydı. Seçimlerin sonucunda, her vilayet belirtilen sayıda mebus seçerek İstanbul'a gönderdi. Ancak iç işlerinde serbest olan bazı eyaletler mebus göndermeye gerek görmedi. 69 üyesi Müslüman, 46 üyesi gayrimüslim olmak üzere 115 üyeden oluşan ilk Meclis-i Mebusan'da aşağıdaki Rum üyeler görev yaptı: Mikael Altıntop Efendi (Ankara), Yanko Zatinoğlu Efendi (Aydın), Hacı Vasil Efendi Zafiraki ve Kıbrıslı Nikolaki Efendi (Cezayir-i Bahri Sefid), Nikolaki Dulidi Efendi ve Vasilaki Serayorgi Efendi (Dersâadet), Tekirdağlı Yorgi Atinadoros Efendi ve Panayotaki Ciridoğlu Efendi (Edirne), Pavlidi Efendi (Hüdavendigar), Serezli Mihalaki Bey, Yorgi Efendi ve Dimitri Efendi (Selanik ve Manastır), Yorgaki Karvunidi Efendi (Trabzon), Yanyalı Nikolaki Çankaya Efendi ve Alkiviyadi Lambi Efendi (Yanya).

Senato işlevini gören Ayan Meclisi'nin üyelerini toplumun önde gelenleri arasından Padişah seçiyordu. Ayan üyeleri güvenilir, itibarlı ve 40 yaşını geçmiş kişiler olmalıydı. Mebusan Heyeti'nin kabul ettiği kanun ve bütçe tasarıları Ayan Heyeti'ne gelir ve burada dini, ahlâki, iktisadi, sosyal, askeri vb. açılardan incelenir, gerekiyorsa değiştirilir veya düzeltilmeleri için Mebusan Heyeti'ne geri gönderilirdi. Ayan Heyeti'nin kanun yapma veya değiştirme hakkı da vardı. İlk Ayan Meclisi'nin atanmış 33 üyesi arasında 5 Rum vardı: Marko Paşa (Tıbbiye Mektebi Nazırı), Yorgaki Efendi (Devlet Şurası üyesi), Aristaki Logofet Bey (Devlet Şurası üyesi), Musurus Paşa (Londra Büyükelçisi), Kostaki Antopulos Efendi (Temyiz Mahkemesi üyesi).

İstanbul Rum cemaati, II. Abdülhamid döneminin baskılı reji-

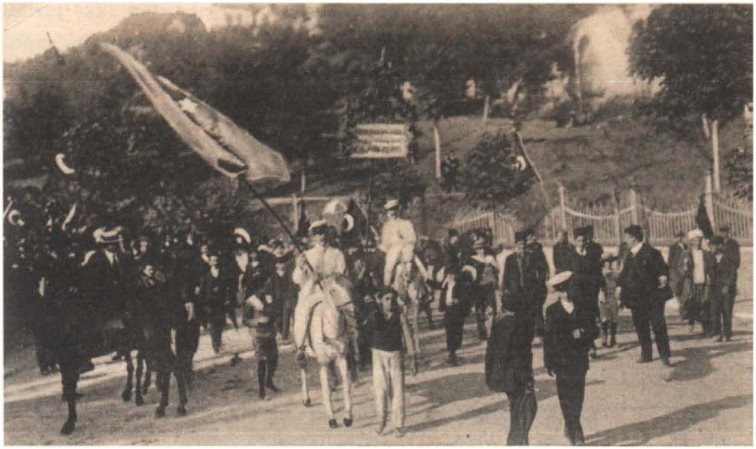

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini kutlayan Rum öğrencileri, 1908.

minden sonra "hürriyet, müsavat, uhuvvet" sloganıyla özgürlük, eşitlik ve adalet getirmeyi vaat eden II. Meşrutiyet'i büyük coşkuyla karşıladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin ülke yönetiminde söz sahibi olacağı varsayımı Rumlar arasındaki Osmanlıcı akımları güçlendirdi. Rum dernekleri, kuruluş aşamasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle iş birliği yaptı. 1908 sonbaharında yapılan seçimlerde seçilen Rum Milletvekilleri, seçim bölgelerine göre şöyleydi:

İstanbul: A. Konstandinidis (avukat), P. Kosmidis (gazete yayıncısı). Ergiri (Arnavutluk): İ. Mammopulos (avukat). Selanik: G. Artas (Avukat), G. Honeos (Yunanistan Selanik Konsolosluğu'nun tercümanı). Niğde: G. Kurtoğlu (tüccar). Yanya: N. Kingos, K. Surlas. Gelibolu: S. Narlis (İstanbul'da doktor). Karesi-Ayvalık: K. Savvopulos (Tütün Rejisi'nde memur). Kozani ve Grevena: K. Drizis, G. Busios (iş adamı ve sanayici). Limni Adası: M. Stelios (Limni mutasarrıfı vekili). Çatalca: D. Zafiropulos (tüccar). Midilli: M. Saltas (toprak sahibi), P. Bostanis (toprak sahibi ve tüccar). Manastır: T. Nallis (avukat). İzmit: A. Mihailidis (tüccar). Serez: N. Dingas (avukat). İzmir: Ar. Yorgancoğlu Paşa (vali vekili), P. Karolidis (tarih profesörü). Rodos: Th. Konstandinidis. Trabzon: M. Kofidis (Tütün Rejisi'nde memur). Sakız: M. Çelebidis (avukat).

İcraatlarıyla gayrimüslimleri hayal kırıklığına uğratan İTC ile ilişkiler inişli çıkışlı bir grafik izledi. Liberal programlı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakınlaşan cemaat üyeleri olduysa da bu parti daha sonraki seçimlerde pek varlık gösteremedi. Rum cemaati, İTC listelerinden 1912 seçimlerinde 16, 1914 seçimlerinde de 15 milletvekili çıkardı.

DİNİ YAŞAM

Fethine yakın yıllarda, nüfusu 50 bin civarına düşen İstanbul'da manastırlar dışında elli kadar kilisenin ve toplam yüz kadar dini yapının ayakta kaldığı, kiliselerden sadece 18'inin düzenli olarak faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Fetihten sonra, Bizans dini yapılarının bir kısmı Rumların kullanımına tahsis edilirken, bazıları da cami, mescit, tekke, imaret ve depo olarak kullanıldı. 1641'e kadar Ermeni Patrikhanesi'ne ev sahipliği yapan Samatya'daki Surp Kevork (Moni Panayias tis Perivleptu – Sulu Manastır) ve 17. yüzyıl başlarında Ermeni kilisesine dönüştürülen Balat'taki Surp Hreşdagabet (Ayios Efstratios) kiliseleri gibi Ermeni cemaatinin kullanımına verilen kiliseler de oldu. 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'da bulunan önemli yapıları bir kroki üzerinde gösteren W. Müller-Wiener, krokisinde ibadete açık 10 Rum Ortodoks kilisesi işaretler. 1593 tarihli Karabeynikov listesinde ise 46 kilise yer alır.

Osmanlı toplumunda sosyal yaşam, kaynağını İslam Hukuku'ndan alan yasalarla düzenleniyordu. Farklı milletlerden oluşan nüfus günlük yaşamın en basit uygulamalarında bile farklı kurallara tabiiydi. Genellikle Müslüman kesime ayrıcalıklı bir statü kazandırmak amacıyla düzenlenmiş bu kurallara uymayanlar cezalandırılıyordu. Örneğin Hristiyanların Müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelere ve camilerin çevresinde yerleşmeleri, sur dışında ibadethane inşa etmeleri yasaklanmıştı. Zafer Karaca'nın aktardığına göre, Padişah III. Ahmed döneminde (1703-1730) çıkarılan 1724 tarihli bir ferman, evlerin yükseklik sınırlarını saptıyordu. Buna göre Müslüman olmayanların evleri, Müslüman evlerinden daha yüksek inşa edilemezdi. Hassa mimarbaşısına yazılan 1729 tarihli bir fermanda, Müslümanların evlerini Hristiyanlara satmamaları konusuna değiniyordu. III. Selim'in (1789-1807) çıkardığı bir ferman, Hristiyanların evlerinin siyah, Musevilerinkilerin de mavi renkte boyanmasını ve Müslümanların evlerinin bu renklerde boyanmamasını zorunlu kılıyordu.

Yasak ve kısıtlamalar çerçevesinde, Hristiyanların yeni kiliseler inşa etmesine izin verilmiyordu. Sadece, yangın ya da deprem sonucu tamamen tahrip olan bir kilisenin yerine yenisi inşa edilebiliyordu. Eski kiliselerin onarımı da verilecek izne bağlıydı. Onarımlarda, kilisenin mevcut biçimine uymak ve eklenti yapmamak şartı aranıyor, buna uymayan inşaatlar yıktırılıyordu. Müslüman olmayanların dini yapılarındaki onarımlar, sadece eski ve kullanılmış malzemeyle yapılabiliyordu. Kiliselerde çan çalınması, kubbe yapımı ve kubbelerin kurşunla kaplanması da yasaktı. Bu tarihlerde faaliyette bulunan kiliseler mütevazı görünümlüydü ve şehir dokusunun içinde göze batmamalarına özen gösteriliyordu. Yükseklik yasağını delmemek için bazen Cibali'deki Ayios Nikolaos Kilisesi'nde yapıldığı gibi, zemin kazılarak inşaat yerin birkaç metre altından başlatılıyordu.

Padişah II. Mahmud döneminde (1808-1839), Hristiyanların yeni kilise inşa etmelerine ilişkin yasak kaldırılır. Bu döneme kadar

1880'de görkemli bir açılış töreniyle Taksim'de hizmete giren Ayia Triada Kilise.

onarımlar için gerekli olan padişah fermanı da yeni inşa edilecek kiliseler için zorunlu kılınır. Tanzimat Fermanı ve 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'yla herkese çeşitli konularda eğitim kurumları açma ve siyasal temsil hakkı tanınır. Islahat Fermanı'yla, müminleri ayine çağırmak için birbirine vurulan tahta tokmakların (simandron) yanı sıra, o güne kadar çalınması yasak olan kilise çanlarının çalınmasına da izin verilir. Ancak tanınan kolaylıklara karşın bu dönemde inşa edilen kiliseler de gelenekselleşmiş mütevazı dış görünümü tercih ederler. Bu genel kuralın dışına çıkan ilk yapı, 1880'de görkemli bir açılış töreniyle Taksim'de hizmete giren Ayia Triada Kilisesi'dir. Maddi imkânsızlıklar yüzünden inşaatı 20 yıl süren mimar Vasilaki Efendi İoannidis'in bu gösterişli eseri, Fener Rum Erkek (1882) ve Zapyon Kız (1885) Liseleri gibi birçok gösterişli binanın inşaatını teşvik eder. Şu anda faaliyette bulunan İstanbul'un Rum kiliselerinin ve daha önce küçük binalarda barınan okullarının büyük çoğunluğu bu tarihten sonra inşa edilmiştir. İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliseleri, en çok şehrin koruyucusu sayılan Hz. Meryem'in ve ikinci derecede Trakya'nın koruyucusu sayılan Ayios Yeoryios'un adına vakfedilmiştir.

İstanbullu balıkçılık yapan esnaf.

EKONOMİK YAŞAM

İstanbul Rumlarının en çok tercih ettiği geleneksel meslekleri, loncalarının faaliyetlerine göre tespit etmeye çalışırsak bazı meslekler öne çıkar. Bunlar: kürkçüler, terziler, kumaş boyacıları, kunduracılar, sayacılar, değirmenciler, fırıncılar, demirciler, mermerciler, yapı ustaları, taşçılar, sıvacılar, kuyumcular, mumcular, fıçıcılar ve aşçılardı. Kürekçi, arabacı, hamal ve bahçıvan olarak çalışanlar daha azdı. En çok rağbet edilen meslek ise, seyyar çerçi ve dükkân sahiplerinden başlayarak, büyük ithalatçı ve ihracatçılara kadar ticaretin her türlüsüydü. Bak-

kallar, kasaplar, manavlar, sütçüler, helvacılar, balıkçılar, meyhaneciler, tütüncüler, sucular ve havyarcılar geleneksel lonca sistemine göre örgütlenmişti. A. Paspatis'in ilginç bir tespitine göre; bakkal, sütçü, bahçıvan, fırıncı, yorgancı gibi Rumlara özgü meslek sahipleri Müslüman mahallelerinde çalıştıkları zaman ailelerini yanlarında getiremiyordu. Dükkân ya da atölyelerinin üstlerinde bir odada kalıyor ve sadece pazar günleriyle bayramlarda yakınlarındaki Rum mahallelerine gidebiliyorlardı. Bu yüzden çoğu bekârdı, evli olanların aileleri de İstanbul'un başka semtlerinde ya da taşrada yaşardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine entegre olmasıyla, yabancı dil bilen ve diğer azınlıklara göre daha dışa dönük bir yaşam tarzı benimseyen Rumlar ithalât, ihracat ve mümesillik alanlarında belirgin bir üstünlük sağladılar. Avrupa başkentlerinden imparatorluğun en ücra köşelerine kadar uzanan temsilcilik ağları kurdular. Ürünleri kaynağından satın alıp nakliyelerini de kendileri yaparak tüketim alanlarına teslim ettiler. 19. yüzyıla kadar Osmanlı ticaretini ellerinde tutan ve kapitülasyonlarla korunan yabancı uyrukluların yerine geçtiler. Bu yolla elde edilen servetler bankerlik ve bankacılık alanına kaydı. Özellikle 1860'tan sonra imparatorluk maliyesinin artan borçlanma ihtiyacını karşılamak üzere kurulan finans kurumlarının çoğu Rumlara aitti. 1870'lerin büyük bankalarından; Société Générale de l'Empire Ottoman (A. Baltacis, H. Zoğrafos, A. Rallis, Z. Stefanovik ve Y. Zarifis), Crédit Général Ottoman (Tuvini ailesi), Banque de Constantinople (A. Vlastos, A. Syngros, Y. Koronios ve S. Skuludis) ve Société Ottomane de Change et de Valeurs (P. Klados ve E. Evgenidis) kontrolleri altındaydı. 20. yüzyıl başlarında İstanbul merkezli 40 özel bankadan en az 12'sinin sahipleri ve en büyük bankerlerden 18'i Rum'du. Yeoryios Zarifis ve Hristakis Zoğrafos Saray'ın özel bankeri oldular.

Hristaki Zoğrafos, banker.

Finans sektöründe faaliyet gösteren iş adamları maden ocakları, demiryolu ve tütün tekeli gibi alanlara da yatırım yaptılar. Leonidas Zarifis, Yeoryios Mavrokordatos ve E. Evgenidis'in kontrol ettikleri 12 şirketten sadece 3'ü finans sektö-

Hristaki Zoğrafos'un bağışıyla kurulan özel Zoğrafyon Rum İlköğretim ve Lise binası, Beyoğlu 1907-1908.

ründeydi. Bu iş adamlarının mali güçleri hakkında bir fikir verebilmek için, adını taşıyan Zoğrafyon Lisesi'ni kurmak için 10.000 altın lira bağışlayan Hristaki Zoğrafos'un, hisse sahibi olduğu şirketlerden biri olan Credit Industriel'e yatırdığı sermayenin 2.000.000 altın lira olduğunu söyleyebiliriz.

Haris Eksercoğlu, Balkan Savaşları öncesinde İstanbul çevresinde 5'ten fazla işçi istihdam eden 284 fabrikanın sahiplerinin % 50 çalışanlarının ise % 60 oranında Rum olduğunu yazar. Rumlar bu yüzden işçi örgütlenmelerinde de öncü rol üstlendiler. 1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren işçi örgütü Beynelmilel İşçi İttihadı'nın (Bİİ) merkez teşkilatındaki 140 yöneticisinden 120'si Rum'du. Bİİ üç büyük sendikanın kurulmasına önayak olmuştu. Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı (9 şubesi vardı ve 2.000'den fazla üyesinin çoğu Rum, 500 kadarı Müslüman'dı), Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı (1.500 üyesinin çoğu Rum, 300 kadarı Müslüman'dı) ve Beynelmilel Sanayi-i Haşebiye (marangoz) İşçileri İttihadı (çoğu Rum 250 üyesi vardı).

Merkezi, Mumhane Caddesi Gümüşhalkalı Sokak No: 1 Galata adresinde olan Bİİ, Rumca *Neos Anthropos* (Yeni İnsan) haftalık dergisini yayımlıyordu. Derneğin kurucusu ve ilk genel sekreteri olan Serafim Maksimos (1896-1961) orta öğrenimini bitirdikten sonra Komünist Parti'ye katılmıştı. 1923'te Yunanistan'a geçti, Kavala'da tütün işçileri arasında çalıştı ve milletvekili seçildi. 1927'de yasadışı ilan

edilen Yunan Komünist Partisi'nin milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması için yapılan oylamada koltuğunu koruyan tek komünist milletvekili oldu. Dernek yöneticilerinden Nikolaos Zahariadis (1903-1973) İzmitli bir tütün işçisinin oğluydu. Çocukluğu Edirne ve İstanbul'da geçti. Orta ikide okuldan ayrılarak önce rıhtım işçisi, sonra denizci oldu. 1923'te Moskova'daki KUTV Üniversite'sinde eğitim gördükten sonra Yunanistan'a geçti. İç Savaş yıllarında Yunan Komünist Partisi'nin genel sekreteriydi. Pek bilinmeyen bir özelliği de şudur: 1925'teki ilk tutuklanışı, Selanik'te Yunanistan'ın ulusal azınlıklarına eşit haklar tanınmasına ilişkin bir konuşması nedeniyle olmuştu.

İstanbul Rum camiasında hekimlik, eczacılık, mimarlık ve avukatlık gibi yüksek öğrenim gerektiren meslekler en az zenginlik kadar prestij sağlıyordu. Özellikle hekimler vakıf ve derneklerin yönetim kurullarında büyük oranda temsil ediliyordu. Osmanlının ilk kulak burun boğaz mütehassısı olan Fotis Fotiadis ve "Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi" Başkanı İroklis Vasiadis örneklerinde olduğu gibi, sosyal konularda yenilikçi yaklaşımlarıyla muhafazakâr çevrelere ters düşmekten çekinmiyorlardı. İstanbul'un hekim, eczacı, mimar, mühendis ve avukatları içinde Rumların oranı genel nüfustaki oranlarından yüksekti. Ancak yüksek eğitimlerine ve sosyal hayattaki başarılarına karşın devlet memurluklarında pek tercih edilmiyorlardı. Rumlar, 1831'de Yunanistan Devleti'nin kurulmasından sonra, Eflak-Boğdan Beyliklerinin bürokrasisinde ve hariciyenin tercümanlık kadrolarında sahip oldukları tekel konumunu yitirmişlerdi. Skarlatos Byzantios, bu yönelişin ekonomi ve bürokraside Ermenilerin desteklenmesiyle paralel gittiğini tespit eder. Osmanlı uyrukları arasında din farkı gözetilmeyeceğini ilan eden Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra bile durum fazla değişmez. Svolopulos, 1880'lerde İstanbul'da görev yapan 23.826 devlet memuru içinde sadece 248'inin (% 1) Rum olduğunu yazar. Yine de 19. yüzyıl sonlarında, özellikle hariciye alanında, az sayıda da olsa istihdam edilen Rumlar vardır. Alt memuriyet kademelerinde az olan sayıları yüksek kademelerde artar. Sinan Kuneralp 1840-1912 yılları arasında büyükelçilik yapmış 15 isim tespit etmiştir: Konstandinos Musuros (Atina, Berlin, Londra), İoannis Musuros (Torino), Stefanos Musuros (Roma, Londra), İoannis Kallimahis (Londra, Paris, Viyana), Konstandinos ve İoannis Karacas (Berlin, Hague), Aleksandros Mavroğenis (Washington, Viyana), İoannis Aristarhis (Berlin), Grigorios Aristarhis (Washington, Hague), Stefanos Karatheodori (Brüksel), Aleksandros Karatheodori (Roma), Konstandinos Anthopulos (Londra), İoannis Fotiadis (Viyana) ve İoannis Komninos (St. Petersburg).

Rumlar devlet okullarında eğitmen ve idareci olarak da çalıştı. 1868 yılında faaliyete geçen Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) müdürlerinden Fotyadi Bey (Okulun üçüncü müdürü olup 1873-1874 yıllarında görev aldı. Sisam Beyi olmak üzere görevinden ayrıldı), İoannis

Rumlar devlet okullarında eğitmen ve idareci olarak da çalıştı. 1868 yılında faaliyete geçen Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) müdürlerinden Fotyadi Bey, İoannis Sava Paşa ve Karaca Paşa Rum'du.

Sava Paşa (Okulun dördüncü müdürü olup 1874-1876 yıllarında görev aldı. Döneminde, okulda bir Mülkiye Mühendishanesi ile bir Hukuk Mektebi tesis olundu. Müdürlükten ayrıldığında, önce Cezayir-i Bahri Sefid Valiliği'ne, daha sonra Hariciye Nazırlığı'na getirildi. *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* adlı bir kitabın yazarıdır) ve Karaca Paşa (okulun sekizinci müdürüydü, 1879-1880 yıllarında görev aldı. Devlet Şurası üyeliğine tayin edilerek okuldan ayrıldı. Bir müddet sonra Stockholm ve Lahey elçiliklerine getirildi. Birkaç yabancı dil biliyordu, özellikle Fransızcası ve Almancası çok kuvvetliydi) Rum'du.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Aleksandros Karatheodori (1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın müzakerelerinde görev aldı. Aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması'nın müzakerelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etti. 1879 yılında Hariciye Nazırı, 1885-1895 yılları arasında Sisam Beyi oldu) ve daha önce bahsi geçen İoannis Sava Paşa Hariciye Nazırlığı'na getirildiler. 1832-1912 yılları arasında muhtariyet kazanan Sisam'da görev alan Sisam Beylerinin büyük çoğunluğu da Rum'du.

EĞİTİM

İmparatorluğun modernleşme programı çerçevesinde 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca Rum cemaatinin eğitim sistemi yeniden düzenlendi. Nizamname okullarda okutulacak müfredatı ve öğretmenlerin sahip olması gereken donanımı genel hatlarıyla belirlemekle birlikte, merkezi idarenin denetimi altında "millet"lerin eğitim sistemlerini kendilerinin düzenleyip uygulamasını öngörüyordu. 1873'te ruhban olmayan üyelerin de katılımıyla kurulan Patrikhane Merkez Eğitim Kurulu cemaatin ilk ve orta öğretim kurumlarına standartlar getirmeye, Alman eğitim sistemini örnek alarak, ilkokullarda 6, ortaokul ve liselerde 6 yıllık eğitimi yerleştirmeye çalıştı. Bu çalışmaları yaparken, 1870-1880 yılları arasında İmparatorluk sınırları içinde faaliyet gösteren 125 kadar eğitimperver dernekten yararlandı.

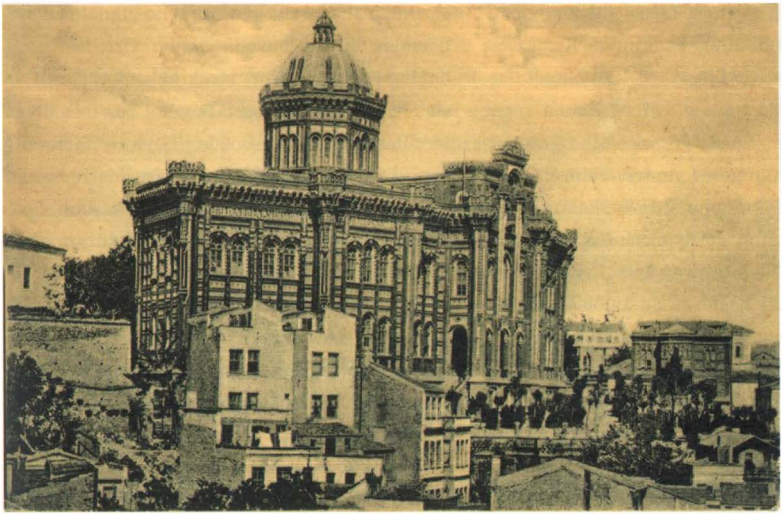

Fener Rum Erkek Lisesi.

Sonraki yıllarda sayıları ikiye katlanacak olan bu dernekler arasında, Ellinikos Filologikos Syllogos Konstandinupoleos ya da resmi adıyla "Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi" derneği öne çıktı. 1861'de, onu hekim, dokuzu iş adamı, dördü yüksek bürokrat, dördü eğitimci ve sadece biri din adamı olan 33 aydının kurmuş olduğu dernek, meşruiyetini Patrikhane'den almakla birlikte, zaman zaman ona ters düşerek bağımsız bir politika izledi. Merkezi yönetim gayrimüslim okullarıyla öğretim personellerine ilişkin herhangi bir maddi katkı öngörmediği için yeni okullar kurmak ve kurulmuş olanların masraflarını karşılamak üzere zengin iş adamlarını devreye sokarak kaynak yarattı. Okullarda okutulacak ders kitaplarının hazırlanması için ödüllü yarışmalar düzenledi. Anadolu ve Trakya'daki Rum cemaatlerinin halk türkülerini, örf ve adetlerini konu alan araştırmaları finanse etti. Zengin bir kütüphane kurdu, saygın bir edebiyat dergisi yayımladı, konferanslar düzenledi ve cemaat dışından üyeler de kabul etti. DRCE, Osmanlı İmparatorluğundaki Rumlar için bir tür gayriresmî Millî Eğitim Bakanlığı işlevini gördü.

1870-1908 yılları arasında İstanbul'daki Rum okullarında eğitim gören öğrenci sayısı % 80 artış gösterdi. İstanbul Başpiskoposluğunun yayımladığı istatistik verilere göre, 1906 yılında Başpiskoposluk yetki alanı içinde sekiz lise faaliyet gösteriyordu. Heybeliada Ruhban Okulu (14 öğretmen, 81 öğrenci), Fener Rum Erkek Lisesi (16-450), Heybeliada Rum Ticaret Lisesi (22-121), Zoğrafyon Erkek Lisesi (18-252), Özel

Hacihristos Rum-Fransız Lisesi (31-344), Zapyon Kız Lisesi (25-302), Yoakimion Kız Lisesi (17-310), Merkez Kız Lisesi (14-123) olmak üzere bu sekiz lisede toplam 157 öğretmen görev yapıyor, 735'i kız 2.612 öğrenci eğitim görüyordu. 241 öğretmenin görev yaptığı 3'ü özel 38 erkek ve 26 kız ilkokulunda, 6.183 erkek ve 4.422 kız öğrenci öğrenim görüyordu. Bu tarihlerde Robert Kolej ve Galatasaray Lisesi gibi cemaat okulları dışındaki liselerde de 1.000 kadar öğrencinin öğrenim gördüğü tahmin ediliyor.

Fener Rum Erkek Lisesi, faaliyetini aralıksız sürdüren, Balkanlar'ın en eski eğitim kurumuydu. İstanbul'un fethinden hemen sonra, Patrik Gennadios tarafından Patrikhane'nin eğitimli eleman ihtiyacını karşılamak üzere 1454'te kuruldu. Uzun yaşamı süresince, Patrikhane'ye din adamları ve Osmanlı bürokrasisine yüksek bürokratlar yetiştirdi. Osmanlı toprakları içinde felsefe ve modern fen eğitimi ilk kez bu okulda verildi. Yabancı dil eğitimi konusundaki ilk çalışmalar da yine burada yapıldı. Ortodoks mezhebine bağlı aydınlar, etnik kökenleri farklı da olsa hep burada yetişti. Yüzyıllar boyunca divan tercümanları, Eflak-Boğdan beyleri, üniversite profesörleri, bilim adamları, yazarlar ve şairler eğitim yaşamlarına hep bu okulda başladı. Faaliyetini birkaç farklı binada sürdüren okul, 1882'de İstanbul'un 5. tepesinin sırtlarında, dik Sancaktar yokuşu üzerinde inşa edilen yeni görkemli binasına taşındı. Okul mezunlarından, tanınmış mimar Konstandinos Dimadis'in gözetimi altında gerçekleştirilen inşaatta Marsilya'dan getirtilmiş kırmızı tuğla ve kiremitler kullanıldığından, bina halk arasında "Kırmızı Okul" adıyla tanındı.

Dünya ekonomisine hızla entegre olan Osmanlı ekonomisi, yabancı dil bilen iktisatçı ve mühendislere ihtiyaç duyuyordu. Bu dallarda eğitim görmek isteyen Rum gençleri Katolik ve Protestan misyoner okullarına gitmek zorunda kalıyor, cemaatin ileri gelenleri bu durumdan rahatsızlık duyuyordu. Daha sonraki tarihlerde bile, iyi eğitim veren liselerin kurulmasına rağmen zengin aileler çocuklarını yabancı okullara göndermeye devam etti. Kesin rakamlar vermek mümkün olmasa da Robert Kolej'in mezunlarına bakmak bile bu konuda bir fikir verebilir.

Zapyon Kız Lisesi, Taksim.

1906-1912 yılları arasında okuldan mezun olan 137 öğrenciden 63'ü Rum'du.

Beyoğlu Rum cemaati, gençlerini dini telkinlerden korumak amacıyla, bu ihtiyacı karşılamak üzere bir kamu lisesi açmayı kararlaştırdı. Bunun üzerine, Paris'te yaşayan, Sultan V. Murad'ın yakın dostu ve bankeri Hristaki Zoğrafos'un yardımı talep edildi. Zengin iş adamı yeni kurulacak okula adının verilmesini şart koşarak 10.000 altın bağışladı. Galatasaray Lisesi'nin arka bahçesinin duvarlarının uzandığı Suterazisi Sokak'ta (bg. Turnacıbaşı) bulunan harap durumdaki eski Panayia Okulu yıktırılarak mimar Periklis Fotiadis'in çizimleriyle inşa edilen Zoğrafyon Erkek Lisesi 1893'te hizmete girdi. Fen ağırlıklı eğitim veren okul, yenilikçi eğitim sistemiyle bilim adamları, mühendisler ve iş adamları yetiştirdi. 1909'da Kuledibi'nde, ayrı bir yönetim altında, ancak Zoğrafyon Lisesine bağlı Yabancı Diller ve Ticaret Lisesi açıldı.

1893 yılında hizmete giren Zoğrafyon Lisesi'nin öğretmenleri.

1975'te Tepebaşı'nda, Etap İstanbul Oteli'nin bulunduğu yerde faaliyete geçen Zapyon Kız Lisesi, 1885'te kardeş çocukları Evangelos ve Konstandinos Zappas'ın 32.000 altın harcayarak inşa ettirdikleri Taksim Meşelik Sokak'taki büyük bir binaya taşındı. Anaokulu, ilkokul, lise ve öğretmen okulundan oluşan ve mimar Vasilaki İoannidis Efendi'nin eseri olan eğitim kurumunun, İstanbul dışından gelen kızların kalabileceği yatılı kısmı da vardı. Okulun kayıtlarına göre Musevi ve Müslüman öğrenciler de kabul ediliyordu. Sanat galerisi yöneticisi Melda Kaptana, büyükannesi Emine Behice ve onun ablası Ayşe Sıdıka hanımların, yatılı okudukları Zapyon Kız Lisesi'nde, elit ailelerin kızları için gerekli olan klasik eğitim ve pratik bilgiler aldıklarını belirtir. Ayşe Sıdıka Hanım, 1890'da Dârülmuallimât'a (Kız Öğretmen Okulu) Müdür Muavini olur. Öğretmen okullarına Usûl-i Tedris (Öğretim Yöntemi) dersinin müfredata alınmasını önerir. Bu ders, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman okullarında okutulan ilk pedagoji dersi ve "Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri" adında yazdığı kitap ülkenin ilk Türkçe pedagoji kitabıdır.

İstanbul'un diğer Rum liseleri şunlardı: Merkez Rum Kız Lisesi 1850'de Beyoğlu'nda, Alman Hastanesi'nin tam karşısındaki Evliya Çelebi Sokak'ta, yoksul kızlara eğitimi vermek amacıyla ilkokul olarak kurulduktan sonra 1864 yılında lise oldu. Hamileri Eleni ve Yeoryios Zarifis ile Stefanos Zafiropulos'tu. Yoakimyon Kız Lisesi, Patrik II. İoakim'in bağışladığı, Fener Rum Erkek Lisesi'nin yanında bulunan arsada, okul kurulması için mirasıyla bıraktığı 2.000 lirayla kuruldu. Mimarı Vasilaki İoannidis Efendi'ydi.

Pallas Kız Lisesi kurucusu Apostolos Arsakis olan Sanatseverler Derneği'nin (Filomusos Eteria) katkılarıyla 1874-1894 yılları arasında Beyoğlu'nda, Pera Palas yakınlarındaki binasında faaliyet gösterdi. Anaokulundan öğretmen akademisine kadar her kademede eğitim veriyordu ve yatılı kısmı da vardı. Yatılılar için 40, gündüzcüler için 18 altın olan okul ücreti yoksul kızlardan alınmıyordu. Bütçesi her yıl açık veren ve başta Hristaki Zoğrafos olmak üzere hayırsever iş adamlarının maddi desteğiyle ayakta kalabilen okul ancak 20 yıl yaşayabildi. Mezunları arasında Yunan edebiyatının ilk ve en tanınmış kadın yazarlarından Aleksandra Papadopulu da vardı.

Taksim Aya Triada Kilisesi'nin karşısında – Venüs Sineması ve İstanbul Devlet Tiyatrosu Taksim Sahnesi'nin yanında– yayımladığı kitapçıklardaki yazılı adrese göre Cihangir Caddesi 22'de kurulmuş olan Özel Hacihristu Rum-Fransız Lisesi, yabancı dil ağırlıklı eğitim görmek isteyen zengin Rum ailelerinin çocuklarına eğitim veriyordu. Mezunları arasında Yunan edebiyatının büyük isimlerinden Kostas Uranis, Thrasos Kastanakis ve Yeoryios Theotokas sayılabilir. Yeoryios Theotokas, Türkçeye de çevrilen *Leonis* adlı otobiyografik romanında okul hakkında bilgiler verir.

İstanbul Rumları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beden eğitimine ilişkin faaliyetler düzenlemeye başladılar. 1877'de Beyoğlu'nda

Zoğrafyon lisesi atletizm takımı, 1907-1908.

kurulan Ermis Derneği müziğe verdiği önem dışında sporla da ilgileniyordu.

21 Eylül 1908'de diğer Rum kulüplerinin katılımıyla bir spor şöleni düzenledi. Aris Spor Kulübü 25 Temmuz - 1 Ağustos 1910 tarihleri arasında Ahilleus, Ermis, İraklis, Thiseus, İason ve Fidippidis kulüplerinin katıldığı atletizm müsabakaları düzenledi. Gelenekselleşerek 1910-1922 yılları arasında İstanbul'daki Rum spor kulüplerinin katılımıyla her yıl düzenlenen İstanbul Şampiyonası'nın organizasyon sorumluluğunu her seferinde başka bir kulüp üstleniyordu. İfestos, Aias ve Perseus gibi kulüplerden bazıları sadece spor faaliyetleriyle ilgilenirken, Fener'deki Orfeus Müzik Derneği (1885), Drasi Öğretmenler Atletizm Derneği (1914) ve Altı Mermer semtindeki Terpsihori (1912) gibi bazıları aynı zamanda sanat ve eğitime de ağırlık veriyordu.

SEMTLER

Bizans döneminde yerleşim alanı olmayan Beyoğlu, burada bulunan incir ağaçları yüzünden Sykai (İncir Ağaçları) adıyla biliniyordu. Daha sonra, karşı yaka anlamına gelen "Pera" adı yerleşti. Semt için, Tophane ve Kasımpaşa'ya uzanan Kumbaracı Yokuşu'yla Asmalı Mescit Sokağı'nın kesiştiği noktadan hareketle, Dörtyol anlamına gelen "Stavrodromi" adı da kullanılıyordu. Beyoğlu adının ortaya çıkışına ilişkin çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birine göre, Fatih Sultan Mehmed semtin kurulduğu bölgeyi Trabzon'un fethinden sonra, Trabzon Rum İmparatorluğu hanedanından bir gencin İslamiyet'e geçen oğluna armağan ettiğinden bölge Beyoğlu adını almış. Başka bir rivayete göre ise, semte adını veren kişi, Kanuni zamanındaki Venedik elçisi Andrea Gritti'nin gayrimeşru oğlu Alvise Gritti'ydi. Sadrazam İbrahim Paşa ile yakın dost olan genç Venedikli, Kanuni Sultan Süleyman'ın mücevhercibaşısı olmuştu.

16. yüzyıldan itibaren yabancı ülkelerin tüccarları ve sefirleri, ev ve sefarethanelerini Galata'dan o zamana kadar bağlık ve bostanlık olan Beyoğlu'na taşımaya başladılar. İlk gelenlerden biri, 1535'te Fransız sefaretini şimdiki Fransız Konsolosluğu'nun bulunduğu yere getiren sefir Jean de Forest oldu. Beyoğlu zamanla yabancı-

Beyoğlu

ların ve gayrimüslim Osmanlı uyruklarının tercih ettiği bir semt oldu.

18. yüzyıla kadar yeni kilise inşa etmek yasak olduğundan, kalabalık Beyoğlu Rum cemaati Galata'nın Panayia Kafatiani kilise bölgesine bağlıydı. Divan Tercümanı Dimitri Muruzi'nin aracılığıyla çıkartılan padişah fermanıyla 1804'te İsodion tis Panayias kilisesi inşa edildi. Bir söylentiye göre cemaat amacına ulaşmak için şöyle bir kurnazlığa başvurmuş: Danışıklı bir kavgaya tutuşmaları için iki Müslüman'a para verilmiş. Tutuklanıp Galata kadısına götürülen kavgacılar, "Panayia Kilisesi'nin yıkıntılarında" kavga ettiklerine dair ifade vermişler. Cemaat, bu resmi kaydı göstererek Sultan III. Selim'den aslında var olmayan kiliselerinin onarımı için ferman alabilmiş. Daha sonra, 1861'de Tarlabaşı'nda Ayion Konstandinu kai Elenis, 1880'de Taksim'de Ayia Triada, 1890'da Şişli Mezarlığı'nda Metamorfosi kiliseleri inşa edildi.

Manuil Gedeon, 1889-1890'da Beyoğlu'ndaki Rum nüfusun 90.000'i bulduğunu ve Ayia Triada Kilisesi merkez alınarak İstanbul'da ikinci bir metropolitlik kurulmasının gündeme geldiğini yazar. Svolopulos, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivlerini kaynak göstererek 20. yüzyıl başlarında Beyoğlu'ndaki Rumların 100.000 olduğunu belirtir. Yoksul aileler daha çok Tarlabaşı, Yenişehir ve Kasımpaşa'da toplanırken, zengin aileler, o zamanki adıyla Cadde-i Kebir ya da Grand Rue de Pera (İstiklal Caddesi), Cihangir ve Talimhane çevresinde toplanmıştı. İstiklal Caddesi üzerinde Hristaki Zoğrafos (bugünkü Çiçek Pasajı), Şişmanoğlu (bugünkü Yunanistan Başkonsolosluğu) ve Hrisoverği'nin konakları gibi gösterişli binalar dikkati çekiyordu. Beyoğlu'nun simge oteli Pera Palas, 1919'den

Çiçek Pasajı, Hristaki Zoğrafosyan, İstiklal caddesi.

müsadere edildiği 1922'ye kadar Borlu iş adamı Bodosaki Athanasiadis'in mülkiyetindeydi.

İstanbul'un eğlence, ticaret ve eğitim hayatının merkezi olan Beyoğlu'nda 12 Rum okulu faaliyetteydi. Bunlardan dördü erkek ilkokulu (Panayia, Ayios Konstandinos, Ayia Triada ve Minare), ikisi kız ilkokuluydu (Ayios Konstandinos, Aynalı Çeşme). Zoğrafyon Erkek Lisesi, Zapyon ve Merkez kız liselerinin ilkokul bölümleri de vardı. Cemaate ait bu okullar dışında: Hacihristos Rum-Fransız Erkek Lisesi, Elikon Rum-Fransız Kız Lisesi ve Mela Okulu özel okul statüsünde eğitim veriyorlardı.

Taksim ve Okmeydanı tepeleri arasında, her ikisinden derin birer vadiyle ayrılan 84,5 metre rakımlı bir tepenin üzerinde ve eteklerinde kurulmuş olan Kurtuluş (Tatavla), 18. yüzyıldan sonra kalabalıklaşan, nüfusu tümüyle Rumlardan oluşan bir semtti. Skarlatos Byzantios'un aktardığına göre, adını Galata'da yaşayan zengin Cenevizlilerin burada bulunan at "tavlalarına" (Ta tavla = ahırlar) borçlu. İlk sakinleri Kanuni döneminde Ege ve İyon adalarıyla Mora'dan getirtilen savaş esirleriydi. 1566'da Sakız'ın fethinden sonra Haliç tersanelerinde çalıştırılmak üzere getirtilen esirler de buraya yerleştirildi. 20. yüzyıl başlarında, çoğu orta halli ailelerden oluşan nüfusu 25.000'e ulaşmıştı. Semte adını veren, bugünkü Kurtuluş Meydanı'ndaki Ayios Dimitrios Kilisesi'nin inşa edildiği tarih bilinmemekle birlikte 1726'da esaslı bir tadilat görmüştü. İki yüz adım kadar batısındaki Ayios Athanasios (1858), kubbe yasağının kaldırılmasından sonra İstanbul'da inşa

İstanbul'da Tulumbacılar.

edilen ilk kubbeli kilisedir. Dolapdere'deki Evangelistria (1894), nüfusu artan semtte ayrı bir kilise bölgesinin merkezi oldu. 1865'te hizmete giren Ayios Eleftherios mezarlığının aynı adlı kilisesi 1880'de inşa edildi. İki kilise bölgesinde birer erkek ve kız okulu olmak üzere semtte dört okul faaliyet gösteriyordu. 1868'de açılan bir özel erkek lisesi, Beyoğlu'ndaki okulların rekabetine dayanamayarak dört yıl sonra kapandı.

Tatavla halkının bir kısmını tüccarlar, bankerler, banka memurları, mağaza sahipleri ve zanaatçılar oluştururken daha yoksulları seyyar satıcı, arabacı, saka ve hamaldı. En tanınmışları Diamandaki, Tomazi, Plimenu, Dimitriadis, Sporidis ve Arabacıoğlu olmak üzere 60 kadar ayakkabı atölyesinde İstanbul'un en kaliteli ayakkabıları üretiliyordu. Tulumbacı ve külhanbeyleri ile de meşhur olan semtte, Kleanthi Reis, Dayı Strati ve Dayı Aristidis özellikle tanınan ve çekinilen isimlerdi. Aralarından zamanla efsaneleşen Stavri Karakaçani ve Hrisanthos gibi namlı kabadayılar çıktı. Geceleri karanlık olan sokaklarında, ancak birkaç kişi bir arada ve ellerinde fenerlerle çıkmaya cesaret edebiliyordu. Özellikle Papazköprü ve Karnavula bölgeleri hiç tekin değildi.

Taksim yönüne doğru, bir zamanlar kiraz ağaçlarıyla kaplı Kerasohori (Kirazlıköy, bugünkü Dolapdere) ve Yenişehir hafif meşrep kadınların toplandığı bir bölgeydi. Çok sayıdaki meyhane ve tavernalarıyla canlı olan eğlence hayatı, özellikle Apokria adıyla bilinen ve bir hafta süren karnaval kutlamaları esnasında doruğa ulaşırdı. Şubat sonu ya da mart başındaki bir pazartesi günü (Arınmış Pazartesi) başlayan, Paskalya Bayramı'ndan önceki 40 günlük büyük perhiz arifesindeki hafta boyunca bütün İstanbul'un katılımıyla kutlanan coşkulu eğlenceler düzenlenirdi. Kötü şöhretli sokakların hafif meşrep kadınları, laternaların nağmeleri eşliğinde, Dolapdere'den gruplar halinde at sırtında ve yayan Akarca Yokuşu'nu tırmanır, Tatavla Meydanı'nda toplanırdı. Herkesin karnaval kıyafetlerine büründüğü yürüyüş esnasında, hayat kadınları kadifeden kısa tayyör ve şortlar, işlemeli denizci şapkaları ve ipekli siyah çoraplar giyerdi. Yüzlerinde de kadife ya da ipekten yapılmış maskeler olurdu. Meydandaki Akropolis, Lemonia, Paris, Ararat ve Panorama gibi gazinolarda sabaha kadar süren eğlencelerde halk biraz taşkınlık yaparak rahatlar, bir yılın yorgunluk ve stresini atardı.

Semtin spor kulüpleri; İraklis (1896), Kinegiros (1911) ve Astir (1911) 1913'te toplam 385 sporcuya sahipti. Silah tüccarı Vasil Zaharof burada İstanbul'un en eski kapalı spor salonu Zaharofion'u açtı. Cumhuriyet yıllarında Kurtuluş Spor Kulübü adıyla faaliyetlerini sürdüren İraklis, 1906'da Atina'da düzenlenen ara Olimpiyatlara çağrıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi olarak yer almadığı oyunlara Yeorgios Zueris, Menelaos Karoçieris (grekoromen güreş), A. Kritikas (eskrim), Yeoryios ve Nikolaos Alibrandis kardeşler (jimnastik) kendi imkânlarıyla katıldılar.

Nikolaos Alibrandis (1882-1958) 90 puanla dönemin olimpiyat sporu olan jimnastik pentat-

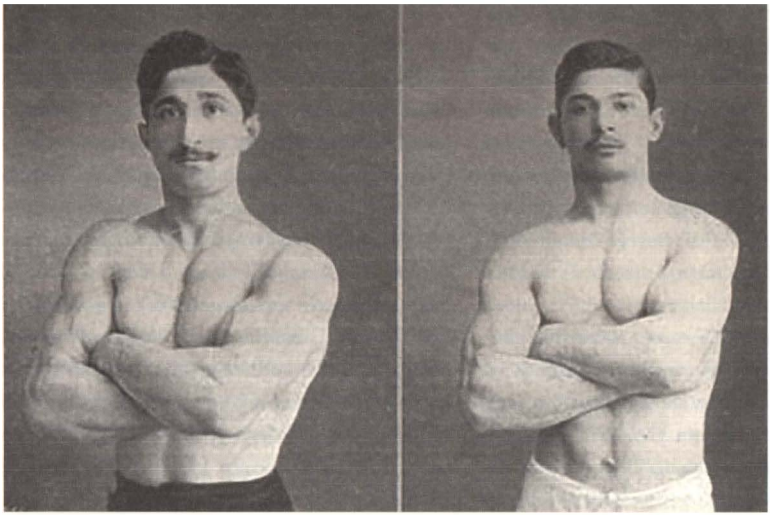

Alibrandis kardeşler, 1906'da Atina'da düzenlenen olimpiyatlarda bir altın bir gümüş madalya sahibi oldular.

lonunda altın madalyayı kazandı. Ağabeyi Yeoryios Alibrandis (1880-1943) de aynı dalda 80 puanla gümüş ve "direğe tırmanma" dalında 11 saniye dereceyle altın madalya kazandı. Kafileye katılanlardan Menelaos Karotsieris 1927'de Yunanistan'a yerleşti ve daha sonraki yıllarda Yunanistan Güreş Federasyonu'nun başkanı oldu.

Feriköy erken tarihlerde İstanbul'un sevilen av bölgelerinden biriydi. Halk arasında Mösyö Feri adıyla tanınan Dr. Frederick'in dul eşine, kocasının seçkin dostları buradan büyük araziler armağan edince semt Feri-köy adını aldı. Ayrı bir kilise bölgesi oluşturan Feriköy'de Ayion Apostolon (1868) ve Pangaltı Rus hastanesinin avlusundaki Ayios Nikolaos kiliseleri bulunuyordu. Semtte bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu. Şişli, Pangaltı, Nişantaşı, Necip ve Sinemköy semtleri Feriköy kilise bölgesine bağlıydı.

Haliç'in kuzey sahillerinde, Fener ile Balat'ın karşısında, Kasımpaşa ile Sütlüce arasında bulunan Hasköy, adını buradaki hasbahçelerden alır. Büyük İskender'in babası II. Philippos burada Haliç'in üzerinde İstanbul'un ilk köprülerinden birini inşa ettirmişti. Protospatharios (İmparator muhafızlarının komutanı) İoannis Pikridios'un 8. yüzyıl sonlarında yaptırdığı büyük manastırdan dolayı Bizans dönemindeki adı Pikridion'du. Daha sonra kurulan birçok manastır ve kiliseyle bölge önemli bir dini merkez oldu. Osmanlı döneminde, özellikle 16. yüzyıl sonlarında Yeni Camii'nin inşasıyla boşaltılan Eminönü'nden taşınan nüfusla semtte çoğunluğu Museviler oluşturmaya başladı. Evliya

Feriköy Rum Erkek ilk mektebi.

Çelebi Hasköy'de 12 sinagog, 3 Rum Ortodoks ve 1 Ermeni kilisesi bulunduğunu, burada 50 tabakhane ve 100 meyhanenin faaliyet gösterdiğini yazar. Skarlatos Byzantios Rumların çoğunun meyhaneci ve kiremitçi olduğunu kaydeder. Hasköy'de Ayia Paraskevi Kilisesi (1752) vardı. Ayia Paraskevi'yi hem Hristiyan hem de Müslümanlar ziyaret ediyordu. Semtte bir erkek ve bir kız ilkokulu vardı. İstanbul Rum cemaatinin seçkinleri 17.-19. yüzyıllarda Hasköy Mezarlığı'nda defnediliyordu.

Fener (Fanari) İstanbul'un 5. tepesinden Haliç sahillerine kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Dionysios Byzantios, burada denize dik inen bir kayalığın dalgalarla aşındığını, karayla bağlantısının azaldığını, neredeyse kopacakmış gibi durduğunu ve bölgeye bu yüzden "kopmak üzere" anlamına gelen Mellapokopsas adının verildiğini yazar. Bizans döneminde saraylar semti Balat'ın gölgesi altında kalan semt, 1601'de Patrikhane'nin buraya taşınmasıyla cemaatin idari merkezi konumuna yükseldi. Adını büyük bir ihtimalle, zamanla toprakla dolarak sahille birleşen kayalıkları Haliç'ten geçen teknelere görünür kılmak üzere yapılan bir fenerden almış olmalı. Ancak hiçbir tarihi belgede böyle bir fenerin varlığından söz edilmez. Fanari adına ilk kez 1351 tarihli bir belgede rastlanır. 20. yüzyıl başlarında 10.000'i Fener, 5.000'i Panayia Muhliotissa, 2.000'i de Çarşamba taraflarındaki Ayios Yeoryios Potiras kilise bölgelerinde olmak üzere 17.000 Rum nüfusu vardı.

Fetihten sonra hayatın normale dönmesiyle

19. yüzyılda Fener'in genel görünümü ve Ekümenik Patrikhane ile Fener Rum Lisesi. (Saro Dadyan koleksiyonu)

Patrikhane çevresinde yeni bir hâkim sınıf oluşmaya başladı. Patrikhane'nin birtakım işlerini üstlenen ve din adamı olmayan siviller zamanla güç kazandı. Fetih sonrası varlıklarını sürdüren hanedan aileleri (Paleolologos, Kantakuzinos, Asan) ile Bizans'ın itibarlı ailelerine (Muzalos, Vatatzis, Hrisoloras, Laskaris), Ksenakiler ve Gavraslar gibi yenileri eklendi. Güç sahibi olan başka bir sınıf da tüccarlardı. Saray ve orduya yiyecek, kumaş, yün ve ziynet eşyası temin ederek ya da mültezim olarak büyük servetler edindiler. Aralarından ilk sivrilenler Rusya'dan kürk ithal eden kürkçüler oldu. Zenginlik ve itibar kazanan Rum soylular Fener'de görkemli yalılar ve konaklar yaptırdılar. Halk ve yabancılar onları "Fenerliler" (Fanaryot) adıyla tanıdı.

Fenerli Rumlar, çocuklarını İtalya'daki üniversitelere göndererek çeşitli bilimlerin yanı sıra Latince, İtalyanca ve Fransızca öğrenmelerini ve geniş bir kültür edinmelerini sağladılar. Bu uygulama zamanla gelenekleşti. Türkçeyi ve Osmanlı geleneklerini iyi bilen bu aydın kuşaklar, Fener Patrikhanesi'nin manevi desteğini de alarak Osmanlı yönetiminin başlıca yardımcıları olma ayrıcalığını elde ettiler. Dış ilişkilerin gittikçe yoğunlaşmasıyla, 16. yüzyıldan başlayarak Fenerlilere duyulan gereksinim de arttı. Devlet dairelerinde tercümanlık yapan Panayotaki Bey (Panayotis Nikusios) yeni tesis

edilen bir makam olan Divan-ı Hümayun tercümanlarının ilki oldu (1661). İlk tercümanların başarıları üzerine Tersane tercümanlığı (1701) birimi de kuruldu. Dış ilişkilerde her girişimden önce bu birimlerden görüş alınması kural hâline geldi ve bütün tercümanlık görevleri Fenerlilerin eline geçti. Özel birer beratla tercümanlığa atanan Fenerliler, her türlü vergi ve yükümlülükten bağışık tutulmakta, ailelerine, yardımcılarına ve hizmetçilerine birçok ayrıcalık tanınmaktaydı. Fenerlilerin yükseldiği en yüksek makam Eflak ve Boğdan beylikleri oldu. 1709'da Boğdan hospodarlığına getirtilen Nikolaos Mavrokordatos'tan itibaren 1821 yılında başlayan Yunan Bağımsızlık Savaşına kadar bu makamlar Fenerli Rumların tekelinde kaldı. "Fenerli" terimi Rumlar arasında asaleti çağrıştırır oldu.

Patrikhaneye ev sahipliği yapan tarihi Ayios Yeoryios Kilisesi fetihten önce kadınlar manastırıydı. Çevresindeki bölgeye adını veren, Kiremit mahallesindeki Panayia Muhliotisa (1285), İstanbul'un Bizans döneminden beri aralıksız kilise olarak kullanılan tek yapısıdır. Tahta Minare semtindeki Panayia Paramithia Kilisesi (1843'te esaslı tamirat gördü), Eflak voyvodasının evinin avlusunda bulunduğundan Vlahsaray adıyla anılıyordu ve 1587-1597 yılları arasında Patrikhane'ye ev sahipliği yapmıştı. Ayion Apostolon Kilisesi'nin yıktırılarak yerine Fatih Camii'nin inşa edilmesinden sonra, bölgedeki Hristiyanların ibadet edebilmesi için Potiras ailesine ait özel şapel, Ayios Yeoryios Potiras ya da Andifonitis adıyla cemaat kilisesine dönüştürüldü. Vodina Caddesi üzerinde bulunan Ayios Yeoryios Metohi Kilisesi Kudüs Patrikhanesi'ne bağlıydı. Semtte Fener Rum Erkek ve Yoakimyon Kız liselerinden başka Muhlio – Potira birleşik kız ve erkek okulları ile Maraşlı ilkokulu faaliyet gösteriyordu. Odessa Belediye Başkanı zengin iş adamı Grigorios Maraslis'in bağışlarıyla 1901'de Patrikhane'nin hemen yanında kurulan iki katlı Maraşlı İlkokulu, girişindeki dört Korent sütunu ve üçgen alınlığıyla antik tapınakları andırıyordu.

Fener, meşhur İskele Gazinosu, Sukiyas, Gümüş Halkalı, Kamburoğlu ve Tanasaki'nin meyhaneleriyle 20. yüzyıl başlarının önemli bir eğlence merkeziydi. Kiremit Mahallesi'nde Sakızlı ve Kafesli meyhaneleri ile Midilli birahanesi vardı. Daha seviyeli eğlence zevklerine sahip olanlara Mnimosini Kültür Derneği'nin tiyatro salonundaki temsiller hitap ediyordu. Dar sokakları ve ahşap konaklarıyla hep yangın tehdidi altında bulunan bölgede, 1784 yangınında 5.000 ev yanmıştı.

Unkapanı ile Fener arasında bulunan Cibali'nin iç kesimlerinde Museviler, Aya Kapı çevresinde ve sahil kesiminde Rumlar yaşıyordu. Rumlar daha sonra sur içine de yerleşmeye başladılar. Cemaat, aileleriyle birlikte yaşayan "mahalleliler" ve 19. yüzyıla kadar cemaat seçimlerinde oy hakkına sahip olmayan "bekâr"lardan oluşuyordu. Kilise kayıtları 20. yüzyıl başlarında 500 hane ve 1.500 bekâr Rum nüfustan söz eder. Aya Kapı, adını fetihten sonra Gül Camii adını alan Ayia Theodosia Kilisesi'nden alır. Sahil boyunca zengin Fenerlilerin konakla-

rı, sur içinde başta cam atölyeleri olmak üzere dükkân ve atölyeler sıralanıyordu. Mahallede Ayios Nikolaos Kilisesi (1838), bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu. Kilise avlusunda bulunan okul binaları, 1906'da hayırsever Stefanos Zafiropulos'un maddi katkılarıyla inşa edildiklerinden Zafiropulia adıyla biliniyorlardı. Vefa Meydanı'ndaki Kimisi tis Theotoku Ayazması çok meşhurdu. Efsaneye göre son Bizans İmparatoru Konstantinos Paleologos'un mezarı burada bulunuyordu. 12 merdivenle inilen ayazmaya her ayın birinci gününde ve özellikle Yılbaşı arifelerinde Hristiyanlarla birlikte çok sayıda Müslüman da akın ediyor, ev ve dükkânlarına serpmek için ayazma suyu alıyordu. Sık sık yangın çıkan mahallede en büyük hasarı 1756 (1.000 dükkân, 800 ev) ve 1918 (7.500 ev) yangınları vermişti.

İstanbul'un altıncı tepesinin eteklerinde, Haliç Surları üzerindeki Balat Kapısı, Bizans döneminde Vlaherna Sarayı'nın giriş noktası olduğu için Palation (Saray) adını almıştı. Kapının diğer bir adı Ksiloporta'ydı (Ahşap Kapı). Evliya Çelebi Haliç'in iki yakası arasında, Balat Kapısı'ndan Tersane Bahçesi'ne zincir çekilerek köprü kurulduğunu ve gemilerin geçişi esnasında zincirin açıldığından bahseder. Bir Musevi semti olarak bilinen Balat'ta Lonca bölgesinde Romanlar, Hreşdagabet Kilisesi çevresinde Ermeniler ve dengeli bir dağılımla üç kilise bölgesi oluşturacak yoğunlukta Rumlar yaşıyordu. Fener ile Balat arasındaki Balino kilise bölgesinde Kimisi tis Theotoku (1843) ve Sina Manastırı'na bağlı Ayios İoannis Prodromos (1855) kiliseleri vardı. Mahalle, adını fetihten önce Venedik Balyozu'nun (Bailly) burada yaşamasına borçlu. Balat kilise bölgesinde Taksiarhon Kilisesi (1833) ve onun avlusunda Ayios Nikolaos ile Arhangelos Mihail ya da Zurlopetra ayazmaları vardı. Delitaşı anlamına gelen Zurlopetra Ayazması'nda ortası delik büyük bir taş vardı ve içinden geçen akıl hastalarının iyileşeceğine inanılıyordu. Kilise avlusunda bir erkek ve bir kız okulu vardı. Ayios Efstratios Kilisesi'nden dönüştürülen Surp Hreşdagabet Ermeni Kilisesi'nin bodrumunda Ortodoks Ayios Andonios Ayazması vardı.

Dionysios Byzantios, Kamara adını verdiği Balat'tan Haliç'in sonuna kadar olan bölgenin Sapra Thalassa (Çürümüş Deniz) adıyla bilindiğini yazar. Kydaros (Alibey) ve Barbyses (Kâğıthane) derelerinin taşıdığı alüvyonlar sahili sığ ve balçıklı hale getirmişti. Bu sulak bölgede koruluklar, sığırların otladığı verimli otlaklar ve çayırlar vardı. Kış aylarında, İstanbul'u çevreleyen sık ormanlardan geyikler iner sazlardan beslenirdi. Gyllius, 16. yüzyılda Haliç'in her iki kıyısında koruluklar ve geyiklerden eser kalmadığını kaydeder.

Balat ile Eyüp arasındaki Ayvansaray'da, Ksiloporta ya da Lonca adlarıyla bilinen kilise bölgesinde Ayios Dimitrios Kanavis Kilisesi (1730'de tadilat gördü) vardı. Kilise 1597-1601 yılları arasında Patrikhane'ye ev sahipliği yapmıştı. Bizans'ın son yüzyıllarında İmparatorluk saraylarının bulunduğu semtin tarihi kilisesi Panayia ton Vlahernon, 1434'te bölgeyi yakan büyük yangın ve kısa süre sonra gerçekleşen fe-

Kariye camii. (Saro Dadyan koleksiyonu)

tihle tarih sahnesinden silinmişti. Burada birçok azizin kemikleriyle İstanbul'un koruyucusu sayılan Hz. Meryem'in Kutsal Kemeri muhafaza ediliyordu. 1867'de Vlaherna Ayazması'nın bulunduğu arsayı satın alan kürkçüler loncası burada küçük bir şapel inşa etti. Zamanla yapılan ek inşaatlarla genişleyen yapılar kompleksi Ortodoks dünyasının en önemli ayazmalarından biri oldu. Semtte bir karma okul ve bir anaokulu faaliyet gösteriyordu.

İstanbul'un altıncı tepesinde, Tekfursarayı adıyla bilinen ve 12. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorlarının yaşadığı, kara surlarına bitişik inşa edilmiş Porfiroyennitos sarayının çevresi bir kilise bölgesi oluşturuyordu. Kariye Camii (eski Moni tis Horas Kilisesi) yakınlarındaki Panayia Hançeriotisa Kilisesi, adını aynı adlı Hz. Meryem ikonasına borçlu. Efsaneye göre bir hançerle yırtılmaya çalışıldığında ikonadan kan akmıştı. Semtte bir kız okulu vardı.

İstanbul'un kara surları boyunca Haliç'ten itibaren ilk kapı olan Eğri Kapı, Bizans döneminde yakınında bulunan askeri ayakkabı (*kalligia*) imalathaneleri nedeniyle Porta Kaligaria adıyla biliniyordu. Semtin tarihi kilisesi Panayia Suda son olarak 1851 yılında tadil edilmişti. 1727'den itibaren kilisenin avlusunda bir tımarhane faaliyet gösteriyordu. 1817'de Balıklı Rum

Hastanesi'nin yönetimine geçerek doktor istihdam edene kadar hastaların tedavisiyle zangoçlar ilgileniyordu. Ağır vakalar yakınlardaki Ayios Nikitas Ayazması'nın bodrumunda tutuluyordu. Semtte bir erkek okuluyla bir kız ilkokulu faaliyet gösteriyordu. Sur dışındaki Eğrikapı Rum Mezarlığı İstanbul'un üç büyük mezarlığından biriydi ve kilisesi Ayios Kiriakos adına vakfedilmişti.

Kara surları üzerinde Haliç'ten itibaren ikinci sıradaki Edirnekapı Bizans ve Osmanlılar tarafından merasim kapısı olarak kullanılıyordu. Trafiği yoğun olduğundan Bizans döneminde Polyandru (büyük kalabalığın kapısı) ya da Myriandru (on bin kişinin kapısı) adlarıyla tanınıyordu. Osmanlı döneminde resmi konuklar ve tahta çıkış törenlerinde Sultanlar şehre bu kapıdan giriyordu. Kömürciyan, 17. yüzyıl sonlarında sur dışında görkemli konaklar, güzel bahçeler, gülistanlar ve bostanlar olduğunu kaydeder. Yüksek bir noktada bulunan Ayios Yeoryios Tropaioforos Kilisesi 1555'te yıktırıldı. Mimar Sinan burada Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimah Sultan adına bir cami inşa etti. Verilen izinle on iki yıl sonra caminin karşısında ve daha düşük rakımda, yeni bir Ayios Yeoryios Kilisesi inşa edildi. Kilisede, Aya Sofya'da kullanılan dini kitaplardan günümüze gelen tek örnek olan 12. yüzyıl eseri bir İncil vardı. Vakıf yöneticileri, her yıl Ayios Yeorgios'un anısının kutlandığı günden sonraki ilk pazar ayinini Patrik'in yönetmesi karşılığında değerli el yazmasını Patrikhane'ye vermişti. Manuil Gedeon'un aktardığına göre sur dışında Rumlara ait birkaç yel değirmeni bulunduğundan, zahireci, değirmenci, uncu, fırıncı ve simitçi loncaları kilisenin hamisiydi. Semtte bir erkek okulu faaliyet gösteriyordu.

Bizans döneminde şehrin üç önemli sarnıcından biri olan Çukurbostan'ın (Aetius Sarnıcı) çevresi Salmatobruk kilise bölgesini oluşturuyordu. Burada halk arasında Panayia ton Uranon (Gökyüzü'nün Hz. Meryem'i) adıyla bilinen Kimisi tis Theotoku Kilisesi, bir erkek ve bir kız okulu vardı. Okullara, kurucularının anısını yaşatmak üzere Hacopulia adı verilmişti. Edirnekapı – Karagümrük arasındaki Sarmaşık'ta Ayios Dimitrios Mirovlitis (1831) Kilisesi ve bir ilkokul faaliyet gösteriyordu. Edirnekapı ile Silivrikapı arasındaki Topkapı'nın çevresindeki semt bu adla anılır. Adını, İstanbul'un fethi sırasında, Fatih'in otağının bu kapının karşısındaki tepede kurulması ve Osmanlı toplarının bu kapıyı hedef almasına borçludur. Bizans döneminde Romanos Kapısı adıyla biliniyordu. 1583 tarihli Tryphon listesinde yer alan Ayios Nikolaos Kilisesi ile karma bir okul vardı.

Marmara deniz surları üzerindeki Samatya (Psomathia) Kapısı çevresinde, bugün Kocamustafapaşa adıyla bilinen bölgede, 15. yüzyıldan itibaren kalabalık bir Rum cemaati vardı. 1871'de tren yolunun açılmasıyla yıktırılan kapı, adını güney rüzgârlarıyla sahile yığılan kumlardan (*psamathos*) almıştı. 16. yüzyıl salnamelerinde Mahalle-i İbsomatya adıyla alınan bölgede, sahilde sur boyunca Ermeniler ve Müslümanlar, iç taraflarda ise adlarını kiliselerden

alan 5 kilise bölgesinde Rumlar yaşıyordu. Samatya ve çevresi bakımlı bahçeleri ve çoğunu Mora göçmeni Rumların işlettiği meyhaneleriyle meşhurdu.

Fetih sonrasındaki zorunlu iskân politikası çerçevesinde Kayseri ve Niğde'den gelen ve anadilleri Türkçe olan Karamanlı Rumlar, Ayion Kostandinu kai Elenis Kilisesi etrafında toplanmıştı. Şair Konstandinos Kavafis, baba tarafından atalarının geleneksel olarak kilisenin mütevelli heyetine üye olduklarını ve dedesi İoannis'in son tadilatında etkin sorumluluk üstlendiğini belirtir. Çoğu inşaat kalfası olan Karamanlılar Samatya'nın en zengin Rum cemaatini oluşturuyordu. Kilisenin avlusunda Nikolaos ve Aleksandros Fotiadis kardeşlerin maddi katkılarıyla inşa edilen 7 sınıflı Fotiadios Erkek Okulu (1894) ve kilisenin karşısında Samatya Merkez Kız Okulu bulunuyordu.

Samatya kapısının yakınlarında bulunan tarihi Ayios Nikolaos Kilisesi'nin (1834'te temelden inşa edildi) çevresindeki seyrek nüfuslu ve yoksul kilise bölgesinde, 19. yüzyılda faaliyette olan okul 20. yüzyıl başlarında kapandı. Kilisenin avlusundaki Ayios Nikolaos Ayazması'nı evlenme çağına gelen genç kızlar ziyaret ediyordu. Yakın mesafede, surlara bitişik Analipsi tis Theotoku Kilisesi vardı ve avlusunda bir okul bulunuyordu. Samatya'nın dördüncü tarihi kilisesi Sulu Manastır bölgesinde bulunan Ayios Minas'tı. 19. yüzyılda burada bir okul faaliyet gösteriyordu.

Samatya ile Langa arasında, Küçük Langa adıyla da bilinen bölgede, küçük boyutlu ve mütevazı görünümlü Ayios Yeoryios Kiparissas (Servili) Kilisesi bulunuyordu. Fener'deki Muhliotissa dışında, fetih sonrasında kilise olarak kullanılmasına izin verilen ikinci kubbeli yapıydı. 1782'deki büyük Samatya yangınında, asırlık servisiyle birlikte tamamen yanınca 1833'te yeniden inşa edilerek yanına yeni bir servi di-

Anadilleri Türkçe olan Karamanlı Rumlar Ayion Kostandinu kai Elenis Kilisesi etrafında toplanmışlardı.

kildi. Avlusunda bir kız okulu vardı. Bugün Yenikapı adıyla bilinen Langa'da Ayii Theodori Kilisesi ve bir okul vardı. Erken Bizans dönemindeki Theodosios Limanı zamanla kum ve toprakla dolmuş, verimli bostanlar oluşturmuştu. Langa'daki Rum cemaati çoğunlukla Karamanlıydı. Sur içindeki semtlerin zamanla çaptan düşmesiyle, 19. yüzyılın son çeyreğinde Samatya ve Langa'dan Bakırköy ve Yeşilköy'e doğru yoğun bir göç oldu. Ancak Rumlar bir yandan sur dışındaki gözde semtlere taşınırken Anadolu'dan ve Trakya'dan gelenler sayesinde 20. yüzyılda nüfusları fazla azalmadı.

Rumca adı "kısa rıhtım" anlamına gelen (Kondoskali) Kumkapı, İstanbul'un yoğun Rum nüfuslu semtlerinden biriydi. Fetihten hemen sonra, zorunlu iskân siyaseti gereğince, Midilli'den getirtilen abacılar ve Kapıdağ yarımadasından göçmenler buraya yerleştirildi. Daha sonra, Karamanlıların toplandığı bir bölge oldu. 17. yüzyılda semtte çok sayıda meyhane ve bostan olduğu, Şehzade İbrahim'in sarayının burada bulunduğu kayıtlıdır. Semtin 4 kilisesi 1660'taki büyük yangında tahrip olunca, içlerinden sadece ikisi yeniden inşa edildi. Diğer kiliselerin anısı, aynı azizlere adanmış, Kadırga limanındaki Ayios İoannis Prodromos ve bir evin bodrumundaki Ayios Nikolaos ayazmalarında yaşatıldı. Birkaç kez yanıp yeniden esaslı tadilat gören iki kilise, Eminönü ve Beyazıt çevresine büyük hasar veren 1865 Hocapaşa yangınından sonra semtin zenginliğini gösterecek şekilde yeniden inşa edildi. Ayia Kiriaki (1893), Zoğrafyon Lisesi ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun mimarı Periklis Fotiadis'in eseri, çan kuleli, gösterişli sekizgen bir yapıydı. Panayia Elpida (1895) barok tarzda inşa edilmiş, İstanbul'un en büyük kiliselerinden biriydi. Semtte 7 sınıflı erkek ve kız okulları ile 3 sınıflı bir anaokulu vardı.

Silivrikapı çevresindeki sur içi bölge Altı Mermer (Eksi Marmara) mahallesi adıyla biliniyordu. Skarlatos Byzantios, Theodosios döneminde buraya, patrikleri Dimofîlos'la birlikte sapkın Arius tarikatı taraftarlarının sürgün edildiği belirtir. Daha sonra yöreye Karamanlılar yerleşti ve Manuil Gedeon'un aktardığına göre kilisede ayinler Türkçe yapılmaya başlandı. Semtin tarihi kilisesi Theotokos Ğorğoepikoos 1660 ve 1782 yangınları ile 1821'deki Yunan Bağımsızlık Savaşını protesto olaylarında tamamen tahrip olup 1833'te son şekline kavuştu. Mucizeler yarattığına inanılan aynı adlı ikonası, İstanbul dışından da ziyaretçiler gelmesine neden oluyor, vakfa büyük gelir sağlıyordu. Semtte altı sınıflı bir ilkokul ile bir anaokulu faaliyet gösteriyordu. Altı Mermer, nakış işleyen genç kızlarıyla meşhurdu. Yakınlarındaki Belgradkapı'da (Hacı Hamza Mahallesi) Kimisi tis Theotoku kilisesi ve karma bir ilkokul vardı.

Sur dışında, Belgradkapı hizasında bulunan 6. yüzyıl eseri Zoodohos Piği (Balıklı) Manastırı zamanla yıkıntıya dönüşmüştü. Pierre Gyles, 1557'de kilise binasının artık var olmamasına karşın, hastaları iyileştirdiğine dair inanç yüzünden burada bulunan su kaynağına ziyaretçi akını olduğunu kaydeder. 1729'da yıkıntı-

lar üzerinde inşa edilen manastır, kısa sürede İstanbul'un en tanınmış Ortodoks manastırı haline gelir. Tam karşısındaki Balıklı Mezarlığı da başta Karamanlılar olmak üzere, İstanbul Rumlarına hizmet veren en büyük mezarlık olur. Bakkallar rufeti 1753'te Yedikule'de bir veba hastanesi kurar. 1794'te, Divan-ı Hümayun Tercümanı Yorgo Muruzi'nin teklifiyle İstanbul'un Rum hastanelerinin Yedikule'de toplanmasına karar verilir. Galata'daki Gemiciler Hastanesi, Beyoğlu'ndaki Veba Hastanesi ve Eğrikapı'daki tımarhanenin vakıfları birleştirilerek Hayırsever Milli Kurumlar Vakfı adında yeni bir vakıf kurulur ve üç vakfın gayrimenkulleri yeni vakfa devredilir. Zengin hayırseverlerle burada tedavi olan hastalar ve huzur evinde kalmayı tercih eden kimsesiz yaşlılar vakfa yüzlerce gayrimenkul bağışlar. Halk arasında bilinen adıyla Balıklı Rum Hastanesi, Osmanlı başkentinin en büyük Rum vakfı haline gelir. Tedavi gören hastalara hizmet vermek üzere, hastane avlusunda Ayios Haralambos ve huzur evinde Ayion Anargiron kiliseleri inşa edilir. Zoodohos Piği Manastırı

Balıklı Rum Vakfı, Kazlıçeşme.

aynı zamanda Rumların çok sevdiği bir piknik alanı olarak da tanınır.

Günümüzde Karaköy adını alan İstanbul'un liman bölgesi Galata, köşelerini Unkapanı Köprüsü'nün Beyoğlu ayağı, Galata Kulesi ve Tophane'nin oluşturduğu bir üçgen içinde kalıyordu. Dionysios Byzantios, antik dönemde adının Auletes olduğunu kaydeder. 528'de İustinianopolis adını aldı ve 1160'ta Manuil Komnenos Cenevizlilerin buraya yerleşmesine izin verdi. Cenevizlilerin yönetiminde otonom bir şehir şeklinde gelişen semt İstanbul'un fethi esnasında kendiliğinden teslim oldu. Alman gezgin Stepan Gerlach'a göre 1578 yılında Galata bölgesinde 10 Rum Ortodoks kilisesi bulunuyordu. 1683 tarihli Patrikhane kayıtlarına göre ise sekizi daha önceki listedekilerden farklı adlara sahip dokuz kilise kayıtlıydı.

20. yüzyıl başlarında, semtte sık sık çıkan yangınlarla yıkılıp yeniden inşa edilen kiliselerden sadece dördü faaliyetteydi. Bu dört kilisenin adlarını taşıyan dört kilise bölgesinin yetki alanları Beşiktaş'a kadar uzanıyordu. Mumhane Caddesi üzerinde bulunan Panayia Kafatiani (1475), fetihten kısa süre sonra Kırım'ın Kefe şehrinden getirtilen göçmenler tarafından kurulmuştu. Son olarak 1821 Yunan Bağımsızlık Savaşı'nı takip eden ve hemen hemen İstanbul'daki bütün Rum kiliselerinin ağır hasar görmesine neden olan olaylardan sonra 1840'ta yeniden inşa edildi.

Yine Mumhane Caddesi yakınlarında, denizcilerin koruyucu azizi Ayios Nikolaos'un adına vakfedilmiş kilise daha eski tarihli olmakla birlikte 1834'te yeni baştan inşa edilmişti. Meyhaneciler loncasının himayesinde bulunuyor, cemaatini ağırlıklı olarak Karamanlılar oluşturuyordu. Metamorfosi tu Sotiros Hristu Kilisesi (1760) Kemeraltı Caddesi'nde St. Benoit Dispanseri'nin karşısında bulunuyordu. 1833'te esaslı bir tadilat gören kilise kabzımallar loncasının himayesindeydi ve cemaatini Mora ve Kefalonya Adası'ndan gelen göçmenler oluşturuyordu. Ayios İoannis ton Hion Kilisesi'nin (1699'da Sakızlıların denetimine geçti) avlusunda, yüksek bedeller karşılığında Sakız kökenli zenginlere mezar yerleri tahsis ediliyordu.

Galata bölgesindeki Rum Ortodoks kiliselerinden Panayia Kafatiani 12 Şubat 1924'te Papa Eftim tarafından gasp edilerek kurmuş olduğu Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlandı. Papa Eftim 1926'da aynı şekilde Metamorfosi Kilisesi'ni de gasp edince aforoz edildi. 1963'te Türkiye Yunanistan ilişkilerinin Kıbrıs sorunu yüzünden bozulmasını değerlendiren Papa Eftim taraftarları 1965'te Galata'nın diğer iki kilisesi olan Ayios İoannis ve Ayios Nikolaos'u da gasp ettiler. Rum cemaatinin itirazlarına ve hukuki mücadelesine rağmen iki kilisenin mülkiyeti 1975'te Papa Eftim taraftarlarına verildi.

Ortodoks Patrikhanesi'yle yakın ilişkiler içinde olan Ruslar 19. yüzyılda Mumhane Caddesi ekseninde, en önemlileri Ayios Pandeleimon, Apostolos Andreas, Profitis İlias, Ayia Zoni ve Ayios Nikolaos olan bir dizi manastır kurmuştu. Alt katları İstanbul'a uğrayan Rus asıllı yolcuların kalabileceği birer han olarak inşa edilen bu yapıların üst katları manastırdı. Ke-

meraltı Caddesi'nin başında, Büyük Millet Hanı'nın bulunduğu yerde, III. Mustafa döneminde tütün tekelini elinde bulunduran iş adamı Yorgo Stavrakoğlu, Gemiciler Hastanesi (1762) adıyla anılan bir hastane kurmuştu.

İstanbul'un ticaret hayatının kalbi Galata'da atıyordu. Bankerlik, sarraflık, ithalat ve gemi acenteliği yapan işyerlerinin sahipleri ve çalışanları 19. yüzyıl ortalarına kadar dengeli bir dağılımla yabancı uyruklular, gayrimüslimler ve Levantenlerin arasından çıkarken, bu meslekler yüzyılın sonlarına doğru büyük oranda Rumların eline geçmişti. Ticaret hayatının merkezi olan Havyar ve Komisyon (Borsa) hanlarında işyeri sahiplerinin çoğunluğunu onlar oluşturuyordu. 1913 tarihli *Annuaire Orientale*'ye göre Borsa hanında çalışan 36 iş adamından 5'i Ermeni, 5'i Musevi ve 26'sı Rum'du. İstanbul'u düzenli seferlerle Karadeniz limanlarına bağlayan hatları Osmanlı şirketi İdare-i Mahsusa işletirken, Avrupa hatlarında çalışan yolcu ve yük gemilerinin temsilcileri ile gemi sahiplerinin çoğu Rum'du. Limana gelen gemiler açıkta duba ve şamandıralara demirler, yüklerle yolcular sandal ve mavnalarla iskeleye taşınırdı. Genellikle 10-15 kişi taşıyan sandalların sahipleri Kefalonya, Nisiros ve Marmara adalarından gelen Rumlar, 3-4 kişi taşıyan şark tipi kayıkların sahipleri Müslümanlardı. Temeli 1892'de atılarak 1895'te faaliyete geçen Galata rıhtımının yapımına, ekmeklerini kaybetmekten çekinen sandalcı ve mavnacılar karşı çıkmış, tatsız olaylara sebebiyet vermişti.

Galata, ticaret hayatının olduğu kadar eğlen-

ce hayatının da merkeziydi. Rıhtım yapılmadan önce sahil boyunca sıralanan, daha sonra iç kesimlere taşınan meyhanelerini ve Necatibey Caddesi üzerindeki Cafe Chantant ya da Baloz adıyla bilinen barlarını ağırlıklı olarak Rumlar işletiyordu. Zürafa Sokak ve çevresindeki sokaklarda faaliyet gösteren genelevleri Rumlar ve Ermeniler, zamanla Pera otellerinin lüks ve konforuyla rekabet edemeyerek taşra kökenli düşük gelirli müşterilere hitap etmeye başlayan Galata otellerini ise Rum, Levanten ve Ermeniler işletiyordu. Aileleriyle birlikte eğlenmek isteyenler; 1880'de Apollon adını alan Theatro tu Lau (Halk Tiyatrosu), Ameriki (Amerika) ve Evropi (Avrupa) tiyatrolarında sahnelenen Rumca tiyatro temsillerini, kantoları ve pantomim gösterilerini izliyordu.

Efsaneye göre, Argo gemisi Karadeniz'e doğru ilerlerken İason ve arkadaşları Beşiktaş'ta demir atmış, Argonotlar ihtiyaçlarını karşılamak için buradan karaya çıkmıştı. Bu yüzden defne ağaçlarının sık olduğu bölge uzun yıllar boyunca "İasonion" adıyla anıldı. Daha sonra, adı "çifte sütun" anlamına gelen "Diplokionion" oldu. Semtte 17. yüzyıl sonlarında inşa edilen Kimisi tis Theotoku Kilisesi ile yedişer sınıflı erkek ve kız okulları vardı.

Ortaköy fetih öncesinde, Vasilios Makedon döneminde yapılmış Ayios Fokas Manastırı'nın adıyla anılıyordu. Rumeli Hisarı ile meskûn İstanbul'un tam ortasında bulunması dolayısıyla Mesohori (Ortaköy) adını aldı. Savaşlarla tahrip olan manastırın bulunduğu yerde, daha sonraları aynı azize adanan mütevazı görünümlü bir kilise inşa edildi. Skarlatos Byzantios, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar bostancı, balıkçı ve kayıkçıların yaşadığı yoksul bir Hristiyan köyü olduğunu yazar. Eremia Kömürciyan köyde kaliteli enginarların yetiştiğini kaydeder. 1492'de İspanya'dan Sefarad Musevilerinin göçü ve Defterdar İbrahim Paşa Camii'nin kurulmasıyla semte Müslümanlar ve Museviler de yerleşti. Ortaköy, yan yana inşa edilmiş Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii, Ayios Fokas Ortodoks Kilisesi, Etz-Ahayim Sinagogu ve az ileride bulunan Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'yle Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını sergiliyordu. Rum mezarlığının içinde Ayios Yeoryios Kilisesi vardı. Semtte bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu.

Kuruçeşme (Ksirokrini), Ortaköy'ün kuzeyindeki Defterdar Burnu ile Arnavutköy arasında bir koydur. Eski tarihlerde, Boğaz'ın bu noktada çok derin olması itibariyle Vithias (Derin) ve denize dökülen çayının etrafındaki gür sazlıklar yüzünden Kalamos (Sazlık) adlarıyla biliniyordu. Dionysios Byzantios'a göre, burada –kendi adını taşıyan tragedyadan tanıdığımız– Medea'nın bitkisi olduğu varsayılan defne ağaçları çoktu. Türkçe ve Rumcada aynı anlama gelen günümüzde kullanılan son adı, özellikle yaz aylarında bölgede yaşanan susuzluğu belirtir. Evliya Çelebi Kuruçeşme'de üç Rum ve bir Müslüman mahallesi ile on bir Musevi hanesinin bulunduğunu belirtir. Yine aynı yazara göre köyde 200 dükkân ile çok sayıda bağ ve bostan varmış. 18. yüzyılda Fenerli beylerin yazlıklarının bu-

20. yüzyılın başlarında Kuruçeşme'nin genel görünümü. (Saro Dadyan koleksiyonu)

lunduğu semt, 19. yüzyılın ikinci yarısında gözden düşer. Skarlatos Byzantios, bu tarihlerde Rum sakinlerin yoksulluğunu vurgular. Tarihi Ayios Dimitrios Kilisesi 15. yüzyılda bir Demeter tapınağının yıkıntıları üzerinde inşa edilmişti. Panayırı 26 Ekim'de kutlanan aynı adlı ayazması İstanbul'un en eski ayazmalarından biri olarak biliniyordu. Çocuklarının başlarına kutsal su serpen anneler, elbiselerinden bir parça kesip asarlardı. Konuşamayan çocukların, Ayios Dimitrios ikonasının önünde bulunan demir halkaları ısırdıklarında konuşacaklarına inanılırdı.

Evliya Çelebi, sahilde, Kuruçeşme Caddesi üzerinde bulunan Ayios İoannis Prodromos Kilisesi'nin adını belirtmeden anar. Semtte bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu. Fener Rum Erkek Lisesi, 1804-1849 yılları arasında burada bulunan Aleksandros Mavrokordatos'un konağında faaliyet göstermişti. 1919 yangınında konak ve saraylarını yitiren semt, zamanla kömür depolanan bir antrepoya dönüştü.

Kuruçeşme ile Bebek arasında yer alan Arnavutköy'ün (Meğa Revma) arka sınırı Ulus'a dayanır. Karadeniz'den gelen akıntı, Boğaz'ın en dar yeri olan Rumeli Hisarı önlerinde hızlanarak Akıntı Burnu'na büyük bir süratle çarpar. Arnavutköy önlerinde çağlayan bir nehir gibi akan Boğaz akıntısı, semte "büyük akıntı" anlamına gelen Rumca adının verilmesine neden oldu. Fetih sonrası zorunlu iskân politikası uyarınca buraya Epir ve Arnavutluk'tan Rum

19. yüzyılda Arnavutköy.
(Saro Dadyan koleksiyonu)

ve Arnavut asıllı Ortodokslar yerleştirildi. 18. ve 19. yüzyıllarda semte Ege adalarından ve Marmara sahillerindeki kasabalardan göç edenler oldu. Fenerli zengin Rumlar bu tarihlerde, yoğun nüfuslu İstanbul'u sık sık tehdit eden kolera, veba gibi salgınlardan korunma sağladığı için Boğaz'ın bu semtine taşındılar. İpsilantis, Sutsos, Mavroğenis, Musuros, Mavrokordatos, Karatheodori gibi aileler sahil boyunca görkemli konaklar inşa ettirdiler. 1861'de G. Lejan tarafından yayımlanan *Ethnografie de la Turquie d'Europe* adlı kitapta Arnavutköy'de 1.400 Müslüman ve 7.600 reayanın yaşadığı belirtilir. Kilise kayıtlarına göre bu nüfusun 6.000'i Rum'du.

Büyük Konstantinos döneminde inşa edilmiş Taksiarhon Kilisesi birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edildikten sonra son şeklini 1899'da aldı. Ulus'a doğru yükselen meyilli arazide Profitis İlias Kilisesi (1871), aynı adlı ayazma ve mezarlık bulunuyordu. Semtin erkek ve kız okullarından başka, Mütareke yıllarında faaliyet gösteren ve 100 kadar öğrencinin öğrenim gördüğü bir gece okulu da vardı.

Bostancılık, bağcılık, balıkçılık ve kayıkçılıkla geçinen köyde, 19. yüzyıl başlarında İpsilandi ailesinin tanıttığı çilek yetiştiriciliği zamanla diğer geçim kaynaklarının önüne geçti. Köyde Karadeniz'e açılacak gemiler için peksimet üreten fırınlar da vardı. 1914'te hizmete giren Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin İyon tarzı sütunlarıyla dikkati çeken merkezi binası Gould Hall, 1910'da satın alınan Musuros Paşa'nın konağıydı. Kampüs içinde bulunan ve Musuros ailesinin kendi ihtiyaçları için yaptırdığı şahıs malı Hristos Kilisesi, okul açıldıktan sonra da

Ortodoks öğrencilerin ve Rum halkın kullanımına açıktı.

Güneyden Akıntı Burnu, kuzeyden Hermaion Burnu ile çevrili olan derin Bebek Koyu antik dönemlerde yengeç kıskaçlarını andıran şekli yüzünden "Helai" adıyla biliniyordu. Bebek'te Ayios Haralambos Kilisesi, bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu. Kilise kayıtlarına göre 20. yüzyıl başlarında Rum nüfusu 3.000 kişiydi.

İstanbul Boğazı'nın daraldığı bir noktada bulunan Boyacıköy, nüfusu Rum ağırlıklı bir köydü. Gynaikon Limin (Kadın Limanı) adıyla bilinen Baltalimanı ile Hekate Tapınağı'nın bulunduğu Emirgan arasında bulunan bölgede antik dönemde herhangi bir yerleşim yoktu. İlk sakinleri Kırklareli ve yakınlarındaki köylerden İstanbul'a yerleşen kumaş boyacılarıydı. Köyde Evangelismos tis Theotoku Kilisesi, 7 sınıflı bir erkek okulu ve 5 sınıflı bir kız okulu faaliyet gösteriyordu.

Bağlar ve meyve ağaçlarıyla dolu tepelerin her yandan esen rüzgârı kestiği İstinye (Steni) Koyu Boğaz'ın en korunaklı limanıdır. Mitolojiye göre Kafkasya'dan sağ salim geri dönmeyi başaran Argonotlar, burada "Kurtarıcı Zeus" adına bir tapınak kurmuşlar, koy da "kurtarıcı" anlamına gelen "Sosthenion" adını almış. Sosthenion adı da zamanla Steni ve İstinye'ye dönüşmüş. Köy 16. yüzyıldan itibaren tersane ve kalafat yeri olarak gelişti. Nüfusları daha fazla olan Müslümanlar iç kesimlerde, Rumlar sahil kesiminde yerleşmişti. Patrikhane kayıtlarına göre 20. yüzyıl başlarında Rum nüfusu 1.500 kişiydi. Taksiarhon Mihail kai Gavriil Kilisesi'nin bulunduğu köyde bir karma okul faaliyet gösteriyordu.

Yeniköy (Nihori) Kanuni Sultan Süleyman döneminde yerleşime açıldı. Bu amaçla Trabzon ve Rize'den Rum ve Müslüman aileler getirtilerek oluşturulan yerleşime Yeniköy adı verildi. Müslümanlar İstinye, Rumlar Kalender taraflarında toplandı. Antik dönemde, burada bolca bulunan komaron (koca yemiş) ağaçlarından dolayı, bölge Komarodes adıyla tanınıyordu. Boğaz'ın en iyi kayıkçı ve balıkçıları buradan çıkıyor, İstanbul'un diğer semtlerine dalyan kurmak ve işletmek için çağrılıyorlardı. Köybaşı ve Kalender arasındaki sahilde kurutulan çirozları nam salmıştı. Daha sonra Epir'den gelen göçmenlerin kurduğu yüz seksen fırın, özellikle Karadeniz'e açılan gemilere satılan peksimet üretiminde uzmanlaşmıştı. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda köyün 7 Hristiyan ve 3 Müslüman mahallesinde 3.000 hane ve 200 dükkân bulunduğunu kaydeder. Patrikhane kayıtlarına göre 20. yüzyıl başlarında semtin Rum nüfusu 5.000 kadardı.

Yeniköy, deniz suyunun biraz akıntılı ama temiz oluşu, iç kısımlara doğru gidildikçe yeşil ve ağaçlık alanlarının bolluğu ve havasının güzelliği ile hızla gelişti. Zengin tüccarlar, devlet adamları ve bürokratların ilgi göstermesi, onu bir yalılar ve konaklar semti yaptı. Polonya, İran, Avusturya, Yunanistan ve ABD sefaretlerinin yazlık binaları burada bulunuyor, sefirler yazlarını burada geçiriyordu. Semtte Panayia i Kumariotisa, Ayios Nikolaos ve Kudüs Patrik-

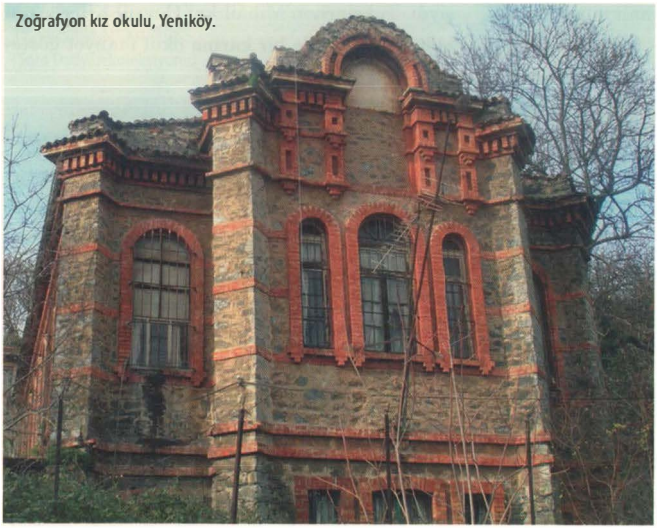
Zoğrafyon kız okulu, Yeniköy.

hanesi'ne bağlı Ayios Yeoryios kilisesleri vardı. Konstandinos Kavafis otobiyografisinde annesinin ailesi Fotiadislerin geleneksel olarak Ayios Yeoryios Kilisesi'nin vakfında görev aldıklarını belirtir. Zoğrafyon Kız Okulu, banker Hristakis Zoğrafos'un katkılarıyla, Edirne Zapyon Kız Lisesi'nin de mimarı olan Konstandinos Dimadis tarafından inşa edilmiş, kale görünümlü güzel bir yapıydı. İstanbul Başpiskoposluğu'na bağlı Yeniköy'ün kuzeyinde kalan yerleşimler Terkos Metropolitliği'ne bağlıydı.

Tarabya'nın (Therapia) eski adı, mitolojiye göre Medea'nın zehirli otlarla dolu torbasını burada unutmasıyla verilen, zehir ya da ilaç anlamına gelen Farmakia'ydı. 5. yüzyılda köyü ziyaret eden Patrik Attikos, zehir kelimesine gönderme yapan bu adı tedavi anlamına gelen Therapia'ya çevirdi. İmrozlu Kritovulos, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatmaya başlamadan önce Tarabya Kalesi'ne bir sefer düzenlediğini yazar: "Sultan yanına ordusunun bir kısmını ve muhafız alayının tümünü alarak, çok sağlam bir kale olan Therapeion'a doğru ilerledi. Toplarla surlarının büyük kısmını tahtrip edip yıktı. Kaledekilerin çoğu topların fırlattığı taşlarla öldü ve kale muhafızlarından hayatta kalanlar kayıtsız şartsız teslim oldu. Kırk kişiydiler; Sultan onları kazığa oturttu." Evliya Çelebi yedisi Hristiyan biri Müslüman nüfuslu sekiz mahalleden ve 800 haneden oluştuğunu yazar.

1655'e kadar yoksul bir Rum balıkçı köyü olan Therapia, Terkos Metropolitliği'nin merkezinin buraya taşınmasıyla hızla gelişmeye başladı. 1905 tarihli Patrikhane kayıtlarına göre, metropolitliğe bağlı 41 yerleşimin 29.350 nüfusu vardı. Bu yerleşimlerde 44 kilise, 60 ayazma ve 2.265'i erkek, 1.075'i kız olmak üzere 3.340 öğrencinin eğitim gördüğü 65 okul vardı. Terkos Metropolitliği'ne bağlı köylerden toplam nüfusları 10.371 olan 15'i, 1914-1915 Rum tehciriyle zorunlu göce tabi tutuldu. 19 köy de Lozan Antlaşması'yla nüfus mübadelesine dâhil edildi. Mübadele sonrasında, Terkos Metropolitliği'ne

bağlı köylerden sadece beşinde Rum nüfusun yaşamasına izin verildi. Bunlar: Boğaz yerleşimleri Tarabya, Büyükdere ve Yenimahalle ile Marmara sahillerindeki Bakırköy ve Yeşilköy'dü.

Fener'in kasvetli havasından ve her an göz önünde olmaktan rahatsızlık duyan Fenerli soylu Rumlar 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazlıklarını Tarabya'da inşa ettirmeye başladılar. 1821'de Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasıyla, yüksek düzeydeki bazı Rumlar idam edilerek konakları müsadere edildi. Padişah bunları Avrupa ülkelerinin büyükelçiliklerine bağışladı. Örneğin Sutsosların konağı Alman, Aleksandros İpsilandi'nin konağı Fransız, Muruzi ailesinin yangında hasar görmüş yalısının arazisi İngiliz sefaretlerine hibe edildi. Köy kısa sürede diplomatların, zengin Rumların ve yüksek sosyetenin gözde yazlığı konumuna yükseldi. Zarifi, Baltaci, Huber, Muruzi, Vlastos, Hanceri, Kallimahi, Haritonidis, Evyenidis, Panciris, Mavroğordatos, Veğleris ve Zoğrafos gibi zenginlerin bakımlı bahçeler içindeki görkemli konaklarlarıyla doldu. Metropolitlik merkezi, 1796'da yeniden inşa edilen Ayios Yeoryios Kilisesi'ydi. 1958'de yıktırılırarak yerine Tarabya Oteli inşa edildi. Yorgo Zarifi'nin anılarında belirttiği üzere, köyün kubbeli büyük kilisesi Ayia Paraskevi'yi (1860) Mavroğeni ailesi inşa ettirmişti ve masraflarını Zarifi ailesi karşılıyordu. Mezarlık içindeki Ayion Konstandinu kai Elenis Kilisesi'ni de Zarifi ailesi yaptırmıştı. 500 hane Rum'un yaşadığı semtte bir erkek okulu, Elisavet Baltacı'nın yaptırdığı bir kız okulu ve Yorgo Zarifi'nin yaptırdığı bir anaokulu faaliyet gösteriyordu.

Tarabya'nın yerleşik Rumları iyi balıkçı ve kürekçi olarak tanınıyordu. Çilek yetiştiriciliği ve yoksul kadınların "bibila" adıyla bilinen nakışları diğer önemli gelir kaynaklarıydı. Robert College öğrencileri öncülüğünde kurulan Ta Olymbia (1899) spor kulübü atletizm, futbol ve binicilik müsabakaları düzenliyordu. 19 yaşındaki şair Konstandinos Kavafis 1882'de gelerek üç yıl kaldığı İstanbul'da ilk günlerini Tarabya'da bir otelde geçirmişti. Hiçbir yerde yayımlamadığı ve İngilizce yazdığı "Leaving Therapeia" ("Tarabya'dan Ayrılmak") şairin ilk şiiridir. Mübadeleye dâhil olmayan Tarabya'nın Rum nüfusu 1955'te 44 haneydi. İlkokulu 1985'te kapandı.

Karadan Boğaz boyunca kuzeye çıkıldığında Karadeniz'in ilk görüldüğü nokta olan Kireçburnu, Tarabya sahil gezinti yolunun sonuydu. Bizans döneminde "denizin anahtarı" anlamına gelen "Kleidai Pondu" adıyla biliniyordu. Yeni adını ise yörede bulunan kireç ocaklarından ve kireç iskelesinden almıştı. Semtin Rum kilisesi yoktu ancak Tarabya'nın ikinci anaokulu burada faaliyet gösteriyordu.

Büyükdere (Vathiriaks), adını Belgrad Ormanı'nda doğarak Çayırbaşı'ndan denize dökülen Bakla Deresi'nden alır. Derin çay anlamına gelen Rumca adını da aynı derenin açtığı derin vadiye borçlu. Bizans dönemindeki adı "iyi tarla" anlamına gelen Kalos Ağros'tu. Birinci Haçlı Seferi'nde Godefroy de Bouillion yönetimindeki Haçlılar burada kamp kurmuş, sözlü geleneğe

göre Büyükdere'nin simgesi olan dev çınarları (Kırkağaç ya da Yedikardeş) dikmişti. Osmanlı donanması 19. yüzyıla kadar Karadeniz'e açılmadan önce, Boğaz'ın bu noktada kıvrılarak oluşturduğu büyük ve derin koyda demirlerdi. Evliya Çelebi, Büyükdere'yi: "Burada bir takım çınar, kavak, servi, salkım söğüt ve sair ağaçlar vardır ki, her biri gökyüzüne erişmiş ulu ağaçlardır. Zeminine güneş tesir etmez cilvegâhtır. Günagün çimenzar sofalar ve nice akarsularla tezyin olunmuş bir mesire-i dilaradır. Bin kadar haneleri vardır. Bir İslam mahallesi ve yedi mahalle de Hristiyan vardır; gemici, bahçevan evleridir," sözleriyle anar.

Büyükdere 17. ve 18. yüzyıldan sonra ilgi gören bir yerleşim bölgesi ve sayfiye yeri oldu. Yabancı ülke elçiliklerinin yazlık binalarını Boğaziçi'ne taşımalarıyla bilhassa yaz aylarında nüfusu arttı, sahil boyunca yalılar, sahilhaneler, iç kısımlarda köşkler ve konaklarla güzelleşti. Zamanla, otelleri, meyhaneleri, gazinoları ve çay bahçeleri ile Boğaziçi'nin eğlence merkezi oldu. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Birinci Dünya Savaşı ön-

Büyükdere'de bir Rum lokantasının bahçesi.

cesi yıllarda nüfusunun 4.300 Rum, 700 Müslüman, 300 Musevi ve 200 Ermeni'den oluştuğunu yazar. Semtte Ayia Paraskevi Kilisesi (1830), mezarlık içinde Ayios Yeoryios Şapeli, toplam öğrenci sayıları 300 kadar olan bir erkek ve bir kız okulu vardı. Çalışmak için Rusya'ya göç ederek zenginleşen iş adamı Konstandinos Sosanopulos cemaatin hamisiydi. 1893'te vasiyetiyle bıraktığı 40.000 lira Moskova İmparatorluk Bankası'ndan yıllık 800 lira faiz getiriyor, okul ve kiliselerin masraflarını karşılıyordu. Mübadeleye dâhil olmayan yerleşimin ilkokulunun 1950'lerde 50 kadar öğrencisi vardı ve 1974 yılında kapandı.

Komşu Kefeliköy, Kefe'den gelen Müslümanlar tarafından kuruldu. Çevredeki bataklıklardan sıtma yayıldığından havası pek sağlıklı değildi. Köye zamanla dükkân işleten, çilek yetiştiren ve kiremit imal eden 50 kadar Rum ailesi yerleşti. Cemaatin 1884'te 40 öğrencisi olan bir karma okulu vardı. Daha sonra, 1894'te resmi makamlarca boşaltılan Belgrad Ormanı içindeki Belgrad Köyü'nün sakinleri de köye yerleşti. Kefeliköy'de ayrıca arabacılıkla geçinen birkaç Bulgar ailesi de yaşıyordu.

Yenimahalle, balıkçılık ve gemicilikle geçinen bir Rum köyüydü. Bizans dönemindeki adı "Skletrina" zamanla unutulmuştu. Sahil kesimi bağlar ve otlaklarla, tepe yamaçları çoğu kiraz olmak üzere meyve ağaçlarıyla kaplıydı. Yakınlarındaki ormanda geyikler ve yabandomuzları avlanıyordu. Patrikhane kayıtlarına göre Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1.725 nüfusu vardı. 1905 yılında erkek okulunda 148, kız okulunda 50 öğrenci eğitim görüyordu. Timios Prodromos adına vakfedilen kilisesinin ayazmasının sağırlığa ve sıtmaya iyi geldiğine inanılıyordu. Mübadeleye dâhil olmayan Yenimahalle 1955'te 77 hane Rum nüfusa sahipti.

İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı noktada bulunan Rumeli Feneri (Fanaraki) Köyü mitolojiden bildiğimiz Symbligades (Öreke) Kayalıkları'yla birlikte anılır. Efsaneye göre, sahildeki bu beş büyük kayanın açılıp kapandığına ve gemilerin geçmesine izin vermediğine inanılıyordu. Kafkasya'dan Altın Post'u getirmek üzere yola çıkan İason yönetimindeki Argonotlar, geçitten geçip geçemeyeceklerini denemek için bir güvercin uçurmuşlardı. Kayalar kapanırken güvercinin sadece kuyruğunun kopmasından cesaretlenmişler, bütün güçleriyle kürek çekerek süratle geçmişler ve o günden sonra kayalar sabit kalmış. Günümüzde kayalıklarla karanın arası liman yapımı için doldurulmuştur. Ksenophon, Boğaz'ın girişinden Kıyıköy'e kadar olan Karadeniz sahilleri hakkında şöyle yazar: "Burada yaşayan Thraklar, sahili parsellere bölerek kendi bölgelerindeki batıkları yağmalarlar. Son zamanlara kadar, sahildeki mülkiyetlerinin sınırlarını belirleyen taşları yerleştirmeden önce, ganimetleri paylaşma esnasında birbirlerini öldürdükleri söylenir. Burada çok sayıda yatak, ahşap sandıklar, kitaplar ve gemi kaptanlarının sandıklarla taşıdığı her türden mallar bulunabilir." Bu metin dünya literatüründe kitaplardan ticari mal olarak söz eden ilk metindir.

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, Öreke

Kayalıkları'nın en yükseğinde gemilere yol gösteren bir fener vardı. 1856'da Fransızların yaptırdığı 30 metrelik, sekiz köşeli beyaz bir yapı olan şimdiki fener Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek feneriydi. Rumeli Feneri, 20. yüzyıl başlarına kadar açık deniz ve dalyan balıkçılığıyla geçinen 210 hane nüfuslu bir Rum köyüydü. 120 ailenin kendine ait kayıkları vardı, 50 aile başkalarının kayıklarında tayfa olarak çalışıyordu, diğerleri de karaya özgü meslekler yapıyordu. Ayios Yeoryios adına vakfedilmiş bir kilisesi ve karma bir okulu vardı. Ana gelirleri balıkçılık olan köylüler 19. yüzyıl sonlarından itibaren palamut balıklarının azalmasıyla yoksullaşmış, köy 1899 yangınında büyük hasar görmüştü.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'deki Sırbistan seferinden getirttiği, kuyu açmada uzmanlaşmış Sırp esirleri yerleştirdiği Belgrad Köyü, kuzeyindeki 13.000 hektarlık orman da Belgrad Ormanı adıyla anılıyordu. Belgrad Sırpçada Akşehir anlamına gelir. İki tepe ve iki bend arasında, meşe ve ceviz ağaçlarıyla dolu verimli bir ovada kurulu yerleşimin 1884'teki nüfusu 160 hane Rum'dan oluşuyordu. Köyde Ayios Yeoryios Kilisesi ve 70 öğrencinin okuduğu bir karma okul vardı. 16. yüzyılda yakınlarında bir erkek manastırı bulunuyordu ve vergi olarak bir yük kiraz vermekle yükümlüydü. Muhteşem manzarası ve sağlıklı havasıyla özellikle Ermeni ve Fransız zenginlerin gözde yazlığı olmuştu. Sultan Abdülhamid, yakınlarındaki bentleri ve İstanbul'un su deposu olan ormanı korumak için 1894'te çıkardığı bir "irade-i seniye" ile her ne sebep olursa olsun ağaç kesimini yasakladı ve Belgrad Köyü'nün boşaltılmasını emretti. Köy halkı Kemerburgaz ve Kefeliköy'e taşındı.

Belgrad Köyü'nün güneydoğusundaki Bahçeköy, geyik ve yabandomuzu avlanan bir ormanla çevrili verimli bir ovanın ortasında kurulmuştu. Yakınlarında, en büyükleri Sultan Mahmud'un yaptırdığı Yeni Bent olmak üzere üç bent bulunuyordu. Bağları, bostanları ve kokulu çilekleriyle meşhurdu. Ayios Dimitrios adına vakfedilmiş bir kilisesi, bir erkek ve bir kız okulu vardı. 1914'te nüfusu 250 haneydi.

Terkos Metropolitliği'ne bağlı, sahil yerleşimleri dışındaki en büyük köy Kemerburgaz'dı (Pyrğos). Adını Bizans İmparatoru Andronikos Komnenos'un (1183-85) burada inşa ettiği yazlık saray kompleksinin kulesinden almıştı. Söz konusu kule ve İstanbul'un suyunu temin eden büyük Bizans sarnıçları, kısa ömürlü bahtsız sultan Genç Osman'ın (1618-22) tamamlayabildiği biricik eserlerdi. Köyün 20. yüzyıl başlarında 600 hane olan nüfusu, 1918'de 992 hanede yaşayan 5.000 kişiye yükselmişti. Görkemli kilisesi Kimisi tis Theotoku'nun 15 Ağustos'ta kutlanan panayırında danalar kurban ediliyor, ziyaretçilere et yemekleri ikram ediliyordu. Erkek ve kız okullarında diğer derslerin yanında Fransızca da öğretiliyordu. Kemerburgazlılar çiftçilik ve tavukçulukla geçiniyor, üretimlerini İstanbul'da kendileri pazarlayarak gelirlerini en üst seviyede tutuyorlardı. Cemaat vakfına ait gayrimenkullerden okul ve kiliselerde harcanan miktarın üç misli gelir elde ediliyordu.

Kilyos'un güneybatısındaki Domuzdere (Kum-

ludere, bugünkü Gümüşdere) odun kömürü üretimiyle geçinen 100 haneli bir orman köyüydü. Skarlatos Byzantios, köyün romatizmayı tedavi eden kumlarıyla meşhur olduğunu yazar. Ağustos ayında hastalar boğazlarına kadar kumun içine girerek 10 seanslık kurlarla tedavi oluyorlardı. Köyde Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir karma okul vardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya düzenlediği seferlerde kullandığı yol olarak da bilinen Eski Edirne Asfaltı üzerinde bulunan Arnavutköy'ün 180 hane nüfusu vardı. Yeniden inşa edilen kilisesi Ayios Athanasios, Sultan'ın tahta çıkış yıldönümü olan 19 Ağustos 1895'te görkemli bir açılış töreniyle hizmete girmiş, o gün cemaatten küçük bir köy için büyük bir rakam olan 100 altın lira bağış toplanmıştı. İstanbul'un bazı Rum köylerine özgü adet gereğince, 2 Mayıs'ta kutlanan panayırında düzenlenen açık arttırmayla, en büyük bağışı veren köylü kilise kandillerinin yıllık yağ ihtiyacını bağışlama hakkını elde ediyordu. Köyde iki katlı karma bir okul vardı. Kuzeybatısındaki 80 haneli

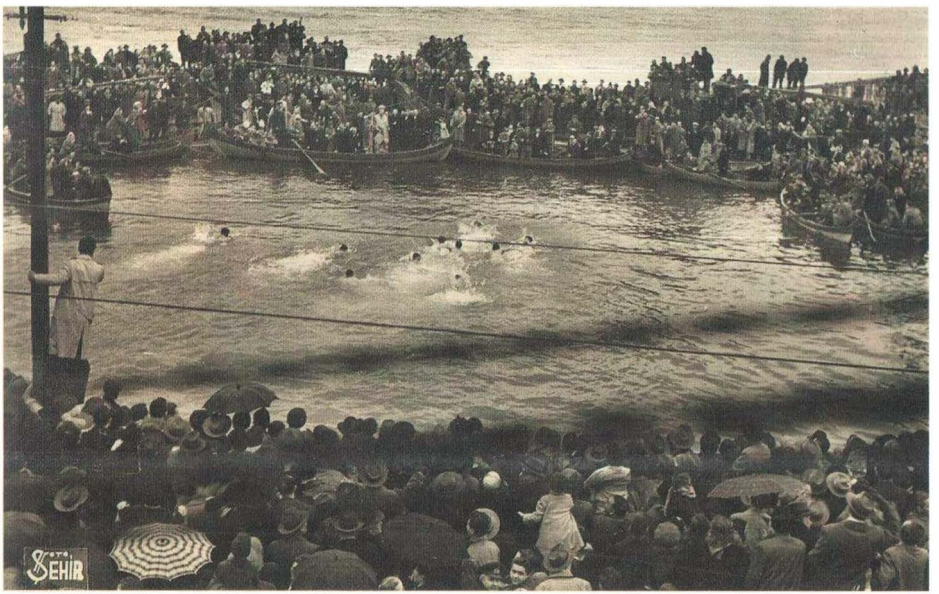

6 Ocak 1955, Fota Bayramı kutlamaları. Denize haç atma töreni.

Ayazmataki'de (Ayazma, bugünkü Taşoluk) Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir okul vardı.

Ayazma'nın güneydoğusunda, Alibey Suyu'nun suladığı verimli ovada 350 haneli Boğazköy bulunuyordu. 1497 tarihli bir tapu tahrir defterine göre, köyde 4 Hristiyan Rum hanede 86 Rum yaşıyordu. Halk geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlıyor, buğday, keten, üzüm yetiştiriyor ve yaygın olarak arıcılık yapıyordu. Köy yetiştirdiği bu ürünlerden yıllık 1675 akçe vergi ödüyordu. Ayrıca 25 akçe vergiye tabii tek taşlı bir değirmeni de vardı. Tapu tahrir defterine göre Boğazköy İstanbul'un Rumeli tarafındaki toplam 163 köyün bağlı olduğu Haslar Kazası'na bağlıydı. Bu köylerden 110'unda, Fatih Sultan Mehmed'in "ortakçı kul" statüsünde yerleştirdiği Hristiyan savaş esirleri yaşıyordu. Boğazköy Edirne yolu üzerinde bulunması sebebi ile önemli geçit noktalarına verilen derbent mevkii statüsündeydi. Padişahların Edirne seyahatlerinde bu yolu kullandığı, Balkanlar tarafına yapılan seferlerde ordunun bu yoldan geçtiği yönünde kayıtlar vardır. 1888 tarihli bir belgeye göre köyde bir tahıl ambarıyla bir kömür ocağı bulunuyordu.

Boğazköy'ün kilisesi Ayia Paraskevi ihtiyaçlara yetmediğinden, tepede erkek okulunun yanında inşaatı başlanan büyük Ayia Triada Kili-

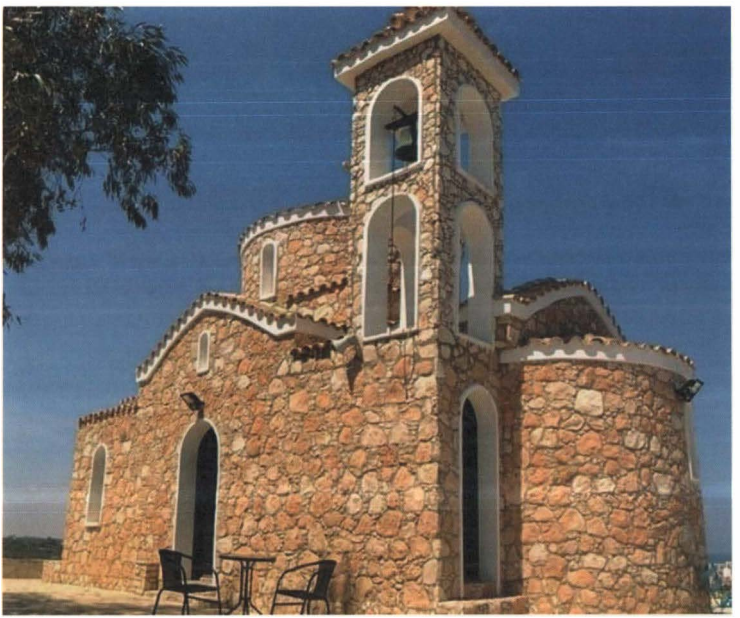

Arnavutköy Profitis İlias Kilisesi.

sesi Mübadele'ye kadar bitirilememişti. Köy içindeki kız okulu güzel binasıyla fark ediliyordu. Rum köyleri kümesinin en kuzeyinde bulunan 60 haneli İmrahor'da Kimisi tis Theotoku Kilisesi ve bir karma okul vardı. Trakya'nın büyük toprak sahiplerinden Hacımarğaritis ve ordu ile bahriyenin gıda müteahhidi, sayılı zenginlerden Hrisoverği'nin İmrahor'da birer evleri vardı.

Bugün İstanbul'un içinde kalan birçok yerleşim 20. yüzyıl başlarında merkezden uzak bağımsız birer Rum köyüydü. Atışalanı mahallesinin bulunduğu yerde kurulmuş olan Avazköy (Avasso ya da Katasirte) 19. yüzyılda büyük ve zengin bir köydü. 1820'de açılan ilkokulu civar köylerden de öğrenciler kabul ediyordu. Güzel iklimi ve merkeze yakınlığı sayesinde zengin Rumların makbul bir yazlığı olmuştu. Kalabalık maiyetleriyle görevlerini devralmaya giden Eflak ve Boğdan Beyleri, uzun yolculuklarının ilk gecesini burada geçirirdi. 20. yüzyıl başlarında nüfusu 50 haneye düşen köyün sakinleri çiftçilik ve Kapalıçarşı'da boyacılıkla geçiniyordu. Kilisesi Kimisi tis Theotoku adına vakfedilmişti.

Eyüp'ün kuzeyinde, Rami Kışlası'nın arkasında bulunan Küçükköy bağcılık ve çiftçilikle geçiniyordu. 19. yüzyılda, yöre köylerinin koyun üreticileri, çiftlik sahipleri ve celepler toplanır, Trakya koyunlarının ticaretini buradan yürütürdü. Bankerlikten başka ordunun et müteahhitliğini de yapan Hristaki Zoğrafos, köyde görkemli bir konak yaptırmış, Profitis İlias Kilisesi'nin ve okulun hamiliğini üstlenmişti. Köy 20. yüzyıl başlarında eski önemini kaybetmiş, nüfusu 25 haneye düşmüştü. I. Dünya Savaşı'nda halkı İstanbul'a taşınarak köyü boşalttı ve mübadeleye dâhil olmadığı halde evlerine geri dönmedi.

Cebeci (bugünkü Sultançiftliği) de 20. yüzyılda önemini yitirmiş 55 haneli yoksul bir köydü. Eski kaynaklar anlaşmış gibi, Ayios Nikolaos Kilisesi'nin çevresindeki söğüt ağaçlarında yuva kurmuş bülbüllerin güzel ötüşünü vurgular. Lezzetli yoğurdu ile meşhur olan köyün erkekleri Eyüp ve Ayvansaray'da bakkal dükkânları işletirdi. 30 öğrencinin okuduğu okulunun masrafları kiraya verilen vakıf malı çayırların geliriyle karşılanıyordu.

Bakırköy (Makrihori) 324'te Büyük Konstantinos tarafından kurulmuştu. İstanbul surları dışında kalan en önemli yerleşim birimlerinden biriydi. I. Theodosios'un yaptırmış olduğu Ayios İoannis Prodromos Kilisesi gibi gösterişli yapılar ve saraylarla donatılmış, İustinianos döneminde en parlak günlerini yaşamıştı. "Yedinci" anlamına gelen antik adı Evdomon, Ayasofya önündeki zafer meydanı Augusteion'da bulunan ve imparatorluk yollarının başlangıcı sayılan Hrisun Milion anıtsal taşından 7 Bizans mili mesafede olduğunu belirtir. Romalıların Via Egnatia yolu, Yedikule'deki Hrisi Pili'den (Altın Kapı) surdışına çıkıyor, Zeytinburnu sahilini izleyerek Evdomon ve Rigion'dan (Küçük Çekmece) geçiyor, Makedonya'nın Dalmaçya sahillerine, oradan da Roma'ya kadar devam ediyordu.

Zamanla önemini yitirerek yoksul bir köye dönüşen yerleşim, 11. yüzyılda Makrihori adını

Bakırköy İstanbul caddesinde Rum Kız Mektebi tarafından yapılan tak.

aldı. Uzun köy anlamına gelen yeni adı, Marmara sahili ile Via Egnatia arasında 2 km uzunluğunda dar ve uzun bir şerit halinde uzanması yüzünden verilmişti. Türkçeleştirilerek "Makriköy" şeklinde söylenen adı zamanla Bakırköy'e dönüştü. Fetihten sonra mütevazı bir Müslüman kırsal yerleşimi olan Bakırköy'ün, daha sonra Zeytinlik, Cevizlik ve Sakızağaç mahallelerini oluşturacak bostanlarında Sakız ve Epir kökenli Rumlar da yaşıyordu. Ermeni asıllı iş adamı Barutçubaşı Hovahannes Efendi Dadyan'ın yönetiminde 1760'ta Baruthane'nin kurulmasıyla köye Ermeni işçi ve iş adamları yerleşti. 1870'te demiryolunun hizmete girmesiyle çevredeki Rum köylerinden, Fener, Samatya ve Tatavla'dan aileler geldi. 1884'te köyde 250 hane Rum, toplam 150 hane Müslüman ve Ermeni yaşıyordu. Hızlı gelişimini sürdüren Bakırköy'ün 1906'da Rum nüfusu 550 haneydi.

Cemaatin kilisesi Ayios Yeoryios adına vakfedilmişti. Baruthanenin bahçesi içine bulunan tarihi Ayios Pandeleimon Ayazması, azizin anısının kutlandığı 27 Temmuz'da özel izinle üç günlüğüne müminlerin ziyaretine açılıyordu. Esenler'de doğarak Ataköy'de denize dökülen Ayamama Deresi'ne adını veren tarihi Ayios Mamas Şapeli yakınlarındaki Ayamama çiftliği hazine arazisiydi ve Kemerburgazlı köylüler tarafından kiralanarak işletiliyordu. 1900'den iti-

baren çiftliği Avazköylü Matsulis kiralamıştı. Semtte ortaokul statüsünde 8 sınıflı erkek ve 7 sınıflı kız okulları ile bir anaokulu faaliyet gösteriyordu. Mübadeleye dâhil edilmeyen Bakırköy'de 1955'te 4.500, 1990'da 250 Rum yaşıyordu ve ilkokulu 2006'da öğrenci yokluğundan kapandı.

Yeşilköy (Ayastefanos), adını 4. yüzyılda inşa edilen, ancak günümüze kadar gelemeyen tarihi kilisesine borçlu. 1930'da aldığı Yeşilköy adını uzun yıllar boyunca burada yaşayan Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından Halit Ziya Uşaklıgil önermişti. Bizans döneminde imparatorların av sahasıydı ve bahçeleri denize açılan yazlık villalarla doluydu. Fetih sonrası, İstanbul dışındaki diğer köylerde olduğu gibi nüfusu azalan köy Patrikhane hası olarak varlığını sürdürdü. 16. yüzyıldan itibaren içlerinde köşkler ve mesire yerleri bulunan büyük bahçeler yaptırılmaya başladı. Bu tarihlerde yerleşik halkı balıkçı ve bahçelerle bostanlara bakan bahçıvan Rumlardı.

Yeşilköy tarihinin en önemli olayı, 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında burada imzalanan Ayastefanos Antlaşmasıdır. 3 Mart 1878'de antlaşmanın imzalandığı terk edilmiş Katolik manastırında Ruslar 1908'de bir ruhban okulu açtılar. Yoğun Slav propagandasının yapıldığı okula Rum asıllı öğrencilerin kaydolması cemaat içinde büyük tepkilere yol açmıştı.

Semt demiryolunun ve düzenli vapur seferlerinin faaliyete geçmesiyle zenginlerin tercih ettiği gözde bir yazlığa dönüştü. Eski kilisesi yıktırılarak yeniden inşa edilen Ayios Stefanos'un (1845) hamilerinden biri Boğos Efendi Dadyan'dı. Ermeni iş adamı ve oğlu Artin Dadyan Paşa çok iyi Rumca biliyorlardı. 27 Aralık'ta kutlanan panayırında, Ortodokslarda pek yaygın olmayan boğa ve koç kurban etme geleneği yaşatılıyordu. 20. yüzyıl başlarında 160 hane Rum'un yaşadığı köyde bir erkek ve bir kız okulu faaliyet gösteriyordu. Mübadeleye dâhil edilmeyen Yeşilköy'de 1990'da 300 Rum yaşıyordu ve ilkokulu öğrenci yokluğundan 2006'da kapandı.

Ayii Pandes ya da daha çok bilinen adıyla Aypa (bugünkü Bağcılar Kirazlı Mahallesi) Yeşilköy'ün kuzeyindeydi ve adını Ayii Pandes kilisesinden alıyordu. Nüfusu yoksul çiftçi ve bostancılardan oluşan 25 haneli bir köydü. Kilise avlusundaki alçak tavanlı bir odada faaliyet gösteren okulunda 10 öğrenci okuyordu.

Küçük Çekmece (Riğion) Bizans döneminde soyluların yazlığıydı. Osmanlı döneminde gölün ağzı ahşap bir kapıyla (çekmece) kapatılır, lezzetli yılan balıkları ve kefal yetiştirilen bir dalyana dönüşürdü. Tekirdağ, Marmara Ereğlisi ve Silivri'den gelen şehirlerarası ve Yeşilköy'le Bakırköy'den gelen şehir içi vapur hatlarının yerleşime uğramaması gelişmesine engel oldu. 19. yüzyıl başlarında 250 hane olan nüfusu, bataklıktan yayılan sıtma hastalığının da etkisiyle 1905'te 20'si Rum 50 haneye düştü. Köyde Ayios Dimitrios Kilisesi ve bir karma okul vardı. Küçükçekmece Gölü'nün karşı tarafındaki 85 haneli Ambarlı, ziraat, bağcılık ve balıkçılıkla geçiniyordu. Barbunya balıkları, ıstakozları, isti-

ridyeleri ve yakınlarında avlanan bıldırcınlarıyla meşhurdu. Köyde Ayia Paraskevi Kilisesi ve bir okul vardı.

Kalfas (bugünkü Mahmutbey) yüksek verimleriyle tanınan bağlarıyla ünlüydü. 19. yüzyılda Fenerli soylu ailelerin yazlığı olan köy, zamanla burada toplanan tütün kaçakçıları yüzünden gözden düştü ve 1884'te 250 hane olan nüfusu, 1906'da 130 hane oldu. Halkı yiğitliğiyle nam salmıştı. Köyde Ayios Dimitrios Kilisesi, bir erkek ve bir kız okulu vardı. 30 haneli Nimfes'te (bugünkü Kocasinan) Kimisi tis Theotoku Kilisesi ve bir okul vardı. Samatyalı ve Yedikuleli zengin Rumların yazlığıydı. 20 haneli Ğripes ya da Çıfıtburgaz'da (bugünkü Bağcılar) Ayios Yeoryios Kilisesi ve küçük bir okul vardı. Bağcılık ve ziraatla geçinen yoksul köyün öğrencileri daha önce komşu Nimfes'te okurken 20. yüzyıl başlarında küçük bir okul açılmıştı. Timios Prodromos şapel ve ayazmasının 29 Ağustos'ta kutlanan panayırında İstanbul'dan çok sayıda ziyaretçi gelirdi.

Halkalı yakınlarındaki Safras Köyü (bugünkü Sefaköy), Bizans döneminde Zefirion adıyla tanınıyordu. Ayamama Ovası'nın içinde yükselen aynı adlı tepenin üzerinde kurulmuştu. Fenerli ailelerin yazlığı olan köy bıldırcın avı için de tercih ediliyordu. Nüfusu 60 haneydi. Köyde Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir okul bulunuyordu. 110 haneli Litres (Litros, bugünkü Esenler) 19. yüzyıl sonlarında Avrupalı ailelerin tercih ettiği bir mesire yeriydi. Litros'un tümüyle Ortodoks olan halkının yarısı Rumca konuşan Romanlardı. Litros Çingenesi adıyla da bilinen bu insanlar çalışkan ve iyi huylu olarak tanınıyordu. Köyde Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir okul bulunuyordu.

Sahilden yürüyerek 20 dakikalık mesafede bulunan, Yeşilköy'ün kuzeybatısındaki Avcılar (Ğalataria) 50 haneli bir Rum köyüydü. Burada Taksiarhon Kilisesi ve bir karma okul vardı. Yakınlarındaki "altın sikke" anlamına gelen tarihi Flori (Florya) Köyü 19. yüzyılda Ermeni Agop Paşa Dadyan Barutçubaşı'nın çiftliğiydi. Bizans döneminden kalma kilisesi Kimisi tis Theotoku, 1727'de yeni baştan inşa edilmişti. Bakırköylülerin sevdiği bir sayfiye yeri olan çiftlikte birkaç işçi ile burada bulunan gazinoyu işleten aile yaşıyordu. Çiftlik 1924'ten sonra terk edilmiş mülk statüsüne girerek hazineye geçti.

Küçük Çekmece Gölü'nün kuzeyinde, 70 hane Rum'un yaşadığı Aya Yorgi (Azatlı, bugünkü Kayabaşı) Köyü bulunuyordu. 18. yüzyılın sonlarında barut fabrikasında çalışan işçilerin barınması için kurulmuştu. Kilisesi Ayios Yeorgios'un ve okulunun masrafları vakıf gayrimenkullerinin kirasıyla karşılanıyordu. Ormanlarla kaplı dağlık bir arazide kurulu köyün yakınlarında yabandomuzları avlanıyordu. Köyde birkaç Ermeni aile de yaşıyordu.

Küçük Çekmece'nin batısındaki Kalyo'da (bugünkü Esenyurt) Ayios Yeoryios Kilisesi ve bir okul vardı. Mezarlığındaki şapel Ayia Paraskevi'nin anısına vakfedilmişti. 1906'da 80 hane olan nüfusu Bulgaristan ve komşu köylerden gelen göçlerle mübadele öncesinde 175 haneye çıkmıştı.

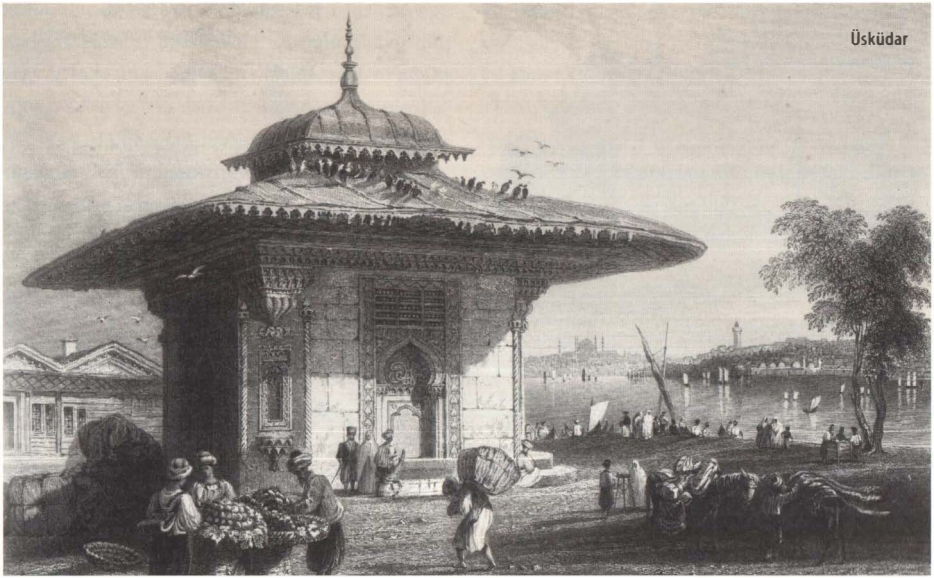

Üsküdar

ÜSKÜDAR SANCAĞI

İstanbul'un Asya kıtasında kalan bölümünü kapsayan Üsküdar Sancağı, Üsküdar, Kartal, Gebze, Adalar, Beykoz ve Şile kazalarından oluşuyordu. 1914 Osmanlı sayımına göre 200.011 toplam içinde 68.980 olarak verilen Rum nüfusu, Soteriadis 1912'de 74.457 olarak verir. Sancakta 64 papazın görev yaptığı Halkedon (Kadıköy) Metropolitliği'ne bağlı 36 kilise, 34 erkek okulu (138 öğretmen, 4.461 öğrenci) ve 24 kız okulu (79 öğretmen, 3.178 öğrenci) faaliyet gösteriyordu.

Sancak bazında, en tanınmışları Göksuyu'ndaki Panayia Ayazması olmak üzere 103 ayazma bulunuyordu. Bunlardan bazıları, Kadıköy'ün Uzunçayır mevkiindeki Panayia ve Çengelköy'deki Ayion Anarğiron gibi Bizans döneminden kalmaydı. Kalamış'taki İoannis Hrisostomos, Kuzguncuk ve Çengelköy'deki Ayios Pandeleimon'lar ve Kuleli-Çengelköy'deki Ayios Athanasios gibi bazıları da çok eski tarihliydi. Ayazmalara Müslümanlar da saygı gösteriyordu. Kartal'daki Zoodohos Piği Ayazması, Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Yusuf'un sarayının bahçesinde olduğu halde ibadete açık tutuluyordu. Kırsal yerleşimlerin balıkçılık dışında en önemli uğraşları bağcılıktı. Yörenin çavuş ve şaraplık kara üzümleri nam salmıştı. Ayrıca bostancılık yapılır, İstanbul'a sebze meyve satı-

Haydarpaşa tren garı, Kadıköy.

lırdı. Denizden uzak köylerde ise odun kömürü üretilirdi.

Kadıköy (Halkedon), İstanbul'un kuruluşundan 18 yıl önce, Megara'nın kolonisi olarak MÖ 675'te kuruldu. Burada MS 451'de toplanan ve aralarında Ermeni Gregoryen Kilisesi ile Mısır'daki Kıpti Kilisesi'nin de bulunduğu Doğu Hristiyanlarını "monofizit" olarak tanımlayıp sapkın ilan ederek Hristiyanlıkta ilk büyük kopmaya neden olan IV. Ekümenik Syinodla tarihe geçti. Kadıköy, 19. yüzyıl başlarında küçük ve önemsiz bir balıkçı köyüydü. Mensuplarının çoğunun burada yaşadığı Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kapatılması ve 1839'da Hatt-ı Şerif fermanının ilanından sonra bir mesire yeri olarak tercih edilmeye başladı. Şirket-i Hayriye vapurlarının 1844'te düzenli seferlere başlaması ve 1872'de Haydarpaşa-İzmit treninin faaliyete geçmesi nüfus artışını hızlandırdı. 20. yüzyıl başlarında Rum nüfusu 20.000'i geçiyordu. Vapur iskelesine yakın, metropolitlik merkezi olan ve aynı adlı Bizans Kilisesi'nin kalıntıları üzerine inşa edilen Ayia Efimia'nın inşa tarihi bilinmemekle birlikte 1694'te tadilat gördüğüne dair kayıtlar vardır. Semtin en büyük kilisesi olan Ayia Triada "sağlam olması için Hereke taşı"

kullanılarak 1905'te, Kalamış Koyu'ndaki Ayios İoannis Kilisesi de aynı adlı ayazma büyütülerek 1875'te inşa edildiler. Yeldeğirmeni'ndeki Ayios Yeoryios ise cemaat ileri gelenlerinin kararıyla 1911'de semt okulundan kiliseye dönüştürüldü. Semtin mezarlığında bulunan Ayios İgnatios tu Theoforu Kilisesi 1896'da faaliyete geçti.

Kadıköy'ün 7 sınıflı merkez erkek okulunun Rumca okutulan dersleri veren 7, Türkçe ve Fransızca derslerini veren 2 öğretmeni vardı. Kurucusunun adını taşıyan yedi sınıflı Sideridion kız okulunun ise 12 öğretmeni ve 280 öğrencisi vardı. Okullarda, anne babaları Rum olmayan çocuklar da kabul ediliyordu. 1830'larda faaliyete geçen Kadıköy ve çevresinin Rum Ortodoks okulları, 1862'de kurulan Notre Dame de Sion ve 1872'de kurulan Saint Joseph okullarıyla rekabet edebilmek için Fransızca ders saatlerini arttırmak ihtiyacını duydular. Ayrıca zengin ailelerin kızları için, 1895'te son dört sınıfında bütün derslerin Fransızca verildiği Tarsi Varidu özel kız okulu da açıldı.

İstanbul'da Rumca yayımlanan *Neologos* gazetesinde, kuruluş tarihi bilinmeyen Kürekçiler Kulübü'nün 1898'da "geleneksel" kürekçilik yarışlarını düzenlediğini okuyoruz. Aynı şekilde 1903'te Moda Spor Kulübü'nün İngiliz *Harrier* gemisinin mürettebatıyla bir futbol maçı oynadığı kayıtlıdır. 20. yüzyıl başlarında, Kadıköy'ün üç futbol kulübü Elpis, Ahilleus ve Hydra arasında turnuvalar düzenleniyordu. Cemaatin Caferağa mahallesinde bir tiyatro salonu vardı. Kadıköy'ün eski mezarlığı Söğütlüçeşme ve Bahariye caddelerinin kesiştiği noktada, Altıyol'daydı.

Bizanslıların Hrisupolis (Altınşehir) adını verdiği Üsküdar 12. yüzyıldan itibaren Roma ordusunun zırhlı süvari birlikleri "Scutarii"lerden türetilen Skutarion adını aldı. Kilise kayıtlarına göre Rum cemaati 1910'da 2.000, 1921'de 4.000 kişiydi. Semtte 1804'te inşa edilen Profitis İlias Kilisesi, 150 öğrencili bir erkek ve 180 öğrencili bir kız okulu vardı. Evliya Çelebi, Kuzguncuk'ta (Hrisokeramos) sadece Rumlarla Musevilerin yaşadığını kaydeder. Semt, efsaneye göre Rumca adını, İustinianos'un burada "altın kiremitli" bir kilise yaptırmasına borçlu. 20. yüzyıl başlarında Rum nüfusu 400 haneydi. Ayios Pandeleimon Kilisesi'nin inşa tarihi bilinmemekle birlikte 1593'te tadilat gördüğüne dair kayıtlar vardır. Kilisenin avlusunda bulunan aynı adlı ayazma, özellikle 27 Temmuz'da kutlanan panayır gününde İstanbul'un en çok ziyaret edilen ibadet yerlerinden biriydi. Ayios Yeoryios kilisesini, 1821'de Ürgüp'ün Sinasos (Mustafapaşa) kasabasından göçmenler inşa etmişti. Antik dönemdeki adı Kikonion olan Çengelköy'ün Rum nüfusu 250 haneydi. Kilisesi, bitişiğindeki semte adını veren "altın kiremitli" Ayios Yeorgios'un kalıntıları üzerinde, 1696'da inşa edilmişti.

Kandilli'nin Rum nüfusu 120 haneydi. Kilise hukuku açısından Kandilli'ye bağlı Göksu ve Anadolu Hisarı'nda 300 kişi daha yaşıyordu. Semtin tamamen yanan kilisesi Metamorfosis, Rusya'da ticaret yapan Duvarcıoğlu kardeşlerin katkılarıyla 1909'da yeni baştan inşa edildi.

Semtin okulu iş adamı Evyenidis'in katkılarıyla kurulduğundan Evyenidio adını taşıyordu. Beykoz'da (Nymfaion) 115 hane Rum yaşıyordu. Köyde, çalışmak için İstanbul'a gelen, ama ailelerini köylerinde tutan çoğu Epirli göçmen işçiler de yaşıyordu. Kilisesi Ayia Paraskevi adına vakfedilmişti. Evliya Çelebi Beykoz'da kılıç balıklarını avlamak üzere dalyanlar kurulduğunu kaydeder. Beykoz'da işletilen sekiz kireç madeninden yedisini Epir göçmeni Rumlar işletiyordu. Paşabahçe'nin nüfusu 90 haneydi, kilisesi Konstandinu kai Elenis adını taşıyordu.

Küçük Bakkalköy'ün sadece Rumlardan oluşan nüfusu 90 haneydi ve köyün küçüklüğüne karşın Ayios Yeoryios Kilisesi çok büyüktü. Büyük Bakkalköy'de 19. yüzyılın ikinci yarısında tütün ticaretiyle geçinen 250 hane Rum yaşıyordu. Tütün tekelinin kurulması üzerine, erkekler iş bulmak üzere köyü terk ettiklerinden 20. yüzyıl başlarında nüfus 110 haneye düştü. Kilisesi'nin adı Evangelistria idi. Manastır'da çok az sayıda Rum yaşıyordu. Arnavutköy'ü (bugünkü Mahmut Şevket Paşa Mahallesi) Epir göçmenleri kurmuştu. 20. yüzyıl başlarında nüfusu 300 haneydi. Kilisesinin adı Kimisi tis Theotoku idi.

Karadeniz sahillerindeki Şile'nin (Hili) 5.000'i bulan nüfusunun 2.800'ü Rum'du. Skarlatos Byzantios, adını doğal mendirek ya da korunaklı liman anlamına gelen "hili" kelimesinden türetir. Antik adı Artani'ydi. Halkı denizcilik ve balıkçılıkla geçiniyordu. Bazıları da İstanbul'da çeşitli zanaatlarda ve özellikle fıçı yapımında çalışıyordu. İstanbul'a ulaşım 20 mil mesafede bulunan Anadolu Kavağı'na kadar küçük teknelerle sağlanıyor, oradan Şirket-i Hayriye'nin tarifeli vapurlarıyla devam ediliyordu. Kasabada biri küçük ve şık (Ayia Paraskevi), diğeri büyük ve görkemli (Kimisi tis Theotoku) olmak üzere iki kilise vardı. Şile'nin panayırı, Pendikosti günü (sabit tarihli olmayan Paskalya Bayramı'ndan elli gün sonra) yapılırdı ve ziyaretçileri getirmek üzere o gün İstanbul'dan gemi kaldırılırdı. Şileli Müslümanlar büyük kilisede naaşı bulunan Ayios Efthimios'a büyük saygı duyardı. Bir salgın çıktığında Hristiyan hemşerilerinden "dedelerini" çıkarıp kasabada dolaştırmalarını, yani Ortodoks inancına göre "litania" yapmalarını rica ederlerdi. Kasaba limanından, ağırlıklı olarak kereste ve odundan oluşan yörenin ürünleri İstanbul'a taşınırdı. Erkek ve kız okullarında toplam 400 kadar öğrenci okuyordu.

Şile'nin güneybatısındaki Aşağı Yeniköy (750 hane, Profitis İlias Kls., okul) ve birkaç dakikalık mesafede bulunan Yukarı Yeniköy (610 hane, Ayios Vasilios Kls., okul) nüfusları tamamen Rumlardan oluşan deniz kıyısından uzak iki büyük köydü. Yunanistan'daki Orlof isyanından (1770) sonra Anadolu'da yaşanan misillemelerden kaçan İzmit Taşköprü bölgesinin halkı tarafından kurulmuşlardı. Köylerin geçim kaynağı hayvancılıktı.

Maltepe (Bias), tarihi Pelekanos kentinin yakınlarında kurulmuş 300 haneli bir yerleşimdi, kilisesi Ayios Nikolaos adına vakfedilmişti. 350 haneli Kartal'ın (Hartalimi) tarihi kilisesi Ayios Theodoros, 1918'de köyün büyük kısmını yakan bir yangında tamamen yıkılınca, 1922'de inşaatı

biten yeni kilise, Kartallıların mübadeleye dâhil edilmesi üzerine hiç kullanılmadan terk edildi. Kartal yakınlarındaki 480 haneli Paşaköy'ün kilisesi Ayios Yeoryios adına vakfedilmişti.

Pendik'in (Pandihi) 250 hanelik Rum nüfusuna, yazlarını geçirmek için gelen Müslüman, Ermeni ve Levanten aileler de katılırdı. Bir yangında tahrip olan kilisesi Ayios Yeoryios 1890'da yeni baştan inşa edilmişti. Pendik Tuzla arasındaki Akritas Burnu, Fetih'ten sonra İstanbul çevresinde Adalar dışında manastır bulunduran tek bölgeydi. Panayia ve karaya 350 metre mesafede bulunan Ayios Andreas (Koç) Adası'ndaki aynı adlı manastır 19. yüzyıl sonlarında yıkıntılara dönüşmüştü. 20. yüzyıl başlarında bölgede sadece Ayios Dimitrios Manastırı faaliyeteydi. 450 haneli Tuzla'nın (Alykai) dört kilisesi Ayion Theodoron, Taksiarhon, İsodion ve Ayios Dimitrios idi.

Areçu'da (Darıca ve Eskihisar) 7.000 Rum ve 800 Müslüman yaşıyordu. Darıca'nın tarihi adı Tatarion, Eskihisar'a adını veren hisar da Bizanslıların Philokrene hisarıydı. Kasabanın dört mahallesinde; Analipseos, tarihi bir Bizans Kilisesi'nin kalıntıları üzerinde inşa edilen Ayios Nikitas, Ayios Nikolaos ve Yenesi tis Theotoku kiliseleri vardı. Darıcalı balıkçılar 20 kişilik gırgırlarla Karadeniz'e açılır avlanırlardı. Nisan ve mayıs aylarında ise dalyanlarda tutulan uskumruları ipe dizerek sahilde kurutur çiroz yaparlardı. Areti (Erdem) Kardeşliği'nin katkılarıyla kurulan kız ve erkek okulları Şimendifer

19. yüzyılda Yeniköy'ün yürüyüş yolu.
(Saro Dadyan koleksiyonu)

19. yüzyılda Büyükada.
(Saro Dadyan koleksiyonu)

Yolu Caddesi'nde, iki katlı ve üç kapılı görkemli bir binada barınıyordu. Okul, değerli öğretmenleri ve zengin kütüphanesiyle İstanbul'un büyük okullarına eşdeğer tutuluyordu.

Bostancı, Pendik sahillerinin karşısında, İstanbul'un güneydoğusunda bir gerdanlık gibi dizilen adalar kümesi, Bizans döneminde Büyükada'da Prens İustinos Kuraplatis'in yazlık sarayının bulunması dolayısıyla Pringiponisa (Prens Adaları) adını almıştı. Dördü meskûn dokuz adada gözden düşmüş saray erkânı sürgün edilirdi. Ada manastırlarında sürgün hayatı yaşamaya zorlanan ünlüler arasında, Kınalıada'da İmparatorlar I. Mihail Rangavis, Romanos Lekapinos ve Romanos Diogenis'i, Büyükada'da ise İmparatoriçeler İrini, Zoi ve Anna Dalasini'yi sayabiliriz.

İstanbul'un fethinden 42 gün önce Kaptan-ı Derya Baltaoğlu tarafından ele geçirilen adaların nüfusu köleleştirildi ve yerlerine Karadeniz sahillerinden Rumlar getirtildi. Kaptan-ı Derya'ya vakfedilen adalar devşirmeden muaf tutuldukları için Ege Adaları, Girit, Trakya ve Mora'dan göçlerle kalabalıklaştılar. Balıkçılık ve bağcılıkla geçinen küçük bir köylü nüfus barındıran adalar, özellikle 1844'te Şirket-i Hayriye vapurlarının düzenli seferlere başlamasıyla İstanbul zenginlerinin gözde mesire yeri oldular. 1914 Osmanlı sayımına göre, Adalar kazasının 11.087'i bulan toplam nüfusunun 8.725'i Rum'du. Patrikhane kayıtlarına göre 1912'te bu sayılar 12.020 ve 10.250'di. Kilise hukuku açısından Halkedon Metropolitliği'ne bağlı olan adalar, 1924'te kurulan Adalar Metropolitliği'ne bağlandı.

Adalar, 7. Daire-i Belediye adıyla, ilk belediye teşkilatının kurulduğu 6. Daire-i Belediye'den (Beyoğlu) sonra kurulan İstanbul'un ikinci belediyesi oldu. Günümüze Belediye Başkanlarını gösteren tam bir liste ulaşamadığı halde Yorgaki Panciri (1878-1879), Hacopulo (1890-1891), Mavromati (1893-1894), Dimitri Meciki (1897), Anastas Sıdkı (1912-1913) ve Yadigâroğlu Pavlaki (1916-1917) efendilerin parantez içindeki yıllarda bu görevi üstlendiğine dair kayıtlar vardır. 28 Eylül 1908 tarihli *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir haberde, Adalar Belediyesi 19. Daire-i Belediye olarak gözükmekte ve Belediye teşkilatı tümü de Rum olan aşağıdaki isimlerden oluşmaktadır. Dava vekillerinden Yadigâroğlu Pavlaki Efendi, Banker Kostaki Eskinaz Efendi, Otelci Fotaki Efendi, Sarraf Yorgaki Ağnadis Efendi, Vergi Müdür Muavin-i Sabıkı Anastas Sıdkı Efendi, Tüccardan Yanko Andonyadi Efendi, Banker Sinyosoğlu Aleko Efendi, Tüccardan Papazoğlu Anastas Efendi, Tüccardan Tanaş Yorgiyadi Efendi, Sarraf Taşçıoğlu Yuvanaki Efendi, Ebniye Kalfalarından Nikola Kefala Efendi, Ashab-ı Emlaktan Mihal Yorgi Efendi.

Kınalıada (Proti) Rumca adını ilk ada olmasından, Türkçe adını ise kırmızı toprağından alır. Diğer adaların aksine 18. yüzyıla kadar meskûn değildi ve iki tepesinden birinin doruğunda kurulmuş olan Metamorfosi tu Sotiros Manastırı'nın mülküydü. Manastırın masraflarını karşılayamayan Patrik İoannikios Karacas, adayı Pitari Kirici Diyamandi Bey'e, o da 1778'de Eflak Bey'i Aleksandros İpsilandi'ye sattı. Ailenin genç bireyleri Dimitrios ve Aleksandros, 1821'deki Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katıldıkları için İpsilandi ailesinin bütün mal varlığıyla birlikte ada da müsadere edildi. Manastır ve ona bırakılan araziler dışındaki ada, 10.000 kuruş karşılığında Protestan Ermenilere satıldı.

Zamanla yerleşime açılan, nüfusu Ermeni ağırlıklı olan adada, 20. yüzyıl başlarında 80 Rum aile yaşıyordu. Metamorfosi Manastırı'nda, 20. yüzyıl başlarında yoksul ve kimsesiz papazlara hizmet vermek üzere bir huzurevi açılması düşünüldüyse de sonunda öksüz kızları barındıracak bir öksüzler yurdu açılmasına karar verildi. 1906'da Kapadokyalı hayırsever Simeonakis Sinyosoğlu'nun 10.000 altın bağışlamasıyla öksüzler yurdu faaliyete geçti. Cemaatin kilisesi İsodion tis Theotoku adına vakfedilmişti. Kilise avlusundaki binanın ikinci katında, bir öğretmenin görev yaptığı 40 öğrencili bir okul faaliyet gösteriyordu. Adada, Manastır'dan denize inen yolda Ayia Fotini ve Jarden mevkiinde Ayazmataki adıyla bilinen iki ayazma vardı.

Burgaz (Antigoni) Rumca adını Büyük İskender'in ardıllarından Dimitrios Poliorkitis'in adanın tepesinde onuruna bir kale inşa ettirdiği babası Antigonos'tan, Türkçe adını da bu kaleden alır. Burgaz, öykülerinde ağırlıklı olarak adayı ve adalıları anlatan Sait Faik Abasıyanık'la özdeşleşmiştir. 20. yüzyıl başlarında ağırlıklı olarak Rumlardan oluşan 1.500 kişilik nüfusuna yazları 2.000 kadar yazlıkçı katılıyordu. Burgazlılar balıkçılık ve çiçek yetiştiriciliğiyle geçi-

Burgazada

niyorlardı. İkonakırıcılar döneminde (8. yüzyıl), Patrik Methodios 7 yıl boyunca adanın tarihi Ayios İoannis Prodromos Kilisesi'nin bodrumuna hapsedilmişti. Birkaç kez tadilat gören kilise, 1899'da kubbesi kurşun kaplamalı olarak yeni baştan inşa edildi.

Adanın kuzeyindeki Ayios Yeoryios Manastırı yoksulların koruyucusu sayıldığından ya da sade ve mütevazı olduğundan "Karipis" (Garip) adıyla tanınıyordu. Adalar kümesinin en yüksek ikinci noktası olan 170 metrelik Hristos Tepesi'nde, 17. yüzyıla kadar Theokorifotu Manastırı vardı. Daha sonra yıktırılan manastırın yerine, 1869'da aydın Mihail Hurmuzis'in çabalarıyla küçük bir şapel inşa edildi. İnşaata, masrafın dörtte birine karşılık gelen 250 altın vererek Sultan Abdülaziz de yardım etmişti. Adada Ayios Nikolaos ve Profitis İlias ayazmaları vardı.

Heybeliada (Halki), Rumca adını adada bulunan tarihi bakır madenine, Türkçe adını da iki tepesiyle bir heybeyi andırmasına borçlu. 1831'de Rum Ticaret Okulu, 1834'te Bahriye Mektebi ve 1844'te Ruhban Okulu'nun kurulmasıyla önem kazandı. 20. yüzyıl başlarında, öğrencilerle birlikte 3.500'ü bulan nüfusunun 450 hanesi Rum ailelerdi. Heybelililer geleneksel uğraşları olan balıkçılık ve bağcılığın yanı sıra, çok sayıda lokanta ve gazino işletiyordu. Adada en tanınmışları Central, Hotel de Paris, Bristol, Hotel d'Anglettere, Grande Bretagne ve Halki Palace olan 16 otel faaliyet gösteriyordu.

Heybeliada Rum Ticaret Okulu.

Bizans döneminden kalma ve 1857'de esaslı bir tadilat gören kilisesi, denizcilerin koruyucusu sayılan Ayios Nikolaos'a vakfedilmişti. Mezarlıkta Ayia Varvara Kilisesi vardı. Adanın en büyük manastırı, 85 metre rakımlı Ümit Tepesi'nde kurulu Ayia Triada, yeni binası 1896'da hayırsever Pavlos Stefanovik Skilitsis'in maddi katkılarıyla inşa edilen Ruhban Okulu'nu barındırıyordu. Okulun, paha biçilmez el yazmaları içeren kütüphanesi, Ortodoksluğa ilişkin kitap ve elyazmaları alanında dünyanın en önemli kütüphanelerinden biri sayılır. Ruhban Okulu, faaliyette bulunduğu 1844'ten 1971'e kadar %80'i hayatlarını din adamı olarak sürdüren 930 mezun verdi. Tarihi 11. yüzyıla kadar inen adanın diğer manastırı Panayia Kamariotisa, 1831-1916 yılları arasında Rum Ticaret Okulu'nu barındırmıştı. 1871'de hayırsever Yeoryios Zarifis'in tadil ettirdiği beş katlı okulda, en fazla öğrenciye sahip olduğu 1879 yılında 260 öğrenci okuyordu. Okulda, öğrencilere Fransızca, İngilizce ve Almanca öğretiliyor, üniversite düzeyinde ticari matematik ve muhasebe dersleri veriliyordu.

Büyükada'nın tam karşısında bulunan adanın üçüncü tarihi manastırı Ayios Yeoryios tu Krimnu, Kudüs Patrikhanesi'ne bağlıydı. Adanın güneydoğusundaki Çamlimanı mevkiinde, kurucusu Arsenios'un adıyla tanınan ve ilk yapıları 1867'de inşa edilen Ayios Spiridon (Tarik-i Dünya) Manastırı bulunuyordu. Adanın güneybatısındaki tepede, Burgaz'ın karşısındaki küçük Metamorfosi Manastırı'nda inzivaya çekilen keşişler kalırdı. Adada son olarak Ayia

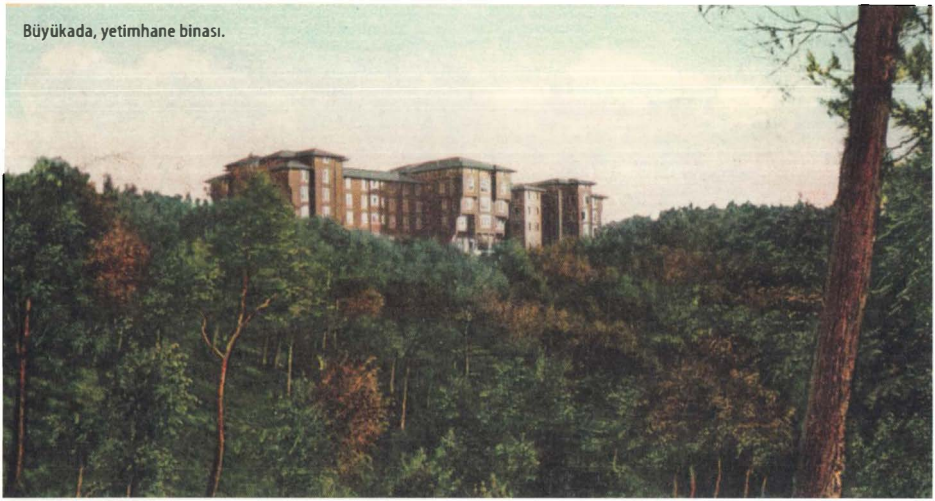

Büyükada, yetimhane binası.

Fotini, Ayios Nikitas, Ayia Paraskevi ve Ayia Efimia ayazmaları vardı.

Büyükada (Pringipos), 5,4 km^2'yi bulan yüzölçümüyle İstanbul adalarının en büyüğüdür. 19. yüzyılın ikinci yarısında zengin Rumlar başta olmak üzere, İstanbul sosyetesinin gözde yazlığı oldu. Uçsuz bucaksız bahçesi Nizam Mahallesi'nin büyük bir bölümünü kaplayan Nikolaki Seferoğlu'nun, bugün kaymakamlık binası olarak kullanılan Adalar Belediye Başkanı John Hacopulos Paşa'nın, az ilerisinde İdare-i Mahsusa müdürü John Avramidis Paşa'nın ve onun altında, bir süre Leon Trotsky'nin kaldığı Triandafillidis'in köşkleri gibi görkemli binalar inşa edildi. İstanbul'un lüks otelleri arasında sayılan Hotel des Etranger, Giacomo, Pascal, Hotel de Plage, Hotel Imperial gibi oteller hizmete girdi. 20. yüzyıl başlarında adadaki Rum nüfus 1.350 haneyi buluyordu.

Adada faaliyet gösteren dernek ve kulüpler arasında, 1879'da yoksullara yardım etmek amacıyla kurulan Kipseli Kardeşliğini ve 1908'de kurulan futbol kulübü Ta Olimbia'yı sayabiliriz. Adada, 230 öğrencili erkek okulu ile 250 kız ve anaokulu öğrencisinin okuduğu kız okulu dışında, zengin ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü M. Triandafillidis'in 42 öğrencili ve Bay Fotios'un 15 öğrencili özel okulları vardı. Daha önce ayrı binalarda faaliyet gösteren iki cemaat okulu, 1850'de eski bir kilisenin kalıntıları üzerinde inşa edilen, İstanbul'un en büyük kiliselerinden Ayios Dimitrios'un avlusundaki binaya taşındı. Büyükada Meydanı'ndaki Kimisi tis Theotoku Kilisesi daha eskiydi, 1735'te in-

şa edilmişti. Meydanda, saat kulesinin sağında bulunan küçük İoannis Prodromos Kilisesi 1926'da yol yapılmak üzere yıktırıldı. Mezarlığın kilisesi Profitis İlias adına vakfedilmişti.

Adalar kümesinin 203 metrelik en yüksek tepesinde, 960'ta kurulan Ayios Yeoryios Kudunas (Çanlı) Manastırı'nda akıl hastaları tedavi ediliyordu. Küçük çocuklar, sağlıklı büyümeleri için azize bir gümüş çan karşılığında "satılıyor", büyüdüklerinde manastıra adaklar verilerek geri "satın alınıyorlardı". Halk arasında bilinen yaygın adıyla Aya Yorgi'nin, 23 Nisan ve 24 Ekim'de olmak üzere yılda iki kez panayırı kutlanır. Ada bu günlerde çoğu Müslüman olan ziyaretçi akınına uğrar.

Hristos Manastırı da Bizans döneminden kalmadır, 1903'te bütün gelirleri Büyükada Rum Yetimhanesine bağlandı. "Prinkipo Palas" adıyla otel olarak inşa edilen 5 katlı ve 206 odalı bina, ruhsat alamayınca 1903'te banker Yorgo Zarifis'in dul eşi Eleni Zarifi tarafından satın alınarak yetimhane olarak kullanılmak üzere Patrikhane'ye bağışlanmıştı. Balkanlar'ın en büyük ahşap binası olan yetimhane, kapatıldığı 1956'ya kadar 5.744 öksüz çocuğa kol kanat gerdi. Büyükada Mezarlığı'nın yakınındaki Ayios Nikolaos Manastırı, tarihi kadınlar manastırı Ayia İrini'nin kalıntıları üzerinde kurulmuştu. Son olarak, Büyükada'da Ayia Fotini, Ayion Kostandinu kai Elenis, Ayia Paraskevi, Ayios İoannis ve Ayii Theodori ayazmaları vardı.

Büyükada vapur iskelesi.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Niko, *Konstantinupolites himikoi apo ton 19o aiona eos simera* (İstanbullu Kimyagerler, 19. Yüzyıldan Bugüne), Typostil Yayınları, Atina 2009.

Acemoğlu, Niko, *Ta ayazmata tis Polis* (İstanbul'un Ayazmaları), Risos Yayınevi, Atina 1990.

Ahladi, Evangelia, *Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları, Çanakkale ve Doğu Cepheleri, 1915-1919,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Akbulut, Erden ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2009.

Akın, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 1998.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Aktar, Ayhan, *Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale - Erzurum Günlüğü (1943),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Aktar, Cengiz (der.), *Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açıdan Ekümenik Patrikhane*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Alexandris, Alexis, *Oi Ellines stin ipiresia tis Othomanikis Autokratorias* (Osmanlı İmparatorluğu Hizmetindeki Rumlar), *DIEEE 23*, 1980.

Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, Centre for Asia Minor Studies, Atina, 1992.

Amicis, Edmonto De, *İstanbul*, çev: Filiz Özdem, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Anagnostopulu, Athanasia. "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi. Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* içinde. ed. P. Stathis. çev. F. ve S. Benlisoy. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.

Annuaire Oriental, İstanbul, 1894.

Annuaire Oriental, İstanbul, 1914.

Arslan, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Rum Basını*, Truva Yayınları, İstanbul 2005.

Arslan, Murat, *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi, Klasik ve Hellenistik Donemler*, Odin Yayınları, İstanbul 2010.

Bağış, A. İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar - Avrupa Tüccarları Beratlı Tüccarlar - Hayriye Tüccarları (1750 - 1839).* Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.

Balta, Evangelia, "Osmanlı Devletinde Rum Milleti ve Ekonomik Gelişmişliği", *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti* içinde, ed. Azmi Özcan, İslâmi İlimler Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 229-248.

Belge, Murat, *Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul 1997.

Birsel, Salâh, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Sel Yayınları, İstanbul 2002.

Boura, Katerina, "Oi vouleftikes ekloges stin Othomaniki Aftokratoria: Oi Ellines Vouleftes 1908-1918" ("Osmanlı İmparatorluğu'nda Milletvekili Seçimleri: Rum Milletvekilleri"), *Deltio Kendru Mikrasiatikon Spoudon* 4 (983), s. 69-85.

Bozis, Sula, *İstanbul Lezzeti: İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü, (Politiki Kouzina)*, çev: Foti Benli-

soy ve Stefo Benlisoy, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000.

Bozis, Yorgo ve Sula Bozis, *Paris'ten Pera'ya Sinema ve Rum Sinemacılar*, çev: Sula Bozis, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay, 1989.

Büyükünal, Feriha, *Bir Zaman Tüneli Beyoğlu*, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

Byzantios, Skarlatos, *İ Konstandinoupolis i Perigrafi Topografiki, Arhaiologiki Kai İstoriki Tis Periony-mou Tautis Megaloupoleos* (İstanbul ya da Bu Büyük Metropolün Topografik, Arkeolojik veTarihi Tasviri), Atina 1851.

Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Çevik, Simyonidis, Meri, *İstanbul Kokulu Mutfaklar*, Sola Unitas Yayınları, İstanbul 2018.

Çevik, Simyonidis, Meri, *İstanbul'um Tadım, Tuzum, Hayatım*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.

Çevik, Simyonidis, Meri, *Tadı Damağımda Kaldı, Dünden Bugüne İstanbul Lezzetleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2017.

Çokona, Ari, "Türkçeye Çevrilmiş Yunan Edebiyatı", *Çevirmenin Notu (ç.n.)*, 5. Sayı, Şubat 2008, s. 7-12.

Çokona, Ari, "Bir 'Öteki' Konstandinos Kavafis", *Roman Kahramanları*, 17. sayı, Ocak-Mart 2014, sayfa 64-69.

Çokona, Ari, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016.

Çokona, Ari, *Çağdaş Yunan Edebiyatı Seçkisi*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2014.

Çokona, Ari, *Ege'nin Karşı Yakasından I - II*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.

Çokona, Ari, *Fener*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2009.

Çokona, Ari, *Mitropolis Derkon* (Terkos Metropolitliği), İstos Yayınları, İstanbul, 2015.

Çokona, Ari, "Rum Basını ve Osmanlı'nın ilk Kadın Dergisi Kypseli", *Roman Kahramanları*, İstanbul 12/2013.

Çokona, Ari, *Rum Masalları*, Can Yayınları, İstanbul, 2011.

Çokona, İo, Çokkültürlü Pera, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.

Çokona, İo, *To Pera ton Ellinon* (Rumların Pera'sı) Metaixmio, Atina 2014.

Deleon, Jak, *Balat ve Çevresi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

Deleon, Jak, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Deleon, Jak, *Pera Hatıratı*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.

Dethier, P. A., *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Dimitriyadis, İrini, *1950'den Günümüze Eğitim Hayatımızda Rumlar*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

Dionysios, Byzantios, *Anaplous Bosporou* (Boğaziçi'nde Bir Gezinti), çev: Mehmed Fatih Yavuz, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

Dölen, Emre, *Eczacı Kimyager Anorganik ve Analitik Kimya Müderrisi Ligor Bey*, Türkiye Kimya Derneği Yayınları, İstanbul, 2017.

Exertzoglou, Haris, Greek Banking in Constantinople 1850-1881, Ph. D. Thesis University of London, 1986.

Exertzoglou, Haris, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi, 1861-1912*, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

Eyice, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Frangoudis G., İ Konstantinoupolis - *Bysantion - İstanbul. Perigrafi tis Konstantinoupoleos ligondos tou 19ou aionos* (19. Yüzyıl Sonlarındaki İstanbul'un Tasviri), Atina, 1901.

Gedeon, Manouil, *Derkos* (Terkos), İstanbul, 1900.

Gedeon, Manouil, *İ Zoodohos Pigi* (Balıklı Zoodohos Pigi Ayazması), Atina, 1886.

Gedeon, Manuil I., *Hronika tis Patriarhikis Akadimias. İstorikai eidiseis peri tis Megalis Tou Genous Sholis, 1454-1830* (Patrikhane Akademisinin Tarihçesi. Mektebi Kebir Hakkında Tarihsel Bilgiler), İstanbul, 1883.

Gedeon, Manuil İo., *Ekklisiai byzandinai eksakrivoumenai* (Tespit Edilmiş Bizans Kiliseleri), İstanbul, 1900.

Gedeon, Manuil İo., *Ekklisiai ton Orthodokson en Konstandinoupolei* (Ortodoksların İstanbul'daki Kiliseleri), İstanbul, 1888.

Gedeon, Manuil İo., *İstoria ton tou Hristou peniton, 1453-1913* (Hazreti İsa'nın Yoksullarının Tarihi), ciltler 1-4, Atina, 1939.

Gedeon, Manuil İo., "Konstandinoupolis" (İstanbul, *Neoloğos* Gazetesinin Tarih ve Coğrafya Sözlüğünün İstanbul Maddesi), İstanbul, 1882.

Gilles, Pierre, *İstanbul Boğazı*, çev: Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.

Ginis, N. ve K. Stratos, *Ekklisies tis Konstantinoupolis* (İstanbul Kiliseleri), Atina, 1999.

Güler, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, İstanbul: Turan Yay, 1997.

Gülersoy, Çelik, *Büyükada Yetimhanesi*, İstanbul 2001.

Harmitsis H., *Topografia Konstandinoupoleos kai Vospopou* (İstanbul ve Boğaz Topografyası), Heybeliada, 1879.

Hourmouzis, Mihail, *İ nisos Andigoni* (Burgaz Adası), İstanbul, 1869.

İmzasız, "Ai Enoriai tis Arhiepiskopis Konstandinoupoleos" ("İstanbul Başpiskoposluğunun Kilise Bölgeleri"), *İmerologion Ton Ethnikon Filanthropikon Katastimaton 1906* (Milli Yardım Derneklerinin Takvimi 1906), s. 190-211.

İnal Onur, *Pera'dan Beyoğlu'na*, Galata Yayınları, İstanbul, 2006.

İordanoglou, Anastasios K., *İ Mitropolis Halkidonos, Apo Tin Arhaiotita Eos Simera*, (Eski Çağlardan Bugüne Kadıköy Metropolitliği), Atina, 1999.

İpsilandis Athanasios, Komninos, *Ta meta tin Alosin tis* Konstantinoupoleos (İstanbul'un Fethinden Sonra Olanlar), İstanbul, 1888.

İrez, Feryal ve Hüsamettin Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, İstanbul, 1992.

Kaptana, Melda, *Ben Bir Bizans Bahçesinde Büyüdüm*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.

Karaca, Zafer, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Karpat H. Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demokratik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kastanakis Stratos, *Hacı Manuil* (O Hatzi Manouil), çev: Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.

Kavafis Konstandinos, *Bütün şiirleri*, çev: Özdemir İnce ve Herkül Millas, Varlık Yayınları İstanbul, 1991.

Kavafis Konstandinos, *Kavafis'ten kırk şiir*, çev: Cevat Çapan, Adam Yayınları, İstanbul 1982.

Kavafis Konstandinos, *Seçme Şiirler*, çev: Erdal Alova, Barış Pirhasan ve M. Yerasimos, Yön Yayıncılık, İstanbul: 1992.

Kavafis Konstantinos, *Bütün Şiirleri*, çev: Ari Çokona, İstos Yayınları, İstanbul, 2013.

Kaya, Önder, *Cihan Payitahtı İstanbul - 2500 Yıllık Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

Kaya, Önder, *Fatih'in Müjdelenen Şehri - 3 Devirde İstanbul*, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Kaya, Önder, *Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

Kaya, Önder, *Yarim İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

Kaya, Önder, *Yitip Giden İstanbul, Kayıp Mirasın Peşinde*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar, 1908-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009.

Koç, Yunus, "Bizans Döneminde İstanbul Nüfusu", *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt III, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.

Koçu, Reşat Ekrem, *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, (11 cilt), İstanbul 1958.

Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Tulumbacıları*, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

Koçu, Reşat Ekrem, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul 2016.

Kollektif, *Dimitrios Kalumenos'un Objektifinden 6/7 Eylül 1955*, İstos Yayınları, İstanbul 2015.

Kollektif, *İstanbul Rumları: Bugün Yarın*, çev: kollektif, İstos Yayınları, İstanbul 2012.

Korovinis Thomas, *Fahişe Çika*, çev: Frango Karaoğlan, İstos, İstanbul 2012.

Korovinis, Thomas, *55*, Ağra, Atina 2012.

Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul*, çev. ve yay. haz.: Hrand Der-Andreasyan, İstanbul, 1952.

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, çev: Ari Çokona, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, çev: Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Kuneralp, Sinan, *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Isis Pres, İstanbul, 1987.

Kuruyazıcı, Hasan ve Eva Şarlak (ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları*, Zoğrafyon Lisesi Mezunlar Derneği, İstanbul, 2010.

Makridis, Theo, "To byzantinon Evdomon kai ai par auto monai Ayiou Pandelimonos kai Mamandos" ("Bizanslıların Evdomon'u ve Oradaki Ayios Pandelimon ve Mamas Manstırları"), *Thrakika*, cilt 10/11, 1838-1839, s. 137-198, 35-80.

Mamoni, Kyriaki ve Lida İstikopoulou, *Gynaikeioi syllogoi stin Konstandinoupoli, 1861-1922* (İstanbul'daki Kadın Dernekleri), Hestia Publications, Atina, 2002.

Markaris Petros, *Eskiden, Çok Eskiden,* (Palia, Poli Palia), çev: İlknur Özdemir, Turkuvaz Yayınları, İstanbul, 2010.

Massavetas, Aleksandros, *Diadromes sto Fanari, ton Balata kai tis Vlahernes* (Fener, Balat ve Vlahernes'te Gezintiler), İstos Yayınları, İstanbul, 2013.

Massavetas, Aleksandros, *İ Poli ton aponton* (Namevcutların İstanbul'u), Patakis Yayınları, Atina, 2011.

Mavrokordatos, Nikolaos, *Bir Allahseverin Meşgaleleri,* çev: Ekin Dedeoğlu, İstos Yayınları, İstanbul, 2019.

Meksis, Apostolos, *İ en Halki İera Theologiki Sholi* (Heybeli'deki Kutsal Ruhban Okulu), İstanbul, 1935.

Melissinos Hristodoulos, Pamfilos Metropoliti, *Ta Tatavla itoi Istoria ton Tataoulon* (Tatavla, yani Tatavla'nın Tarihi), İstanbul, 1913.

Michaud, J. F. ve J. J. F Poujpulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830,* çev: Nedim Demirtaş, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

Millas, Akylas, *İ Halki ton Pringiponison* (Prens Adalarından Heybeli), Mnimosini Yayınevi, Atina, 1984.

Millas, Akylas, İ Pringipos (Büyükada), Mnimosini Yayınevi, Atina, 1988.

Millas, Akylas, *Proti, Andigoni, Ta Pringiponisa* (Prens Adaları Kınalı ve Burgaz), Mnimosini Yayınevi, Atina, 1992.

Millas, Akylas, *Sfragides Konstandinoupoleos, Enories Ayiotatis Arhiepiskopis, naoi, sholes, somateia, syntehnies* (İstanbul Mühürleri. Başpiskoposluğun Kilise Bölgeleri, Kiliseler, Okullar, Dernekler ve Loncalar), Mnimosini Yayınevi, Atina, 1996.

Millas, Akylas, *Sfragides Mitropoleon Halkidonos-Derkon* (Kadıköy ve Terkos Metropolitliklerinin Mühürleri), Idryma Meizonos Ellinismou, Atina, 2000.

Millas, Herkül, *Aile Mezarı,* Doğan Kitap, İstanbul, 2020.

Millas, Herkül, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar- Din, Dil ve Kimlikleri,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Millas, Herkül, *Türk Romanı ve Öteki / Ulusal Kimlikte Yunan İmajı,* Sabancı Ünivertsitesi, İstanbul, 2000.

Millas, Herkül, *Türkçe Yunanca Ortak Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri,* İstos Yayınları, İstanbul, 2018.

Misailidis, Hariton, *To istoriko Fanari Konstandinoupoleos* (19. ve 20. Yüzyıllarda İstanbul'un Tarihsel Semti Fener), Etaireia Thrakikon Meleton, Atina, 1965.

Moyes, Ksenofon, *İ en Halki Ellinemboriki Sholi* (Heybeli'deki Rum Ticaret Okulu), İstanbul, 1873.

Müller-Wiener, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası,* Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

Onaran Nevzat, *Emvâl-i Metrûke'nin Tasfiyesi-I, Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919),* Evrensel Basın Yayım, İstanbul, 2013.

Onaran Nevzat, *Emvâl-i Metrûke'nin Tasfiyesi-II, Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleş-*

tirilmesi (1920-1930), Evrensel Basın Yayım, İstanbul, 2013.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4: 996-1016, 1985.

Ozil, Ayşe, *Anadolu Rumları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2016.

Ozil, Ayşe, Education in the Greek Orthodox Communityi of Pera, Lisansüstü tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2001.

Özbilge, Ahmet Faik, *Fener, Balat, Ayvansaray*, E Yayınları, İstanbul 2009.

Papadopoulou Anats, Despina, *Marko Paşa* (Pitsipios) *1824-1888*, Kızılay, İstanbul, 2020.

Papadopoulou, Aleksandra, *Diigimata* (Öyküler), Odysseas, Atina, 1987.

Papadopoulou, Aleksandra, *Kori eupithis kai alla diigimata* (Hürmetkâr Kız ve Başka Öyküler), Nefeli, Atina, 1994.

Papadopoulou, Aleksandra, *Theia Eftyhia* (Eftihia Teyze), Hestia, Atina 1988.

Papas, A., "Simeioseis epi ton Orthodokson Nektotafeion tis Polis kata ton 19o kai 20o aiona", ("19. ve 20. Yüyıllarda Rum Ortodoks Mezarlıkları Hakkında Notlar"), *İ Kath İmas Anatoli*, V. cilt 2000.

Paspatis, Aleksandros, *İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860*, çev: Marianna Yerasimos, Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.

Paspatis, Aleksandros G., *Byzandinai Meletai, Topografikai Kai İstorikai (Topografik ve Tarihi Bizans Risalesi)*, İstanbul, 1877.

Paspatis, Aleksandros G., *Ypomnima Peri Tou Graikikou Nosokomeiou Ton Epta* Pyrgon (Yedikule'deki Rum Hastanesi Hakkında Risale), Atina, 1862.

Paspatis, Aleksandros, "Peri Atsinganon" ("Çingeneler Hakkında"), *E.F.S.K. dergisi*, 12. cilt 1878-1879, sayfa 35-39.

Pezopoulou, Youli, To theatro stin Konstantinoupoli: 1900-1922 (İstanbul'da Tiyatro 1900-1922), doktora tezi, Atina Üniversitesi Tiyatro Fakültesi, 2004.

Prokopios, *İstanbul'da İsyan ve Veba*, çev: Adil Calap, Lir Yayınları, İstanbul, 2002.

Prokopios, *Yapılar: İstanbul'da İustinianus Döneminde*, çev: Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.

Ralamb, Claes, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, çev: Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Romain Örs, İlay, *İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri, Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye: 1324 sene-i hicriyesine mahsus, İstanbul, 1906.

Sarandis M., "Apo ta panagyria tis Thrakis" ("Trakya Panayırları"), *Thrakika*, 8. cilt, 1937, sayfa 412.

Saris, Mayda, *İstanbullu Rum Ressamlar*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Schreiner, Peter, *Konstantinupoli, İstoria kai Arhaiologia* (İstanbul. Tarih ve Arkeoloji), Atina, 2014.

Sclumberger, Gustave, *Prens Adaları*, çev: Haluk Çağlayaner, İstanbul, 1996.

Sfrancis Yorgios, *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları* (Hronikon), çev: Levent Kayapınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Shaw, Stanford J., "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century." *International Journal of Middle East Studies,* 10.2.1979.

Silendiarios Pavlos (Mabeyinci Pavlos), *Ayasofya'nın Betimi*, çev: Samih Rıfat, Suna ve İnan Kıraç Vakfı, İstanbul, 2010.

Skenderidis, Aleksandros, *To Fanarakion - Monografiai ton ellinikon orthodokson horion tis Eparhias Derkon* (Rumeli Feneri - Terkos Metropolitliği'nin Rum Ortodoks Köyleri Hakkındaki Monografiler), Terkos Metropolitliği Yayını, İstanbul, 27 Nisan 1920.

Soteriadis George, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in Balkan Peninsula and Asia Minor*, Edward Stanford Limited, Londra, 1918.

Sözen, Zeynep, *Fenerli Beyler*, Aybay Yayınları, İstanbul, 2000.

Spataris Haris, *Biz İstanbullular Böyleyiz. Fener'den Anılar. 1906-1922* (Ta Konstantinoupolitika kai Alla Tina), çev: İro Kpalangı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Stamatopoulou - Vasilakou Hrisothemis, *To elliniko theatro stin Konstantinoupoli ton 19o aiona* (19. yüzyıl İstanbul Rum Tiyatrosu), Atina, 1994.

Stathis, Penelopi (ed.), *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, Tarih Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Stathopoulou, Rea, *O Vasilias ton arithmon* (Sayıların Kralı), Okeanida, Atina, 2006.

Stathopulu Rea, *Pedal Çeviren Kadınlar* (Oi Podilatises), çev: Müfide Pekin, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Stavridis, Vasilios, *Ai mitropoleis Halkidonos, Derkon kai Pringiponnison* (Halkidon, Terkos ve Pringiponnison metropolitlikleri), Kiriakidis Yayınları, Selanik, 1991.

Stavridis, Vasilios, *İ İera Theologiki Sholi tis Halkis - paraleipomena* (Heybeliada Ruhban Okulu - ekler), Kiriakidis Yayınları, Selanik, 2001.

Stavridis, Vasilios, *İ İera Theologiki Sholi tis Halkis* (Heybeliada Ruhban Okulu), Kiriakidis Yayınları, Selanik, 1990.

Strantzalis, *Polyvios, İ sholi tis Panayias (1833) kai to Zoğrafeio Gymnasio (1893)* (Panayia Okulu ve Zoğrafyon Lisesi), Etaireia Tis Kath İmas Anatolis Yayınevi, Atina, 2003.

Svolopoulos, Konstandinos, *Konstandinoupoli 1856-1908: İ Akmi Tou Ellinismou* (İstanbul 1856-1908: Rumların Yükselişi), Ekdotiki Athinon Yayınevi, Atina, 1994.

Şenyurt, Oya, *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*, Doğu Kitabevi, 2012.

Tekin, Oğuz, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

Theotokas, Yorgos, *Leonis*, çev. Damla Demirözü, Can Yayınları, İstanbul, 2008; İstos Yayınları, 2013.

Theotokas, Yorgos, *Euripidis Pentozalis kai alles istories* (Euripidis Pentozalis ve Başka Öyküler), Pyrsos, Atina, 1937.

Tuğlacı, Pars, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, İstanbul, 1989.

Tuna, Turgay, *Taksim'den Tünel'e Adım Adım Beyoğlu*, e Yayınları, İstanbul, 2014.

Türker, Orhan, *Antigoni'den Burgaz'a. Küçük bir Adanın Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007.

Türker, Orhan, *Fanari'den Fener'e. Bir Haliç Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2001.

Türker, Orhan, *Galata'dan Karaköy'e. Bir Liman Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Türker, Orhan, *Halki'den Heybeli'ye. Bir Ada Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Türker, Orhan, *Halkidona'dan Kadıköy'e. Körler Ülkesinin Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Türker, Orhan, *Mega Revma'dan Arnavutköy'e. Bir Boğaziçi Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Türker, Orhan, *Nihori'den Yeniköy'e. Bir Boğaziçi Köyünün Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Türker, Orhan, *Osmanlı İstanbul'undan bir Köşe: Tatavla*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Türker, Orhan, *Pili Andrianupoleos'tan Edirnekapı'ya - Unutulmuş bir Bizans Semtinin Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Türker, Orhan, *Prinkipo'dan Büyükada'ya. Bir Prens Adası'nın Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Türker, Orhan, *Psomatya'dan Samatya'ya*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Türker, Orhan, *Therapia'dan Tarabya'ya. Boğaz'ın Diplomatlar Köyünün Hikâyesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Ubicini, M.A. *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire*, İngilizceye çev. Lady Easthope, New York, 1973.

Üsdiken, Behzat, *Pera'dan Beyoğlu'na; 1840-1955*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul, 1999.

Valasiadis, Yorgo, *Hamam* (To Hamam), çev: Betül Ayanoğlu, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Valasiadis, Yorgo, *Tatavla'ya Kar Yağıyor* (Kai Sta Tatavla Hioni), çev: Eleni Eftimiyadis, Dünya Kitapları, 2005.

Vasiliadis, Apostolos, *İstoria tis Pringipou* (Büyükada Tarihi), İstanbul, 1963.

Vitti, Mario, *Doğduğum Şehir İstanbul 1926-1946*, çev: Sula Bozis, İstos Yayınları, 2018.

Vlastos, Yani, *Baba Konuşabilir Miyim?*, İstos Yayınları, İstanbul, 2013.

Yerasimos, Marianna, *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı (1833-1860)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Yerasimos, Marianna, *İstanbullu Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

Yerasimos, Stefanos, *İmparatorluklar Başkenti İstanbul* (Constantinople, Capitale d'empires De Byzance a İstanbul), çev: Ayşegül Sönmezay ve Ela Gültekin, İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefanos, *İstanbul 1914-1923*, çev: Cüneyd Akalın, İletişim yayınları, İstanbul, 1996.

Yerasimos, Stefanos, *Konstandiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Yordanidu Maria, *Bizim Avlu* (İ avli mas) çev: Osman Bleda, Belge yayınları, İstanbul, 1997.

Yordanidu Maria, *Çılgın Kuşlar Gibi* (San ta trella pulia), çev: Osman Bleda, Belge yayınları, İstanbul, 1995.

Yordanidu Maria, *Feleğin Çemberinde* (Stu kiklu ta girismata), çev: Osman Bleda, Belge yayınları, İstanbul, 1998.

Yordanidu Maria, *Loksandra. İstanbul düşü* (Loksandra), çev: Osman Bleda, Belge yayınları, İstanbul, 1992.

Zarifi, Yorgo, *Hatıralarım*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

İstanbul sokaklarında Türk, Rus, Yahudi ve Rum çocuklar, 1921.

SAİT SÜSİN

1947 yılında Mardin'de doğan Süsin, ilk ve orta öğrenimini Mardin'de yaptı. İstanbul'da kimya mühendisliği okudu.

1975 yılında kurduğu tekstil firmasında yönetici ortak olarak iş hayatına atıldı. Şu anda iki oğluyla beraber aynı şirkette çalışmaya devam ediyor.

Üniversite yıllarında bazı derneklerde görevler alan Süsin, MAREV Mardinliler Eğitim ve Dayanışma Vakfında yönetmenler kurulu üyesi.

İstanbul Süryani Kadim Vakfın'da üye olarak 5 yıl, genel sekreter olarak 5 yıl görev yaptı. 8 yıldan beri vakıf yönetim kurulu başkanlığını yürütmekte.

Aynı zamanda 2003 yılında Kurulan Deyrulzafaran Bakım Onarım ve Yaşatma Derneğinin kurucu üyesi. Derneğe bağlı Yeşil Yamaç Turizm Tarım ve Ticaret A.Ş. yönetim kurulu başkan yardımcılığını yapmakta.

Evli, iki çocuk ve iki güzel torun sahibidir.

İSTANBUL'DA SÜRYANİLER

İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'na ve Osmanlı Devleti'ne uzun bir süre merkez olmuş. Süryanilerin İstanbul'a gelişleri ve kilise açmaları ise 19. yüzyılı bulmuştur.

Halk arasında aynı anlamda kullanılan Hristiyanlık inancı ile Süryanilik kısa zamanda Mezopotamya halklarının temelini oluşturmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Semitik ırka mensup olan Aramilerin (Süryani) kökeni İsa Mesih'ten çok önceki dönemlere dayanır. Elimize ulaşan belgelere göre Aramiler Süryanilerin atası kabul edilmektedirler. Aramiler antik belgelerden ve Tevrat'tan edindiğimiz bilgilere göre başlangıçta göçebe bir toplum iken daha sonra Suriye'nin kuzeyinde ve Mezopotamya'da yerleşmiş, krallıklar kurmuş; alfabeleri, kültürleri ve dilleri ile tarihte geniş izler bırakmış bir millettir. Yine bazı tarihi kayıtlar Aramilerin ilk olarak MÖ 3000'li yıllarda Kuzey Arabistan ve Güney Suriye'de görünmeye başladıklarını, bazı kayıtlar ise Aramilerin Arap Yarımadası'ndan Mezopotamya'ya göç eden Sami kavimlerinin bir kolu olduğunu söylüyor. Tevrat, Hz. İbrahim'in Harran'da kalan akrabalarından Aramiler diye bahseder. Yine belgeler İsa Mesih'in, annesi Meryem Ana'nın, elçilerin ve yakın çevrelerinin Aramice konuştuğunu söylemektedir.

Aramiler'le ilgili elimizdeki ilk belge ise MÖ 14. yy'da Ugarit ve Mari'deki Akad metinlerinde bulunur, yine MÖ 23. yy'da Akad yazıtlarında, Fırat Nehri'nin üst bölgesi Aram olarak tanımlanmıştır. Aramilerin elli asırlık süreçte çeşitli isim değişikliklerine uğradıkları bilinmekle beraber Hristiyanlığın doğuşundan itibaren Süryani adıyla anılmaktadırlar.

Süryani (Süryoyo) tabirinin nasıl ve ne zaman kullanıldığı, kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda farklı görüşler vardır:

Bir görüşe göre, Süryani adı Babil'i fethettikten sonra Yahudileri serbest bırakan Pers (İran) kralı Sirus'un (Keyhusrev) isminden gelmektedir. Babil'de Aramicenin bir lehçesini konuşan Yahudiler, kendilerini Babil Esareti'nden kurtarıp Kudüs'e ana topraklarına geri dönmelerini sağladığı için, Aramice'ye Seyrusça veya Süryanice demeye başladılar.

Mor Dionosios Yakub Bar Salibi ve Mor Mihayel Rabo'ya göre, Suriye ismi, bölgeyi ele geçiren Kilikos'un kardeşi Suros'tan gelmektedir. O dönemde krallar tarihe geçmek için fethettikleri yerlere kendileri veya yakınlarının adını veriyorlardı.

Başka bir görüşe göre, Suriye kelimesi, Lüb-

nan'ın Sur şehrinden türemiştir. Daha sonra bu isim Yunanlılar tarafından tüm sahil bölgesine verilmiş, orada yaşayan halk bu adla anılmıştır.

Yine bir iddiaya göre, Suriye ismi, Hz. İbrahim'in soyundan gelen Dadanoğlu Asur veya Asurin'den gelmektedir. Süryani ismi de bu kelimeden türetilmiştir.

Diğer bir görüşe göre de Yunanlılar, Asur ülkesinin adına "Y" harfi ekleyerek "Asurya" diye adlandırılıyorlardı. Zamanla kelimenin başında bulunan "A" harfi kaldırılarak "Surya" şeklini almıştır. Süryani ismi, coğrafi bir terim olarak buradan gelmektedir.

Süryani Ortodokslara göre, I. yy'ın ilk yarısında Antakya'da yaşayan Arami kökenli halkın bir bölümü İsa Mesih'in inancı olan Hristiyanlık dinini benimsemişler ve kendilerini putperest soydaşlarından ayırmak için eski kökenlerinin ismi olan Arami kelimesini Süryani'ye, dilleri olan Aramice'yi de Süryanice'ye çevirmişlerdir.

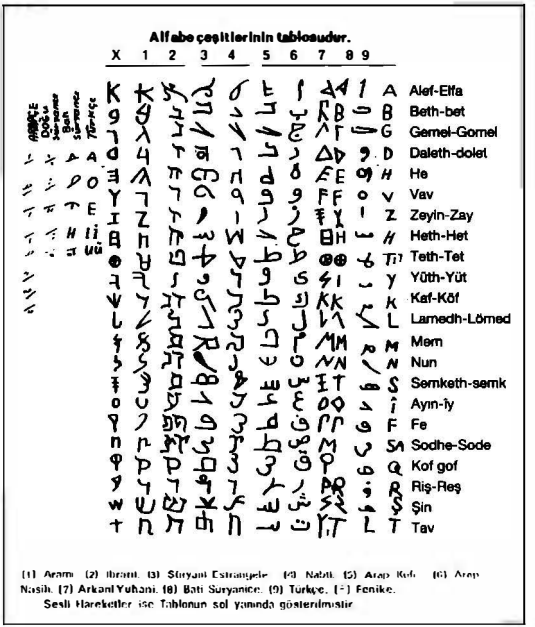

Kökleri tarihin derinliklerine inen Süryaniler, kültürlerini her zaman korumuş, varlıklarını günümüze kadar taşıyabilmişlerdir. Süryanilerin ataları olan Aramiler, Hristiyanlığın Antakya şehrine girdiği ve Hristiyan dünyasında Kudüs Ana Kilisesinden sonra kurulan üç kilisenin ilki olan Antakya Elçisel Kilisesi'nin kurulduğu dönemde (MS 37-43) merkezi Urfa olan Osrohone bölgesinde etkin durumdaydılar.

Aramiler Hristiyanlığı kabul eden ilk halk, Arami Krallığı Hristiyanlığı kabul eden ilk devlettir. Arami Kralı V. Abgar MS 34 yılında Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Mezopotamya'nın çeşitli

Tarihi belgeler İsa Mesih'in, annesi Meryem Ana'nın, elçilerin ve yakın çevrelerinin Aramice konuştuğunu söylemektedir.

bölgelerine elçiler göndererek, Hristiyanlığın bu coğrafyada yayılmasına öncülük etmiştir. O dönemde, bölgede yeni gelişen Hristiyanlık inancı ile Süryani ismi adeta özdeşleşmiş ve halk arasında bu iki kavram aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

Bölge halklarının da dilinin Aramice olması bu süreci hızlandırmıştır. İsa Mesih'in havarileri ile bölge halkı Süryani adını o kadar benimsemişlerdir ki, Antakya Kilisesi'ni bu isimle adlandırmaya başlamışlar ve Antakya Kilisesi'nin dini simgesi haline getirmişlerdir. Kilisede henüz ayrılmaların başlamadığı ilk dönemde Antakya Kilisesi'nin üçüncü Patriği Mor İğnatiyos Nurono MS 67-107, Roma'ya yazdığı mektupta ilk defa "Antakya Süryani Kilisesi" deyimini kullanmıştır. Halk arasında aynı anlamda kullanılan Hristiyanlık inancı ile Süryanilik kısa zamanda Mezopotamya halklarının temelini oluşturmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Günümüzde Süryani Ortodoks Kilisesi, yaklaşık 5 milyon üyesiyle dünyanın çeşitli ülkelerinde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Süryani Kilisesi bugün gerek teşkilat ve gerekse üye bakımından küçülmesine rağmen, iman ve ibadet konusundaki farklı anlayışları ve eskiye olan geleneksel bağlılıkları sayesinde kilise tarihindeki ve Hristiyan alemindeki öneminden fazla bir şey kaybetmemiştir. İlk asırlarda Doğu Hristiyanlığı'nın liderliğini elinde bulunduran bu kilise, 4. yy'dan itibaren bir yandan kendi içindeki çekişmelerle, diğer yandan Roma ve Bizans kiliselerinin baskılarıyla gün geçtikçe zayıflamış, nihayet, hâkim olduğu bölgelerde İslam'ın yayılışıyla, yavaş yavaş taraftarlarını da kaybetmeye başlamış ve bugünkü durumuna gelmiştir.

Türkçe'den İngilizce'ye yapılan tercümelerde Süryaniler için "Syrian" kelimesi kullanılmaktadır. "Syrian" kelimesi bazen "Suriyeli" olarak da anlaşıldığı için bu durum anlam karışıklığı yaratmaktadır.

Süryani Ortodoks Patrikliği bu karışıklığı düzeltmek için Süryani Ortodokslar için İngilizce tercümede "Syriac" kelimesinin kullanılmasını daha uygun bulmuş ve yazışmalarda "Syriac" kelimesini kullanmaya başlamıştır. Benzer şekilde Türkçe'den İngilizce'ye çevirilerde bazen Süryani Ortodokslar için yanlış bir ifade ile "Assyrian" kelimesi kullanılmaktadır, "Assyrian" ifadesi Doğu Süryanilerinin İngilizce karşılığıdır. Süryani Ortodoks kelimesinin karşılığı yukarda da belirttiğimiz gibi "Syrian" veya en doğru ifade ile "Syriac"'tır.

GÜNÜMÜZDE ARAMİCE (SÜRYANİCE) DİLİ VE MÜZİĞİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ülkemizde, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde 2008'de açılan Yaşayan Diller Enstitüsü'ne bağlı Süryani Dili ve Kültürü bölümünde görev alan akademisyenler Süryanice çalışmaların öneminin bilincine vararak ciddi çalışmalara imza atmaktadırlar. Daha önce bu konuda Prof. Dr. Mehmet Çelik, Doç. Dr. Nesim Doru gibi

Meryem Ana Kilisesi'nde Süryaniler'in kurduğu bando takımı, 1914.

birkaç değerli akademisyenimizin dışında çeşitli üniversitelerde yapılan tez çalışmalarının büyük çoğunluğu Süryani dilini bilmeyen kişiler tarafından yapıldığı için genellikle günümüz Süryanilerini konu edinmişler, dolayısıyla akademik çalışmaların çok azı eski dönemler için yapılmıştır. Günümüzde Mardin Artuklu Üniversitesinde Doç. Dr. Mehmet Sait Toprak başkanlığındaki ekip Süryani Kroniklerini Süryaniceden tercüme ederek Türkçemize kazandırmaya çalışmaktadır. İlk defa üniversitelerimizde bir Süryani akademisyen yetişiyor, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Mihayel Akyüz doktorasını vermeye çalışıyor.

Batılı ülkelerde Süryanilerle ilgili akademik çalışmalar devlet tarafından desteklenirken, ülkemizde şimdiye kadar Türk Tarih Kurumu'nun "Abulfarac Tarihi" [*Abü'l - Farac Tarihi* adıyla basılmıştır] ve Kültür Bakanlığı'nın Mor Efrem'in Süryaniceden tercüme edilen "Kutsal Ruhun Kavalı" [*Kilise Ataları Tarafından Kutsal Ruhun Kavalı*

Olarak Adlandırılan Süryani Mor Efrem'in Şiirleri adıyla basılmıştır] adlı eserinin dışında hiçbir esere destek verilmemiştir.

Ortadoğu ve Türk İslam tarihi açısından da çok değerli olan Süryani Kroniklerinin ve diğer Süryanice eserlerin akademik ortamda asıllarından tercüme edilmeleri ve bu alanda yapılan diğer çalışmaların mutlaka desteklenmesi gerekmektedir.

Süryani Kilise müziğinin kaynağı olan ve aynı zamanda Süryanilerin gitarı ve güneşi olarak anılan Aziz Mor Efrem yaklaşık 1200 kaside yazmıştır. Mor Efrem'in öğrencileri, Abo, Şemun, Bavlune, Zeynub, Amidli İshok da değişik ilahiler bestelemişlerdir.

Daha sonraları 5. ve 6. yy'lar arasında Mor İshok, Mor Rabula, Mor Balay, Melfono Narsay, Kukoyo, Surçlu Mor Yakup, Antakyalı Mor Severius, Urfalı Mor Yakup'u kanun düzenleyenler ve çevirmenler izledi. Üstat Sabırvay ve iki oğlu Ramişu ve Gabriel, Doğu Mafıryanı III. Denho, Tikritli IV. Baselius Bar Kubat, Barkiki, Mor Kurillus, Mor Yuhanna (Fumo Ddahbo veya Altın Ağızlı Yuhanna), Yuhanna Bar Aftuna, Yuhanna Psaltos, Doğu Mafıryanı Barsavmo, Giritli Andrevos, Şamlı Kuzam ve Yuhanna, Humuslu Davut, Patrik Mesut ve daha birçok isim kiliseye çok değerli eserler kazandırdılar. Süryaniler tüm ilahilerini *Beyt Gazo* (Hazineler) adlı geniş hacimli kitapta topladılar.

1700 yıl önce Mor Efrem, 1500 yıl önce Mor Yakup, Kukoyo Mor Balay ve diğer onlarca bestekarın ilahileri melodileri halen güncel olarak seslendirilmektedir.

Örneğin 13 Haziran 2014 tarihinde İKSV'nın düzenlediği 42. müzik festivalinde Alexander Raskatov yönetimindeki Varşova Filarmoni Orkestrası Aya İrini Müzesinde Mor Efrem'in dizilerinden bestelediği "Yabanda Çığlık" adlı eser büyük beğeni ile izlenmiştir.

Süryani Aziz Mor Efrem İngilizceden tercüme edilen bazı yazılarda yanlış bir ifade ile Suriyeli Efrem olarak tanıtılmaktadır.

SÜRYANİ KİLİSESİ'NDE BÖLÜNMELER

Antakya Süryani Kilisesi, ilk kurulduğu dönemlerde coğrafi konum itibarıyla Doğu ve Batı Süryani Ortodoks Kilisesi olarak ikiye ayrılmıştı. Pers İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayanlar Doğu Süryani Kilisesi, Roma İmparatorluğu'nda yaşayanlar ise Batı Süryani Ortodoks Kilisesi olarak adlandırılmıştı. Birlik anlayışı içinde faaliyetlerini yürüten bu kiliselerde zamanla anlaşmazlıklar çıktı. Kendisi de Süryani kökenli olan İstanbul Patriği Nasturius'un genel kilise anlayışına ters düşen öğretisi neticesinde MS 431 yılında Efes Konsili'nde aforoz edilmesi üzerine, Nasturius'un görüşlerini benimseyen Doğu Süryani Ortodoks Kilisesi Nasturi Kilisesi adıyla anılmaya başlandı.

MS 451 yılında politik, mezhepsel ve yerel sürtüşmelerin artması nedeniyle, Kalkedon'da (Kadıköy) toplanan konsilde, 431 yılında Efes Konsili'nde reddedilen itikadî konular tekrar kabul edildi. Bu görüşü kabul etmeyen ve 431 yılında Efes Konsili'nde kabul edilen görüşe

bağlı kalan Antakya ve İskenderiye (Kıpti) Kiliseleri bunun üzerine aforoz edildiler. Günümüzde de bu iki kiliseyle beraber Ermeni ve Habeş (Etiyopya) Kiliseleri de aynı itikadî görüşleri paylaşmaktadır.

Aynı yıllarda (MS 451) Bizans İmparatoru Markianos'un yapabileceği baskı ve zulüm uygulamalarından korkup Kadıköy Konsili'nin aldığı kararları benimseyen Süryaniler "Malkoye/Melkoye, Melkit" kilisesi adı altında İstanbul Patrikliğine bağlı kalarak yeni bir kilisenin doğmasına neden oldular. Süryanicede Melkoye (Melkit) kralın yandaşları anlamına gelmektedir. Bu kilise günümüzde Rum Ortodoks Kilisesi adıyla anılmaktadır. Kiliseye bağlı olanlar çoğunlukla Suriye ve güney illerimizde yaşamaktadırlar. Melkit kilisesinin Patriklik merkezi Suriye'dedir. Kendi içinde bağımsız olan kilise İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği'ne bağlıdır.

6. yy'da Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Hristiyan kiliselerine baskısı o kadar çok artmıştı ki Süryani Ortodoks Kilisesi neredeyse tükenme noktasına gelmişti. Bu kritik dönemde Menbiç Süryani Papazı Yuhanna'nın kızı Theodora, Bizans İmparatoru Iustinianos ile tanışır. Theodora güzelliği, kültürü ve üstün meziyetleriyle kralın sevgisini kazanır ve kısa zamanda kralla evlenerek imparatoriçe olur. İmparatoriçe kilisesini unutmaz, kiliseyi yeniden ayağa kaldırmak için yakından tanıdığı Burudanlı Rahip Yakub'un Metropolit olarak takdis edilmesini sağlar. Yakub Burudono, Süryani Ortodoks Kilisesi'ni yeniden ayağa kaldırmak için ciddi çalışmalara başlar. Bölgeyi dolaşarak birçok rahip ve metropolit resmeder. Süryani Ortodoks Kilisesi'nin yeniden hayat bulmasını sağlar, bu çalışmalar sonucunda kilise canlanır, kısa zamanda eski ihtişamına kavuşur. Bazı çevreler Süryani Ortodoks Kilisesi'nin Hristiyanlıktaki müstesna yerini unutturmak amacıyla, Süryani Ortodoks Kilisesi'ni 6. yy'da kurulmuş bir kilise gibi göstermeye çalışmakta ve bu nedenle Süryani Ortodoks Kilisesi'ni "Süryani Yakubi Kilisesi" olarak adlandırmaktadır.

Melkit Kilisesi'nin içinden MS 7. yy'da bir bölünme daha yaşanmıştır. Lübnan'daki Mor Marun Manastırı Rahipleri, Melkit Patriği, Maksimus'un savunduğu dinsel teorik görüşe ters düşmüş ve "Maronit Patrikliği" adı altında bağımsız bir patriklik kurmuşlardır. Bu Patriklik 13. yy'da Katolik Kilisesi'ne bağlanmıştır. Kilise günümüzde Maruni Kilisesi adı altında daha çok Lübnan'da varlığını sürdürmektedir.

1445 yılında Nasturi Kilisesi'nden ayrılıp Roma Kilisesi'ne (Papalık'a) bağlanan Kıbrıs Nasturi Metropoliti Timotheos'la birlikte hareket eden kalabalık bir grup, Papa IV. Uğniyus tarafından "Keldani" adıyla adlandırılmış böylece tarihteki eski Keldani ismi yeniden ortaya çıkmıştır. Bu bölünme ile Roma Kilisesi'ne bağlı Keldani Kilisesi ortaya çıkmıştır.

1724 yılında Rum Ortodoks (Melkit) Kilisesi'ne bağlı bir başka grup anlaşmazlık yüzünden Roma Kilisesine bağlanmış, böylece "Rum Katolik Kilisesi" adıyla yeni bir kilise doğmuştur.

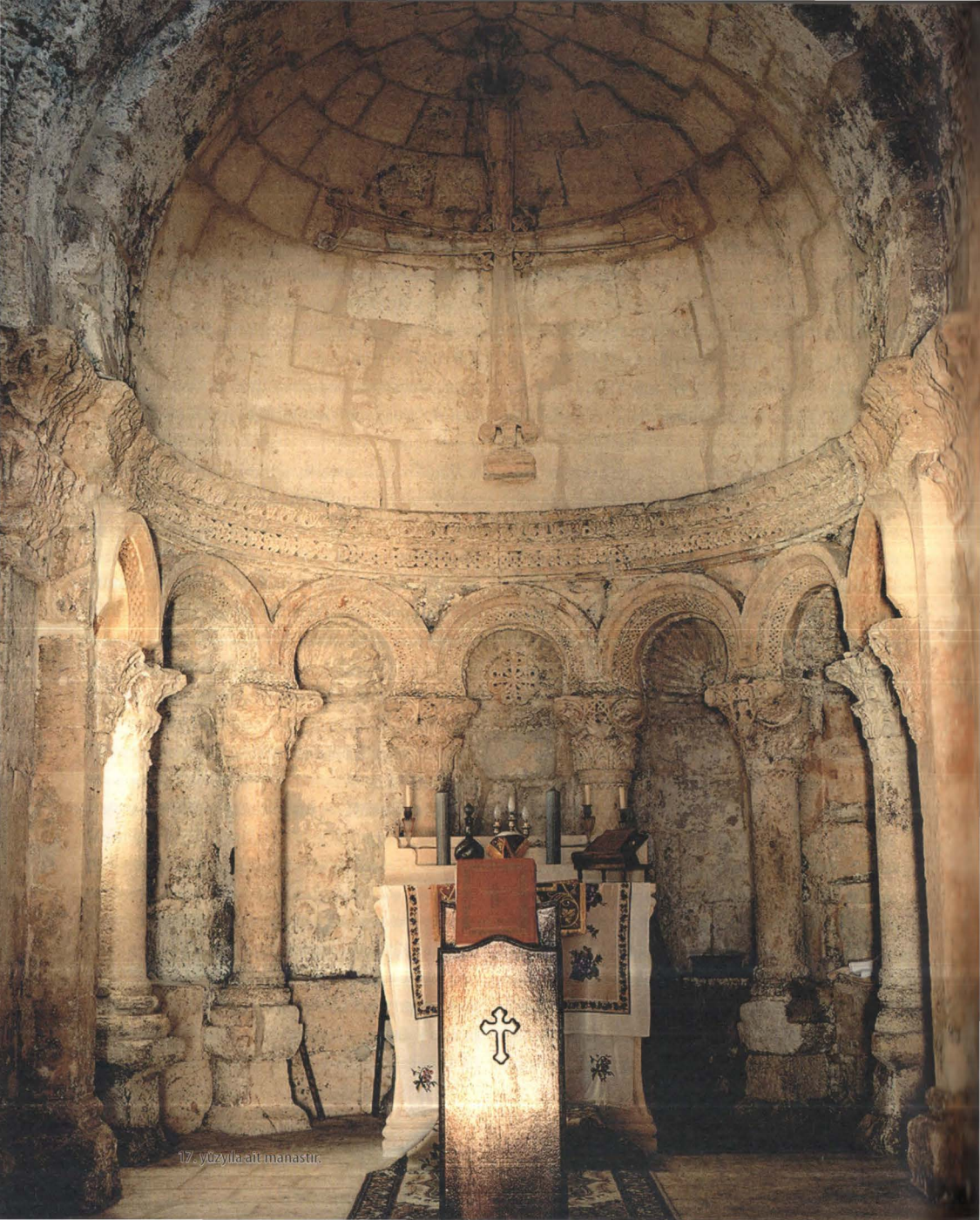

17. yüzyıla ait manastır.

1782 yılında Antakya Süryani Kilisesi'nde Patrik III. Gevargis'in ölümü üzerine Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda yapılan Patriklik seçiminde çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Metropolit Mihael Cerve taraftarları ile Halep'e giderek Katolik Kilisesi'ne bağlandı, böylece "Süryani Katolik" ismi altında yeni bir kilise kuruldu.

Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kalan Süryani Ortodokslar ise kendilerini Katolik Süryanilerden ayırmak için Süryani Kadim ismi kullanılmaya başlamıştır. Ülkemizde bütün resmî belgelerde Süryani Ortodoks Kilisesi Süryani Kadim Kilisesi olarak geçmektedir.

19. yy'dan itibaren Amerikalı Protestan misyonerler Osmanlı topraklarında en uzak yörelere kadar ulaşıp dini merkezler, kolej ve hastaneler açarak Süryani ve Ermeni cemaatleri üzerinde etkili olmaya başladılar. Protestanlığı kabul edenlere eğitim, tedavi ve maddi imkânlar sağlayarak kendilerine bağlamaya çalıştılar. Bunun sonucunda 1852-1860 yılları arasında Süryani ve Ermeni Kilisesinden kopanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerinde Süryani Protestan ve Ermeni Protestan Kiliselerini kurdular.

Süryani bir Türk askeri; Nasif Çıracı (yerde oturan) 1935.

Süryani Ortodoks Kilisesi'nin metropolitleri.

SÜRYANİ KİLİSELERİNDE GÖREVLİLER VE RÜTBELERİ

Ülkemizde Hristiyanlar için din adamı yetiştiren bir okul yoktur. Süryanilerde ilk ve orta öğrenimini bitiren ve din adamı olmak isteyenler Mardin veya Midyat'taki manastırlarda belli bir eğitimden geçerek papaz ve rahip olarak resmedilir ve ihtiyaç olan bölgelere atanırlar. Son 50-60 yılda özellikle Mor Gabriyel Manastır'ında eğitim almış olan birçok genç, papaz, rahip ve metropolit olarak resmedilmiştir. Günümüzde İstanbul Metropoliti'yle beraber Avrupa'da görev yapan metropolitlerin büyük bir kısmı dini eğitimlerini Mor Gabriyel Manastırı'nda yapmışlardır. Rahip ve metropolitler daha ileri seviyede dini eğitim almak ve yabancı dillerini pekiştirmek için genellikle Atina, Roma ve Londra'da bulunan ilahiyat fakültelerine gitmektedirler.

Şam'da Patriklik merkezinde 1980 yılında açılan Mor Efrem Süryani Ortodoks İlahiyat Akademisi son yıllarda din adamı yetiştirerek ihtiyacı büyük oranda karşılıyordu. Maalesef Suriye'deki iç savaştan dolayı günümüzde bu okul eğitim veremez duruma gelmiştir. Avrupa'da yaşayan Süryaniler, Patriklik'in desteği ile bir eğitim kurumu açarak bu konudaki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır.

Türkiye de Süryani Ortodoks Kilisesi'nde dört Metropolitlik vardır. Bu metropolitliklerin ruhani liderleri şunlardır:

Turabidin Metropolitliği: Metropolit Mor Timotheos Samuel Aktaş

İstanbul, Ankara, İzmir Metropolitliği: Metropolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin

Mardin, Diyarbakır Metropolitliği: Metropolit Mor Filüksinos Saliba Özmen

Adıyaman ve çevre iller Metropolitliği: Metropolit Mor Grigorios Melke Ürek

2020 yılında Süryani Ortodoksların Türkiye'de nüfusları 25.000 civarındadır, bu nüfusun büyük bir kısmı (yaklaşık 17.000 kişi) İstanbul'da yaşamaktadır. İstanbul'da cemaatin Ruhani lideri ve patrik vekili Metropolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin'e bağlı 3 Hori, 2 papaz ve bir rahibe vardır.

İSTANBUL SÜRYANİ ORTODOKS (KADİM) KİLİSESİ

Doğu Roma İmparatorluğu'na ve Osmanlı Devleti'ne uzun bir süre merkez olmuş olan İstanbul'a Süryanilerin gelişleri ve kilise açmaları 19. yy'da gerçekleşmiştir. Daha önce Süryani Ortodoks Kilisesi'nin 109. Patriği İğnatius III. Gevergis (1745-1768) Süryanilerin İstanbul'da temsilciliğinin olmamasının bir eksiklik olduğunu anlayarak 1745 yılında İstanbul'da Padişah I. Mahmud'un huzuruna çıkar ve İstanbul'da bir temsilcilik açılması için ferman ister. Padişah'ın bu isteği kabul etmesi ile ilk defa Süryanilerin İstanbul'da diyakos mertebesinde bir temsilcisi olur. Yıllar sonra dönemin Patriği Iğnatius II. İlyas Hindi, Metropolit Krilos Yakub'u kilise açmak ve Süryani davalarını takip etmek için İstanbul'a gönderir. Metropolit İstanbul'da cemaatin nüfusunun az sayıda olduğunu ve insanların birbirinden kopuk yaşadığını görür. Cemaati bir arada toplamak için kilise açmanın şart olduğunu anlar. Bu amaçla 1844 yılında Tarlabaşı Karakurum Sokak'ta ahşap bir ev satın alır. Dönemin Padişahı Abdülmecid'den aldığı fermanla evi kiliseye çevirir, cemaati bir araya toplamaya başlar. Kilise 1870 yılında Beyoğlu'nda çıkan büyük yangınla kullanılamaz hale gelir. Bir süre kilisesiz kalan cemaat kiliseyi yeniden inşa ederek 1880 yılında yeniden ibadete açar.

O dönemde Padişahlık makamı bütün Hristiyanların temsilcisi olarak iki kiliseyi kabul ediyordu. Bütün batı kiliseleri İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi tarafından, doğu kiliseleri de Ermeni Ortodoks Kilisesi tarafından temsil ediliyordu. 1873 yılında patrik seçilen IV. Petrus, Patriklik fermanını almak ve Padişahlık makamı tarafından resmi olarak tanınmak için İstanbul'a gelir. İstanbul'da bir yıl kalan Patrik fer-

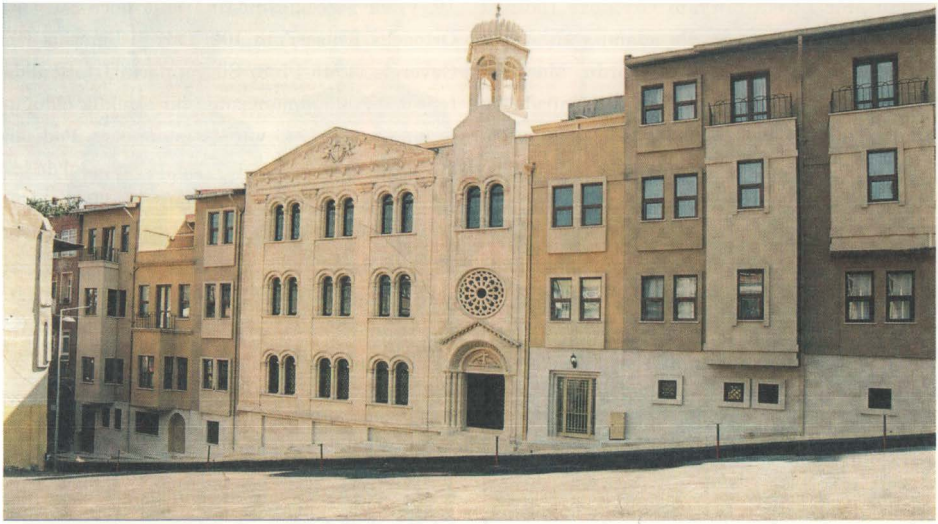

Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi.1844 yılında Tarlabaşı Karakurum Sokak'ta alınan ahşap bir ev 2004-2006 arasında yapılan ilavelerle bugünkü halini almıştır.

manını alır. Böylece Süryani Ortodoks Kilisesi Padişah tarafından resmen kabul edilmiş olur.

1950'li yıllarda Süryanilerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden İstanbul, Ankara, Avrupa ve Amerika'ya göçleri hızlanır. İstanbul'da kilise binası cemaate yeterli gelmemeye başlar, bu nedenle kilisenin bitişiğindeki bina satın alınarak kiliseyi büyütme kararı verilir. Cemaat el birliği ile kiliselerini büyüterek yeniden inşa ederler.

İstanbul Süryani Kadim Cemaati, İstanbul'a yoğun olarak gelmeye başladığı ilk dönemlerde genellikle Kumkapı ve Samatya'da ikamet ediyorlardı. Tarlabaşı'ndaki kilise hem cemaate küçük geliyor hem de Kumkapı'da oturan cemaate o günkü şartlarda uzak kalıyordu.

1960'lı yıllarda Latin Katolik Assompsion Cemaati Gedikpaşa'da bulunan kiliselerini Süryani Katolik Kilisesi'ne tahsis etmişlerdi. Süryani Ortodokslar, Süryani Katolik Kilisesi yönetimi ile anlaşarak aynı kiliseyi kullanmaya başladılar. Süryani Ortodokslar sabah saatlerinde, Süryani Katolikler ise saat 11.00'den sonra ayinlerini yapıyorlardı.

1984 yılında kardeş Süryani Katolik Kilisesi'ne Ayaspaşa'da Cizvitlere ait kilise tahsis edilince Gedikpaşa'daki Kiliseyi sadece Süryani Ortodokslar kullanmaya devam ettiler.

Yıllar geçtikçe cemaatin İstanbul'daki nüfusu artıyordu, aynı tarihlerde bu iki kiliseye ek olarak 1970'li yıllarda Karaköy'de Rum Ortodokslara ait kilise de kullanılmaya başlandı.

Zamanla İstanbul'un birçok semtine yerleşen Süryanilerin Tarlabaşı ve Gedikpaşa dışındaki semtlerde de kiliselere ihtiyaçları doğdu. O dönemde Patrik vekili Hori Samuel Akdemir cemaati büyük oranda azalan ve İstanbul'un birçok semtinde kiliseleri bulunan Kardeş Latin Katolik Cemaati'nin temsilcileri ile görüşmelere başladı. Latin Katolik Kilisesi'nin temsilciler büyük bir alicenaplık göstererek kiliselerini Süryani Ortodoks cemaatine açtılar. Bu şekilde Süryani cemaati bulundukları semtlerdeki kiliselerde ibadet etme imkânı bulmuş, kiliseler dolmuş bakım ve onarımları yapılmış oluyordu.

21 Mart 1973 tarihinde, Latin Katolik Assompsion cemaatine ait Moda Cem sokakta bulunan kilise ortak kullanılmaya başlandı. Kilise Maliye Hazinesi'nin mülkiyetindeydi. Bülent Ecevit'in Başbakanlığı döneminde yapılan girişimler sonucunda 28.05.2002 tarihinde Maliye Hazinesi kiliseyi Latin Katolik Cemaati'yle beraber kullanmak şartıyla 49 yıllığına intifa hakkını Süryani Kadim Vakfı'na tahsis etti. O tarihten bugüne kadar Süryani Ortodokslar ve Latin Katolikler kiliseyi ortaklaşa kullanmaya devam ettiler. Geçen 47 yılı içinde kilise iki büyük restorasyondan geçti. Koruma Kurulu'nun denetimi altında yapılan bu restorasyonlar kilisenin özgün yapısına sadık kalınarak tamamlanmıştır.

Süryaniler kiliseyi kullanmaya başladıktan kısa bir süre sonra Cem Sokak'ta kiliseye bitişik olan bina satın alındı ve yeniden inşa edildi. Binanın zemin katı kiliseyle birleştirilerek, diğer bütün kiliselerde olduğu gibi bu kilise de kültür salonuna kavuşmuş oldu.

1976 yılında Latin Katolik Dominiken Kilisesi'ne ait Bakırköy ve Samatya'da bulunan iki kilise için aynı şekilde kardeş cemaat temsilcileri ile protokoller imzalandı. Bakırköy Kilisesi Latin Katolik Kilisesi ile ortak olarak, Samatya Kilisesi ise yalnız Süryani Ortodokslar tarafından kullanılmaya başlandı. Süryaniler her iki kiliseye de resmî kurumlardan alınan izinlerle birer kültür salonu inşa ettiler. Her iki kilise yine Koruma Kurulu'nun denetiminde iki defa restore edildi.

28 Eylül 1986 tarihinde Metropolit Mor Filuksinos Yusuf Çetin'in İstanbul'a atanması ile İstanbul kilisesi metropolitlik statüsüne kavuşur. İstanbul Metropolitliği artık devlet protokolünde yerini almıştır. 17.000 kişinin üstündeki cemaati ile kilise binası resmi kurum temsilcilerini, yabancı misyon şefleri ve yurtdışından konukları karşılamaya, ağırlamaya yetmez duruma gelmiştir. Kilise Metropolitlik merkezi olarak çok dar bir alana sıkışmış haldedir, genişletilmesi gerekmektedir. Bunun üzerine kilisenin sağ ve solunda bulunan ikişer parsel satın alınarak, Metropolitliğin ve vakfın daha rahat bir

ortamda çalışmasını sağlayan yeni kompleks inşa edilir ve 28 Mayıs 2006'da 122. Patrik Moran Mor Ignatius I. Zekka Ayvaz tarafından devlet ve yerel yönetim temsilcileri, kardeş cemaatlerin yöneticileri ve cemaatimizin geniş katılımı ile büyük bir törenle tekrar ibadete açılır. İnşaat süresinde cemaat ibadetini Tarlabaşı'nda bulunan Kardeş Rum Ortodoks cemaatine ait olan Aya Kostantin Kilisesi'nde icra etmiştir.

Süryaniler 1986 yılından beri Yeşilköy'de Kardeş Latin Katolik Kapusin Kilisesi'ne ait olan Saint Stefanos Kilisesi'ni ortak kullandılar. Kilisenin avlusunda yıkık müştemilat yeniden inşa edildi ve kültür salonu, iş yerleri ve üç daireden oluşan bir bina yapıldı. İki kilise arasında yapılan protokolle inşaatın bütün masraflarını karşılayan Süryani Kilisesi buna karşılık alt katta bulunan salonu kullanma hakkını aldı.

Yaz mevsiminde adalarda oturan Süryani cemaat ibadetlerini 1990'lı yıllarda kısa bir süre Büyükada'da Latin Katoliklere ait olan Saint Pacifico Kilisesi'nde icra ettiler. Daha sonra Kadasetli Rum Patriği I. Bartholomeos ve Adalar Metropoliti'nin onayı ile yaz aylarında Kınalıada ve Heybeliada'daki Rum Ortodoks Kiliseleri kullanılmaya başlandı.

Bugün 25.000 kişiyi aşan nüfusu ile Süryani Ortodoks Kilisesi büyük çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere İstanbul, Mardin, Midyat, Adıyaman, Diyarbakır, İzmir, Ankara'da yaşayan cemaatle beraber ülkemizde en kalabalık ikinci azınlık gurubunu oluşturmaktadır.

Tüm kardeş cemaatlerin desteklerine rağmen Süryanilerin kullandığı kiliseler büyüklük bakımından cemaate yetmemektedir. Özellikle bayram günlerinde ve taziyelerde cemaat kilisenin dışına taşmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca ritüellerdeki farklılıklar, ayin sürelerinin yetersizliği cemaatin dini vecibelerini yerine getirmesini günden güne zorlaştırmaktadır. Buna bir çözüm bulmak için Süryaniler 10 yıl önce dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan cemaatin yoğun olarak ikamet ettiği Yeşilköy'de kilise yapmak için bir arazi tahsis etmelerini istediler. Bu amaçla 1951 yılında mülkiyeti İBB'ye geçen ve şehir planlarında metruk İtalyan Mezarlığı olarak geçen, son 90 yılda içinde de hiç gömü yapılmayan eski mezarlık kilise yapımı için uygun bulundu. 2731 m² büyüklüğündeki arsanın mezarlık dışında kalan 1500 m²'lik bölümü tamamen boş durumdaydı. Başbakanın talimatı ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın onayı ile söz konusu alan ibadethane olarak kullanılmak şartıyla 2012 yılında İBB meclis kararı gereğince İstanbul Süryani Kadim Vakfı'na tahsis edildi. Kısa zamanda kilise için üç proje hazırlandı, bunların içinden seçilen proje, Bakırköy ve İstanbul Büyük Şehir belediyeleri tarafından onaylandıktan sonra 1. Numaralı Koruma Kurulu'na verildi. Koruma Kurulu uzun müzakerelerden sonra projeyi onayladı. 3 Ağustos 2019 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, Kültür Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu, Bakırköy Belediye Başkanı Dr. Bülent Kerimoğlu, devletimizin üst düzey yöneti-

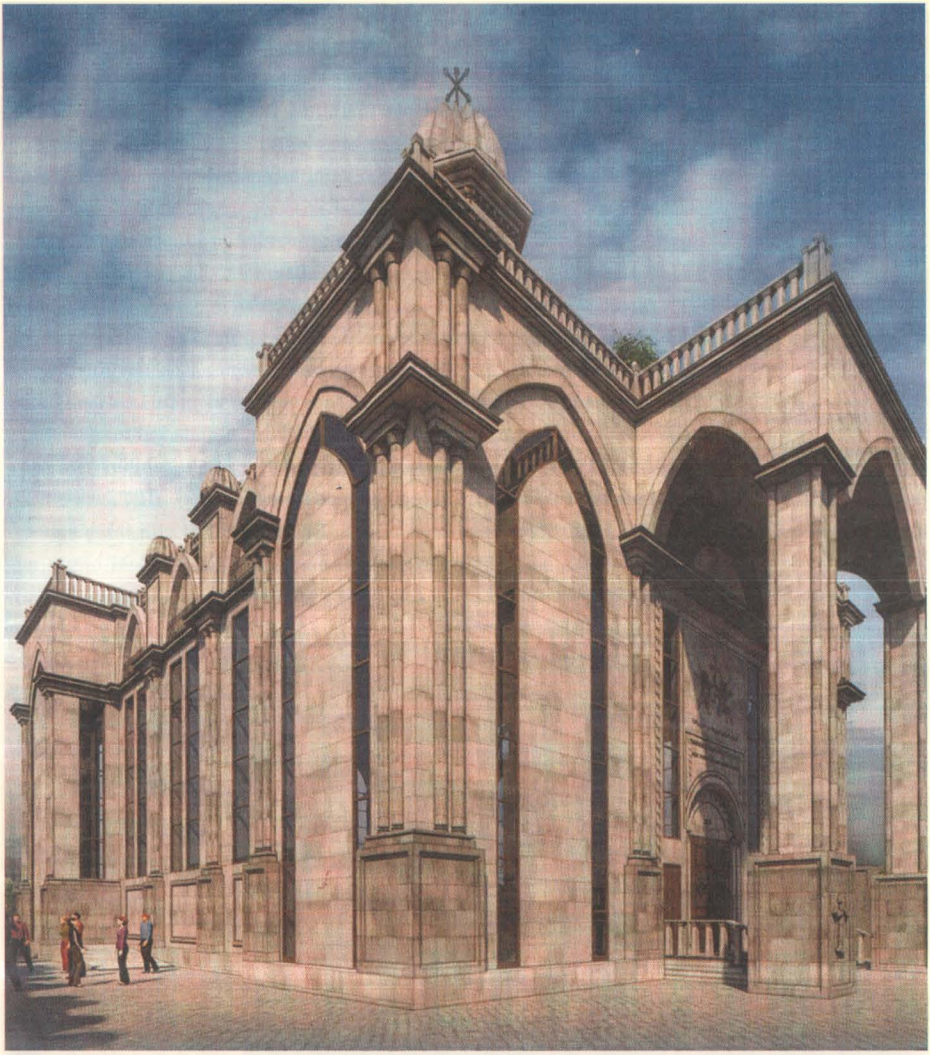

2020'de kaba inşaatı bitirilen 2021 yılında tamamlanması hedeflenen Yeşilköy'deki Süryani Kilisesi'nin projesi.

Cumhuriyet tarihinde ilk defa bütün resmi izinler alınarak sıfırdan inşa edilmekte olan kilise, dünyadaki bütün Süryaniler ve ülkemizdeki bütün azınlık cemaatleri tarafından sevinçle ve heyecanla karşılandı.

cileri, ilçe belediye başkanları, kardeş cemaatlerin ruhani liderleri, Türkiye'deki Süryani Ortodoks metropolitleri, Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi kalabalık bir zevat ve cemaatin katılımıyla kilisenin temeli atıldı. Cumhuriyet tarihinde ilk defa bütün resmi izinler alınarak sıfırdan inşa edilmekte olan kilise, dünyadaki bütün Süryaniler ve ülkemizdeki bütün azınlık cemaatleri tarafından sevinçle ve heyecanla karşılandı.

Ağustos 2020'de kaba inşaatı tamamlanan kilisenin 2021 yılının son çeyreğinde tamamlanması hedeflenmektedir. Yeni kilise ile ilgili tartışma konusu olan bazı noktalara açıklık getirmek gerekir:

Kilise mezarların üzerine değil arazinin mezar olmayan bölümünde yapılmıştır. Hafriyata geçmeden önce Koruma Kurulu'nun talimatıyla Müzeler Müdürlüğü'nde uzman elemanların denetiminde kayıp mezar olma ihtimali araştırılmış, alanda bulunan dört mezar, Yeşilköy Latin Katolik Kilisesi'nden sorumlu rahibin nezaretinde diğer mezarların olduğu bölüme taşınmıştır.

Mezarlıkta daha önce İtalyan Ressam'a ait tescilli tek bir mezar ve yıkık halde bulunan şapel varken, şu anda alandaki bütün mezarlar koruma kurulu tarafından tescil edilmiştir. Şapel aslına uygun olarak restore edilecektir.

Mezarlığın mülkiyeti İBB'ye aittir, Kapusin Kilisesi'nin açtığı tapu iptal davası devam etmektedir. İstanbul Süryani Ortodoks Vakfı her iki tarafla da sözleşme imzalamıştır. Mülkiyet kime geçerse o tarafla yapılan sözleşme yürürlüğe girecektir.

Başlangıçtan sonuna kadar, yapılan bütün işlemler Kardeş Kapusin Kilisesi'nin onayından geçmiştir. Yasal bir zorunluluk olmamasına rağmen yıllarca Yeşilköy'de kilisesini kullandığımız Kapusin Kilisesi'nin yetkililerinin izini olmadan işlem yapılmamıştır. Zaten mezarlığın boş alanında kilise yapılması fikri ilk olarak kardeş Kapusin Kilisesi'nin, Yeşilköy Kilisesi'nden sorumlu rahibi tarafından önerilmişti.

Kilise inşaatının bütün giderleri İstanbul Süryani Ortodoks Cemaati'nin bağışları ile karşılanmaktadır.

GÜNÜMÜZDE İSTANBUL'DA SÜRYANİLER, İSTANBUL SÜRYANİ ORTODOKS VAKFI VE FAALİYETLERİ

Beyoğlu Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı İstanbul, Ankara ve İzmir'deki cemaatin resmi temsilcisidir. Vakıf yönetim kurulu 4 yılda bir Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'nün denetiminde yapılan seçimle oluşturulur. 2012 yılında cemaat vakıfları seçim yönetmeliği askıya alınmıştır. Bütün cemaat vakıfları gibi Süryani Ortodoks Vakfı da çıkacak yeni seçim yönetmeliğini beklemektedirler.

Beyoğlu Süryani Kadim Meryemana Kilisesi'nde 2012 yılında seçilen ve bugün görevlerine devam eden XIII. Dönem Vakıf Yönetim Kurulu üyeleri şunlardır: Sait Susin (Başkan), İlyas Gençoğlu (Başkan Yardımcısı), Kenan Gürdal (Başkan Yardımcısı), Lolita Asil (Genel Sekreter), Can Ustabaşı (Muhasebe), Engin Güzeliş (Sayman), Besim Tahincioğlu (Üye), Turgay Altınışık (Üye), Ercan Uslucan (Üye), Melek Rona (Üye), Aziz Mesut (Üye), Semra Abacı (Üye).

İstanbul'da her pazar günü 7 ayrı kilisede ayin yapılmaktadır, kiliselerin sadece bir tanesi vakfın mülkiyetindedir, diğer kiliseler kardeş cemaatlere aittir. Süryani Ortodokslar kardeş kilise yetkilileri ile yaptıkları protokollere uygun olarak kiliseleri ortak kullanmaktadırlar.

Her kilisenin kadın kolları, gençlik kolları, kilise koroları ve vekilleri vardır.

Kilise koroları çoğunlukla genç kız ve kadınlardan kuruludur. Korolar ayin ve dualara eşlik etmekte, belli bir düzen içinde diyakoslarla beraber ilahi ve duaları söylemektedirler.

Kiliselerin kadın ve gençlik kolları yurt içine ve yurt dışına birçok geziler düzenlemekte ve çeşitli kültürel aktiviteler yapmaktadır.

İstanbul'da vakfa bağlı Mor Efrem Süryani Kadim Anaokulu ticari işletmesi, Kadim Spor Derneği, Uzlaştırma Kurulu ve birçok başka kurul kendi içlerinde kurdukları organizasyonlarla konularıyla ilgili çalışmalar yürütmektedirler.

İstanbul'da Süryanilerin 2002 yılından beri yayında olan *İDEM* (Reyono) dergisi İstanbul Süryani Kadim Kilisesi'ndeki faaliyetleri, Süryani Tarihi, Kültürü ile ilgili yayın yaparak cemaati bilgilendirmekte geleceğe ait bir arşiv oluşturmaktadır. Cemaatin içinden fahri olarak çalışan ve dergiyi hazırlayan ekip 18 yıldan beri büyük bir özveri ile çalışarak dergiyi cemaate ulaştırmaktadır.

2002 de İstanbul Süryani Kadim Cemaati'nin kurduğu Deyrulzafaran Manastırı Bakım, Onarım ve Yaşatma Derneği'nin çalışmaları ile Mardin Deyrulzafaran Vakfı'na ait olan ve daha önce Maliye Bakanlığı'na geçen 436 dönüm arazi Mardin Vakfı'na iade edildi. Günümüzde bu araziyle beraber manastırın diğer arazilerinde toplam 55.000 fidan dikildi. Büyük oranda erozyona uğrayan topraklar ıslah edilerek ülke tarımına kazandırılmış oldu. Yamaçlarda orman fidanları dışında dikilen çoğu zeytin ve badem ağaçları ürün vermeye başladı. Ağaçlar damlama sulama yöntemi sonucunda alınan verimle bölge tarımına örnek bir tarım alanı oluşturmuş oldu. Harran Üniversitesi Tarım Fakültesi böl-

geye en uygun zeytini araştırmak için arazide gen bahçesi kurdu. Alanda yetişen zeytinden üretilen zeytinyağı birçok tarım organizasyonlarından üstün kalite ödülü aldı.

Süryani Cemaati İstanbul'a yoğun olarak ilk geldikleri yıllarda daha çok serbest mesleklerle uğraşıyorlardı. Kuyumculuk önde gelen mesleklerdendi. Zaman içinde meslekler çeşitlendi, ticaret ve sanayi ile uğraşanların yanında özellikle tıp, mühendislik hukuk ve çeşitli sanat dallarında eğitim alan ve bu konuda profesyonel çalışma yapanlar çoğalmaya başladı. Süryaniler ülke çapında çok değerli bilim insanları yetiştirmeye başladıkları gibi ticaret ve sanayide ülkeye mal olmuş ticari markalar yarattılar.

Örneğin 31 Mayıs 2020'de, bir hastasını tedavi ederken Covid-19 virüsü bulaşması sonucunda vefat eden Prof. Dr. Murat Dilmener yoksulların doktoru olarak isim yaptı, sayısız doktor yetiştirdi. Vefatından sonra özverili çalışmalarına karşılık Yeşilköy'de yapılan Acil Durum Hastanesi'ne adı verildi.

Yine sağlık alanında İzmir 9 Eylül Üniversitesi'nde önce dekanlık daha sonra rektörlük yapan Prof. Dr. Emin Alıcı insan omurgası üzerinde yaptığı çalışmalarla dünya çapında üne kavuştu.

Bugün bazı büyük şirketler ve uluslararası kuruluşlarda yöneticilik yapan birçok Süryani genci çalışkanlıkları ile aranan kişiler haline geldiler. Gıda, inşaat, pırlanta, kuyumculuk ve tekstil dallarında Süryani iş insanları başarılı çalışmalar yaparak ülke ekonomisine katkı yapmaktadırlar.

İstanbul Süryani Ortodoks cemaati, göçmenlere yardım amacıyla gönüllülerden oluşan bir ekip ile Göçmenlere Yardım Komitesi kurdu. İstanbul Süryani Ortodoks cemaatinin bağışları ile oluşturulan fon sayesinde Suriye ve Irak'tan kaçıp ülkemize gelen göçmenlere hiçbir ayırım gözetmeden kucak açtılar. Göçmenlerin bir kısmı Mardin ve Midyat'taki manastırlarda iskân edildi. Büyük bir kısmı da Avrupa ve Amerika'ya gitmek için İstanbul'a geldiler. İstanbul'a gelenler için önce Zeytinburnu semtinden bir otel binası kiralandı. Daha sonra Samatya'da Vakıf'a ait üç katlı bina tefriş edilerek göçmenlere barınacak yer yapıldı. Beş yıl bu binada göç-

Süryani Cemaati İstanbul'a yoğun olarak ilk geldikleri yıllarda daha çok serbest mesleklerle uğraşıyorlardı. Kuyumculuk önde gelen mesleklerdendi. Zaman içinde meslekler çeşitlendi, ticaret ve sanayi ile uğraşanların yanında özellikle tıp, mühendislik hukuk ve çeşitli sanat dallarında eğitim alan ve bu konuda profesyonel çalışma yapanlar çoğalmaya başladı.

menlerin iaşe ve ikameleri sağlandı. Bina da 60–65 kişi kalabiliyordu, bir yolunu bulup yurtdışına gidenlerin yerine yenileri alınıyordu. Komite bunun dışında kaçak statüsünde yakalanıp karakola düşünlere ve hastalananlarla ilgilendi. Vakfa ait olan bu binadan 5000'e yakın göçmen geçti.

Türkiye'nin dört bir tarafına Birleşmiş Milletler'in gözetiminde dağıtılan Iraklı göçmenlere ulaşmak ve yardım etmek daha zor olmasına rağmen, İstanbul Süryani Ortodoks cemaati bu göçmenlere ulaşıp yardımcı olmaya çalışmaktadır. Başlangıçta Iraklı göçmenlerin çoğu Yalova'da iskân ettirildi. Yalova'da Vakıf'ın kiraladığı düğün salonu, pazar sabahları kilise olarak kullanıldı. İhtiyaç olduğu zaman İstanbul'dan ruhani görevli gönderildi, erzak yardımı yapıldı. Daha sonra Avustralya'dan gelen istek üzerine Yalova'daki göçmenlerin büyük bir kısmı aileleri ile Avustralya'ya gittiler. Bugün çoğunluğu Kayseri, Niğde ve civar illerde yaşayan Iraklı göçmenlere belli zamanlarda ruhani görevli gönderilerek Kayseri'deki Ermeni kilisesinde ayin yapılıyor, nikah, vaftiz gibi

dini vecibelerini yerine getirmeleri sağlanıyor. Belirli zamanlarda İstanbul'da kalan birkaç aile ile Anadolu'daki ailelere gıda kolileri gönderilerek yardım edilmektedir. Bütün harcamalar yine İstanbul Süryani Ortodoks Cemaati'nin yaptığı bağışlarla karşılanmaktadır.

TÜRKİYE'DE SÜRYANİ ORTODOKS VE SÜRYANİ KÖKENLİ VAKIFLAR

Azınlık vakıfları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Cemaat Vakıfları olarak adlandırılırlar. Azınlıklara ait 167 vakıf vardır. Bu sayı sabittir Vakıflar Kanunu'na göre yeni azınlık vakfı kurulamaz.

Süryani Ortodoksların Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde kayıtlı 7 vakfı vardır:

Beyoğlu Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı, Diyarbakır Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı, Mardin Süryani Kadim Deyrulzarafan Manastırı Kiliseleri Vakfı, Midyat Süryani Deyrelumur Mor Gabriyel Manastırı Vakfı, Midyat Süryani Kadim Cemaati Mor Barsavm ve Mort Şmuni Kiliseleri Vakfı, İdil Süryani Kadim (Mor Dodo) Kilisesi Vakfı, Elâzığ Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı.

Ayrıca Süryani Kilisesi'nden ayrılan Süryani kökenli 6 vakıf daha vardır: Mardin Süryani Katolik Kilisesi Vakfı, Midyat Süryani Protestan Kilisesi Vakfı, Mardin Süryani Protestan Kilisesi Vakfı, Diyarbakır Keldani Katolik Kilisesi Vakfı, İstanbul Keldani Katolik Kilisesi Vakfı, Mardin Keldani Katolik Kilisesi Vakfı.

KAYNAKÇA

Akdemir, Horiepiskopos Samuel, *İstanbul Mozaiğinde Süryaniler*, Promat Basım Yayın.

Akyüz, Horiepiskopos Gabriyel, *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Anadolu Ofset.

Altınışık, Kenan, *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler*, Grafbas.

Barsavm, Patrik İğnatius Efrem, *Saçılmış İnciler*, çev. Zeki Demir, Resim Ofset.

Barsavm Patrik İğnatius Efram, *Ruhsal Hazine Dua Kitabı*, Ar Matbaacılık.

Brock, Sebastian P., *Saklı İnci*, 3 cilt, David G.K. Taylor.

Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Yaylacık Matbaası.

Demir, Zeki, *Süryani Ortodoks Kilisesi Gelenekleri ve Yedi Gizi*, Anadolu Ofset.

Doru, Nesim, *Süryanilerde Felsefe*, Yaba Yayınları.

İdem Dergisi, Beyoğlu Süryani Kadim Vakfı Yayını.

Şimşek, Mehmet, *Süryaniler*, Chivi Yazıları Yayınevi.

Tahincioğlu, Yakup, *Süryaniler*, Butik Yayıncılık.

İVO VEDAT MOLİNAS

İvo Vedat Molinas, Türk Yahudi yazar ve gazetecisidir. 1960 yılında İstanbul'da doğmuştur.

Ortaokul ve liseyi Saint Benoit Fransız Okulu'nda bitirdikten sonra, Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nden mezun olmuştur. Lisans üstü diplomasını İstanbul Üniversitesi, İngilizce Uluslararası Pazarlama Bölümü'nden almıştır.

Evli ve iki çocuk babası olan İvo Vedat Molinas İngilizce, Fransızca ve İspanyolca bilmektedir.

Molinas, iş dünyasında Türk kimyasal ürünlerinin ihracatı ile iştigal etmekte olup, Türk Yahudillerinin yegane basın kuruluşu olan *Şalom Gazetesi*'nde ise yaklaşık otuz yıldır gönüllü olarak çalışmakta ve halen gazetenin genel yayın yönetmenliği ve başyazarlığı görevini sürdürmektedir.

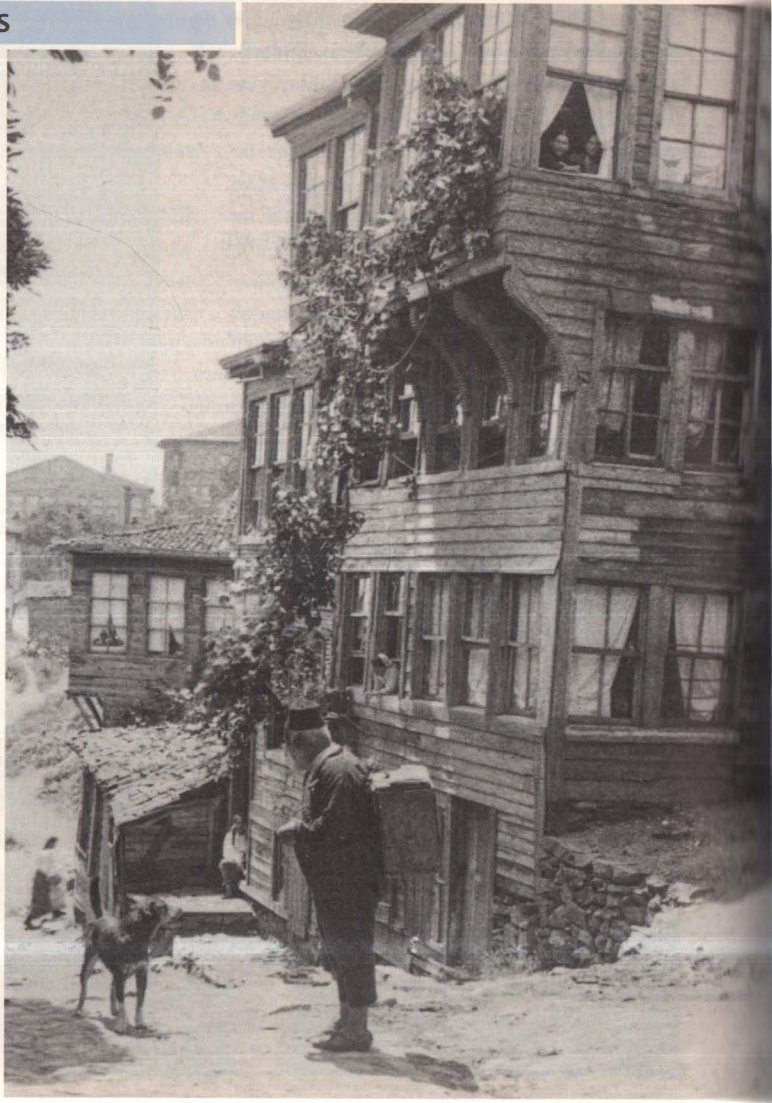

İSTANBUL
YAHUDİLERİ

İstanbul Yahudileri Bizans İmparatorluğu döneminden beri inişli çıkışlı dönemler yaşamışlar ama genelde tarihin zorlu sayfalarını daha fazla görmüşlerdir.

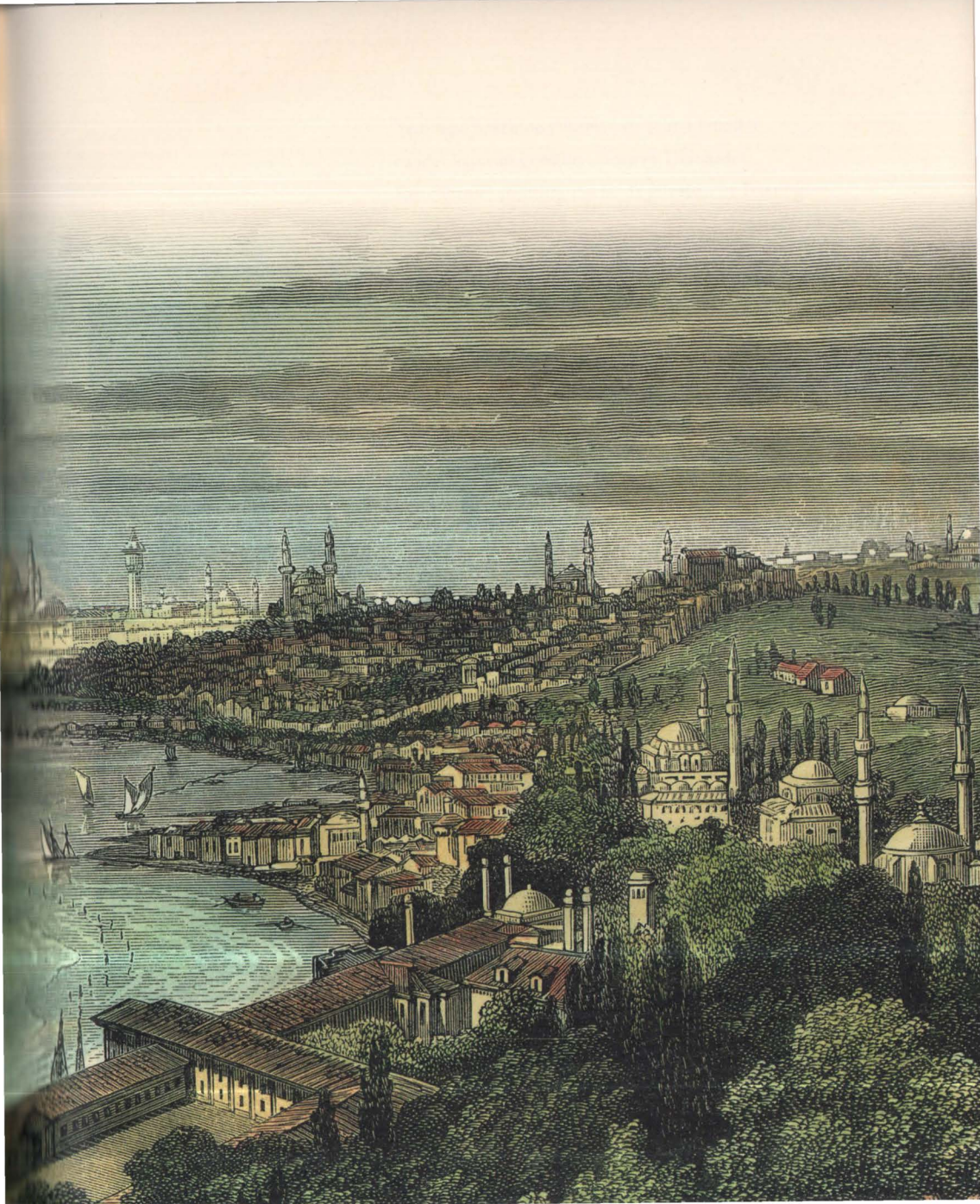

Yedi tepe üzerinde yükselen ey şehr-i İstanbul
Saadet kapısını gönüllere açan ey Dersaadet
Renklerinle, çeşitliliğinle ne de güzelsin ey İstanbul.

İvo Vedat Molinas

YAHUDİLERİN KÖKENİ VE TARİHİ

Yahudilerin etnik kökenleri, ataları olarak sayılan ve MÖ 2000'li yıllarda yaşamış olan İbrani din bilginleri Avraam (Hz. İbrahim), Yitshak (Hz. İshak) ve Yaakov'a (Hz. Yakup) kadar uzanır. Yaakov'un bir başka ismi ise İsrail'dir (Allah'ın kulu).

Akdeniz'in doğu kıyılarında yaşayan ve bu atalardan gelen kuşakların oluşturduğu toplumlar zamanla İbranioğulları veya İsrailoğulları adını aldılar.

Yahudi kelimesi etimolojik olarak kökenini, Yaakov'un on iki çocuğundan biri olan Yehuda'dan alırken onun soyundan gelen ve liderlik yaptığı toplumlara Yahudi denmiştir.

İsrailoğulları bölgede yerleşik düzene geçtikten sonra İsrail ve Yehuda devletlerini kurmuşlardır. MÖ 1150 yılında 12 İbrani kabilesinin ortak kurduğu İsrail krallığı MÖ 930 yılına kadar birlik içi nde yaşamıştır. Ancak MÖ 931 yılında Kral Süleyman'ın ölümünden sonra krallığa getirilen kişinin Kral Davut soyundan olmaması nedeniyle bu atamaya karşı çıkan Yehuda soyundan gelen kabileler, Binyamin kabilesiyle birlikte başkenti Kudüs olan kendi krallıklarını, Yehuda Krallığı'nı kurdular.

İsrail Krallığı MÖ 720 yılında Asurluların topraklarını işgal etmesiyle yıkılmış ve kutsal İbrani kitabı Tanah'da yazıldığı gibi 10 farklı İbrani kabilesi tarihten silinmiştir.

MÖ 586 yılında Babil Kralı Nebukadnezar, Yahudilerin en kutsal tapınağı olan Süleyman Mabedi'ni (Birinci Kudüs Mabedi) yıkarak Yehuda Krallığı'nın yaşamına son verip tüm Yahudileri sürgüne göndermiştir. "Babil Sürgünü" adı verilen bu tarihi gelişme, tarihte Yahudilerin dünyaya yayılmalarının başlangıcını simgeler.

Bölgeyi MÖ 539'da Persler işgal edince Pers imparatoru sürgüne giden Yahudileri geri çağırmış, yıkılan kutsal tapınaklarının tekrar inşasına izin vermiştir. MÖ 515'te İkinci Kudüs Mabedi'nin inşası bitmiş ve Yehuda şehrinde yaşayan Yahudiler, Büyük İskender'in MÖ 333 yılında Pers İmparatorluğu'nu yıkmasına değin barış ve huzur içinde yaşamışlardır.

MS 70 yılında bölgeyi ele geçiren Roma İmparatoru Titus İkinci Mabed'i de yıkarak Yahudilere büyük bir darbe vurmuş ve en nihayet MS 135'te Yahudilerin başlattığı başarısız Bar Kobha isyanından sonra, Yahudiler tarihlerin-

deki ikinci büyük sürgünü yaşamışlar, Kudüs'ten ve civar bölgelerden kaçmak zorunda kalmışlardır.

İkinci sürgün Yahudilerin Diaspora'ya yayılmalarına neden olacaktır.

Bölgede kalmış ve kimi zaman kimliklerini saklayarak, az sayıdaki Yahudi toplumu sırasıyla Roma İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu, Hilafet, Haçlı Devleti, Eyyubiler, Memluk Sultanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ve en son İngiliz mandası altında 20. yüzyılın ortalarına kadar bölgede yaşamlarını sürdürmüşler, İkinci Dünya Savaşı ve Holokost'tan sonra 1948'de kurulan İsrail Devleti ile yaklaşık iki bin yıl sonra tekrar özgürlüklerine sahip olmuşlardır. Devletin kurulmasıyla Birinci ve İkinci sürgünle Diaspora'ya kaçanların yeni kuşakları zaman içinde kovuldukları İsrail topraklarına dönmeye başlamışlardır.

Holokost'ta yaşamlarını yitiren Yahudilerin sayısı 6 milyondur.

Bugün dünyada yaşayan toplam Yahudi sayısı, Ekim 2020'de İsrail Merkez İstatistik Bürosu'nun yaptığı açıklamaya göre toplam 14,7 Milyondur.[1] İsrail'de yaşayan toplam Yahudi nüfusu 6,7 Milyondur.

Bilinen en temel tarihi kayıtlara göre İstanbul'da MÖ 4. yüzyılda Yahudilerin varlığı kanıtlanmıştır. Bunlar, Bizans İmparatorluğu öncesi gerek sonrası dönemlerde Bizantion/ Konstantinopolis yani İstanbul'da yaşadıkları için Romaniyot (Roma Yahudileri) Yahudileri olarak isimlendirilirler.

İSTANBUL YAHUDİLERİNİN TARİHİ

İstanbul ve Anadolu topraklarında yaşamış olan Yahudilerle ilgili genel bir yanlış algıyı düzeltmek adına, tarihi bir gerçeği teslim etmek zorundayız. Bu bölgelerdeki yaşamış Yahudilerin buralara ilk kez, 1492'de İspanya ve daha sonra Portekiz'den kovularak geldiklerine inanılmaktadır. Oysaki, bu göçten yüzyıllar önce, tarihte İsrail topraklarında iki kez sürgüne uğramış Yahudilerin zaman içinde, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş olduklarını belirtmekte fayda vardır.

Bilinen en temel tarihi kayıtlara göre İstanbul'da MÖ 4. yüzyılda Yahudilerin varlığı kanıtlanmıştır. Bunlar, Bizans İmparatorluğu öncesi gerek sonrası dönemlerde Bizantion/ Konstantinopolis yani İstan-

1. *Şalom* gazetesi 22 Nisan 2020 sayısı.

bul'da yaşadıkları için Romaniyot (Roma Yahudileri) Yahudileri olarak isimlendirilirler. 1492'de İspanya'dan kaçan Sefarad Yahudileri, geldikleri topraklarda yaşayan "Rabinik" (Geleneksel) Yahudiler ile Karayim (Hazar Bölgesi'nden gelen) Yahudilerinin oluşturduğu ve geneline Romaniyot Yahudileri denilen toplumlarla karşılaşmışlardır.[2]

Buna ilaveten aynı topraklarda 12. ve 13. yüzyıllarda Orta Avrupa'dan kaçıp İstanbul'a sığınan Aşkenaz Yahudileri'nin de bulunduğunu söylemeliyiz.

Sayıca çok daha fazla olan Sefarad Yahudileri, zamanla kültürlerinin ve kullandıkları Ladino (15. yüzyıl İspanyolcasına ilaveten az sayıda Fransızca, Rumca, Türkçe ve İbranice kelimelerin karışımı olan etnik dil) dilinin baskınlığı sayesinde hâkimiyetlerini İstanbul'daki tüm Yahudi toplumuna kabul ettirmişlerdir.

Yahudilerin İstanbul'dan önce daha çok Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamış oldukları bilinmektedir. Yaklaşık 2400 yıllık bir tarihe sahip olan Anadolu'daki Yahudi varlığı gerek kutsal kitap Tevrat'ta yazılanlardan gerekse de arkeolojik kazılarda ortaya çıkan tarihi eserlerle kanıtlanmış durumdadır. Tevrat'ta Fenikeli esir tüccarların Yahudileri İyonyalılara sattığına dair bilgi bulunmaktadır.[3]

Ege'de yapılan kazılarda MÖ 4. yüzyıla ait Yahudi varlığını kanıtlayan bulgulara rastlanılmıştır. Aynı döneme ait Aristoteles'in Anadolu Yahudilerinden bahsettiği kayıtlara ulaşılmıştır.[4]

İzmir, Sardes yakınlarında MÖ 220 yılına ait bir sinagogun kalıntıları halen mevcut durumdadır.[5]

Antalya'nın Demre bölgesinde de MS 4. yüzyıla ait bir sinagogun kalıntılarını tüm görkemiyle bugün de görmek mümkündür.[6]

Bunun dışında, Ankara, Bursa, Edremit, Bergama, Pamukkale, Karadeniz, Orta Anadolu ve Güneydoğu'da Eski Çağ Yahudi yerleşimlerine ve cemaatlerinin varlığına ilişkin bulgular, belgeler vardır.[7]

İstanbul ise, daha Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) kurulmadan önce, diğer bir deyişle, Konstantinopolis adını almadan önce (MS 330) Bizantion olarak Yahudilerin vatanıydı.

İstanbul Yahudilerinin Bizans döneminden önce Bizantion'da yaşamış olmalarının en büyük kanıtı, İstanbul'da ilk sinagog olan Halkoprateia (bugünkü Bakırcılar) Sinagogu'nun MS 318 yılında varlığının bilinmesidir.[8]

Halkoprateia bugün Gülhane Parkı'nın karşısında bulunan Zeynep Sultan Camii'nin yanında bulunmaktaydı. Ancak, Bizans İmparatoru II. Theodisius, kardeşi Pulcherie'nin adına sinagogu MS 445 yılında kiliseye dönüştürmüştür.

2. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi 1*, Gözlem Gazetecilik Basın veYayınAŞ, 1993, s. 41.

3. Okşan Svastics, *Yahudilerin istanbul'u*, Boyut Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 16.

4. Okşan Svastics, age, s. 16.

5. Okşan Svastics, age, s. 16.

6. *Şalom* gazetesi, 2 Eylül 2009.

7. Okşan Svastics, age, s. 16.

8. Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, Isis Yayıncılık Ltd, 1940, Cilt 1, s. 94.

BİZANS DÖNEMİ İSTANBUL YAHUDİLERİ

İstanbul Yahudileri yaklaşık 11 yüzyıl süren Bizans İmparatorluğu (kuruluşu MS 395) döneminde inişli çıkışlı dönemler yaşamışlar ama genelde tarihin zorlu sayfalarını daha fazla görmüşlerdir.

MS 306'da I. Konstantinos'un imparator olması ile başlayan ve 1453'te XII. Konstantinos ve İstanbul'un fethiyle biten dönemde İstanbul Yahudileri özellikle Hristiyanların saldırılarına uğramışlar ve sinagogları sürekli yakılmış, kiliseye dönüştürülmüş veya yıkılmıştır. Buna karşın imparatorların çoğu, bu saldırı, yangın ve yağmaları önlemek için kanun üstüne kanun çıkartmak suretiyle talihsiz vakaları önlemeye çalışmış olsalar da çoğu dönemlerde bu kanunlar pratikte uygulanamamış ve Yahudiler büyük zulme uğramışlardır. Hristiyanlar ve birtakım imparatorlar tarafından uygulanan zorunlu din değiştirme nedeniyle dönem dönem Yahudi nüfusu azalmış, kimi ılımlı imparatorların döneminde ise Yahudiler, eski yaşamlarına bir nebze dönme olanağına kavuşmuşlardır.

İstanbul Yahudileri Bizans tarihinin önde gelen kimi imparatorlarının yönetiminde farklı farklı dönemler geçirmişlerdir.

İmparator Iustinianos döneminde Ayasofya.

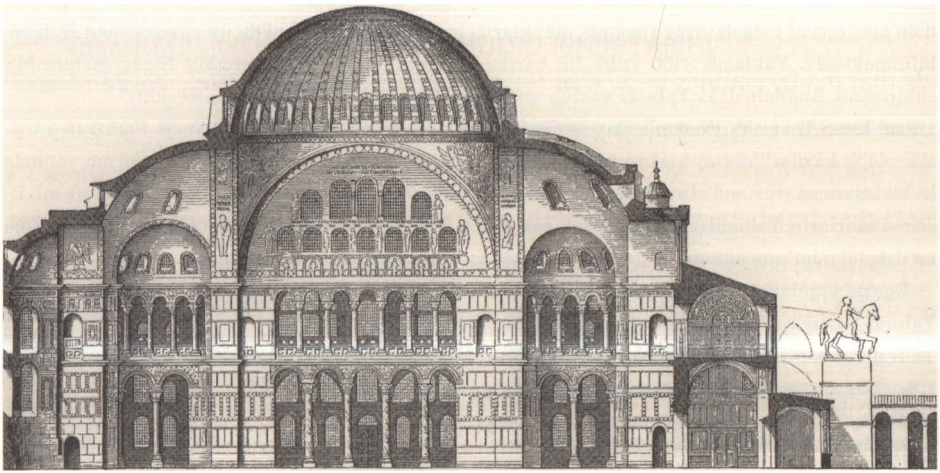

Bunlardan en önemlileri şöyledir:

I. Konstantinos (306-337) döneminde, Hristiyanlığı devletin resmi dini haline getiren imparator, başlarda Yahudilere ılımlı davransa da zamanla onları, "çirkin hain ve sapkın" bir toplum olarak nitelemiştir.[9]

II. Konstantinos döneminde de (337-361) Yahudiler çok zor bir dönemden geçmişlerdir. Yahudiler ile Hristiyanların birbirleriyle evlenmeleri yasaklanırken, savaşlardan dolayı özellikle Yahudi toplumunun ödeyeceği vergiler arttırılmıştır.[10]

Valens döneminde (364-378) İstanbul Yahudileri nispeten huzur içinde yaşamışlar ve imparatorun sürekli koruması altında kalmışlardır.

II. Theodosios dönemi (408-450) Yahudiler açısından inişli çıkışlı bir tarih aralığı olmuştur. İlk önce Yahudilerin önemli bayramlarından biri olan Purim'in kutlanması yasaklanmış ama akabinde Hristiyanların sinagogları yakmaları yasaklanmıştır. Yahudilere askeri ve sivil görevler yasaklanırken Hahambaşılık kurumu lağvedilmiştir. İmparator, Hristiyanların, Yahudilerin mallarına el koymaları durumunda, ceza olarak el koyduklarının 3 hatta 4 mislini Yahudilere geri vermekle cezalandırılacağını açıklamıştır. İmparator İstanbul Yahudilerini, yaşadığı yer olan Bakırcılar'dan çıkarmış ve toplumun tamamına Haliç'in diğer kıyısına, Galata sırtlarına taşınmalarını emretmiştir.[11]

I. Iustinianos döneminde (527-565) imparator Yahudilerin Hristiyanlara karşı mahkemelerde şahitlik yapabileceğine karar vermiş, 537 yılında ise, 5 yıl önce yanıp kül olan Ayasofya'yı tekrar hizmete açmış ve yapılan dualar esnasında Tanrı'ya yakararak, "Süleyman seni yendim" dediği rivayet edilmiştir.[12] Bu sözden kasıt, Kral Süleyman'ın inşa ettiği ve Yahudiler için en kutsal mabet olan Kudüs Mabedi ile Ayasofya'yı karşılaştırmaktı. Dönemin Yahudileri İbranice bilmediklerinden Tevrat'ın okunması zorluğu karşısında, kutsal kitabın istedikleri dilde okunmasına izin veren Iustinianos buna mukabil olarak Yahudilerin Mişna ve Talmud eserlerini okumalarını yasaklamıştır. Ayrıca Yahudilerin Hamursuz Bayramı'nı ancak Paskalya'dan sonra kutlayabileceklerini kanuna bağlamıştır.

Maurikios döneminde (582-602) İstanbul Yahudileri en rahat dönemlerinden birine tanık olmuşlardır. İmparator, Yahudilerin dinlerinin zorla değiştirilmesini yasaklamıştır

II. Iustinianos döneminde (685-695), Yahudi karşıtlığı hız kesmemiştir. Hristiyanlarla Yahudilerin aynı hamamda yıkanmaları yasaklanmıştır.[13] Bu imparatorun döneminde fethe çıkan Eyüp Sultan komutasındaki Arap Ordusu, İstanbul'u kuşatmasına rağmen (688) Bizans Ordusu'na yenilmiş ve Eyüp Sultan muharebede ölmüştür. Efsaneye göre bugünkü Eyüp bölgesinde oturan Yahudiler, Eyüp Sultan için dua edip cenazesini törenle toprağa vermişler ve mezarının üstüne İbranice harflerin yazılı olduğu mermer-

9. Age, s. 10.

10. Age, s. 10.

11. Age, s. 14.

12. Age, s. 15.

13. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 26.

Eyüp Camii, Eyüp.

den bir mezar taşı koymuşlardır. Rivayete göre Eyüp Sultan vefat etmeden önce, bir gün mutlaka Müslüman bir ordunun İstanbul'u fethedeceğini söylemiştir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde hocası olan Akşemseddin'den Eyüp Sultan'ın mezarını bulmasını istemiştir. Akşemseddin rüyasında, mezarın bugünkü Eyüp'ün bulunduğu bölgede, İbranice yazısı olan bir taşın üzerinden yeraltından su fışkıran bir bölgede olduğunu görmüş, Fatih Sultan Mehmed, belirtilen bölgeye orada yaşayan bazı Yahudi vatandaşlarla birlikte gitmiş ve İbranice taşı bulmuşlardır. Fatih, akabinde aynı yerde Eyüp Sultan adıyla bir camii inşa ettirmiş ve bugün de anıldığı gibi bölgeye Eyüp adını verdirmiştir. [14]

III. Leon dönemi (718-741) Yahudiler için olduğu kadar Hristiyanlar ve Hristiyanlık için de tarihi bir dönemdir. İmparatorun, kimi tarihçilerce Yahudilik dini kültüründen esinlenerek başlattığına inanılan İkonoklast devrinde kiliselerdeki tüm resim, figür ve illüstrasyonlar yok edilmiştir. Dini resimlerin tahrip edildiği dönem olarak geçen İkonoklast dönemi İmparatorluk ile Hristiyan din otoritesi arasında bir çatışmaya neden olmuş ama sonuçta III. Leon amacına ulaşmıştır. İmparator zamanla ülkesinin tek ulus/tek din olarak devam etmesini amaçlayarak Yahudileri zorla vaftiz etmiş, onlara Şema duası ile sabah ibadetlerini ve Şabat'ı ve Yahudi bayramlarını yasaklamıştır. Emirlere uymak istemeyen Yahudiler ise ülkeyi terk etmişlerdir.[15]

II. Mikhael dönemi (820-829) Yahudiler için neredeyse altın bir dönemdir. Kendilerini yarı Hristiyan, yarı Yahudi olarak tanımlayan Poliz-

14. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 17-18.

15. Age, s. 18-19.

yen mezhebi üyesi olan imparator sarayda dinin kutsal gününü, Pazar gününden Yahudilerin kutsal günü Şabat'a (Cumartesi) dönüştürmüş ve Yahudilerin çok sayıda yeni sinagog inşa etmelerine ön ayak olmuştur. Tüm Yahudileri her türlü vergiden muaf tutmuştur.[16]

I. Basileios döneminde (867-886) Yahudiler yine mağduriyete uğramışlardır. İmparator onların tamamını Hristiyanlığa geçirmeyi planlamış, ama önceki uygulamalardan bu kez farklı olarak din değiştirenlere hediyeler vermiş, imtiyazlar sağlamış ve vergiden muaf tutmayı kararlaştırmıştır. Büyük baskı karşısında Yahudilerin çoğu vaftiz olmuş ama imparatorun ölümünden sonra din değiştiren Yahudilerin büyük çoğunluğu eski dinlerine dönmüşlerdir.[17]

Romanos döneminde (919-945) Yahudilerin mağduriyeti devam etmiştir. Koyu dindar ve Ortodoks olan imparator Yahudilere karşı zulüm uygulamıştır. Yazdığı bir mektupta Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilise'sinde çeşitli mucizeler gerçekleşeceğini ve akabinde tüm Yahudilerin kendi iradeleriyle Hristiyanlığa geçeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Yahudiler kitlesel göçlere başlamış ve önemli bir kısmı da Hazarlar'a sığınmıştır.[18]

I. Manuel döneminde (1143-1180) Mısırlı Salomon (Süleyman) adıyla bilinen Yahudi doktor imparatorun en yakınlarında bulunan biri olmuş, İstanbul Yahudilerinin hayat şartlarını düzeltmekle görevlendirilmiştir. Bu dönemde birçok Batılı, imparatorluğun yönetim birimlerinde görev almışlardır. Bunların arasında bir Macar Yahudisi olan Asaforte maliyede öne çıkan isimlerden olmuştur.[19] Ünlü gezgin Benjamin de Tudele'in İstanbul ziyareti bu döneme rast gelmektedir (1170). Tudele, İstanbul için tuttuğu seyahat notlarında Yahudiler için şu gözlemlerde bulunur:

> (...) Şehrin dışında Haliç'in kuzeyinde Pera denilen bir semtte oturuyorlar, yaklaşık 2000 Rabinik (geleneksel) Yahudi ile 500 Karay bulunuyor. Kralın doktoru Mısırlı Salomon'un dışında hiçbir Yahudi'nin ata binme izni olmayıp şiddetli baskı altında zulüm görüyorlar. Rumlar Yahudileri sokakta dövüp zalimce davranıyorlar.[20]

III. Aleksios döneminin (1195-1203) sonunda Haçlılar İstanbul'u ele geçirmişler ve 1203'te Latin İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Yahudilerle çıkan bir çatışmadan dolayı şehirde büyük bir yangın çıkmış ve Bahçekapı Sinagogu'ndan Ayasofya'ya kadar olan bölgedeki yangın büyük yıkıma neden olmuştur. Haçlı Ordusu Yahudilerin oturduğu Pera bölgesini de yakıp yıkarken halkını kılıçtan da geçirmiştir.

Ioannes Dukas döneminde (1222-1254) Yahudiler yeniden zulme uğramışlardır. İmparator Yahudilik dinini yok etmeye çalışmış, Yahudilik eğitimini yasaklamış, zorunlu din değiştirme için emir vermiştir.

16. Age, s. 19.

17. Age, s. 20.

18. Age, s. 21

19. Age, s. 23

20. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 28

VIII. Mikhael Paleologos döneminde (1260-1282) Haçlılar İstanbul'dan kovulmuşlardır (1261). İmparator, Yahudi bilgelerini çağırarak Yahudilerin durumlarını düzelteceğini söylemiş ve akabinde özgürlüklerini sağlamıştır.[21]

Ioannes Paleologos ve Ioannes Kantakuzenos döneminde (1341-1391) İstanbul dahil tüm imparatorluk sınırlarında baş gösteren veba salgını karşısında doktorlar hiçbir tedavi yöntemi bulamamışlar ve sonunda salgın büyük yıkım getirmiştir. Çaresiz kalan din adamları da bunu Tanrı'nın bir gazabı olarak görüp suçlu aramışlar ve salgın belasından Yahudiler sorumlu tutulup önemli bir kısmı öldürülmüştür (1347).[22]

II. Manuel Paleologos döneminde (1391-1425), 1420 yılında Osmanlı İmparatoru I. Mehmed, yan yana dizili gemilerle oluşturulmuş köprüden Boğaz'ı geçmiş, kendisini selamlamak adına imparator tarafından oluşturulmuş yargıçlar heyetine İstanbul Yahudi toplumundan İzak Hazan de katılmıştır.[23]

1432 yılında İstanbul'u ziyaret eden Burgonya Dükü Bertrandon de la Broquiere, Pera semtinde yaşayan Yahudilerden bahsetmiştir.[24]

1453'te Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu tarihe karışmış ve başta İstanbul Yahudileri olmak üzere Osmanlı hükümranlığı altında yaşayacak tüm Yahudiler nispeten daha rahat, daha sakin yeni bir döneme başlayacaklardı.

Yerleşim yerleri

Halkoprateia: Bugünkü Bakırcılar olarak bilinen semtte İstanbul Yahudilerinin en eski sinagoglarından biri olan ve MS 318 yılında cemaati olduğu bilinen Halkopreteia Sinagogu bulunmaktaydı. İstanbul Yahudilerine ait, bakır işlemecilerinin ve satıcılarının olduğu çok eski bir yerleşim yeriydi.[25]

Kasımpaşa: 1261 yılından sonra bir kısım Yahudilerin bugün de aynı isimle anılan bölgede (Pegai) yaşadıkları bir semtti.[26]

Haliç'in güney kısmı: İstanbul Yahudileri özellikle 9. yüzyıldan itibaren bu bölgenin, özellikle Bahçekapı ve Ayasofya arasında kalan bölümünde yaşamaya başlamışlardır. Bölgenin, surlardan denize doğru açılan kapısına Porta Iudice - Yahudi Kapısı denirdi; bugünkü Yeni Cami'nin olduğu yerde bulunduğu tahmin edilmektedir.[27]

Pera: Ünlü gezgin Benjamin de Tudele 1178 yılında ziyaret ettiği İstanbul'da o dönemde Pera'da –bugünkü Beyoğu ve sırtları– Yahudilerin yaşadığını kaydetmiştir. Başka bir gezgin olan Bertrandon de la Broquiere ise İstanbul'a geldiği 1432'de Pera'da Bizans Yahudilerinin yaşadığına ait tarihe bir not düşmüştür.[28]

Galata: Haçlı Ordusu 1203'te İstanbul'a ulaştığında bugün de Galata olarak anılan yerde durmuş ve askerler geceyi Galata'da, *Esta-*

21. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 24.

22. Age, s. 24.

23. Age, s. 25.

24. Okşan Svastics, age, s. 18.

25. Avram Galante, age, s. 25.

26. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 31.

27. Age, s. 30.

28. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 26.

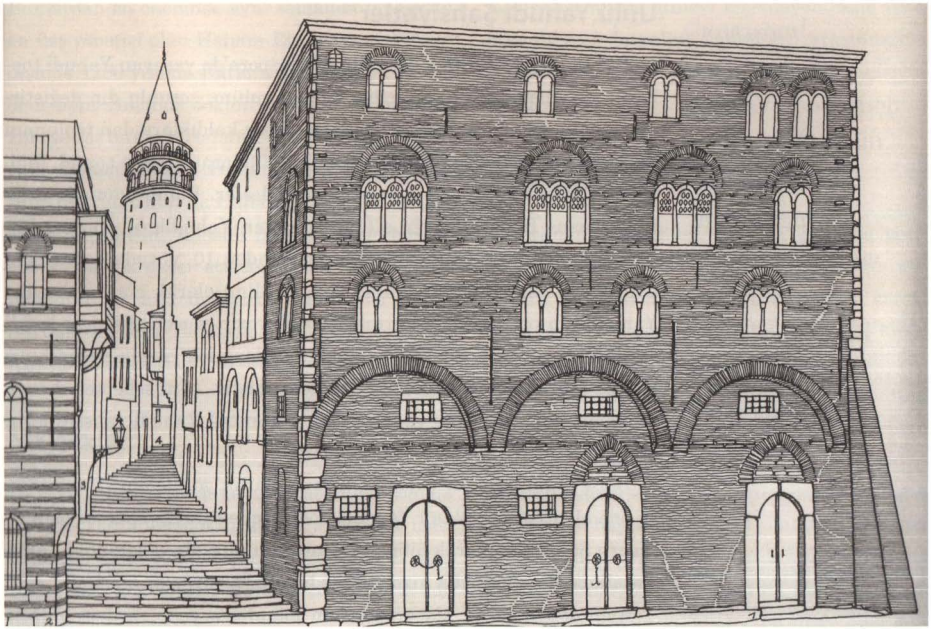

1200'lü yılarda Galata, Yahudilerin yerleşim yerlerinden biriydi. "Baron Tecco'nun gravürü" üzerinden Akilas Millas'ın çizimi. (Akilas Millas, *Pera The Crossroads of Constantinople*, Atina: Mllitos, 2006)

mor adı verilen, zengin bir Yahudi mahallesi sınırları içinde kalan Galata Kulesi'nin önünde geçirmişlerdir.[29]

Bahçekapı: Bu bölgede bulunan ve bugün Arpacılar Caddesi olarak anılan yerleşim biriminde bir Yahudi mahallesi olduğu bilinmektedir.[30]

Ortaköy: Bu bölgede,1825 tarihli bir fermanda yazılmış olması hasebiyle İstanbul'un fetih döneminden kalma bir sinagog olduğu ve Yahudilerin yaşadığı anlaşılmaktadır.[31]

Langa: Bugün bu isimle anılan bölgede 1453 yılına değin Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir.[32]

29. Age, s. 26.

30. Age, s. 26-27.

31. Age, s. 27.

32. Naim Güleryüz, age , s. 32.

İmparator Iustinianos döneminde Yahudi tüccarlar Çin'den ithal ettikleri ipekböceği yumurtalarını da üreterek Çin ipeğiyle rekabet edebilecek kaliteli ipekler elde etmişlerdir.

Ünlü Yahudi Şahsiyetler

Bizans İmparatorluğu döneminde Diaspora'da yaşayan Yahudi toplumu yüzyıllar boyu ayırımcılık, şiddet, zulüm, zorunlu din değiştirme, sürgün ve de çok kez katliamlara maruz kaldıklarından toplumun üyeleri hayatta kalma savaşı verirlerken İmparatorluğun sosyal, ilmi, kültürel alanlarında pek de sivrilememişlerdir. Bunun yanında özellikle Bizans İmparatorluğu altında yaşayan Yahudilerin, Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul edişinden 10. yüzyıla kadar olan dönemleri, onların en karanlık zaman dilimi olarak görülmektedir. Yahudilerin bu dönemde kurumlaşmasına izin verilmediği için kendi tarihlerini yazacak bir zemin bulamamışlar, dolayısıyla yaşadıkları olaylar kendi kaynaklarından öğrenilememiştir. Aynı sebepten dolayı, bu dönemlerde yaşamış ve öne çıkmış İstanbul Yahudi şahsiyetlerin kimlikleri tarihin notlarına düşememiştir.

Buna karşın, birkaç şahsiyet istisna olarak görülebilir. Bunlardan en önemlisi 12. Yüzyılda I. Manuel döneminde sarayın doktoru olan ve Mısırlı Süleyman olarak bilinen Bizans Yahudisi'dir ve İstanbul Yahudi halkına da çok büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Aynı dönemde ise Macaristan'dan İstanbul'a gelip sarayın emrine giren ünlü maliyeci Asaforte maliyede öne çıkan Yahudi uzman yönetici isimlerinden biri olmuştur.

Öne çıkan bir başka şahsiyet ise 1420 yılında şehri kuşatan Osmanlı İmparatoru I. Mehmed'i karşılayan Bizans yargıçlar heyetinde yer alan İzak Hazan'dır.

Bir başkası da 15. Yüzyılda yaşamış olan Venedik uyruklu olup İstanbul'daki Romaniyot toplumuna katılan, astronom, ilahiyatçı ve gramer bilimcisi Mordehay Komationi'dir [33]

Ünlü din adamları olarak tarihin notları hep 12. yüzyıldan sonrasını belirtmektedir. Ünlü gezgin Benjamin De Tudele'in 1172 yılında İstanbul'a yaptığı seyahatte dönemin ünlü hahamlarını kayda geçirmiştir.

33. Dr. Ulaş Töre Sivrioğlu, Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (MS 330-1453), Balıkesir Üniversitesi web sitesinden: http://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/4088/ulas-t%c3%b6re- sivrioglu.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Bunlardan en önemlisi, aynı zamanda toplumun en üst yönetici olan Haham Elyakim'dir. Bunun dışında 1280 yılında Karaim toplumunun önderi olan, aynı zamanda doktor ve edebiyatçı olup yazılı eserler bırakan Haham Aron ben Yosef ve Bizans döneminin son Hahambaşısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Hahambaşısı olan Haham Moşe Kapsali'dir. Kapsali İstanbul'un fethinden sonra ona çok değer atfeden Fatih Sultan Mehmed'in huzuruna defalarca çıkmış ve İstanbul'daki Yahudi Toplumu ile alakalı sorunları padişaha iletmiştir.[34]

Meslekler

Bizans İmparatorluğu'nun başlangıç dönemlerinde Yahudiler doktorluk ve avukatlık mesleklerine daha çok itibar ederlerken, daha sonraları deri tabakçılığı, marangozluk gibi iş kollarında çalışmışlardır.

Tarihi kayıtlara göre 11 yüzyıl süren Bizans İmparatorluğu döneminde İstanbul Yahudilerinin önemli iş iştigal konusu ticaret idi ve bu alanda ipek ticareti öne çıkmıştır.

İmparator Iustinianos döneminde Yahudi tüccarlar Çin'den ithal ettikleri ipekböceği yumurtalarını da üreterek Çin ipeğiyle rekabet edebilecek kaliteli ipekler elde etmişlerdir.

İstanbul Yahudilerinin bir başka iş kolu da bakır işlemeciliği ve ticaretiydi. Bu iş kollarına cam ve deri işlemeciliklerini de ekleyebiliriz.

Serbest meslek alanında ise hekimlik başı çekmiş, her türlü sosyal ve siyasi baskılara ve mesleklerini icra etmeyi engelleyebilecek yasalara rağmen İstanbul Yahudileri arasında birçok başarılı doktor tarihin kayıtlarına girebilmiştir.

Konuşulan Dil

İstanbul Yahudileri de Orta Çağ Diasporası'nda yaşayan Yahudi toplumların çoğu gibi günlük hayatlarında yerel ve ulusal dili konuşmuşlardır. İbranice sadece din ve kutsal kitapların okunmasında ve dini konularda kullanılmıştır. İstanbul Yahudileri yerel dil olan Rumcayı konuşmuşlardır. Ancak 15. Yüzyılda Sefaradların İstanbul'a gelişiyle Judeo-Espanyol (Yahudi İspanyolcası) dili konuşulan en temel dil olmaya başlamış ve kaybolmaya yüz tutmasına rağmen bugünlere kadar gelebilmiştir. Rumca, Judeo-Espanyol diline birçok katkıda bulunmuş, bugün bile var olan dilde bazı kelimelerini muhafaza etmiştir. Örneğin "avramila" (erik) veya "eskoularitcha" (küpe) gibi.[35]

OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL YAHUDİLERİ

İstanbul dahil olmak üzere Bizans İmparatorluğu sınırları içinde, genel anlamda baskı, zulüm ve katliamlara uğrayan Yahudiler İstanbul'u fetheden Osmanlı İmparatorluğu altında 11 yüzyıllık Bizans dönemine oranla daha rahat, kimi münferit hadiseler dışında, baskı ve

34. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 42.

35. Age, s. 59.

zulümden uzak, ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilen bir gayrimüslim azınlık toplumu olmuşlar ve kimi dönemlerde, bazı Yahudi şahsiyetler, imparatorluğun yüksek mevkilerinde yöneticilik görevlerine bile getirilmişlerdir. Yahudiler için Osmanlı dönemi, öncesi olmayan bir rahatlama dönemini beraberinde getirecek ve Osmanlı'nın son yıllarına kadar genel anlamda aynı düzeyde rahat ve zulümden uzak bir yaşam niteliğine kavuşmuş olacaklardır. İslam şeriatına uygun olarak gayrimüslimlerden alınan cizye vergisini ödedikleri müddetçe tüm gayrimüslim azınlık toplumları gibi Yahudiler de Osmanlı vatandaşı olarak yaşamlarını sorunsuzca denilebilecek bir konumda sürdürmüşlerdir.

Cizye vergisini veren tüm gayrimüslimlerin mal ve can güvenlikleri ile her türlü hakları Osmanlı tarafından sağlanırken, inanç, ibadet, günlük yaşamları ve ekonomik faaliyetleri serbest bırakılmıştır.

İmparatorluk sınırları içinde cizye vergisi 1855'e kadar uygulanmıştır. Islahat Fermanı ile birlikte vergi kaldırılıp askerlikten muafiyet vergisi getirilmiş olup, daha sonra İkinci Meşruiyet ile birlikte Yahudiler dahil gayrimüslim vatandaşlara da askerlik görevi getirilince bu vergi de kalkmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi ile başta İstanbul Yahudileri olmak üzere imparatorluk sınırlarında yaşayan tüm Yahudiler için sorunsuz hatta kimi tarihçilere göre parlak dönemler başlamıştır. Bu dönemden önce de 1350'den itibaren Avrupa'da zulüm gören Yahudi topluluklar (Fransız, Macar, Bavyera ve Sicilya Yahudileri) doğuya, Osmanlı'ya göç ederek rahata kavuşmuşlardır.

Bir anlamda, Hz. İsa'yı Yahudilerin ihbar etmesi suretiyle çarmıha gerildiği varsayımından hareket eden kimi din adamlarının yaydığı antisemitizm, Avrupa'da Yahudilerin hayatlarını büyük bir zora sokması karşısında devletsiz Yahudiler bu kez güvenliklerini İslam dünyasında aramış ve 20. yüzyılın başlarına kadar bunu büyük bir nispette sağlayabilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yaşayan Yahudilerin yaşamlarıyla ilgili bazı önemli tarih kesitleri şöyledir:

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) fetihten 3 gün sonra Anadolu Yahudi Cemaatlerine gönderdiği bir mektupta, Yahudileri İstanbul'a çağırarak, bu şehirde huzur içinde yaşamaya ve serbestçe ticaret yapıp mal, mülk sahibi olmaya davet etmiştir.

Bu davetten sonra binlerce Anadolu Yahudisi İstanbul'a yerleşmiş, Mora'nın fethinden sonra da Mora'dan yüzlerce Yahudi İstanbul'a göç etmiştir. 1477 yılında İstanbul'da toplam nüfusun yüzde 11'ine tekabül eden 1.647 hane Yahudi nüfusu belirlenmiştir. Bu nüfus 1489'da 2.941 haneye çıkmış, Yahudi nüfusu İstanbul'da 17.437 olmuştur.[36]

Fatih bir fermanla, İstanbul kuşatması sırasında Haliç'in güney yakasında yaşayan Yahudilerin Osmanlı Ordusu'na verdikleri desteğe karşılık olarak din ve vicdan özgürlüklerini gü-

36. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, 2008, Kapı Yayınları, s. 59.

venceye aldığını belirten, ayrıca mevcut sinagogların onarılmasına izin veren bir bildiri yayınlamıştır. Aynı bildiride yeni sinagog inşasının yasak olmasıyla beraber Yahudilere evlerini sinagoga dönüştürebilme iznini de vermiştir.[37]

Tarihçilerin neredeyse tamamı göre Fatih Sultan Mehmed'in Yahudileri sevdiğini ve takdir etiğini kayda geçmiştir. Dönemin Hahambaşısı Moşe Kapsali (İstanbul'un Osmanlı dönemindeki ilk hahambaşısı) ile çok iyi ilişkiler içinde olan Fatih, hahambaşı ile İstanbul Yahudilerinin sorunları doğrudan dinleme olanağını bulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed aynı zamanda Yahudileri bazı vergilerden muaf tutmuştur. Kasaplık mesleğini ifa eden Yahudilerden, kasaplık vergisini, sarraf ticareti yapan Yahudilerden de sarraflık vergisini, çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerle muaf tutmuştur.[38]

Türk Yahudilerinin tarihlerinin en çarpıcı ve önemli bir gelişmesi olan, Sefaradların İspanya'dan ve kısa bir süre sonra Portekiz'den kovulmaları ve çoğunun Osmanlı topraklarına sığınmaları Fatih'in oğlu II. Bayezid dönemine (1481-1512) denk gelmektedir.

Sefarad Yahudi çift.
(Silvyo Ovadya koleksiyonu)

37. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 50.

38. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 122.

Bulundukları Yehuda (İsrail) bölgesinde tarih boyunca iki büyük sürgün yaşayan İbranioğulları'nın tam olarak ne zaman İberya'ya geldikleri bilinmemektedir. Bununla birlikte bölgeyi uzun bir dönem yöneten Vizigotların zulmüne uğrayan İspanya Yahudileri, 8. yüzyıldan itibaren 780 yıl bölgeye hâkim olan Arap ve Müslüman yönetimleri altında sıkıntısız yaşamışlar; yarımadanın, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tekrar Katoliklerin eline geçmesinden sonra yeniden karanlık döneme girmişler ve bu süreç, 31 Mart 1492'deki Kral Ferdinand ile Kraliçe İsabela'nın Yahudiler için kaleme aldıkları ve Elhamra Kararnamesi olarak da bilinen, Kovulma Fermanı ile sona ermiştir.

Kararnameye göre bölgede yaşayan Yahudi dinine ait tüm vatandaşlar ya Hristiyanlığa geçecek ya da İspanya'yı terk edecekler ve yanlarına altın, para, değerli eşya alamayacaklardır. Ülkeyi temmuz ayı sonuna kadar terk etmeyenler ise idam edileceklerdir.

İspanya'dan göç eden Yahudilerin sayısı ile alakalı olarak tarihçiler çeşitli iddialarda bulunmuşlar ama bu sayının 120.000 civarında olduğunda birleşmişlerdir.[39]

İspanya'dan kaçan ve mecburi olarak gittikleri yakın ülkeler olan Portekiz ve Kuzey Afrika'ya kaçışta, Yahudilerin çoğu ya yollarda heba olmuşlar ya da vardıkları sahillerde soyulmuşlar, katledilmişlerdir. Kimisi de açlık ve susuzluktan hayatlarını kaybetmiştir. Portekiz'e kaçan Yahudiler ise tam 5 yıl sonra Portekiz'in aynı kararnameyi yürürlüğe koyması ile de ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

O tarihlerde kovulan Yahudileri bir tek Osmanlı İmparatorluğu ülkelerine davet etmiştir. Sultan II. Bayezid yayınladığı emirde şöyle demektedir:

> İspanya Yahudilerini geri çevirmek şöyle dursun, tam bir içtenlikle karşılanmalarını, aksine hareket ederek göçmenlere kötü muamele yapacakların veya en ufak bir zarara sebebiyet vereceklerin ölümle cezalandırılmasına (...)[40]

Piri Reis'in amcası olan Kemal Reis'in kumandasındaki kadırgalar İspanya'nın Cadiz limanında onları bekleyen Yahudi göçmenleri Osmanlı sahillerine taşımışlardır. İlk göçmenler başta İstanbul olmak üzere, Edirne ve Selanik'te cemaat kurmuşlardır. Bunun dışında İzmir, Bursa, Gelibolu, Amasya'ya da yerleşen Yahudi göçmenler olmuştur.

Osmanlı'ya İspanya Yahudilerini davet eden Sultan II. Bayezid'in şu ünlü sözü tarihe geçmiştir:

> Bu Kral'a (Ferdinand) nasıl "akıllı ve uslu Fernando" diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor![41]

Osmanlı'ya İspanya'dan göç sonucu İstanbul'un Yahudi nüfusu 30.000 olmuş ve tam 44 sinagog devreye girmiştir. Bu rakamlara baktı-

39. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 60.

40. Age, s. 61.

41. Age.

ğımızda İstanbul'un, dönemin Avrupalı Yahudilerin merkezi olduğu söylenebilir. İspanyol ve daha sonra Portekiz Yahudileri silah yapımı, matbaa, tekstil, dericilik, boyama ve bakırcılık konularındaki bilgi ve tecrübelerini kendilerini kabul eden Osmanlı'ya getirmişlerdir. Batı dillerine hâkimiyetleri de onları Saray'da, Dışişleri'nde ve Maliye'de önemli yöneticilik konumlarına getirtmiştir.

Daha sonraki dönemlerde ise, bu birikim ve beceri Yahudileri saray hekimlikleri görevlerine de taşımıştır.[42]

Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520), İspanya'dan ve Portekiz'den göçler devam ettiğinden İstanbul'da hatırı sayılır bir Yahudi nüfusu oluşmuştur. Kalabalık Yahudi halkının devlet yöneticileri ile ilişkilerini düzene sokmak için Saray nezdinde temsilcilik bağlamında "kahyalık" müessesesi kurulmuş ve cemaat lideri olarak da anılabilecek bu göreve Haham Saltiel getirilmiştir.[43]

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi orada zor durumda olan Yahudi toplumunu da rahatlatmıştır. Yavuz, Mısır seferi için ödünç para aldığı bir Yahudi vatandaşın ölmesi üzerine paranın artık ailesine geri verilmesine gerek kalmadığını ileri süren defterdarına bu tarihi sözlerle cevap vermekle de ünlenmiştir:

> Merhuma rahmet/Yetimlerine afiyet/Malına bereket/Gammaza lanet.[44]

Yavuz Sultan Selim Yahudilere duyduğu güven sonucunda Saray'ın hekimbaşılığına Yahudi Doktor Josef Hamon'u atamış, para basımını, sarraflığı ve bazı mali konuları Yahudi yöneticilerin yönetimine devretmiştir.

Osmanlı topraklarının 3 kıtaya yayılarak neredeyse iki katına çıktığı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devri Osmanlıların altın dönemi olduğu gibi Yahudilerin de parlak bir dönemi olarak tarihe geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'a Avrupalılar Muhteşem Sü-

İspanyol ve daha sonra Portekiz Yahudileri silah yapımı, matbaa, tekstil, dericilik, boyama ve bakırcılık konularındaki bilgi ve tecrübelerini kendilerini kabul eden Osmanlı'ya getirmişlerdir. Batı dillerine hâkimiyetleri de onları Saray'da, Dışişleri'nde ve Maliye'de önemli yöneticilik konumlarına getirtmiştir.

42. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 20.

43. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 124.

44. Age, s. 124.

Kanuni zamanında İstanbul'a gelmiş İspanyol Dona Gracia ve Joseph Nassi sarayda önemli görevler üstlenmişlerdir.

leyman lakabını verirken, İstanbul Yahudileri de tarihteki İbrani kralına atfen Kral Salomon ismini takmışlardır.

Kanuni zamanında birçok Maranos (Yahudilikten Hristiyanlığa dönmüş İspanyol vatandaşları) İstanbul'a gelmiş, bunların arasından Dona Gracia ve Joseph Nassi ünlenerek Saray'da önemli görevleri üstlenmişlerdir.

Aynı dönemde ünlü İstanbul Hahambaşısı Eli Mizrahi vefat edince Romaniyot ve Sefarad (İspanya'dan gelen) Yahudiler arasında yönetim mücadelesi olmuş ve sonuçta iki cemaat birbirinden yönetimsel olarak ayrılmışlardır. Böylelikle İstanbul Yahudi Cemaati 1836 yılına kadar resmi hahambaşılık müessesinden yoksun idare edilmiş, Romaniyotlar, Sefaradların içinde asimile olana değin iki cemaat, ayrı ayrı resmi olmayan hahambaşılarına sahip olmuşlardır [45]

1553 yılında İstanbul'a gelen bir Alman iş adamı, Hans Dernschwam anılarında şöyle der:

> Her milletten ve her biri ayrı dil konuşan sayısız Yahudi var. Almanca, İtalyanca, Lehçe, İspanyolca, Portekizce, Yunanca, Türkçe, Süryanice. Hangi millete mensuplarsa o milletin dilini konuşuyorlar. Hangi diyardan gelirlerse gelsinler, birbirlerini bulup gruplar halinde yaşıyorlar. Kavukları sarı, doktor ve cerrahlar ise, kırmızı, sivri, uzunca ve külaha benzeyen bir başlık takıyorlar.[46]

45. Age, s. 125.

46. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 24.

Osmanlı'nın duraklama döneminin ilk padişahı sayılan III. Murad'ın yönetimi zamanında (1595-1603) zengin İstanbul Yahudileri, dönemin görkemli mimarisine uygun büyük bahçelerle çevrili müstakil evler inşa etmişlerdir.[47]

Buna mukabil, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama dönemi ilerledikçe Osmanlı Yahudilerinin ekonomik ve sosyal durumları da bozulmuştur.

IV. Murad döneminde (1623-1640) Yahudilerin Saray'daki ağırlıkları ve etkinlikleri o kadar azalmıştır ki, padişah basit bir nedenle Yahudi Cemaati Başkanı Rabbi Yehuda Kovo'yu idam etme kararı verdiğinde Saray nezdinde bunu durdurabilecek bir cemaat lideri bile bulunamamıştır. Yahudi entelektüellerin sayısı azalmaya başlamış, eskiden Saray'la yakın alakaları olan doktor ve bilge yönetici sayılarında büyük azalma olmuştur. Bunun sonucu olarak Saray'daki ağırlıkları en aza inmiş, yerlerini daha çok Rum doktorlara bırakmışlardır. Bu gelişmeyi, daha doğrusu bu gerilemeyi tarihçi Bernard Lewis şöyle özetler: "İşaretler yeter derecede açıktır: tırmanan ayırım, azalan hoşgörü, vahimleşen maddi ve fikri fakirlik."

Bernard Lewis'e göre bu gerilemeyi yaratan en büyük etkenlerden biri,15. ve 16. yüzyıllardaki yoğun ve donanımlı Sefarad Yahudisi göçlerinden sonra 17. yüzyılda bu kaynağın azalması hatta kurumasıdır. Böylelikle Sefaradların Osmanlı'ya getirdiği yeni buluşlar ve fikirlerden zaman içinde yoksun kalan Osmanlı Yahudilerinin Avrupa ile teması azalmış, orada süregelen yenilikleri ve gelişmeleri takip edemeyecek duruma gelmişlerdir.

Bernard Lewis'e göre ikinci neden Osmanlı Yahudilerinin kullandığı dildir. İspanya'dan kovulmalarından sonra Osmanlı'da kullandıkları İspanyolcanın zamanla, içine çeşitli Rumca, Osmanlıca ve Türkçe kelimelerin girmesiyle Judeo-Espanyolcaya dönüşmesi ve Latin harflerin yerine İbranice harflerin kullanılmaya başlanması Yahudilerin Avrupa ile temaslarına darbe vurmuş, aynı şekilde kıtada oluşan yeniliklerden bihaber olmaya başlanmış, özellikle ticari ve kültürel ilişkilerde büyük kayıplar yaşanılmasına neden olmuştur.[48]

Stanford J. Shaw'a göre bu gerilemenin bir başka nedeni daha vardır. Sefaradlardan sonra Osmanlı'ya sığınan Avrupa Yahudileri çok daha fazla donanımsız, yıllarca getto yaşamlarının olumsuz etkisiyle, girişkenlikten uzak, korkak ve geri kalmışlardır. Bu yeni göçmenler kendi işlerini geliştirip, toplumun ve imparatorluğun refahını arttırmak yerine Yahudi cemaatlerinin yardımıyla ayakta kalmışlar, bu da Yahudi cemaatlerini büyük bir ekonomik yük altına sokmaya neden olmuştur. Bu yeni durum karşısında Yahudiler borç altına girmişler, ekonomik anlamda iyice zayıflamışlardır.[49]

Evliya Çelebi'ye göre 1638 yılında İstanbul'da Yahudi nüfusu, Rum nüfusunun iki katıdır. Yahudilerin 657 mahallesine karşın Rumla-

47. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 131.

48. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 134.

49. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 194.

rın 304, Ermenilerin 27 mahallesi vardır.[50]

IV. Mehmed dönemi (1648-1687) Yahudilerle ilgili çok önemli bir olaya tanık olmuştur. İzmir doğumlu Sabetay Sevi adlı bir haham, Yahudi din kitapları *Tevrat* ve *Talmud*'u ezbere bilmesinin dışında zamanla kendisini tasavvufi Yahudilik olan Kabala eğitimine de adayarak bir süre sonra kendini mesih ilan eder.

Yahudilerden hatta Müslüman ve Hristiyanlardan bile mürit toplayan Sevi, 1666'nın ocak ayında, defalarca geldiği İstanbul'a bu kez müritleriyle birlikte adeta bir mesih havasında gitmek için İzmir'den yola çıkar. Kimi Osmanlı yöneticilerine göre padişaha karşı bir darbe yapmayı düşünen Sabetay Sevi, İstanbul Yahudi Cemaati'nin de padişaha Sevi'yi şikayet etmesiyle İstanbul'a varmadan Çanakkale'de padişahın emri üzerine tutuklanıp İstanbul'a getirilir ve Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın başkanlığındaki Divan'ın huzuruna çıkarılır. Mütevazı bir haham olduğunu ileri süren Sabetay Sevi, kendisine mal edilen tüm mesih suçlamalarını da reddeder.

Divan üyeleri tarafından, mesihliğin gücüyle bir mucize gerçekleştirememesi durumunda idam edileceği bildirilen Sevi, cezadan kurtulmak için İslam dinine geçer ve Mehmet Efendi ismini alır. İstanbul Hahambaşılığı ve Yahudi Toplumu bu karara çok sevinir. Toplumu karıştırabilecek ve padişahın tepkisine neden olabilecek bir olumsuzluktan kurtulduklarına inanırlar.

Daha sonraki yaşamında birçok şehri gezen Sevi, yarı Müslüman yarı Yahudi olarak yaşar ve Sufilik ile Kabala geleneğini harmanlayarak kendi mistisizmini yaratmaya çalışır. Sevi, sürgünde bulunduğu Arnavutluk'ta yalnızlık içinde geride bir gizemli tarih bırakarak 1675 yılında vefat eder. Müritleri özellikle Selanik'te onun görüş ve inançlarına uygun olarak yaşamaya devam ederler.

Bugün "Selanikli dönme" diye tabir edilen sosyo-kültürel grubun inananları her geçen gün azalsa da Sabetay Sevi vakasına ilintili olarak onun dünya ve dini görüşlerini takip eden grup olarak bilinirler.

III. Ahmed dönemi (1703-1730) Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminin başlarına tekabül etmektedir. Bu padişah döneminde Kanuni Sultan Süleyman'ın, Yahudilerle alakalı bir komplo teorisi olan ve hamursuz ekmeklerinin içine Hristiyan çocukların kanının konulduğu iftirasına karşı zamanında ferman yayınlamasına rağmen bu padişahın döneminde "kan iftirası" bu kez Müslüman çocuklar üzerinden atılmış ve amaca ulaşılarak üç İstanbullu Yahudi vatandaşı mahkeme edilmeden asılmışlardır. Bu dönemde Yahudi mahallelerini kasıp kavuran büyük yangınlar çıkmış ve özellikle 1704 ve 1718 büyük İstanbul yangınlarında Yahudi toplumuna ait çok sayıda ev ila Yahudi kurumlara ait bina ve kütüphane kül olmuştur.[51]

I. Adülhamid döneminde (1774-1789) İstanbul Yahudi Toplumu büyük bir ekonomik kriz içine girmiştir. Gelirleri giderlerinden çok daha

50. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 134.

51. Age, s. 139.

az olunca bütçelerinde 325 bin liralık bir açık oluşmuştur. Bu açığın en önemli nedeni 300 kadar Yahudi vatandaşın Osmanlı Ordusu'nun askeri olarak savaşa giderek cemaate senelik bağışlarını yapamamış olmalarıdır.[52]

III. Selim döneminde (1789-1807) İstanbul Yahudi Toplumu her anlamda çok gerilemiş vaziyettedirler. Osmanlı'ya matbaayı ilk getiren Yahudilerin bu dönemde matbaaları bile yoktur ve İbranice kitaplar Ermeniler tarafından basılmıştır.[53]

II. Mahmud döneminde (1808-1839) İstanbul Yahudi Cemaati padişaha başvurarak, kendi toplumlarının da Rum ve Ermeni toplumları gibi devlet tarafından resmen kabul edilecek dini liderlik kurumunu kurmalarına izin verilmesini istemişlerdir. Bu talep padişah tarafından kabul edilmiş ve ilk kez 1835 yılında resmen Osmanlı Hahambaşısı makamı ihdas edilmiştir. İlk resmi Hahambaşı Avram Levi olmuştur.[54]

II. Mahmud döneminde (1808-1839) İstanbul Yahudi Cemaati padişaha başvurarak, kendi toplumlarının da Rum ve Ermeni toplumları gibi devlet tarafından resmen kabul edilecek dini liderlik kurumunu kurmalarına izin verilmesini istemişlerdir. Bu talep padişah tarafından kabul edilmiş ve ilk kez 1835 yılında resmen Osmanlı Hahambaşısı makamı ihdas edilmiştir. İlk resmi Hahambaşı Avram Levi olmuştur.

Abdülmecid dönemi (1839-1861) Osmanlı'nın dolayısıyla Türklerin ilk Batılılaşma hareketinin simgesi olan Tanzimat Fermanı'nın Hahambaşı ve Yahudi toplumunun ileri gelenlerinin de bulunduğu bir törende okunmasına ve yürürlüğe konulmasına tanıklık etmiştir (1839). Tanzimat Fermanı ile tüm gayrimüslim vatandaşlara Müslümanlarınkine eşit haklar tanınmıştır. Tanzimat dönemi, tüm Yahudilere daha önceleri girmeleri yasak olan eğitim kurumlarına da katılmayı mümkün kılmıştır. Buna rağmen, dönemin Yahudi toplumunun düşük eğitim seviyesi Yahudilerin, örneğin Tıp Fakültesi'ne, fermanın yayınlanmasından ancak 34 yıl sonra girmelerine izin vermiş olacaktır.

Abdülmecid, 1840 yılında Şam ve Rodos'ta gerçekleşen kan iftirası olaylarından sonra bir ferman yayınlamış ve bu tip iftiralara inanılmamasını ve Yahudilerin rahat bırakılmasını emretmiştir.

Bunun yanı sıra, Abdülmecid, Yahudi gençlerin ilk kez askeri okullara girmesine izin veren padişah olarak tarihe geçmiştir. Halkın

52. Age, s. 140.

53. Age, s. 141.

54. Age, s. 144.

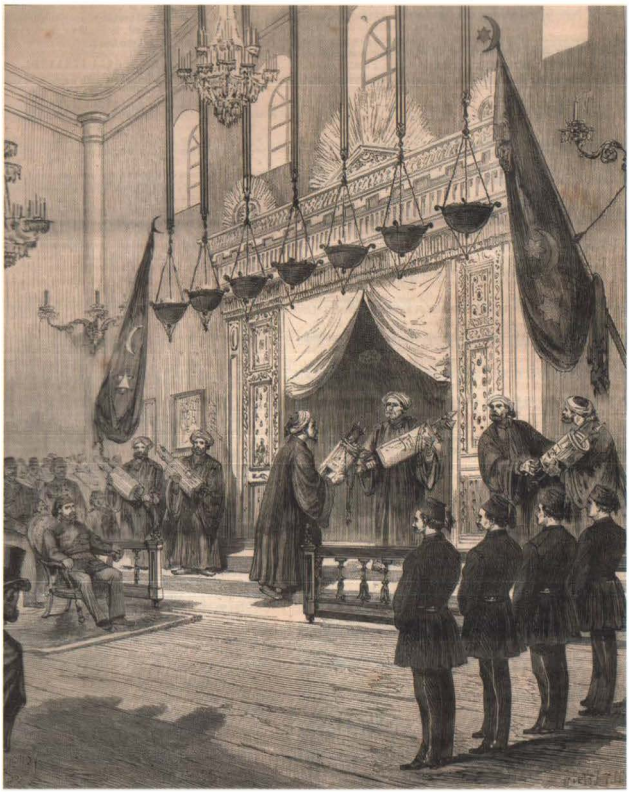

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Sadrazam Midhat Paşa'nın huzurunda Türk ordusunun muzafferiyeti için Ahrida Sinagogu'nda yapılan dua.

kullandığı ve Yahudileri ayrıştıran, küçük gösteren lakapların kullanılmasını da yasaklayan padişah, 1847 yılında Kuleli Askeri Tıp Okulu'nu ziyaret ettiğinde Yahudi öğrenciler için haham nezaretinde kaşerut kurallarına uygun yemek hazırlatılması emrini ve Şabat günleri okula gelmeme iznini vermiştir.[55]

Abdülaziz döneminde (1861-1876) Tanzimat Fermanı'nın getirdiği modernleşme meyvelerini verirken aynı modernleşmeden başta İstanbul Yahudileri olmak üzere tüm Osmanlı Yahudilerin de faydalanması beklenmiştir. Ancak cemaat içinde modernleşme fikirlerine karşı çıkan ve genel anlamda dindar Yahudiler olarak görülenler değişimin ertelenmesine neden olmuşlardır. Modernleşme yanlıları, dışarıya kapalı, okullarında neredeyse sadece Yahudilik ve Yahudi dini eğitimi veren okulların yanında, yabancı dil eğitimi ile diğer din dışı branşların olacağı laik denilebilecek okullar açılmasına destek çıkmışlardır. Bunların başında ünlü banker Avram Kamondo'nun Hasköy'de eğitime başlattığı Piri Paşa veya Escuela okuluna, muhafazakâr ve dindar kesimler, Yahudi gençlerinin Hristiyanlaşma tehlikesi adına şiddetle karşı çıkmışlardır. Muhafazakâr kesim o kadar ileri gitmiştir ki, Kamondo'yu

55. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 28.

cemaatten aforoz etmişlerdir. Buna ön ayak olan Haham Akriş, önce padişah tarafından cezaevine atılmış ama Akriş taraftarlarının müthiş baskısı sonucu serbest bırakılmıştır. Escuela okulu ancak 5 sene sonra (1860), dindarlara tavizler verilerek açılmış ama bu tavizler bile zamanla yetersiz bulunmuştur.[56]

Yahudi cemaatindeki keskin ayrılığı gidermek için devreye giren Fuat Paşa bir irade yayınlayarak, Tanzimat Fermanı'nın modernleşme hedefleri ışığında Yahudi toplumunda da bir dizi reform hareketinin başlatılmasını emretmiştir. Bu bağlamda modernleşmenin ve cemaat yapılanmasının sağlam temellerle oluşması adına Fuat Paşa'nın da desteğiyle laik ve ruhani liderlerin oluşturduğu bir heyet 1865'te Hahambaşı Nizamnamesi'ni yürürlüğe koymuştur. Buna göre, Yahudi Cemaati kendi Hahambaşısını artık seçebilme olanağına kavuşurken Meclis-i Umumi'nin de kurulması öngörülmüştür. Laiklerin ruhanilere sayıca daha yüksek oranda olacak şekilde, cemaatlerinin içinden seçilerek göreve gelecek üyeler Hahambaşılık kurumu aracılığıyla cemaatleri yönetme olanağına kavuşmuştur.[57] 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da 65 bin, bugünkü Türkiye sınırları dahilinde toplam 140 bin Yahudi yaşıyordu. İstanbul dışındaki Yahudilerin 35 bini İzmir'de, 17 bini Edirne'de yaşıyordu.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi (Anayasa) Osmanlı'nın Batılılaşma serüveninin mihenk taşını oluşturmuştur (1876). Bundan yola çıkarak oluşturulan ilk Meclis-i Umumi'de (parlamento), biri İstanbul'dan olmak üzere 5 Yahudi temsilci bulunmuştur.[58]

1892 yılında Osmanlı Yahudileri, Osmanlı'ya gelişlerinin 400. yılını kutlamışlardır. Padişahın yayınladığı bir iradeye uygun olarak ülkenin tüm sinagoglarında mütevazı törenler yapılmış ve okunan dualaların Türkçe tercümesi Yıldız Sarayı'nda ikamet eden Sultan Abdülhamid'e sunulmuştur. Tüm Yahudi gazeteleri özel sayılar çıkararak tarihi günü büyük bir memnuniyet havası içinde kutlamışlardır.[59]

1893 yılında ise Sultan Abdülhamid Hahambaşı Moşe Levi'yi huzuruna çağırarak orduya Yahudi gençlerin de katılmasını düşündüğünü söylemiş, Hahambaşı bunu gönülden kabul etmiştir. Abdülhamid de bunun üzerine "sarayın kapılarının Yahudilere her zaman açık olduğunu" söylemiştir.[60]

1908'de kurulan yeni mecliste ise 4 Yahudi temsilci bulunmuştur.1909'da ise, ileride Lozan Barış Anlaşması'nda Türk heyetinde bulunacak olan Hayim Nahum Efendi son Osmanlı Hahambaşılığı'na seçilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal altında olan İstanbul'a çok sayıda insan ticari hayatın canlanması adına gelmiş, bunlar arasında hem yurtdışından hem yurtiçinden gelen Yahudiler sayesinde İstanbul'daki Yahudi nüfusu savaş

56. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 250.

57. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 194.

58. Age, s. 201.

59. Avram Galante, *Histoire des Juifs*, s. 152.

60. Age, s. 152.

öncesinde 80 bin kişiyken sonrasında 100 bine kadar çıkmıştır.

Osmanlı Yahudileri gerek Osmanlı'nın çöküş dönemimdeki bölgesel savaşlarda gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse de Kurtuluş Savaşı'nda devletle büyük bir dayanışma içinde olmuş, bu uğurda birçok şehit de vermiştir.

Yerleşim Bölgeleri

Hasköy: Bizans İmparatorluğu döneminden beri İstanbul Yahudilerin yaşadığı bir semt olan Hasköy'ü, 17. yüzyılın ünlü gezgin Evliya Çelebi, "süslü ve emsalsiz" olarak tarif eder. Çelebi, denize bakan üç bin civarındaki bahçeli güzel evden ve limon ve turunç ağaçlarından bahseder ve o yüzyılda Hasköy'deki Yahudi nüfusunun on bin civarında olduğunu, on iki de sinagog bulunduğunu yazar.

1660 yangınında evleri yanan Yahudiler de bu semte taşınınca Hasköy'ün Yahudi nüfusu, 20 ayrı cemaatle 11 bini geçer. 19. yüzyılda semtin Yahudi nüfusu 25 bine kadar çıkar. Ancak aynı yüzyılın sonlarına doğru semtte çıkan yangınlar, kolera ve veba salgınlarından dolayı Romaniyot ve Karayim Yahudileri'nin büyük bir bölümü Galata'ya ve diğer semtlere yerleşmişlerdir.[61]

Hasköy'ün en önemli bir özelliği de İstanbul Yahudilerinin aydınlanma sürecini büyük sancılarla sürdürmeye çalışan banker Avram Kamondo'nun bu semtten olması ve Hasköy'de laik Piri Paşa okulunu açmış olmasıdır. Paris'te vefat ettikten sonra naaşı İstanbul'a getirilip semtte yaptırttığı anıt mezara konulmuştur. Hasköy iki büyük yangına tanık olmuştur. 1804'teki büyük yangında 11 sinagog kül olurken, 1833 yılındaki başka bir yangın Yahudilere ait 1.000 evi yok etmiş, bu felaketten tam 5.000 Yahudi etkilenmişti.

Balat: Osmanlı Yahudi yaşamının en önemli İstanbul semti olmuştur. İstanbul'u sosyal ve kültürel anlamda zenginleştirmek isteyen Fatih Sultan Mehmed gerek teşvik gerekse de sürgün politikalarıyla özellikle Balkanlar'dan çok sayıda Yahudi'yi İstanbul'a taşımış ve bu yeni göçmenler özellikle Balat'a yerleşmişlerdir. Yahudiler geldikleri bölgelerin isimlerini kurdukları sinagogun adlarına vererek, doğmuş oldukları şehirlerin isimlerini böylelikle yaşatmaya çalışmışlardır.

Örneğin sinagoglarına Selanik, Yanbol (Bulgaristan'ın bir bölgesi), Ahrida (Makedonya'daki Ohri şehri) gibi isimler vermişlerdir. Bir başka örnek de Makedonya'nın Castrio şehrinden gelenlerin kurduğu Kasturya Sinagogu' dur. Balat, zamanla İstanbul'un canlı ve hareketli bir Haliç semti, 18. yüzyılda da şehrin zenginlik ve refah merkezi olmuştur. 1874'te Balat'ta Hevra Sokağı'nda çıkan büyük yangında, Hevra Sinagogu'nun tamamı, 2 okul, 70 ev ve 35 dükkân yok olmuştur.

Karaköy: Bu semt Bizans döneminden beri Karayim Yahudilerinin merkezi olmuştur. İlk zamanlar buraya, ismini cemaatin adından alarak Karai Köyü denilmiş, zamanla "Karaköy" ismine dönüşmüştür. Semtte kaybolan sinagog-

61. Okşan Svastics, *Yahudilerin istanbul'u*, s. 46.

Hasköy

ların başında, Zürefa Sokağı köşesinde bulunan Or Hadaş Sinagogu gelir. Sinagog Polonya kökenli olan Aşkenaz Cemaati'ne aitti.[62]

Galata: Bu semt 19. yüzyıldan itibaren İstanbul Yahudilerinin en önde gelen semtlerinden biri olmuştur. Bunun en büyük nedeni semtin Karaköy Limanı'na ve Levantenlerin oturduğu Pera bölgesine komşu olmasından dolayıdır. Galata ayrıca Aşkenaz Cemaati ile İtalya Yahudi Cemaati için de önemli bir merkez semt olmuştur.

Kuzguncuk: İstanbul'un Anadolu yakasının en gözde Yahudi mahallesi olmuştur. Bizans döneminden beri var olduğu bilinen semtte 19. yüzyılda Yahudiler daha çok balıkçılık ve sebzecilik ile iştigal etmişlerdir. Yahudilerin varlıklıları sahilde, orta halliler ise semtin içeri kısımlarında oturmuşlardır. Semtte ayrıca tarih boyunca yoğun bir şekilde Ermeni ve Rum vatandaşlar da yaşamıştır.[63] 1872'de semtte çıkan büyük yangın, 196 ev ile 2 okul ve 2 sinagogu yakmıştır.

Yeldeğirmeni: Bu semt 1872 yılındaki büyük Kuzguncuk yangınından sonra Yahudilerin buraya yerleşmesiyle kalabalıklaşmıştır. Semtte 1899'da ibadete açılan Hemdat İsrael Sinagogu ismini, sinagogun inşasına izin verdiği için kendisine teşekkür edilmesi amacıyla Abdülhamid Sultan'dan almıştır (Hemdat/Hamid).

Üsküdar: 19. yüzyılda Dağhamamı civarın-

62. Age, s. 87.

63. Age, s. 126.

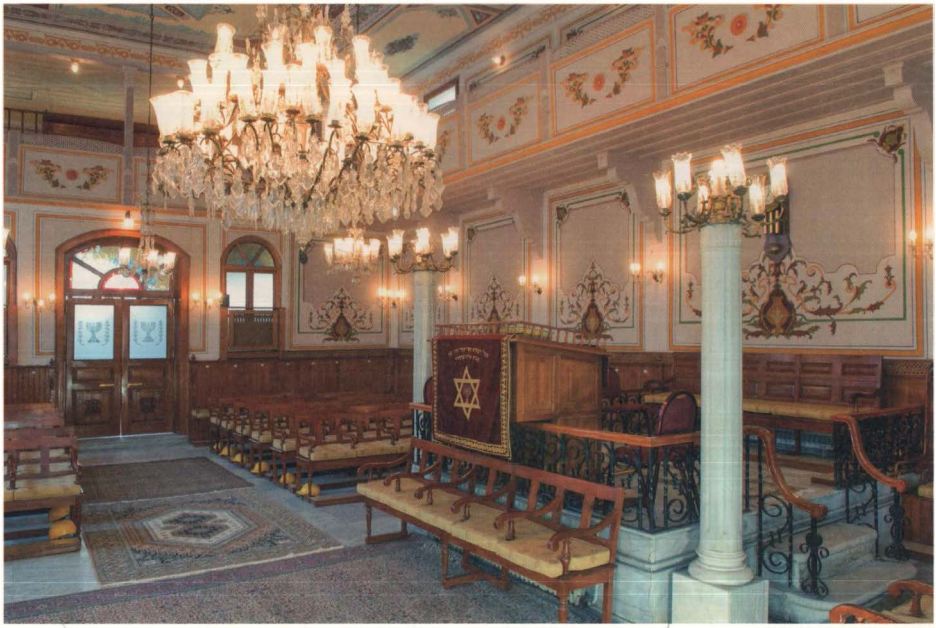

Hemdat İsrael Sinagog'un bugünkü hali, Yeldeğirmeni.

da bulunan "Yahudi Mahalle"sinde laik Alliance İsraelite Yahudi okulu bulunmaktaydı. 1891'de 120 öğrencisi olan okul 1908'de 178 öğrenciye sahipti. Semtte, Sabetay Sevi müritlerine ait bir mezarlık da bulunmaktadır.

Ortaköy: Semt, üç dine ait cemaatlerin yan yana huzur ve barış içinde yaşadıklarını simgeleyen bir Boğaziçi semti olmuştur. 1618 Büyük Bedesten yangınında evlerinden olan Yahudilerin büyük bir kısmı Ortaköy'e yerleşmişlerdir. Evliya Çelebi'ye göre, sahildeki büyük yalıların Yahudilere de ait olduğunu, bunların dışında birçok Yahudi evinin de semtte bulunduğunu yazmıştır.[64]

Naksos Dükası unvanını taşıyan, 16. Yüzyıl'ın en tanınmış simalarından Josef Nasi ve eşi Reyna burada yaşamışlar, Josef'in ölümünden

64. Age, s. 142.

sonra Reyna, 1593 yılında semtte onun adına bir matbaa kurmuştur.1597'de çıkan bir yangın veya salgından dolayı matbaa Kuruçeşme'ye taşınmış ve orada iki yıl daha faaliyet göstermiştir.[65]

Kuruçeşme: Bu semtte 17. yüzyılda 11 mahallede Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir.19. yüzyılın ikinci yarısında da Yahudi banker ve hekimlere ait yalıların olduğu kayda geçirilmiştir.

Ünlü Yahudi Şahsiyetler

Josef Hamon (Amon), önce II. Bayezid'in, sonra da Yavuz Sultan Selim'in özel doktorluğunu yapmış ünlü bir doktordur. Hamon, Osmanlı Ordusu'nun çıktığı her seferde her iki padişahın da yanında bulunmuştur. Özellikle II. Bayezid takdirini kazanmıştır.

Babası gibi doktor olan Moşe Hamon, hem Yavuz Sultan Selim'in hem Kanuni Sultan Süleyman'ın özel doktorluğunu yapmıştır. Bunun dışında Saray ile Yahudi toplumu arasındaki ilişkilerle de ilgilenen Moşe Hamon, Amasya ve Tokat'ta meydana gelen kan iftirası olaylarından sonra Kanuni'ye başvurarak, Yahudi Cemaati'nin güvenliğini sağlayan fermanın buyurulmasını sağlamıştır.[66]

Nasi Ailesi 16. Yüzyılın en etkin ve varlıklı Yahudi ailelerinden biridir. Portekiz'den Osmanlı'ya göç ettikten sonra Dona Gracia Mendes ve yeğeni Don Josef Nasi, Osmanlı padişahlarının yanlarında onlara her türlü danışmanlık hizmetini vererek sarayda öne çıkan isimlerden olmuşlardır. Avrupa'nın çeşitli krallıklarıyla da önemli ilişkileri olan Nasi ailesinin bu iki üyesi, Osmanlı padişahlarının Avrupa ile ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır.

Dona Gracia Mendes, İstanbul'da Galata'da yaşamış olup, Portekiz'de yaşadığı zamanlarda gizlediği Yahudiliğini burada alabildiğince hayata geçirmiş ve İstanbul'daki Sefarad Yahudileri ile çok iyi ilişkiler içinde olmuştur. İstanbul'da birçok sinagog ve dinî Yahudi okulları kurmuştur.

Nasiler, Kanuni Sultan Süleyman'ın fethettiği Kudüs'ün doğusunda bulunan harabe halindeki Tiberya şehrinin 1568 yılında Yahudi yerleşimcilerin merkezi olması için kollarını sıvamışlardır. Bunun karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na yüklü miktarda kira bedeli ödemişlerdir. Nasilerin, cıvar bölgelerde olan veya oraya göç edecek olan Yahudiler için Tiberya'yı onların özerk bir yönetimle yaşayabileceği bir merkez yapma gayretleri kimi tarihçilere göre, o zamana göre1500 yıldır Diaspora'da yaşayan Yahudilere bir vatan arayışı anlamında ilk siyonist hareket olarak da yorumlanmaktadır. Ancak Mendes 1569 yılında vefat edince Tiberya projesi tamamlanamadan sona ermiş oldu.[67]

Mendes'in kızıyla evlenen Portekiz doğumlu Josef Nasi ise zamanla Avrupa'nın sayılı bankerlerinden olmuş ve İstanbul'a yerleştikten sonra gerek Kanuni Sultan Süleyman gerek

65. Önder Kaya, "Ortaköy Yahudi Cemaati", *Şalom,* 18 Nisan 2018.

66. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 85.

67. Okşan Svastics, *Yahudilerin istanbul'u*, s. 145.

Sadrazam Rüstem Paşa gerekse de padişahlığa gelmesinde destek verdiği II. Selim'e çok yakın olmuş ve o dönemlerde yaptığı başarılı istihbarat çalışmaları sayesinde Osmanlı'nın dış siyasetine yön vermiştir. II. Selim'in ölümünden sonra Josef Nasi'nin saraydaki etkisi tamamen azalmıştır. III. Murad'ın Nasi'nin servetinin büyük bir kısmına el koyduğu da iddia edilmektedir.[68]

İtalya doğumlu olan tıp doktoru Salomon Ben Natan Eskinazi 1564'te İstanbul'a yerleşir ve tababetten diplomasiye geçerek Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın 30 yıl süreyle danışmanlığını yapmıştır. İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra, Osmanlı'yı temsilen Venediklilerle müzakereleri yürütmüştür. Eskenazi, Sokollu'nun ölümünden sonra III. Mehmed döneminin sadrazamı Ferhad Paşa'nın da danışmanı ve doktoru olmuştur.

Portekiz doğumlu, zorunlu olarak Hristiyanlığa dönen, Maranoslardan olan ve 1585'te İstanbul'a yerleşmeye karar veren Salomon Aben Yaeş şehre gelmeden önce Selanik'te Yahudiliğe döndüğünü ilan etmiştir. Büyük bir servete sahip olan Yaeş, III. Murad'ın güvenini kazanarak Midilli Dükü unvanına sahip olmuştur. Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de mimarı olmuştur.

16. yüzyılın etkin Osmanlı Yahudilerinden bir başkası Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın padişahlık dönemlerinde yaşayan Ester Kira'dır. Padişahların eşlerinin danışmanlığını yaparak sarayda büyük bir nüfuz sahibi olan Kira, siyasete de karışmış, özellikle Venedik ile ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Yeniçerilerin maaşlarının enflasyona yenik düşmesi ve diğer ekonomik sorunlar yüzünden sipahilerin huzursuzluğu artmış ve 1592 yılında Ester Kira ve oğlu saklandıkları yerde bulunarak öldürülmüşlerdir.

17. yüzyılda, I. Ahmed döneminde diplomatik yetenekleri sayesinde öne çıkan Gabriel Buenaventura Osmanlı'nın İspanya ilişkilerini yürütmüştür. İsrael Konegliano ise Karlofça Antlaşması görüşmelerine katılmıştır.[69]

18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başında Yeniçeri Ocaklarının maliyecisi olan Yeşaya Aciman bir iftiraya kurban giderek idam edilirken, Saray Sarrafbaşısı olan kardeşi Meir Aciman da bir Yeniçeri tarafından öldürülmüştür.

Behor Karmona 19. yüzyılda Yeniçerilerin maliyesi ile ilgilenmiş, Yeniçeri Ocaklarının kaldırılmasından sonra arkadaşı Artin Kazas'ın ihanetine uğramıştır. Kazas, II. Mahmud'a Karmona'nın imparatorluğun yetkilerini sınır tanımayan bir şekilde kullandığı şikayetini yapmış ve akabinde, Müslümanlara alkollü içki satan birini cezaevinden kurtardığı suçlaması karşısında padişah, Karmona'nın öldürülmesine karar vermiş ve 1826'da idam edilmiştir.

Avram Kamondo, 1856'da İstanbul Yahudi Cemaati'nin en önemli liderlerinden biri olarak, cemaatin eğitim politikasının laik unsurlarla modernleştirilmesi için çaba göstermiş, tutucu cemaat üyelerinin kendisini cemaatten aforoz etmelerine rağmen yılmadan bu doğrultuda çalışmaya devam etmiş ve Hasköy'de ilk kez dini

68. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 98.

69. Age, s. 143-144.

Banker Abraham Salomon Kamondo. (Emine Çiğdem Tugay ve Mehmet Selim Tugay, *Kamondo Han*, İstanbul: Beyoğlu AŞ, 2007)

Dünyaca ünlü fotoğrafçı Henri Cartier-Bresson tarafından çekilmiş Bankalar Caddesine çıkan Kamondo Merdivenleri. (Silvyo Ovadya Koleksiyonu)

olmayan laik bir Yahudi okulu olan Piri Paşa'yı kurmuştur. Aslen banker olan Kamondo, İstanbul'da bankacılığın, belediyeciliğin ve mimarinin modernleşmesi çalışmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. Anıt mezarı bugün Hasköy'de bulunmaktadır. Karaköy'de ise kendisinin yaptırdığı Kamondo Merdivenleri vardır.

Emanuel Karasu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk Müslüman olmayan üyesidir. Avukat ve Meclis-i Mebusan üyesi olan Karasu, 1909'da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiğini padişahın bizzat kendisine bildiren 4 kişilik heyette bulunmuştur.

Meslekler

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk matbaa, İspanya'dan göç eden David ve Samuel ibn Nahman adlı iki Osmanlı Yahudisi tarafından İstanbul'da 15. yüzyılın sonunda kurulmuştur. Basılan ilk eser, 1503 tarihinde Toledolu din bilgini Yakub ben Aşer'in, *Arba'ah Turim* eseridir. Devlet, matbaalarda sadece İbranice eserler basılmasına izin vermiştir. İstanbul, 18. yüzyıla kadar İbranice matbaanın merkezi olmuştur.

"Yüksek düzey" meslekler olarak nitelendirilebilecek meslekler arasında en prestijlisi tıp doktorluğuydu ve görüldüğü üzere birçok İstanbullu Yahudi doktor, sarayın ve padişahların özel doktorluk mevkilerine yükselmişlerdir. Bunun dışında diplomasi ve hukuk alanlarında kimi Osmanlı

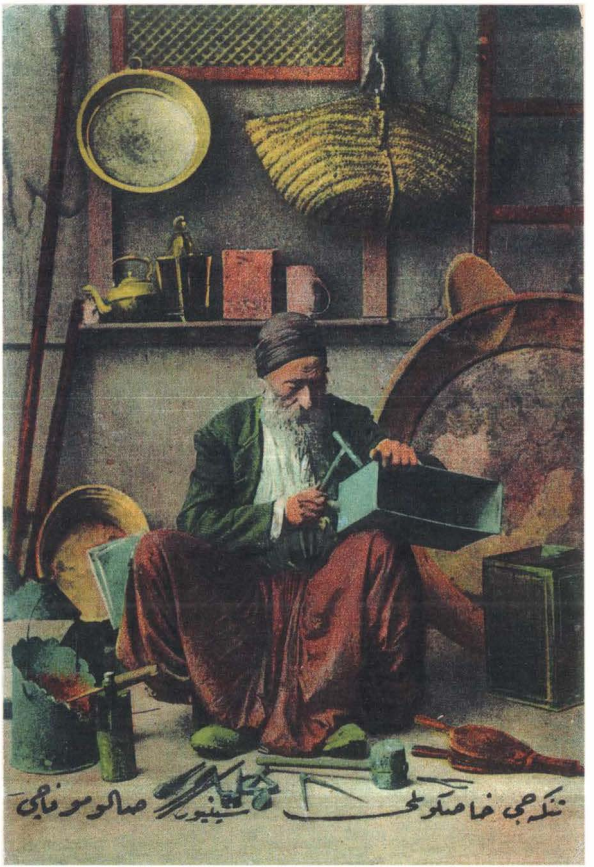

Tenekeci Hasköylü Salamonaçi efendi. (Silvyo Ovadya Koleksiyonu)

Yahudileri padişahların ve sadrazamların en önemli danışmanları olmuşlardır.

Osmanlı Yahudilerinin uluslararası ticaretteki katılımı 16. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Gerek yabancı dil bilmeleri gerekse de uluslararası bankacılık kurallarını iyi tanımaları, gerekse de yurt dışı ticaret merkezlerinde Yahudi dost ve akrabalarının yaşaması, onlara bu alanda çok başarılı faaliyetlerde bulunmalarını sağlamış hem kendileri hem de Osmanlı İmparatorluğu büyük ticari kazançlar elde etmiştir.[70]

Ticari veya sınai anlamda, İstanbul Yahudilerinin en temel işkolu tekstil olmuştur. Kumaş dokuma atölyelerine sahip olup, kumaş boyama işini de büyük oranda onlar üstenmişlerdir.

Ünlü gezgin Evliya Çelebi'ye göre İstanbul Yahudilerinin kalıpçılık, inci işlemeciliği, kuyumculuk mesleklerine sahip oldukları gibi fener üretiminde de bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde Yahudi Cemaati'nin modernleşme sürecinde laik okullardan alınan eğitim sonucunda terzilik, saatçilik, halıcılık ve fotoğrafçılık gibi meslekler de Yahudilerin ilgi alanına girmiştir. Kayıkçılık ve yorgancılık gibi "alt seviye" olarak algılanan mesleklerde de Yahudiler aktif olmuş ama bu tür faaliyetlerine bir süre sonra son vermişlerdir.

Konuşulan Diller

İspanyol Yahudileri Osmanlı'ya gelmeden önce İstanbul Yahudilerinin (Romaniyotlar) dili ekseriyetle Rumcaydı.1492 yılından itibaren Osmanlı topraklarına geldiklerinde İspanyolcayı belirli bir süre İspanya'da kullandıkları gibi, en saf ve duru şekliyle kullanmışlardır.

İkinci kuşak ise, ebeveynlerinden öğrendikleri İspanyolcayı aynı şekilde muhafaza etmeye çalışırken zamanla, kullandıkları bu dile Rumca, Arapça, Türkçe ve sonraki kuşakların da Fransızca kelimeler eklemeleri suretiyle Osmanlı Yahudilerinin konuştuğu İspanyolca yerel bir form almış ve buraya özgü olarak kısmen değişmiş, yeni bir dil durumuna girmiştir. Bu dil Ladino veya Judeo-Espanyolca veya Yahudi İspanyolcası adını almıştır.

Yahudi toplumunun 19.yüzyıl içinde özellikle eğitim alanında girdiği, tutuculuk-modernizm mücadelesi sonucu, din ağırlıklı eğitime alternatif laik donanımlı eğitim kurumlarında yoğun bir şekilde öğretilen Fransızca dili de zamanla ekonomik ve kültürel anlamda "üst tabaka" diye adlandırılacak bir kısım İstanbullu Yahudiler tarafından 19. yüzyıl sonundan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Bunun dışında Orta ve Doğu Avrupa'dan Osmanlı topraklarına gelen Aşkenaz Yahudileri yerel bir dil olan "Yiddiş" dilini kullanmışlardır.

Edebiyat ve Müzik

Osmanlı Yahudi Toplumu'nda İbranicenin pek konuşulmamasına karşın matbaanın 18. yüzyıl ortasına kadar sadece Yahudilerce kurulması ve işletilmesi, birçok dini kitabın İbranice

70. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 146.

Yaakov Meir (1856-1939). (Silvyo Ovadya Koleksiyonu)

Tanburi İsak efendi. (Silvyo Ovadya Koleksiyonu)

basılmasına neden olmuştur. Bunun dışında İbranice bilmeyen toplumun kitap okuması için yazar Yaakov Ben Meir Kudüs'ten İstanbul'a gelerek Ladino dilinde *Me-am Loez* adlı büyük bir eseri yazıp yayınlamıştır. Eser, bütün zamanların Ladino edebiyatının en çok okunan eserlerinin başında gelmektedir.[71]

Müzik alanında ise Osmanlı Yahudi Toplumu 18. yüzyılda iki ünlü musiki sanatçısı yetiştirmiştir. Bunlardan ilki Haham Moşe Faro'dur. İstanbul'da hahamlık da yaptığı bilinen Faro'nun günümüze ulaşan eserlerin en ünlüleri Suzikâr makamında beş peşrevi, beş saz semaisi ve Bayati makamında bir semaisidir.

Diğer ünlü müzisyen ise, "Tanburi İsak" takma adıyla ünlenen tanbur ustası İsak Fresko Romano'dur. III. Selim'in de tanbur hocalığını yapan Franko, sayısız eser bestelemiş, peşrevleri ve saz semaileri ile ünlenmiştir. Tanburi İsak ayrıca, kimi bestelerinin sözlerini de kaleme almıştır.[72]

71. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, s. 165-166.

72. Age, s. 167.

Osmanlı dönemi Yahudi kıyafetleri.

Kıyafet

Osmanlı'da kıyafet özel değil, tersine toplumun geneliyle alakalı olarak, ortak farklılığı öne çıkaran bir varoluş alanıydı. Kıyafetin, şekli ve rengiyle, toplumsal hiyerarşinin korunması adına bir etiket görevini yapması amaçlanmıştır. Osmanlı'da sınıf, din ve millet gibi kavramların farklı etnisiteden insanların kıyafet şekil ve rengine yansıması Osmanlı'nın genel kıyafet düzenlemesinin başında gelmiştir.

Bu nedenle, Yahudilerin ve Hristiyanların Müslümanlardan ayırt edilmesi için farklı giysiler giyilmesi buyrulmuş, ayrıca bazı giysi kısıtlamaları getirilmiştir. Örneğin, 1702'de Yahudi ve Hristiyanlara sarı ayakkabı ve kırmızı kalpak yasaklanmış, bunların yerine sadece siyah ayakkabı ve şapkaya izin verilmiştir. 1730'da ise Yahudilerin külahlarının Müslüman-

Millî Mücadele'ye Yahudi Toplumu da tam destek vermiştir. Cepheye cephane tedarik edilmesi ve para yardımında bulunulmasından, istihbarat yardımına kadar ellerinden geleni yapmışlardır.

larınkine benzemesi durumunda ölüm cezası bile verileceği ifade edilmiştir.1752'de ise Yahudilerin giyebilecekleri kürk cinsleri sınırlanmış ve sadece mavi ve koyu renk kumaştan elbise ve kısa kalpaklara müsaade edilmiştir.[73]

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL YAHUDİLERİ

20. yüzyılın başında parçalanmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan da yenik çıkıp toprakların büyük bir bölümünün işgal edilmesi, asırlar boyu uğradıkları başta sürgün olmak üzere, Osmanlı Yahudilerine tarihlerinin travmatik kısımlarını hatırlatmış ve 7 asırdır göreceli olarak rahat yaşadıkları topraklarda yeniden zulüm tarihinin başladığı sanısına kapılmışlardır. Bu nedenle Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Ordusu'nun vereceği milli mücadeleyi her anlamda destekler bir konumda olmuşlar ve bu da başta Osmanlının son hahambaşısı olan Hayim Nahum Efendi olmak üzere toplumun tamamı tarafından her vesilede hatırlatılmış ve gösterilmiştir. Nahum Efendi gerek çok sayıda yabancı dil bilmesi gerekse de yabancı devletlerin önemli kademelerindeki dostlarının olması nedeniyle hem son Osmanlı hükümeti tarafından hem de Meclis tarafından hem de son olarak Ankara tarafından görevlendirilmiş ve gerek savaş sonrası gerekse de Millî Mücadele zamanında çok sayıda dış seyahat yapmış, Osmanlı ve Türk tezini savunan görüşmelerde bulunmuştur. Ankara'ya da giderek Atatürk'le de görüşmüş, ona cemaati adına tam destek verdiğini ifade etmiştir.

Millî Mücadele'ye Yahudi Toplumu da tam destek vermiştir. Cepheye cephane tedarik edilmesi ve para yardımında bulunulmasından, istihbarat yardımına kadar ellerinden geleni yapmışlardır. İzmir işgali esnasında Yunanlıların büyük baskılarına çoğunlukla direnmişler ve işgalci ülke bayrağı asmamakla direnerek işgale karşı olduklarını göstermişlerdir. Şubat 1923 yılında Yunan Ordusu İz-

73. Age, s. 173.

mir'den çıkarıldığı dönemde Yahudilerle ilgili intibaının ne olduğuna dair soruya Atatürk şöyle cevap vermiştir: "Yahudiler özellikle bu ülkeye ve devlete bağlılıklarını ispatlayarak bugüne kadar rahat bir hayat yaşamışlar ve gelecekte de mutlu ve rahat yaşayacaklardır".[74]

Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasını, İstanbul Yahudi basını, "Türk Ordusu'nun şanlı bir zaferi" olarak görmüş ve "İstanbul şehri dört gün boyunca büyük bir mutluluk içindedir" demiştir. İstanbul Yahudilerine ait mağazalar Türk sancaklarıyla süslenmiş, Balat semtinde Yahudilerin düzenlediği özel kutlamada semtin çeşitli yerlerine zafer takları yerleştirilmiş, ince saz ekipleri Türk marşları çalmıştır. Yanı sıra, Hahambaşı'nın ve Atatürk'ün resimleri elden ele dolaştırılmıştır.[75]

Ekim 1923'te Edirne'yi ziyaret eden Atatürk'e Hahambaşı (resmi anlamda vekili) Becerano, İstanbul'u işgalden kurtardığı için Atatürk ve Türk Ordusu'na müteşekkir olduğunu söylemiş, buna cevaben de Atatürk, Becerano'ya teşekkür etmiş ve "milli arzuların ortaya çıktığı zamanda Musevi milletinin göstermiş olduğu vatansever tavır ve hareket"ten bahsederek Yahudi Cemaati'ne selamlarını iletmiştir.[76]

Müzakerelerine 20 Kasım'da başlanıp 23 Temmuz 1923'te imzalanan, Türkiye'nin yeni ve bağımsız bir ulus olma yolunun başlangıcını simgeleyen Lozan Anlaşması görüşmelerine, Yahudi Cemaati içindeki çekişmelerden dolayı 1920'e Hahambaşılık görevinden istifa eden Hayim Nahum Efendi de Türk heyetinin içinde katılmış ve büyük bir başarı sağlamıştır.

Lozan görüşmeleri esnasında Türk heyetinin yayımladığı bir broşürde, Yahudilerin daima devlete ve vatana karşı borçlarını yerine getirmiş oldukları ve sadakatleri vurgulanmıştır. Broşürde ayrıca Yahudilerin Türklerle iyi ilişkilerde bulunacaklarına ve Türk vatanının ilerlemesi için çalışacaklarına güvenildiği de belirtilmiştir.[77]

Lozan görüşmelerine Türk heyetinin başkanı olarak katılan İsmet İnönü, Lozan'daki bir resepsiyonda Türk Yahudilerine atfen şunları söylemiştir: "Türk Yahudileri yasa ve düzeni, çalışmayı, ilerlemeyi ve uyumu sevmektedirler. Yahudiler Türk Devleti'ne çok hizmet etmişlerdir. Onlar dış tahriklere kapılmazlar ve vatana sadık kalmışlardır. Onlar Türkiye'yi vatan olarak görüyor ve bu nedenle gelecek Türkler için olduğu kadar Yahudiler için de iyi olacaktır. Yazık ki diğer azınlıklar Yahudilerin izinden gitmediler."

Cumhuriyet Dönemi İlk Yıllar

Türk Yahudileri, Lozan Anlaşması uyarınca yeni kurulacak devletin tüm vatandaşlarının yararlanacağı haklardan kendilerinin de yararlanacağı, Osmanlı'da olmayan bir eşit vatandaşlık dönemine girmiş olacaktı. Yahudi Cemaati gerek kendilerine gelen baskılardan gerekse de

74. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 34.

75. Vedat Tüfekçi, Türk Musevileri ve Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

76. Age.

77. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 22.

ulus devlet olma yolundaki cemaat yöneticilerinin yeni görüşleri doğrultusunda Lozan'da azınlıklara verilen medeni hukuk bağlamındaki ayrıcalıklardan feragat etmişlerdir. Bu tavır Ankara bürokrasisinde çok olumlu bir adım olarak görülmüştür.

Cumhuriyetin kurulmasıyla 700 yıllık bir imparatorluk devletinden, ulus devlet modeline geçen Türkiye'de, bu modele uygun olarak, yaşayan tüm farklı toplumların eşit vatandaşlık bağlamında tek bir çatı kimlik etrafında toplatılmak istenmesi özellikle gayrimüslimler açısından bu dönemin başında kimi eski travmatik dönemleri hatırlatan gelişmelere de neden olmuştur.

Atatürk, Cumhuriyet döneminin başında oluşmaya başlayan kimi azınlık karşıtı yaklaşımlar için şunu demiştir: "Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı gözüyle bakmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?"[78]

Atatürk'ün bu toparlayıcı ve birleştirici lider üslubu toplumun bazı kesimlerini pek etkilememiş ve Millî Mücadele'ye büyük destekte ve katkıda bulunan Yahudilere bile düşman görüşler su yüzüne çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kimi basında çıkan yazılar Yahudileri hedef almıştır. Bunlardan en önemlisi *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, "Yahudi Tehlikesi" adlı bir yazı dizisi yayınlamış ve genel anlamda yazılarda "vatanı Yahudilerden kurtarma" çağırılarına yer vermiştir.[79]

Yahudilerin Rumlarla birlik olup Türklere ihanet ettikleri gibi tarihi gerçeklere tamamen ters yorumlar toplum nezdinde bir karşılık bulmuştur. Osmanlı döneminde pek görülmeyen antisemit iklim genç Türkiye'nin en olumsuz yönlerinden biri olacak ve özellikle Trakya'daki yoğun Yahudi nüfusu kendilerini güvende hissetmeyerek yurt dışına göç edecekler veya İstanbul'a yerleşmeye başlayacaklardır.

Elza Niyego Olayı

1927 yılında Abdülhamid'in eski emir subayı olan Osman Ragıp Bey, evli olmasına rağmen 22 yaşında ve nişanlı olan Elza Niyego adlı Yahudi kıza evlenme teklifinde bulunup red cevabı alınca onu sokak ortasında öldürmüştür. Yahudi toplumu bu olaya karşı büyük bir tepki vermiş ve cenazede yılların birikimin dışa vurulması anlamında olaylar çıkarmışlardır. Bazı toplum üyeleri yargılanmış fakat beraat etmişlerdir. Katil ise aklı dengesi bozuk olduğu iddiasıyla çok az bir cezayla kurtulmuştur.[80]

Aynı yıl azınlıklara karşı kendi dilleri yerine Türkçe konuşmalarını dikte eden "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatılmış ve akabinde buna uymayan azınlık vatandaşları tehdit edilmişlerdir.

78. Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 206.

79. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 35.

80. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 36.

Sakin Yıllar: 1927-1933

Elza Niyego olayı Türkiye toplumunu bir anlamda kendine getirmiş ve yeni rejimin de yavaş yavaş oturması, ekonominin canlanması ve de refahın göreceli olarak artmasıyla yabancı düşmanlığı ve antisemitizm de bu dönemde önemli bir oranda azalmıştır. Bu yıllarda sadece Türkçe konuşulması yönündeki telkinler devam etmiştir.

Türk ekonomisi uygulanan disiplinli devletçilik sistemiyle büyük ilerlemeler sağlamış ve şehirli ve özellikle İstanbullu Yahudilerin yaşam düzeyleri yükselmiştir. Sosyal iklimin de sakinleşmesi ve ekonomik ilerleme Yahudilerin göç etmelerini durdurmuş, aksine Avrupa'da yavaş yavaş etkisini göstermeye başlayan Nazilerin Almanya'da 1933'te iktidara gelmeleri, bu kez Türkiye'ye doğru göçe neden olmuştur.[81]

Trakya Olayları

İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin Trakya sınırına yakın yaşayan azınlıklara hep kuşkuyla bakılmıştır. 1930'lu yıllarda gazete ve dergilerde tekrar baş gösteren Yahudi karşıtı yazılar Trakya'da yaşayan Yahudi toplumunu menfi olarak etkilemiş ve ekonomik sıkıntı içindeki yerel halkın göreceli olarak çok daha iyi durumda olan Yahudi tüccar ve esnafına karşı bir düşmanlık beslemelerine yol açmıştır. 1934 yılında Çanakkale'de Yahudilere karşı ticari

81. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 94.

boykota başlanmış, Edirne'de ise daha büyük olaylar gelişmiş ve Trakya'nın bazı merkezlerindeki Yahudilere ait evlere ve işyerlerine saldırılmıştır. İki gün süren olaylar bölge Yahudi toplumunun büyük bir kısmının Trakya'yı terk ederek, bazılarının yurt dışına gitmesine, kimilerinin de zorunlu olarak İstanbul'a yerleşmelerine neden olmuştur.

Zamanın hükümeti olayları bastırdıktan sonra failleri cezalandırma güvencesi vermiştir. Ancak sonuçta bölge, büyük bir oranda Yahudi halkını kaybetmiştir. Edirne'deki 13 bin Yahudi vatandaşın 10 bini şehri birkaç gün içinde terk etmek zorunda kalmıştır.[82]

Dönemin başbakanı İsmet İnönü olaylar üzerine TBMM'de yaptığı konuşmada, antisemitizmi lanetleyip, sert bir dille kınadıktan sonra tüm Türk Yahudilerinin haklarını savunduğu bir dil kullanmış ve akabinde bazı antisemitik retorik kullanan siyasi gruplarla antisemit yayın yapan gazetelerinin faaliyetlerini yasaklamıştır.[83]

Struma Faciası

İstanbul Yahudileri Şubat 1942'de bu kez Rumen Yahudilerinin uğradığı bir faciaya bizzat tanık olmuşlardır. Nazilerden kaçan 796 Rumen Yahudisi, kapasitesinin çok üstünde yolcu alan *Struma* gemisine binip illegal yollarla Filistin'e varmayı umut etmişlerdi. Ancak gemi İstanbul'da Sarayburnu önünde durdurulmuş ve âdeta savaştaki ülkelerle tarafsız konumdaki Türkiye arasında sıkışmış kalmış, 9 haftalık bir bekleyişten sonra Karadeniz'e sürüklenmesinin akabinde, 1942'in şubat ayında bir Rus denizaltısı tarafından batırılmış ve faciadan sadece bir yolcu kurtulmuştur. 9 hafta süren İstanbul durağında İstanbul Yahudileri her gün kayıklarla gemiye ulaşarak açlık ve sefalet içinde bekleyen yolculara yiyecek taşımış ama çabaları boşa çıkmıştır.

Varlık Vergisi

Avrupa, kıtayı kasıp kavuran İkinci Dünya Savaşı ile uğraşırken ve Naziler tüm işgal ettikleri topraklarda aldıkları, "nihai çözüm" kararı doğrultusunda milyonlarca Avrupa Yahudi'sini katlederken, Türkiye'deki Yahudiler Türkiye'nin savaşa girmeyip tarafsız kalma stratejisi sayesinde Nazilerin ellerinden kurtulabilmiş yegâne Avrupa ülkesi olmuştur.

Buna karşın savaş yıllarındaki ekonomik sorunlar devleti zor durumda bırakmış, Rüştü Saracoğlu hükümeti kurtuluşu, "Varlık Vergisi" olarak bilinen ve Türk vatandaşlarının sahip oldukları varlıkları üzerinden belirli bir oranda alınacak vergide bulmuştur. Ancak 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi büyük bir adaletsizlikle uygulanmış, kesilen vergilerde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında uçurum denilecek büyüklükte farklılıklar görülmüştür.

Dönemin gayriresmî açıklamalarına göre verginin bu denli adaletsiz bir şekilde uygulan-

82. Age, s. 12.

83. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 409.

Aşkale'ye gitmek için bekleyenler.

masının en büyük nedeninin, "Müslüman Türklerin savaşlarda kanları dökülürken azınlıkların ticaret yaparak zenginleşmesi" olarak gösterilmeye çalışılmıştır.[84] Oysaki Türk Yahudi erkekleri Birinci Dünya Savaşı'nda bile Osmanlı Ordusu içinde savaşlara katılmış ve yüzlerce şehit vermiştir.

Tarafsız tarihçiler Varlık Vergisi'nin azınlıklardan Müslümanlara bir sermaye transferi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kesilen büyük ve adaletsiz vergiyi ödeyebilmek için çoğu Yahudi aileler tüm mal varlıklarını satmışlar, vergiyi ödeyemeyen Yahudi mükelleflerin hepsi Doğu Anadolu'ya çalışma kamplarına gönderilerek ağır işlerde çalıştırılmışlardır. Ünlü iş adamı, merhum İshak Alaton'un babası, Hayim Alaton da İstanbullu Yahudi mükelleflerden biri olarak kesilen vergiyi ödeyemeyerek Aşkale'ye çalışma kampına gönderilmiştir.[85]

Varlık Vergisi 1943 yılında iptal edilmiş olup, çalışma kamplarına gönderilenler de serbest kalmışlardır. 17 aylık bir zaman diliminde yürürlükte kalan vergi yüzünden İstanbul Yahudi Toplumu'nun tarihinde olmadığı kadar yoksullaşmasıyla, verginin gayriresmî gerekçesinin hedefleri bir anlamda tutturulmuş olacaktır.

84. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 38.

85. Hayri Can, *Öteki Adam: Hayim Alaton*, e-kitap.

1946'dan Günümüze

Çok partili demokrasiye geçen Türkiye'de Türk Yahudileri de parlamentoya milletvekili sokmuştur. 1946'da Salamon Adato muhalefetteki Demokrat Parti'den aday olarak parlamentoya girmiş, daha sonraki seçimlerde de Hanri Soriano, İsak Altabev ve Yusuf Salman Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmişlerdir. Bu dönemde siyasete giren Yahudiler CHP'yi Varlık Vergisi'nden dolayı affetmemişler ve genelde Demokrat Parti'nin yanında yer almışlardır. Bu milletvekillerinden sonra Türkiye Yahudilerinden sadece Cefi Kamhi 1995'te Doğruyol Partisi'nden İstanbul vekili olarak meclise girmiş ve bundan sonra bugüne kadar TBMM'de hiçbir Yahudi milletvekili olmamıştır.

Varlık Vergisi'nin İstanbul Yahudileri üzerinde çok büyük bir başka etkisi olmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda kendilerini azınlık görmekten gayri, eşit vatandaş hayaliyle yaşamlarına daha mutlu bir şekilde devam etmek isterlerken Osmanlı döneminde bile hiç tanık olmadıkları ayırımcılığa maruz kalıp sermayelerinin tamamına yakınını kaybettiklerinde toplumun önemli bir kesimi, 1948 yılında kurulan İsrail'e göç etmeye başlamışlardır. Çoğu İstanbul'dan olmak üzere 1948'de 4 bin, 1949'da da tam 26 bin Türk Yahudisi İsrail'e göç etmiştir. Böylelikle 20. Yüzyıl'ın başında nüfusları 150 ila 200 bin olan Yahudiler 1950'lerin başında 45 bin kişiye kadar düşmüşlerdir.[86]

1955 yılında azınlıklara karşı yeni bir şiddet dalgası gelişmiş ve tarihte "6-7 Eylül Olayları" olarak anılan müessif olaylar yaşanmıştır. Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yalanıyla bir kısım İstanbul basınının da kışkırtmasıyla ayaklanan kimi İstanbullular 2 gün içinde Rumlara ait binlerce işyeri ve evleri yağmalamış, onlarca kiliseyi yakmıştır. Bu saldırılardan İstanbullu Yahudiler de etkilenmişler ve onların da ev, işyeri ve sinagogları büyük zarar görmüştür. Bu tarihe geçen kara günden sonra İstanbullu Yahudilerin Türkiye'yi terk etme süreci hızlanarak devam etmiştir.

1960 askeri darbesinden sonra yapılan yeni Anayasa'nın hazırlamasında rol oynayan Kurucu Meclis'te, Türkiye Hahambaşı müşaviri olan İstanbul Yahudisi Erol Dilek de bulunmuştur.

Bundan sonra yaklaşık 30 yıl boyunca sessizlik siyaseti güden Türk Yahudi toplumu ve yöneticileri 1989'da kurdukları 500. Yıl Vakfı ile bir adım öne çıkmışlar ve iş adamı Jak Kamhi'nin başkanlığındaki vakıf Türk Yahudi Cemaat yöneticileriyle birlikte 1992'de Sefaradların İspanya'dan Osmanlı'ya göç edişlerinin 500. Yılını parlak bir şekilde kutlamışlardır. Kutlamaların en büyüğü 16 Temmuz 1992'de Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan görkemli devlet resepsiyonunda olmuştur. Kutlamaya Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel ve İsrail Cumhurbaşkanı Hayim Herzog da katılmışlardır. Ayrıca, geceye, Türkiye Hahambaşısı Rav David Asseo, Türkiye Yahudi Cemaati'nin yöneticileri, bürokratlar, askeri çevreler ve kalabalık bir yazar ve sanatçı grubu da katılmıştır.

Türkiye Yahudi Cemaati, bugünkü yeni is-

86. Okşan Svastic, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 40.

miyle Türkiye Yahudi Toplumu, bugün gerek göçlerle gerekse de yaşlı nüfusun yarattığı yüksek vefat oranı nedenleriyle küçülmeye devam etmekle birlikte hem kendi içinde hem de de devlet, hükümet ve geniş toplumla çok dinamik bir ilişki profili çizmektedir. Bugün Türk Yahudi Toplumu, 15 bini İstanbul'da olmak üzere toplam 16 bin civarında bir nüfusa sahiptir. Başta, 1898 yılında Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla küçük bir sağlık ocağı olarak Balat'ta kurulan ve zaman içinde köklü bir sağlık kuruluşuna dönüşen Or Ahayim (Hayatın Işığı) Hastanesi olmak üzere, okul öncesi eğitimden lise sona kadar eğitim veren ve toplumun bu eğitim yaş grubunun yüzde 40'nın okuduğu, 106 yıl önce kurulan Ulus Musevi Okulu'na, faal olan birçok sinagoga, 500. Yıl Vakfı Müzesi'ne, Yaşlılar Evi'ne ve başka birçok hayır kurumuna sahiptir. Türk Yahudi Toplumu'na ait tek basın yayın organı, Gözlem Yayınları kapsamında her hafta düzenli olarak yayınlanan ve bugün ulusal gazete düzeyinde çeşitli güncel ve evrensel konular hakkında yazı makale ve röportajlarla içerik oluşturan 73 yaşındaki *Şalom Gazetesi*'dir. Bir sayfası Ladino dilinde olmak üzere gazetenin tamamı Türkçe yayınlanmaktadır. Gazetenin ayrıca ayda bir yayınlanan kültür dergisi *Şalom Dergi* ile salt Ladino dilinde yayınlanan *El Amaneser* adlı ek yayınları da mevcuttur. *Şalom*'un Genel Yayın Yönetmenliği'ni 2009 yılından beri İvo Molinas yapmaktadır.

Kadoorielerin bağışladığı binalardan biri 2000'lerin başında yıkılıp Bakanlar Kurulu kararıyla bugün kullanılan yeni bina yapıldı. (*Or-Ahayim Hastanesi sevgi ve şefkatin 100 yılı*, 2001)

İstanbul Yahudi Toplumu biri 6 Eylül 1986 da diğeri de 15 Kasım 2003'te olmak üzere teröristlerce sinagoglarına yapılan iki ayrı saldırı-

da büyük bir travma geçirmiştir. İlkinde Neve Şalom Sinagogu'nda Şabat duasında bulunan Yahudi vatandaşlara sinagogun içine girilerek yapılan silahlı saldırıda 23 kişi öldürülmüştür. İkinci vakada ise, Neve Şalom Sinagogu ile Şişli Bet Sinagogu'nun önünde eşzamanlı olarak bomba yüklü kamyonlar patlatılarak 28 kişi öldürülmüştür. Her iki olay da İstanbul Yahudi Toplumu vatandaşlarının ortak hafızalarına Cumhuriyet tarihinin kendilerine yönelik bu topraklarda yaşanmış en acı olayları olarak kazınmıştır.

Türkiye Yahudi Toplumu, Avrupa'nın 35 ülkesinde her yıl düzenlenen ve Yahudilik ve kültürünü geniş topluma tanıtma amacı güden "Yahudi Kültürü Avrupa Günü"nü, 2001 yılından beri her yıl İstanbul'da düzenlemektedir.

Son yıllarda cemaat yönetiminde ve toplumunda hissedilen daha fazla görünürlük yaklaşımının en önemli sonuçlarından biri de 2015'ten beri Işıklar (Hanuka) bayramının açık alanlarda kutlanmasıdır. Beşiktaş Belediye'sinin ev sahipliği yaptığı ilk kutlama Ortaköy Meydanı'nda gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda da ev sahipliklerine Şişli ve Beyoğlu Belediyeleri de katılmış ve kutlama bu ilçelerin ünlü meydanlarında yapılmıştır.

Bir başka benzer etkinlik de Struma Faciası'nı anma törenleridir. Her yıl, *Struma* gemisinin batırıldığı tarihe tekabül eden günde, Sarayburnu kıyısında Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Valiliğinin de destekleriyle Türk Yahudi toplumu Karadeniz'de yaşanan bu trajik olayı her sene törenle anmaktadır.

Bunun dışında her yıl 27 Ocak'ta, Uluslararası Holokost'u Anma Günü'nde Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde Türk Yahudi Toplumu ile birlikte, belirlenen bir kurumda soykırımda hayatlarını kaybetmiş insanların anısına herkese açık bir anma töreni düzenlenmektedir.

Türkiye Yahudi Toplumu'nun Hahambaşısı, 2002'den beri üç kez seçilerek görevini halen yürüten Rav İzak Haleva'dır.

Yerleşim Bölgeleri

1950'li yıllarda İstanbul Yahudiler, göreceli olarak bir nebze refaha kavuşmalarıyla birlikte geleneksel yerleşim bölgesi olan Haliç kıyılarını terk edip Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı, Gayrettepe gibi semtlere taşınmışlardır.

1980'lerden itibaren şehrin kuzeyine doğru bölgelerde yaşamayı seçmeye başlayan Yahudiler zamanla Levent, Ulus, Etiler, Tarabya, İstinye bölgelerine ve 2000'li yılların başında da Kemerburgaz ve Göktürk bölgelerine de rağbet etmeye başlamışlardır.

İstanbul'un Anadolu yakasında ise Cumhuriyet sonrası Moda, Kadıköy ve Yeldeğirmeni'nde yaşayan Yahudiler, bugün ise çoğunlukla Caddebostan, Suadiye, Bostancı ekseni üzerinde yaşamaktadırlar.

Ortaköy bugün de Yahudilerin yaşamayı seçtikleri eski yüzyıllardan kalan yegâne yerleşim bölgesidir.

Adalar ise, azalma temayülü gösterse de bugün de İstanbul'un İstanbul Yahudilerinin çekim

alanına giren yegâne yazlık yerleşim bölgesi olmaya devam etmektedir. Başta Büyükada olmak üzere Burgazada ve az oranda da olsa Heybeliada, yazlıkçıların yaşadığı yerlerdir.

1950'li yıllardan sonra Yahudiler Tarabya gibi semtlere yerleşmeye başladılar.

Ekonomik nedenlerle kimi İstanbul Yahudi aileleri, tüm yıl boyunca Adalar'da yaşamaya başlamışlardır.

Meslekler

1930'lardan itibaren geleneksel meslek alanı olan tekstil sektörünü, İstanbul Yahudileri gerek tekelleşme gerekse de küreselleşme karşısında yetersiz sermayeleri yüzünden 2000'li yılların başından itibaren çoğunlukla terk etmeye başlamışlardır.

Bunun yerine ise, sermayeleri yeterli olanlar inşaat ve kimya sektöründe aktif olmaya başlamışlardır. Ayrıca, bilgisayar ve elektronik de İstanbul Yahudilerinin bugün ilgilendiği diğer meslek alanlarıdır.

Genç kuşak kimi Yahudilerin akademik yaşama ilgilerinin arttığı gözlemlenirken, bunların arasında gittikçe artan seviyede akademisyen ve üniversite öğretim üyesi olanlar da göze çarpmaktadır.

Konuşulan Dil

Osmanlı Yahudilerinin çoğunlukla kullandığı dil olan Judeo-Espanyol dili, gerek 1930'larda başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları, gerekse de bu dilin 15. yüzyıldan sonra sadece yabancı unsurlarla çeşitlendirilip modern İspanyolcadan nasiplenmemesi nedeniyle 1960'lardan sonra anadil olma özelliğini kaybetmiş, genç kuşaklar nezdinde büyük bir kayıp vermeye başlamış ve bugün sadece yaşlı ebeveynlerin konuştuğu, orta yaşlı ebeveynlerin konuşamadığı ve çocuklarının ne konuştuğu ne anladığı, kaybolmaya yüz tutmuş bir dile dönüşmüş durumdadır. Bu dili canlandırmak için toplum içinde çeşitli çalışmalar yapılmakta olup kurulan Sefarad Enstitüsü ve *Şalom* gazetesi aracılığıyla yeni kuşaklara dili tanıtmanın ve öğretilmesinin gayreti içine girilmiştir.

Bugün İstanbul Yahudilerinin tamamına yakını sadece Türkçe konuşmakta ve yazışmaktadır.

Ünlü Yahudi Şahsiyetler

Cumhuriyet Dönemi'nin kuşkusuz en önemli İstanbullu Yahudi simalarından biri 1909 ila 1920 yılları gibi çalkantılı bir dönemde Hahambaşılık görevini yerine getiren Rav Hayim Nahum Efendi'dir. Bir din adamı olmasının yanında, diplomasideki incelik ve girişimciliği sayesinde hem Osmanlı'nın son döneminde hem de kurulmakta olan Cumhuriyet'in öncesi dönemde ülkeyi yönetenler tarafından yurtdışı misyonlar verilerek Osmanlı veya Türk tezlerini yabancılara anlatma görevlerini başarıyla yerine getirmiştir. Cemaat içi çekişmelerden dolayı 1920'de görevinden istifa eden Nahum Efendi, Lozan Anlaşması görüşmelerine de Türk heyetinin "danışmanı" sıfatıyla katılmıştır. İnönü'nün de bir dönem özel Fransızca hocalığını yapmış olan Nahum Efendi,[87] 1923 yılında gelen bir davet üzerine Mısır'a gitmiş ve Kahire Yahudi Cemaati Hahambaşılığı görevini yapmış, Türkiye'ye hiç geri dönmemiştir.

Hayim Nahum Efendi, Haham. (Silvyo Ovadya koleksiyonu)

Hayim Nahum Efendi'den sonra 1920'de İstanbul Hahambaşılığına seçilen, Rav Hayim Becerano Edirne Hahambaşılığı yaptığı dönemde kenti ziyarete gelen Atatürk ile defalarca görüşmüş kendisiyle yakın bir ilişki kurmuştur. Be-

87. Naim Güleryüz, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, Gözlem Yayınları, 2012, s. 206.

cerano, hahambaşılık görevine vefat ettiği 1931 yılına kadar devam etmiştir.

1944 yılında TBMM'ye CHP'den Denizli milletvekili olarak görev yapan eğitimci, siyasetçi ve araştırmacı yazar Avram Galanti Yahudilerin Türkçe konuşmasını teşvik eden, bu meyanda eğitimde yabancı dile karşı çıkan bir figürdür. Türk milliyetçiliğini de savunan Galanti başta 9 ciltlik *Türk Yahudilerinin Tarihi* olmak üzere tarihle ilgili sayısız araştırma eseri yazmıştır.

Türkiye'nin ilk şehir planlamacısı olan mimar Aron Angel, Paris'te eğitimini aldıktan sonra döndüğü İstanbul'da özellikle İstanbul Belediyesi'nde birçok şehir planlaması projelerine imza atmıştır. 1953 yılında Hilton Oteli'nin yapılmasına engel olunmadığı için işinden ayrılan Angel, İstanbul'un Asya yakasının en prestijli ve önemli caddesi olan Bağdat Caddesi'nin yaratıcısı olarak tarihe geçmiştir.[88]

İstanbul Yahudi tarihinin en ilginç figürlerinden biri de Türkleştirme politikalarına uygun olarak adını Munis Tekinalp'e çeviren, Türk milliyetçi akımının önde gelenlerinden yazar, düşünür Moiz Kohen'dir. Bir dönem üniversitede ekonomi ve hukuk dersleri veren Kohen, aşırı Türkçü ve Turancı fikirleriyle toplumda öne çıkmıştır. Hayatının son yıllarını Fransa'nın Nice kentinde geçirmiştir.

Atatürk ve İsmet İnönü'nün diş hekimliğini yapan ve "sosyete dişçisi" olarak bilinen Sami Günzberg'e, Yahudi karşıtlığının arttığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin sahibi Ebüzziya Tevfik tarafından Alman ajanı suçlamasıyla dava açılmış, ancak dava ancak 5 sene sonra 1928'de beraat ile sonuçlanmıştır.

Üniversite Öğretim Üyeleri veya akademisyenler arasında İstanbul Yahudi Toplumu'ndan öne çıkanlardan biri hukukçu Ord. Prof. Mişon Ventura'dır. 1934'te İstanbul Üniversitesi'nden Roma Hukuku Ordinaryüs profesörü unvanını kazanmıştır. Lozan Anlaşması sonrası kurulan Karma Komisyonu'na Türk Yahudilerini temsilen katılmış ve onun görüşleri doğrultusunda Türk Yahudi Toplumu, Lozan Anlaşması kapsamında elde ettiği ayrıcalıklı haklardan feragat etmiştir.[89]

Hukuk alanında öne çıkan bir başka akademisyen, Prof. Selim Kaneti olmuş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Vergi Hukuku Ana Bilim Dalı Başkanlığı yapmıştır. 1960'tan 1992 yılına kadar Türkiye'nin önde gelen birçok sanayi kuruluşunun danışmanlığını yapan Kaneti, Anaya Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'a konferanslar vermek üzere birçok kez yüksek mahkemelere davet edilmiştir. Prof. Kaneti, 12 eser ve 150'yi aşkın tebliğ kaleme almıştır.

Bir başka öne çıkan akademisyen, İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Elektronik Fakültesi'nden Prof. Moiz Eskenazi olmuştur. Eskenazi, vefat ettiği 2007 yılına değin Türkiye'nin aydınlatma sektörünün duayenlerinden olmuştur.[90]

Tıp alanında öne çıkan akademisyenler, Prof.

88. Okşan Svastics, *Yahudilerin İstanbul'u*, s. 131.

89. Naim Güleryüz, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, s. 21

90. Age, s. 25.

Hayim Marko Benbanaste (genel cerrahi dalında) ve Dr. Salomon Josef Becerano (Çocuk Nöropsikiyatri dalında) olmuştur.

Cumhuriyet döneminde basın alanında adlarını duyuranların başında 1948'de *Şalom* gazetesinin kurucusu olan Avram Leyon'dur. Tüm maddi ve manevi zorluklara rağmen gazeteyi 36 yıl boyunca 1984 yılına kadar büyük başarıyla çıkaran Avram Leyon sağlık nedenleriyle gazeteyi o yıl Hahambaşılık bünyesinde kurulan Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ'ye devretmiştir.

Cumhuriyet tarihinin en ünlü Türk Yahudisi gazetecisi Erol Güney'dir. Genç Türk Cumhuriyeti'nin kültür politikaları doğrultusunda ünlü edebiyat klasiklerini Türkçeye çevrilme çalışmalarında büyük emek vermiştir. 1955 yılında yazdığı bir gazete haberi yüzünden sınır dışı edilip vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Paris'e gittikten bir müddet sonra İsrail'e yerleşmiştir. 1990 yılında Türkiye'ye giriş vizesi alan Erol Güney birçok kez Türkiye'ye gelmiş ve *Şalom*'da da çeşitli makaleler yayınlamıştır. Ünlü şair Orhan Veli'nin çok yakın arkadaşı da olmuştur.

Sami Kohen Türk Yahudi Toplumu'nun yaşayan en önemli ve duayen gazetecisidir. Uzun yıllardır *Milliyet* gazetesinde dış siyaset üzerine köşe yazıları yazan ve çeşitli önemli basın ödülleri sahibi Kohen, yazılarına bugün de devam etmektedir.

Prof. Jak Deleon yazar, tarihçi ve akademisyen olarak İstanbul Yahudi Toplumu'nda önemli bir iz bırakmıştır. İstanbul tarihi, sahne sanatları tarihi ile yeme içme kültürü alanında sayısız eserler vermiştir. Erken ölümü Yahudi Toplumu ve edebiyat dünyasında büyük üzüntüye neden olmuştur.

Türkiye'nin önde gelen romancılarından Mario Levi de Cumhuriyet döneminin yaşayan en ünlü Türk Yahudi yazarlarındandır. Hayatta olan diğer Türk Yahudisi yazar ve araştırmacılar Nora Şeni, Lizi Behmuaras ve Naim Güleryüz'dür.

2011 yılında hayata veda eden şair-yazar Beki Luisa Bahar da Türk Yahudi Toplumu'nun unutulmayan isimleri arasında yer almıştır.

Müzik alanında İsak Algazi, Cumhuriyet döneminde İstanbul Yahudi Toplumu'nda önemli bir hazan (kantor) ve aynı zamanda Klasik Türk Müziği araştırmacısı ve icraatçısıydı. 1933 yılında Atatürk tarafından musikinin ıslahı konusunda görüşlerini almak üzere Dolmabahçe Sarayı'na davet edilmiş ve sesi ve icraatıyla Atatürk'ün büyük beğenisini kazanmıştır.[91]

Popüler müzikte dönemin en tanınmış müzisyeni İzmir'de yaşayıp İstanbulluların büyük beğenisini ve sevgisini de kazanan Dario Moreno'dur. İstanbul ve Ankara'da unutulmaz konserler verdikten sonra Paris'e yaşamaya giden Moreno, tam 13 müzik albümü çıkarmıştır. 1968'de 47 yaşındayken İstanbul'da aniden geçirdiği bir kalp krizi sonucunda vefat etmiştir.

Fotoğraf sanatı dalında İzzet Keribar İstanbul Yahudi Toplumu'nun en önemli sanatçısıdır. 1952'den beri sanatını icra eden Keribar halen fotoğraf çekmeye devam etmekte ve sergi düzenlemektedir. Birçok prestijli ödül sahibi

91. Age, s. 77.

olan Keribar, en son olarak 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nü almıştır.

Sanayi ve hizmet sektöründe birçok İstanbul Yahudisi iş adamı var olmuştur. Bunların başında sanayide Bernar Nahum, Jak Kamhi, Üzeyir Garih, İshak Alaton, Vitali Hakko ve reklam-hizmet sektöründe Eli Acıman ve İzidor Baruh öne çıkan iş adamları olmuşlardır.

Halen Türk Yahudi Toplumu'nun Onursal Başkanı olan ve1989 ila 2003 yılları arasında Cemaat Başkanlığı yapan Bensiyon Pinto büyük bir iletişimci özelliği ile Türk Yahudi Toplumu'nun en önemli başkanlarından biri olarak tarihe geçmiştir.

SEFARAD YEMEK KÜLTÜRÜ

Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İspanya Yahudileri (Sefarad Yahudileri) bu topraklara yabancı olan iki kültür öğesini taşımışlardır. Biri İspanyolca, ki zamanla yerel bir dile dönüşecek ve "Judeo Espanyol" ismini alacaktır, diğeri de yemek kültürü, diğer bir deyişle "Sefarad Mutfağı" olacaktır.

Sefarad Mutfağı, Akdeniz mutfağından esinlenen sebze ve eti bol olan bir yemek kültürü öğeleri taşımaktadır. Ve en önemlisi katı yağlar yerine zeytin yağı kullanmayı seçen bir mutfaktır. Yahudilerin gıda ürünlerinin, Yahudi dinine uygun kimi genel ve hijyenik kuralları simgeleyen "koşer" olma statüsü Sefarad yemeklerinde de belirleyici bir faktör olmuştur.

Sefaradların mutfağı zamanla Türk mutfağının da özelliklerini alarak İstanbul'a veya İzmir'e veya Gaziantep'e özgü özel ve yerel bir mutfak kültürüne dönüşmüştür.

Dünyadaki tüm Yahudilerin büyük bir ekseriyetle yüzyıllardır gelenekselleştirdiği cuma akşamları aile yemekleri Yahudi ailesinin sosyal hayatında önemli bir yer tutar. Evlerde birlikte olunup zengin bir sofra etrafında yeme kültürü, çok özel bir geleneği temsil eder ve evin tüm aile fertlerinin mümkün oluyorsa büyük ebeveynlerinin de katılımıyla geniş ailenin keyifle ve sohbetle, geçmişte kalan haftayı birlikte değerlendireceği ve hatta şarkılarla donatacağı bir kutsal Şabat'ın (dinlenme günü) başlangıç yemeğine dönüşür.

İstanbul'daki Sefaradların göreceli olarak daha dindar olanlarının yemekten sonra şarkı söylemeleri Şabat'ı her daim ve her koşulda keyifle karşılama ve kutlama amacını taşımaktadır.

SİNAGOGLAR

Bugün İstanbul sınırları için ibadete açık ve faal durumda olan tam 19 sinagog vardır. Bunlardan bazıları her gün ibadete açık olup bazıları da sadece Cumartesi ve Yahudi bayramları günleri açıktır.

Azalan nüfusla birlikte eksilen "yahid" (sinagoga dua etmeye gelen Yahudi vatandaşı) sayısıyla birlikte her sinagogun her gün ibadete açılması artık mümkün olmamaktadır. Bu sinagoglardan en eski olanı 15. yüzyılda inşa

edilen Balat'taki Ahrida Sinagogu'dur. En yenisi ise İstanbul Yahudi toplumun kimi üyelerinin kendilerine yeni yerleşim bölgesi olarak seçtikleri Kemerburgaz'daki 2006'da inşa edilen Şaar Aşamayim Sinagogu'dur. Diğer sinagoglar ise genelde İstanbul Yahudi nüfusunun önemli bir bölümümün oturduğu Şişli, Ortaköy, Caddebostan, Yeniköy gibi semtlerde bulunmaktadır.

Bunların dışında İstanbul'da 20'ye yakın, cemaatin bölgede kalmamasından terkedilmiş, istimlak edilmiş veya yangınlar sonucu harabe haline gelmiş eski sinagog binaları ve kalıntıları da mevcuttur. Bunların tamamı Osmanlı Yahudilerinin büyük yoğunlukla yaşadığı Balat, Hasköy ve Galata semtlerinde bulunmaktadır. En son ibadete kapanan sinagog ise cemaatsizlikten dolayı ibadet hizmetine son veren Bakırköy Sinagogu olmuştur.

İtalyan Sinagogu'nda kutsal metinler dolabı.
(Fotoğraf: İzzet Keribar)

İstanbul'un ibadete açık Sinagogları

Ahrida Sinagogu, Balat
Yambol Sinagogu, Balat
Bet Avraam Sinagogu, Sirkeci
Çorapcı Han İbadethanesi, Mahmutpaşa
Hesed Leavraam Sinagogu, Büyükada
Bet Yaakov Sinagogu, Heybeliada
Oel Yaakov Sinagogu, Burgazada
Hemdat İsrael Sinagogu, Yeldeğirmeni
Bet El Sinagogu, Caddebostan
Bet Yaakov Sinagogu, Kuzguncuk
Bet Nisim Sinagogu, Kuzguncuk
Tiferet İsrael Sinagogu, Yeniköy
Ets Ahayim Sinagogu, Ortaköy
Bet İsrael Sinagogu, Şişli
Neve Şalom Sinagogu, Karaköy
İtalyan Sinagogu, Beyoğlu
Aşkenaz Sinagogu, Beyoğlu
Maalem Sinagogu, Hasköy
Şaar Aşamayim Sinagogu, Kemerburgaz

Hesed Leavraam Sinagogu, Büyükada. (Fotoğraf: İzzet Keribar)

SONSÖZ

Bizans İmparatorluğu öncesi döneminden başlayıp bugüne kadar gelen İstanbul Yahudilerinin 2400 yıllık tarihi, İstanbul tarihinin en eski ve en kalıcı renklerinden birini oluşturmaktadır.

11 yüzyıl süren Bizans yönetimi altında toplum olarak inişli çıkışlı dönemler geçiren İstanbul Yahudileri genelde mağdur oldukları, ibadet etmelerinin yasaklandığı, şehirlerinden kovuldukları, hatta topluca katledildikleri dönemler geçirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethetmesiyle çok daha iyi bir konuma gelen Yahudiler zımni vatandaş sayılsalar da devlete özel vergilerini (cizye) verdikleri, devletin koyduğu iskân, kıyafet ve barınma yeri yasaklarına uydukları sürece Bizans dönemine göre çok daha rahat ve geleceklerinden pek de endişe etmeyen, can ve mal güvenliklerinin devlet tarafından garanti altına alındığı bir hayat sürmüşlerdir.

İspanya'dan gelen Sefaradların entelektüel ve mesleki donanımları kimilerini padişahların ve sarayın özel danışmanlığı, hekimliği ve maliyecisi statüsüne kadar çıkarmış, Hahambaşıların devletin yöneticileriyle yakın ilişkide olması, Yahudilerin talep ve isteklerinin yerine getirilmesi ile kimi sorunlarının çözülmesi adına çok önemli rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemlerine paralel olarak İstanbul Yahudi nüfusunun büyük çoğunluğunu elinde tutan Sefaradların yeni kuşakları, İspanya'dan göç eden ataları kadar donanımlı olmaması neticesinde, Yahudiler devlet ve saray katında nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Tanzimat döneminin imparatorluk sınırları içindeki modernleşme çabaları cemaatin içindeki tutucu kesimin gösterdiği direnç nedeniyle Yahudi toplumuna çabuk sirayet edememiş ve İstanbul Yahudileri 20. yüzyıla zayıf bir konumda girmişlerdir.

Yeni Türkiye Devleti, ümmet toplumundan ulus devlet anlayışına geçerek sınırları içinde yaşayan herkesi, dinleri ve etnisiteleri ne olursa olsun Anayasada Türk olarak tanımlamış ve uygulamadaki kimi olumsuzluklara rağmen herkesi eşit vatandaşlık statüsünde tutmuştur.

Uluslaşma süreci, savaştan yeni çıkmış, birçok düşmanla uğraşmış ülke nüfusunun büyük bir bölümünde milliyetçilik akımının gelişmesine ve buna koşut olarak özellikle dini azınlıkları yabancı görme refleksi geliştirmiş, Cumhuriyet'in ilk yılları bu anlamda Yahudiler için zor

Hemdat İsrael Sinagogu'nda Cumartesi (Şabat) duası, Yeldeğirmeni. (Fotoğraf: İzzet Keribar)

geçmiştir. Cumhuriyet'in ve kurumlarının oturması ve refahın artmasıyla birlikte İstanbul Yahudileri her şeye rağmen, tarihlerinde hiç görmedikleri kadar eşit vatandaşlığa dayalı yeni yönetim sisteminin meyvelerini almaya başlamıştır. Osmanlı'da olduğu gibi serbest ibadet ikliminin aynen devam etmesine rağmen laiklik ve eşit vatandaşlık statüsünün kabul edemeyeceği, cemaat içi örgütlenme özgürlüğü bir nebze kısıtlanırken bir Türk vatandaşı olarak sosyal ve ekonomi hayatında özgürce var olmaya başlamışlardır. Bu gelişme İstanbul Yahudilerinin kısmen zenginleşmesine yol açmış, lakin İkinci Dünya Savaşı esnasında son derece adaletsiz bir uygulamayla çıkarılan Varlık Vergisi ve akabinde ödeyemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi hem Yahudilerin varlıklarını yok etmiş hem de Yahudi toplumunda derin bir üzüntü yaratmıştır. Varlık Vergisi'nin yarattığı büyük hayal kırıklığı 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla yıllar sürecek yoğun göçlere yol açmıştır.

Yahudilerin Osmanlı'dan beri devletle çatışmama ilkesi Cumhuriyet Dönemi'nde aynen devam etmiş, içine kapanma yaşanmış, sessizlik ve cemaat sorunlarını, devlet yetkilileriyle bire bir görüşme yollarıyla çözmeye çalışma politikaları izlenmiştir.

1980'lerin ikinci yarısından itibaren siyaset ve ekonomideki liberalleşme nüfusları azalmak-

12 yaş kız çocuk ergenlik töreni- Batmitzvah Töreni. (Fotoğraf: Alberto Modiano)

ta olan Yahudileri de bir nebze ayağa kaldırmış ve cemaat yöneticilerinin ve Yahudi vatandaşların daha görünür profil çizmelerine yol açmıştır.

2010'dan itibaren hükümetin aldığı kararla, cemaat vakıflarına ait Cumhuriyet tarihi boyunca farklı nedenlerle el konulmuş veya kaybedilmiş gayrimenkul varlıklarının iadesi sürecinin de başlamış olması tarihi bir gelişme olarak kayda geçmiştir.

Yanı sıra, harabe halinde bulunan ve Avrupa'nın ikinci büyük sinagogu olan Edirne Sinagogu ile Gaziantep Sinagogu'nun devletin desteğiyle restore edilmesi ve eski görkemli hallerine dönüştürülerek 2015 ve 2019'da ibadete açılmaları, son yılların kayda değer en önemli gelişmeleri olarak görülmüştür.

20. yüzyılın başında 80 ila 100 bin olduğu tahmin edilen İstanbul Yahudi Toplumu'nun nüfusu, bugün 15 ile 16 bin arasındadır. Yaşlı nüfus ve yoğunluğu yitirse de yurtdışına göç, bu azalmanın devam edeceğini gösterirken İstanbul Yahudilerinin, İstanbul'un renklerine sağladığı çeşitliliğin nicelik olarak azalsa da nitelik olarak devam edeceğini söylemek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Galante, Avram, "Histoire des Juifs de Turquie", Tome 1, Isis Yayımcılık LTD.,1940.

Güleryüz, Naim, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 2012.

Güleryüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ,1993.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları AŞ.

Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları,1996.

Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Kapı Yayınları, 2008.

Svastics, Okşan, *Yahudilerin İstanbul'u*, Boyut Yayıncılık ve Tic. AŞ, İkinci Baskı, 2014.

Gazeteler

Şalom, 2 Eylül 2009, 18 Nisan 2018 ve 22 Nisan 2020 sayıları.

Çevrimiçi Kaynaklar

Can, Hayri, *Öteki Adam: Hayim Alaton*, e-kitap.

Sivrioğlu, Dr. Ulaş Töre, Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (MS 330-1453), Balıkesir Üniversite web sitesi.

Tüfekçi, Vedat, Türk Musevileri ve Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Yararlanılan Diğer Kaynaklar

Güleryüz, Naim, *Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 2018.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Nommaz, Aaron, *Kanuni'nin Yahudi Bankeri Dona Gracia*, Destek Yayınları, 2016.

MEHMET YÜCE

1965 doğumlu olan Yüce, 1987'de İstanbul Teknik Üniversitesi, Makina Mühendisliği bölümünden mezun oldu. 1999'dan itibaren geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet devirlerinin spor ve sosyal tarihi üzerine araştırmalar yapıyor.

Türkiye futbol tarihini incelediği ilk kitabı *Osmanlı Melekleri* 2014, *İdmancı Ruhlar* 2015, *Romantik Yürekler* 2016'da yayınlandı. *Bitmeyen Sevda-Yeşil Siyah* adlı kitabın "Bidâyetten Ellilere" başlıklı 1. bölümünü yazdı.

2017'de *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* adlı derlemenin spor bölümünü yazdı. *Alel'l-ıtlak Baldırı Çıplak* 2018'de, *Türkiye'nin Basketbol Aşkı* 2019, *Türkiye Basketbol Tarihi* ise 2020'de yayınlandı. *Esir Şehirde Spor* adlı kitabı ile "İstanbul Basınında İşgalin İlk Günleri" bölümünü yazdığı *100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri* adlı çok yazarlı eser 2020'de yayınlandı. Türkiye Futbol Federasyonu ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü müzelerine danışmanlık ve editörlük hizmetleri de veren yazarın, *Tam Saha*, *Galatasaray* ve *Trabzonspor*, *Fitbol*, *Tenis Dünyası* ve *Sokrates*, *B +* ile *İST* dergilerinde spor ve sosyal tarih üzerine yazılmış pek çok makalesi bulunuyor.

İSTANBUL'un renkleri ve SPOR

Bizans döneminde Hippodrom'da yapılan atlı araba yarışları, erken Osmanlı devrinde Müslüman-Türklerin icra ettiği ve genellikle kuvvete veya askeri disiplinlere dayalı sporlar şehrin spor tarihinin ilk merhalelerini oluşturuyordu. Bunlar arasında okçuluk, binicilik, cirit, güreş, pehlivanlık ve ağırlık kaldırma sayılabilir.

Fransız Doublier (sağda) daha önce iki defa mağlup ettiği Türk pehlivan Mustafa ile mücadele hâlinde. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

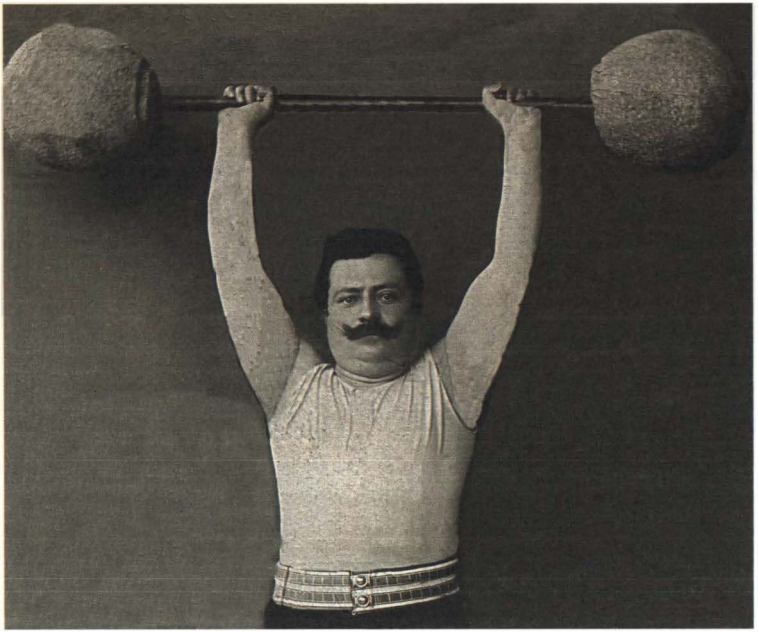

İdmancılar Şeyhi lakaplı Ali Faik (Üstünidman) halter kaldırıyor. (Cengiz Kahraman koleksiyonu)

İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'na başkentlik yaptığı zamanlardan beri geçen asırlar boyunca son derece zengin bir spor tarihine, birikimine ve kültürüne sahip oldu. Üzerinde yaşadığımız coğrafyanın spor merkezi olma özelliğini her daim muhafaza etti.

Şehirde yaşayan hemen bütün kavimler, milletler ve unsurlar veya şehre bir süreliğine gelen ziyaretçiler bazen askeri bazen rutin bazen de gösteri amaçlı spor faaliyetlerinde bulunuyorlardı.

Bizans döneminde Hippodrom'da yapılan atlı araba yarışları, erken Osmanlı devrinde Müslüman-Türklerin icra ettiği ve genellikle kuvvete veya askeri disiplinlere dayalı sporlar şehrin spor tarihinin ilk merhalelerini oluşturuyordu. Bunlar arasında okçuluk, binicilik, cirit, güreş, pehlivanlık ve ağırlık kaldırma sayılabilir.

Şehri ziyaret eden yabancı kumpanyalar, sirkler tarafından gerek Bizans gerekse Osmanlı dönemlerinde cambazlık, hokkabazlık, ateşbazlık, şişebazlık gibi hüner ihtiva eden gösteriler halkın şaşkın bakışları arasında sergileniyordu. Özellikle Mısır'dan gelen cambaz kumpanyaları, icra ettikleri heyecan dolu gösteriler-

le İstanbul eğlence hayatının vazgeçilmezleri arasına girmişlerdi.

Sonraki asırlarda bu kumpanyaların yerini yabancı memleketlerden gelen pehlivanlar ve güreşçiler aldı. Galatasaray Lisesi'nin ilk Türk beden eğitimi öğretmeni olan Ali Faik (Üstünidman), kadim İstanbul'un sosyal tarihini derinlemesine araştıran gazeteci-yazar Sermet Muhtar (Alus) ile yaptığı bir röportajda, on dokuzuncu asırda şehre gelen pehlivanlar arasında en ünlülerinden biri olan Fransız Doublier ile alakalı bir hatırasını şöyle anlatıyor:[1]

(...) Bir zamanlar 19. asrın şampiyonu Doublier namındaki bir Fransız pehlivanı, Konkordiya[2] Tiyatrosu'na gelir. Sırtını yere getirecek pehlivana 1.100 lira vereceğini ilân eder. Bunun üzerine Kadıköyü'ndeki meşhur İngiliz Vitaller[3] Osman Pehlivan ismindeki bir pehlivanımızı bununla güreştirmek üzere mukavele yaparlar. Güreş akşamı localar beşer lira, antre birer lira gibi yüksek fiyatlarla satılır.

O gece tiyatroda ben de bulunuyordum. Fransız pehlivanı güllelerle oynadı; kolunda bir demir bastonu eğdi, maharetlerini gösterdi ve ahaliye dedi ki:

"Efendiler! Osman Pehlivan'la güreşmek üzere burada mevcut bulunuyorum. Lâkin evvelâ size ihtar edeyim. Olur olmaz adamlarla tutuşmaya tenezzül etmem. Bu pehlivan benim ayarımda bir pehlivan değil. Kahrüman [kahraman] ise benim güllelerimi kaldırsın. Sonra gelsin benim elimi tutsun!"

Bizim Osman Pehlivanımızın gülle ile mümaresesi [egzersizleri] olmadığından tabii meydana çıkmadı. Seyirciler arasındaki Beyoğlu "Tatlı Su Frenklerinin" alkışları yağmaya başladı.

Yanımdaki arkadaşların tazyiki üzerine bulunduğum locadan aşağıya indim. Lâkin sahneye çıkmadım. Bir mektep hocasının "Kafe Şantan"[4] sahnesine çıkması doğru değildi.

Damat Mahmut Paşa ve etfaiye kumandanı Cabbar Paşa'nın tazyikleriyle ön taraftaki seyirciler yer verdiler. Gülle sahneden aşağıya indirildi. Fransız pehlivanın yapmış olduğu gülle kaldırmaları ondan daha mazbut ve daha kolayca yaptım. Bunun üzerine dava vekillerinden Merhum İzzet Bey sahneye çıktı; dedi ki:

"Osman Pehlivan'ın gülle kaldırmakta mümaresesi olmadığından gençlerimizden birisi meydana çıkıp bu hünerleri yaptı ve siz de gördünüz. Şimdi Fransız pehlivanı sade alafranga güreş istiyor, alaturka edemem diyor. Bizim pehlivanımız ise her ikisine razı olduğu hâlde hasmı kabul etmiyor."

Ahali yaygarayı tutturdu. "Frenk! Güllelerinle oynadılar, şimdi çık bakalım pehlivanımızın karşısına!" diye gürültüye başladılar. Polisler yetişti. Ertesi gün de Pehlivan Efendi İstanbul'dan kaçtı (...)

1. Sermet Muhtar (Alus), "Eski Defterdekiler", *Akşam*, 13 Mart 1932, s.6.

2. Concordia Tiyatrosu, İstanbul Beyoğlu Cadde-i Kebir (İstiklâl Caddesi) üzerinde Mısır Apartmanı'nın yanında, Elhamra Pasajı'nın karşısında idi.

3. Levanten ailelerin en ünlülerinden, Moda'da ikamet eden Whittall ailesi.

4. Cafe Chantant, genellikle içki içilen eğlence yerleri için kullanılır.

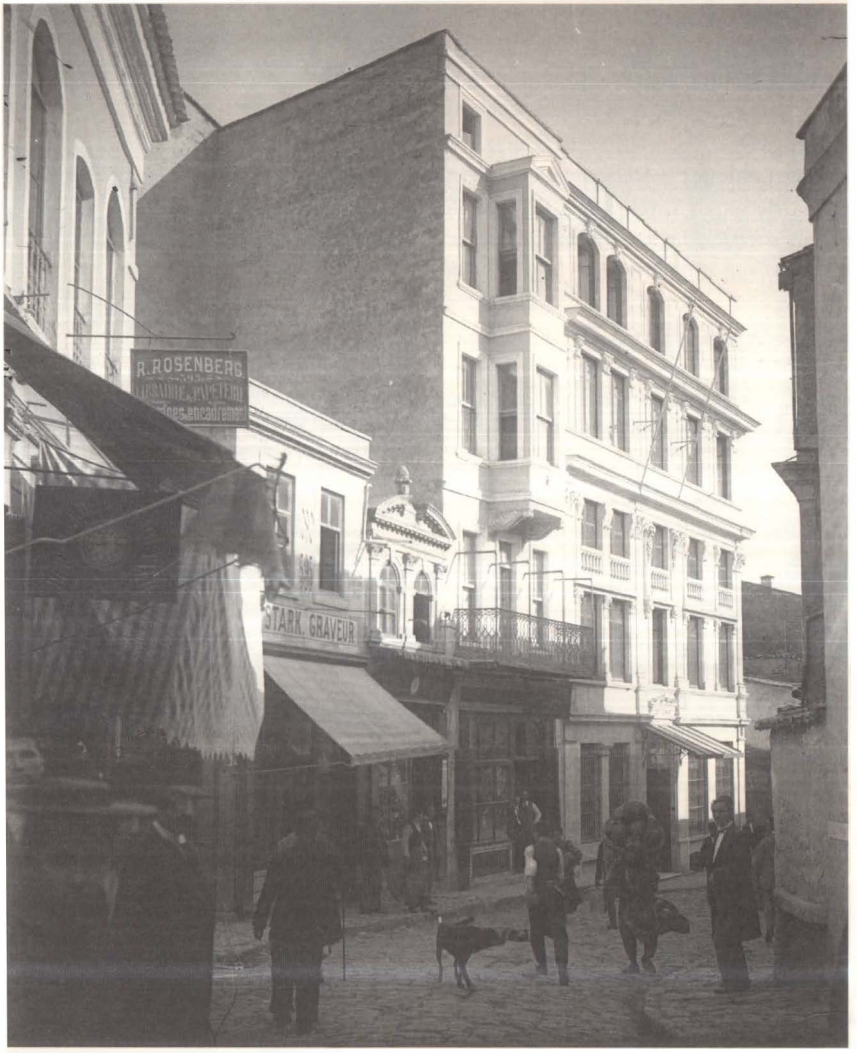

1897'de yeniden inşa edilen Club Teutonia'nın Cadde-i Kebir'deki binası. (Salt-Galata arşivi)

Geç Osmanlı devrinde İzmir ve İstanbul'da yaşayan Levanten unsurlar, özellikle yukarıda adları geçen Whittall ailesi başta olmak üzere Giraud, Charnoud, La Fontaine gibi ailelerin mensupları, modern sporların bu coğrafyadaki ilk icracıları oldular. Kışları Galata ve Pera, yazları da Bebek ve Tarabya gibi mahallerde kurdukları sosyal kulüplere, on dokuzuncu asrın son çeyreğinden itibaren spor şubelerini de ilave ettiler.

Sosyal kulüplere ilk örnek olarak, Almanca konuşan halkların 1847 senesinde kurdukları ve içinde bovling, bilardo gibi salon sporlarını barındıran Teutonia kulübü gösterilebilir.

1858 yılında Asmalı Mescit'teki Filippo Koleji'nin bir odasında bulunan kulüp binası, 1873'te Beyoğlu Cadde-i Kebir'de, Galata Mevlevihanesi'nin biraz aşağısına taşındı.[5] 1895'te çıkan bir yangından sonra yeniden ve daha modern bir biçimde inşa edilerek 1897'de şimdiki görünümünü aldı. Kulüp bünyesinde kütüphane, bovling salonu, sahne (tiyatro), müzik ve yemek odaları, okuma ve oyun odaları vardı. Teutonia binası hâlen aynı yerde ve faal durumdadır.[6]

1895'teki yangın sonrasında kulüp yönetimi, içlerinde bulunan Yahudi sporcuları dışlayan ve kulüpten ihraç edilmelerini öngören bir toplantı yaptı. Bu anti-semitist hareket üzerine sayıları onu bulan Yahudi sporcular kulübü terk ettiler.

Bu vaka, İstanbul Makabi Jimnastik Kulübü'nün kurulmasına neden oldu.

Önceleri Teutonia'da jimnastik yapan Aşkenaz Yahudileri, 1895 senesinde gerçekleşen bu ırkçı toplantı sonrası kendilerine spor yapacak yeni bir muhit aramaya koyuldular. Bu sporculara İstanbul Musevi Cemaati'ne bağlı okullar kucak açtı.

Bunlar arasında Hasköy, Balata (Balat), Ortaköy ve Galata Büyük Hendek Sokak'taki Eco-

5. O devirde Cadde-i Kebir yani İstiklâl Caddesi Taksim Meydanı'ndan Galata Kulesi hizasına kadar uzanıyordu.

6. Bu satırların yazıldığı tarihlerde kulüp binası geniş bir tadilat geçirmekte olduğundan geçici bir süre kapalı kalacağı anlaşılıyor.

Makabi Jimnastik Kulübü sporcuları Beyoğlu'ndaki Goldsmith Mektebi bahçesinde.

le de L'alliance Israelite adındaki Yahudi mektepleri sayılabilir.

En son bahsedilen okul arşiv belgelerinde kulübün teşekkül etmiş olduğu bina olarak geçiyor: Kulüp hakkında Hafiye Refaaddin Bey tarafından tutulan bir jurnalin ilk paragrafında, kulüp binasının mevkii açık bir biçimde tarif ediliyor. Resmî kurumlar tarafından sıkı bir biçimde takip edilen Makabi Jimnastik Kulübü, 1906 senesinde kaleme alınan bu belgede Siyonizm propagandası yapmakla suçlanıyor:[7]

7. Osmanlı Devlet Arşivleri, Belge No: DH_EUM_VRK_00029_00061_001 ve002.

İstihbarat Müdüriyet-i Aliyyesine,

Emr-i âlileri mucibince [yüksek emirleri gereğince], mahall-i idaresi [yönetim binası] Galata'da "Cermen İzrailiyyet" ismindeki Alman Musevi mektebin derununda (içinde) bulunan Makabi nam cemiyet hakkında tahkikat-ı icra eyledim. Cemiyet-i mezkûre [adı geçen kurum], suret-i zahirede [açık bir biçimde] bir jimnastik cemiyeti olmak üzere teşekkül etmiş ise de takip ettiği meslek ve maksad-ı hakikisi [esas amacı] "Siyonist" âmâl [emeller] ve efkârına [fikirlerine] hizmetten ibarettir (...)

Kulüp, bu jurnalde olduğu gibi birçok defalar Siyonizm propagandası yapmakla suçlandı ve sürekli olarak kapatılması teklif edildi. Buna rağmen 1950'li yıllara kadar çeşitli isimler altında uzunca bir süre faaliyetini sürdürdü.

Makabi Jimnastik Kulübü daha sonra Alman Yahudilerine ait olan

1907-08 sezonu İstanbul Ligi Şampiyonu Moda Futbol Kulübü: (Ayaktakiler, soldan): Mavropolo, Jean Yoannidis, Siaye, Schimell, Momico, Darney, Porey Charnoud, Rubini, Tzolli. (Oturanlar, soldan): Fresco, Thalis, Hill, Guery. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

Goldschmidt okuluna yerleşti ve idman faaliyetlerine bu okulda devam etti. Kulübün 1895 senesindeki ilk ismi Israelitischer Turnverein Konstantinopel (İstanbul Yahudi Jimnastik Kulübü) idi. 1908'de dernekler yasasını takiben Hagudat İvrit Lehitamlut Maccabi (Yahudi Jimnastik Kulübü Makabi) olarak değiştirildi.

İstanbul Makabi Jimnastik Kulübü yeryüzünde kurulan ilk Makabi kulübü olma özelliğini de taşır. 1909'da üye sayısı 1.000'i aşkındı. Bir süre sonra bütün Osmanlı topraklarında, özellikle Yahudilerin yoğun yaşadığı Edirne ve İzmir gibi kentler de hesaba katılırsa bu sayı 5.000'i buldu:[8]

Levanten unsurların diğer kesimleri, İtalyan, Fransız ve İngilizlerin de tıpkı Alman Teutonia Kulübü ile aynı vasıfta olan sosyal içerikteki kulüpleri on dokuzuncu asrın ikinci yarısından sonra faaliyete geçtiler. Bunlar içinde en ünlüleri beynelmilel bir kimliğe sahip olan Club de Constantinople ve Cercle d'Orient gibi kulüplerdi.

Beyoğlu'nda eski Amerikan Konsolosluğu'nun bulunduğu arazide kurulan Club de Constantinople, sonraki yıllarda bünyesinden kriket, ragbi, tenis ve futbol kulüpleri çıkardı. Bu kulüplerden Moda Football Club (Moda Futbol Kulübü) ile Cadikeuy Football Club (Kadıköy Futbol Kulübü) İstanbul'da tertip ve tanzim edilen futbol liginin kuruluşunda yer aldılar.

Sportif faaliyetler konusunda en fazla dikkati çeken unsurlar Moda ve Beyoğlu'na yerleşmiş olan İngilizlerdi. 1880 senesinden itibaren, İngilizlerin kendi aralarında, özellikle hafta sonları ve tatil günlerinde icra ettikleri spor faaliyetleri hem kendi dillerinde neşredilen gazetelerde yayımlanıyor hem de devrin hafiyeleri tarafından tutulan jurnaller vasıtasıyla arşiv belgelerinde yer alıyordu:[9]

Üsküdar Mutasarrıflığı Adet 707

Moda'da sakin İngiliz mutebaranından [itibarlı olanlarından] bazıları dünkü gün Kuşdili Çayırında lastikten mamul top lubiyyatıyla [oyunuyla] iştigal ederek akşamüzeri dağıldıkları ve zabıtaca iltizam-ı dikkat edildiği [gerekli takibin yapıldığı] maruzdur. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l emrindir [Her durumda, emir ve ferman, emir sahibinindir].

10 Haziran 317 (23 Haziran 1901)

Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi.

1880'li yılların başından itibaren İngiliz Levantenler, Tarabya, Büyükdere, Baltalimanı, Haydarpaşa, Moda, Kadıköy, Anadolu Hisarı, Beykoz gibi uçsuz bucaksız çayırlıklara ve spor alanlarına sahip olan mahallerde, ragbi, tenis, kriket ve futbol müsabakaları icra ettiler.

Levantenlerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri bu nevi sportif faaliyetleri, şehrin diğer

8. Yahudi sporcular ve spor kulüpleri hakkında titiz bir çalışma yürüten Metin Delevi Bey ile daha sonra Libra Yayınevi tarafından 2019 senesinde basılan *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular* adlı eserinin yazımı aşamasında bilgi alışverişinde bulunmuştuk. Metin Bey'den aldığım belgelere dayalı kıymetli bilgilere ilaveten kendi araştırmalarım neticesi, Makabi Jimnastik Kulübü'nün kuruluş ve gelişim süreci bu şekilde özetlenebilir.

9. Osmanlı Devlet Arşivleri, Belge No: Y_PRK_ZB_00028_00038_001_001.

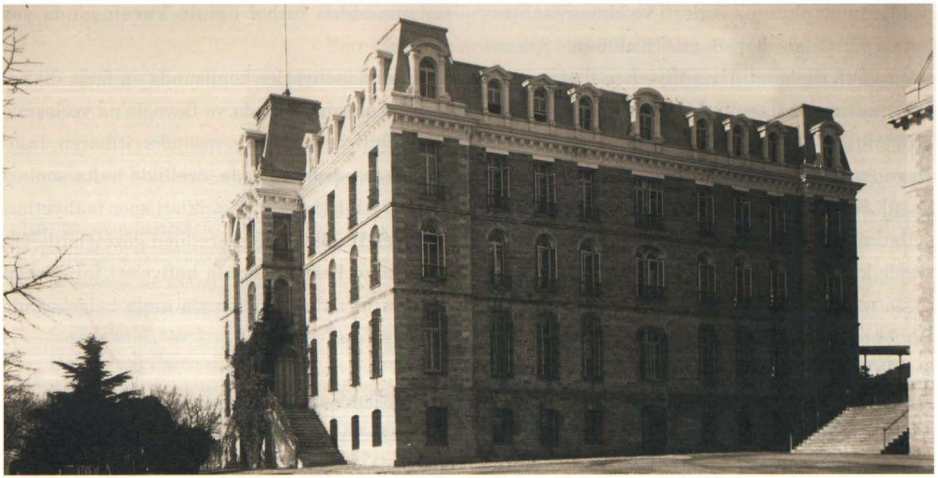

1800'lü yılların sonunda Robert Kolej de jimnastik ve atletizm gibi beden terbiyesine ve gelişimine yönelik dersler vermeye başladı. (Robert Kolej Arşivi-Columbia University of New York USA)

sakinleri, gayrimüslim, ekalliyet unsurlar[10] ve Türkler tarafından da ilgiyle takip ediliyordu.

İngilizlerin oyun amaçlı icra ettikleri spor faaliyetlerinin yanında, yine hemen hemen aynı tarihlerde Robert Kolej, Amerikan Kız Koleji, Saint Joseph, Saint Benoit, İtalyan Lisesi gibi yabancı okullar ile Fransız tedrisatını takip eden Mekteb-i Sultani'de, başta jimnastik ve atletizm olmak üzere beden terbiyesine ve gelişimine yönelik sporlar öğrencilere ders olarak verilmeye başlandı.

Bunlardan başka, limanları ziyaret eden ticaret ve harp gemilerinin sivil ve askeri mürettebatı da modern sporları İstanbul'da icra eden gruplardandı. 1890'lı yılların başından itibaren İstanbul Limanı'na demirleyen Britanya Akdeniz Filosu'na bağlı gemilerin tayfalarından oluşan takımlar, şehirde yaşayan Levanten ve gayrimüslimlerin oluşturdukları kulüpler ile karşı karşıya gelerek modern futbolun bu topraklardaki ilk temsilciliğini yaptılar.

Örneğin şehri 1900 yılında ziyaret eden *HMS Salamander* adındaki

10. Şehirde bu dönemde, Bulgar, Yunan, Arnavut, Sırp, Karadağlı, Rus, Kafkas, Çek ve daha birçok milletten azınlıklar mevcuttu.

maiyet gemisi mürettebatı, Boyacıköy, Robert Kolej ve Moda gibi kulüplerle Moda'daki Yoğurt Çeşme Çayırı'nda[11] futbol oynadılar ve son derece farklı skorlarla galip geldiler.

Futbolun şehirdeki başlangıç öyküsüne şahitlik etmiş olan Elpis Rum kulübünün kurucusu Yannis Vasilliadis o günleri şöyle anlatıyor:[12]

> (...) İstanbul'a gelmiş olan Akdeniz Filo Şampiyonu bir İngiliz gemisi ile yaptığımız maçtan fevkalâde yararlandık. Bu takım şimdi WM[13] dediğimiz bir sistemde oynuyordu. Biz bu sistemi bir türlü tatbik edemedik (...)

Faaliyeti sadece spor olan öncü kulüplere örnek olarak –1880'lerin başından itibaren faal oldukları kanıtlı olan– İngilizlerin Olympia ve Constantinople futbol ve ragbi kulüpleri ile Bebek ve Byzantine adındaki kriket kulüpleri gösterilebilir. Yine aynı tarihlerde faaliyette olan Kadıköy Kürek Kulübü de deniz sporlarını icra eden kulüplerin başında geliyordu. Bebek ve Byzantine kulüplerinde kriket oynayan sporcular arasında İngiliz Levantenlerden Block, Eyres, Huges, Baker ve Graves gibi isimler sayılabilir.

İstanbul'da bir süreli yayın vasıtasıyla tespit edilen ilk futbol müsabakası ise 27 Kasım 1880 tarihinde Constantinople kulübü futbolcularının –esprili bir biçimde– "Yakışıklılar" ve "Tipsizler" adlarıyla iki gruba ayrılarak icra ettikleri maçtır.[14] Bu maçın gazetede yayımlanan haberinde takımlarda yer olan oyuncuların isimleri de verilmiş:[15]

> Geçen cumartesi günü Kadıköy'de Constantinople Football Club [İstanbul Futbol Kulübü] üyeleri ilk yarım saati "Association", sonrasında da "Rugby Union" kuralları ile bir futbol maçı yapmışlardır.
>
> Yakışıklılar ve Tipsizlerden oluşan iki takımın bu maçında bol gol gördük. Maça kulüp üyelerinin büyük bir bölümü havanın yağışlı olması ve hastalık gibi mazeretlerle katılamadı. Bu yüzden maç yetersiz sayıda oyuncu ile yapıldı.
>
> Yarım saatlik birlik kuralları ile oynanan maçtan sonra yapılan ragbi maçında Bay Block ve Graves güzel sayılar yaptılar. Öğleden sonra yapılan maç sırasında tuhaf bir gelişme de yaşandı. Bir atak sırasında çizginin içine giren bir "Muhacir"[16] o sıra birbirleriyle çarpışan oyuncuların arasında kalarak fena hâlde yaralandı. Umarız önümüzdeki hafta katılım daha çok olur da daha güzel maçlar izleriz.

11. Şimdiki Yoğurtçu Parkı.

12. Mehmet Ali Oral, *Türkiye Futbol Tarihi 1890-1912*, Sulhi Garan Matbaası, 1954.

13. Futbol uzunca bir süre, 1950'li yıllara kadar, iki bek, üç ortasaha ve beş hücum oyuncusundan oluşan ve sahada "W" harfini andıran bir dizilişle oynandı. Rakip tarafın sahaya yayılışı da karşı taraftan bakıldığında "M" harfi şeklini gösteriyordu. Bu yüzden bu sistem "WM" olarak adlandırılıyordu.

14. Bu müsabaka yarı zamanlı futbol ve ragbi olarak iki partide icra edilmişti. Tamamı futbol olan ilk müsabaka ise 1 Ocak 1881 tarihinde Olympic Futbol ve Ragbi Kulübü oyuncuları tarafından Haydarpaşa Çayırı'nda oynandı.

15. "Football", *The Constantinople Messenger*; 1 Aralık 1880, Cilt 1, No:30

16. Muhtemelen Kırım Harbi sırasında İstanbul'a gelen bir göçmen.

Takımlar şu şekilde kurulmuştu:

Yakışıklılar: Block, Lambe, Heap, Bigelow, Eyres, Holmes, Whittall, Kerr.

Tipsizler: Braves, Cumberbatch, Willmore, Burgin, Lander, Thomson, Clifton.

İstanbul ve İzmir'de yaşayan Levanten aileler 1889 senesinden itibaren, iki liman arasında işleyen buharlılara binerek birbirlerine karşılıklı olarak sportif ziyaretlerde bulunmaya başladılar. Bu ziyaretler esnasında oynadıkları iddialı ragbi müsabakaları, şehirler arası spor faaliyetlerinin ilk örneği olması bakımından önemlidir.

Örneğin İzmirliler, 1905 yılındaki bir ziyaretlerinde, aralık ayının otuzuncu günü ilk maçlarını İstanbul Rum Karması ile yapmışlar ve maçı 1-0 kazanmışlardı. O maçta İstanbul Rumlarını temsil eden futbolcular ile kulüplerinin isimleri gazetelerde yayımlanmıştı:[17]

> (...) İstanbul Rum Karmasının Beyefendileri: Nicolas Darmis (Kadikeuy AFC)[18], Moissaides (Kadikeuy AFC), Aleko Darmis "Tahtaberde"[19] (Kadikeuy AFC), Y Steliano (Kadikeuy AFC), Yani Vasiliades, H Grigoriades, T Theodoridi (Moda AFC), Thothori (Kadikeuy AFC), Patchko, T Steliano, Kimon (Kadikeuy AFC) (...)

Kriket ve ragbi gibi takım sporları haricinde çim tenisi de İstanbul'da yaşayan Levantenlerin gözde sporlarından biriydi. Bu spor o kadar seviliyordu ki, İstanbul'da yaşayan George Burgin adındaki bir tenis sever gazeteye yazdığı bir mektupta, şehirde tenis oynanacak kortlar bulamadığından yakınmış hatta tenis oynanabilecek yerler hakkında bazı önerilerde bulunmuştu:[20]

> Şehirde çim tenisi
>
> *The Levant Herald* editörüne;
>
> Çim kort tenis sahaları İstanbul'da yaşayan İngiliz kolonisi üyeleri için uzun bir zamandır ihtiyaçtır. Birtakım ekonomik ve idari güçlükler nedeniyle yapılamadığını biliyoruz. Peki, neden Belediye Tiyatrosu'nun[21] bulunduğu alana kurulamaz, akşam olunca kolaylıkla eski hâline dönüştürülemez mi?

İstanbul gerek turnuva kültürü gerekse kupa ve şilt gibi spor mükâfatları kavramları ile çim tenisi sayesinde tanıştı. Önce Beyoğlu sonra da Tarabya kortlarında uluslararası mahiyette turnuvalar tertip edildi.

Osmanlı Bankası Genel Müdürü Sir Frederick William Smythe tarafından himaye edilen ve "Osmanlı İmparatorluğu Çim Tenisi Şampiyonası" adıyla düzenlenen turnuva maçları 1889 senesinde başladı. Birinci gelen tenisçi ortaya konan şampiyonluk kupasını bir sene muhafaza ediyor, üç

17. "Football", *The Levant Herald & Eastern Express*, 6 Ocak 1906, s. 4.

18. Kadıköy Association Football Club. Bu ibare kulübün İstanbul Ligi'ne dâhil olduğu manasına geliyor. Sonraları Galatasaray ve Fenerbahçe de aynı ilavelerle anıldılar: Galatasaray Association Football Club.

19. Tahtaperde Aleko'ya ileriki sayfalarda değinilecek.

20. "Şehirde Çim Tenisi", *The Constantinople Messenger*, 10 Kasım 1880, s.3.

21. Tepebaşı'ndaki Kışlık Tiyatro'dan bahsediyor. 1860'lı yıllarda açılan tiyatro daha sonra 1870 yılındaki "Büyük Pera Yangını" sırasında kül olmuş, 1880'de yeniden inşa edilmişti.

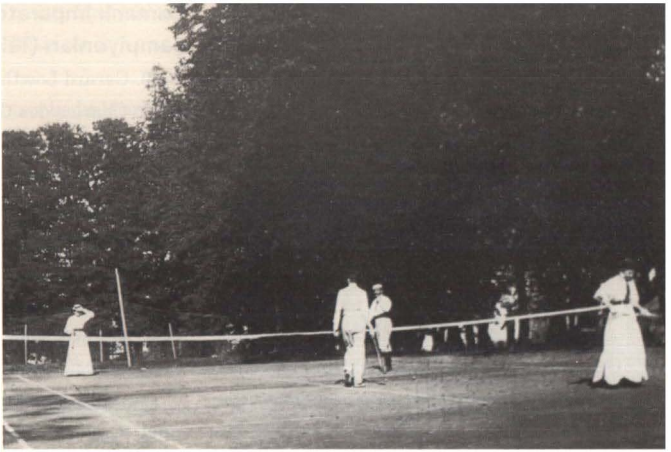

Kortlarda tenis oynayan Levantenler arasında kadınlar da bulunuyordu.

defa kazandığı takdirde de bu zarif, gümüş kupanın temelli sahibi oluyordu.

26 Nisan 1889 Cuma günü öğleden sonra Pera'daki Club de Constantinople kortlarında başlayan turnuvayı, final maçındaki rakibi Bay Vere'yi mağlup eden Gerard Lowther[22] kazandı:[23]

(...) Neticede Lowther ve Vere üç set üzerinden final müsabakası oynadılar. Bu müsabıklardan ikincisi 30 handikap[24] puanı almasına rağmen birinci sette sadece iki, ikinci sette bir oyun kazanabildi. Bay Lowther sonuç olarak kupanın kazananı oldu.

Türkiye'nin bu ilk spor turnuvası kadınlar arasında da düzenleniyordu. Mary Bilinski, Patterson, Pinker, Macnamara, I. Bilinski, Scaife, Whittall, Miss de Raday ve Fleming Smythe adlarındaki kadın tenisçilerin katıldığı tek kadınlar turnuvası aynı senenin haziran ayında tertip edildi. Rakiplerine üstünlük sağlayan Mary Bilinski, İstanbul'da kadın tenisçiler arasında yapılan bu ilk uluslararası turnuvanın galibi oldu:[25]

Çarşamba günü öğleden sonra Club de Constantinople kortunda icra edilen geniş katılımlı kadınlar turnuvası, izleyenler nezdinde son derece eğlenceli bir etkinlik olduğunu ispat etti. Başkentte tenis için hava; oyuncuları rahatsız etmeyen ve bir parlaklık sağlayacak su-

22. Sir Gerard Augustus Lowther sonraki senelerde Britanya'nın İstanbul sefiri olmuştu.

23. "Çim Tenisi", *The Levant Herald and Eastern Express*, 5 Mayıs 1889, Cilt IX, No: 17.

24. İki oyuncudan zayıf olanına avans olarak verilen handikap puanı.

25. "Çim Tenisi", *The Levant Herald and Eastern Express*, 9 Haziran 1889, Cilt IX, No: 22.

rette güneşliydi. Ve ancak turnuvanın sonuna doğru peyda olan bir esinti, zaman zaman şımarık bir hâl alarak hızlandı.

Turnuvanın erken turlarında, seyirci önünde acemilik çeken kadın sporcuların güven eksikliği, daha tecrübeli rakipleri karşısında çabucacık hissedildi. Her zamanki oyunlarının altında performans gösteren bu sporcuların maçlarında (bu kötü) vuruşlardan dolayı bir yaralanma olmadı.

Final maçına ilgi fevkalâdeydi. Seyirciler muazzam bir müsabaka izledi. Bayan Mary Bilinski'nin rakibine 15 handikap puanı ve bir bisque[26] verdiği müsabakada –ki çok ağır bir handikap değildi– her iki oyuncunun gösterdiği form şayan-ı takdirdi. Bayan de Raday her ne kadar rakibi ile denk mücadele etmeye çalışsa, rakibinin zayıf yönlerinin üzerine giderek bundan fayda sağlasa, ikinci sette başa baş bir oyun oynasa da üçüncü sette mağlup olmaktan kurtulamadı. Bayan M. Bilinski, neticede Bay A. de Vere'nin sunduğu zarif altın bileziği takmaya hak kazandı.

İstanbul Çim Tenisi Şampiyonası uzun yıllar hem erkekler hem de kadınlar ve çiftler arasında devam etti. Bu turnuvanın, sonraki senelerde düzenlenmeye başlanılan Türkiye Tenis Birinciliğinin atası olduğunu kabul etmek yanlış olmaz.

Turnuvada erken dönemde birincilik kazanan erkek sporcular aşağıdaki gibi listelenebilir:

Osmanlı İmparatorluğu Çim Tenisi Şampiyonları (Tek Erkekler):

1889: Gerard Lowther, Britanyalı diplomat.
1890: Charles des Graz, İstanbul Britanya sefaretinde çeşitli görevlerde bulundu.
1891: E.J.P. Seager, İstanbul ve İzmir'de yaşayan Seager ailesine mensuptu, armatör.
1892: E.J.P. Seager
1893: J.D. Wallich, yarışmayı İstanbul dışından kazanan ilk sporcu. Kahire'den gelmişti.
1894: E.J.P. Seager
1895: Harold Woods, İstanbul Britanya sefaretinde ticaret sekreteri idi.
1896: E.J.P. Seager
1897: Harry Giraud, İzmir'in bu pek meşhur siması, Giraud ailesinin sonraki yıllarda reisliğini yaptı.
1898: Harry Giraud
1899: Toulmin, İstanbul'da yaşayan İngiliz bir Levanten.
1900: Toulmin
1901: Toulmin
1902: E.J.P. Seager
1903: Beukema, turnuva için Felemenk'ten (Hollanda) gelmişti.
1904: Harry Giraud
1905: Georges Simiriotti, turnuvayı Levanten ve yabancı sporculardan sonra ilk kazanan gayrimüslim sporcu oldu. Simiriotti, İstanbul Rum cemaatindendi.
1906: E.J.P. Seager
1907: Beukema
1908: Georges Simiriotti
1912: Clark Comber, erken devirde Moda Futbol

26. Handikap puanı.

Kulübü'nün bu ünlü İngiliz santrforu, anlaşılan aynı zamanda başarılı bir de tenis oyuncusuydu.

İstanbul'da yaşayan Levanten kadınların icra ettikleri tenis müsabakaları, bu turnuvadan da çok daha erken tarihlerde, 1883 senesinden itibaren gazetelere yansımaya başlamıştı.

14 Eylül 1883 Cuma günü Moda kortlarında düzenlenen Kadıköy Tenis Turnuvası'nda, erkeklerin arasında mücadele eden tek kadın tenisçi Bayan Whittall'dı. Miss Whittall, ikinci turda eşleştiği Bay Edwin Whitall'a 6-2 ve 6-3'lük setlerle mağlup olarak elendi.

Osmanlı İmparatorluğu Çim Tenisi Şampiyonası'nda turnuvanın başlangıcından itibaren kadın sporcular da mücadele ettiler. Bu turnuvada tespit edilebilen tek kadınlar tenis şampiyonları şöyle sıralanabilir:

Osmanlı İmparatorluğu Çim Tenisi Şampiyonları (Tek Kadınlar):

1889: Mary Bilinski, Miss de Raday'ı 2-1 mağlup ederek bu turnuvanın tek kadınlar kategorisinin ilk şampiyonu oldu.

1895: Miss Woods, şampiyon tenisçiye verilmek üzere ortaya konan şık şemsiyeyi kazandı.

1897: Miss Dominique Illiadi, bütün rakiplerini mağlup ederek şampiyon oldu.

1900: İzmirli Helen Whittall, bu turnuvanın İstanbul haricinden ilk şampiyonu olmayı başardı.

1901: Helen Whittall, rakibi A. Woods'u mağlup ederek kupayı ikinci defa İzmir'e götürdü.

Dört sene üst üste tek kadınlar tenis şampiyonluğunu kazanan Helen Whittall.

1902: İzmir'in başarılı tenis oyuncusu Helen Whittall, kupayı üçüncü defa kazanarak başarılması hayli güç olan bir zafere imza attı ve Barones Wagenheim'ı iki set sonunda mağlup ederek bu değerli kupanın temelli sahibi oldu.

1903: Helen Whittall, bu sene de F. Charnoud'u iki set sonunda mağlup ederek şampiyonluk serisini dört seneye yükseltti ve ortaya konan yeni kupaya da göz dikti.

Levantenlerin merak sardığı bir başka spor dalı da golftu. Bu spor yabancı memleketlerde kadınlar arasında da yaygınlaşmaya başlayınca İstanbul'da yayımlanan *Spor Âlemi* mecmuasının 1920 senesindeki bir nüshasına kapak dahi oldu. İstanbul'daki Levanten kadınların tenis ve yüzme sporları yanında yirmili senelerde golf oynadıkları da tahmin ediliyor. Otuzlu hatta kırklı yıllara kadar çeşitli isimler altında devam eden, gayrimüslim ve Türk sporcuların da iştirak ettiği tenis şampiyonalarının en başarılı sporcularının başında Ermeni tenisçi Vahram Şirinyan geliyordu. Şirinyan yirmili senelerin ortalarından başlayarak Türkiye tenis âleminde hatırı sayılır bir iz bıraktı.[27] Şirinyan hem tek erkeklerde hem de zaman zaman arkadaşı Mehmed Karakaş ile çiftler dalında katıldığı hemen tüm turnuvalarda başarılı oluyordu:[28]

Tenis Turnuvası

(...) Eko de Türki (*L'Echo de Turquie*)[29] gazetesi tarafından tertip ve icra edilen tenis turnuvası evvelki gün neticelenmiş, Vahram (Şirinyan), Jak Siger'i[30] üç setlik bir oyundan sonra mağlup ederek singıl [single] şampiyonu olmuştur.

Dabıl [double] müsabakada ise Siger-Binez çifti Mehmed Karakaş-Vahram çiftini mağlup ederek dabıl şampiyonu olmuştur.

Soyadı gibi son derece sempatik bir kişilik olan Vahram Şirinyan, özellikle yirmili senelerin sonlarında ve otuzlarda memleketin en saygın ve sevilen sporcularından biri olmuştu. Türkçe yayınlanan spor mecmuaları dahi onun kupalarla çekilmiş fotoğraflarını basıyor, özel hayatı hakkında röportajlar yapıyordu.

Bazı gazeteler ona denk rakip arıyorlardı. Şampiyonluğa aday gördükleri Türk tenisçilerin final maçından önce Şirinyan ile eşleşmemesini diliyorlar, aksi durumda ise kura şanssızlığından yakınıyorlardı:[31]

Yine Şirinyan kazandı!

Tarabya'da Summer Palace kortlarında devam eden Tokatlıyan[32] Tenis Turnuvası ahiren (son günlerde) nihayetlenmiştir (...)

(...) Tasviye müsabakalarında kuvvetli rakipler, sevk-i tesadüfle finalden evvel karşılaşmışlar ve bunlardan finalist olması kuvvet-

27. İstanbul'da yayınlanan *Agos* gazetesi Şirinyan'ın kısa biyografisini şöyle vermiş: "Vahram Şirinyan 1908'de Adapazarı'nda doğdu. 1926'da kurulan Nor Şişli Spor Kulübü'nün tenis şubesinin ilk sporcuları arasında yer aldı. Teklerde ve çiftlerde, 1925'ten 1936'ya kadar Türkiye şampiyonluklarında birinciliği kimseye kaptırmazken, *Tanin* gazetesinin düzenlediği 'Challenge Kupası'nı dört yıl üst üste (1924-1927) kazandı. Şirinyan'ın ve Türkiye tenis tarihinin en büyük başanlarından biri de 1930'da Atina'da düzenlenen Balkan Olimpiyatları'nda Sedat Erkoğlu'yla birlikte elde ettiği çiftler birinciliği. 1953-1983 arası tenis eğitmeni olarak görev yapan ve 1970'te 'Türkiye Cumhurbaşkanlığı Türk Sporu Şeref Belgesi'ne layık görülen Şirinyan, 1992'de aramızdan ayrıldı."

28. "Spor", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1926, s.4.

29. Reşat Nuri Bey'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı gazete. Fransızca olarak neşrediliyordu.

30. Jack Seager.

31. "Yine Şirinyan Kazandı", *İkdâm*, 27 Ağustos 1929, sporsütunu.

32. Beyoğlu Cadde-i Kebir ve Tarabya'da aynı adlı oteller Mıgırdiç Tokatlıyan'a aitti. Son derece lüks otel ve restoranlar işleten Tokatlıyan, İstanbul'un en elit sporlarından biri olan tenis turnuvasına adını vererek, erken dönem sponsorluk faaliyetlerinin ilk örneklerinden birini gerçekleştirdi.

Vahram Şirinyan kazandığı kupalar ve yüzünde hiç eksik olmayan gülümsemesi ile. (Şişli Spor Kulübü arşivi)

le beklenenler "kar dö final Rule nihai"[33] maçlarında saf haricine çıkmışlardı [elenmişlerdi].

Mesela bunlardan Sedat'ın finale hatta şampiyonaya kuvvetle namzetliği tabii idi. Fakat tesadüf, turnuvanın ortalarında Suat'ı Şirinyan'ın karşısına çıkarmış ve Tokatlıyan Kupasının bu iki namzedi karşılaşmışlardı. Suat mağlup olmuş ve daha o zaman Şirinyan'ın şampiyona yolunda en tehlikeli maniayı [engeli] atlattığı anlaşılmıştı.

Turnuvanın cereyanı final müsabakasında Şirinyan'ın karşısına Sedat'ı çıkardı. Genç tenisçimiz Sedat, Suat kadar enerjik olmamasına rağmen, turnuva oyuncuları içinde Şirinyan'ın en tehlikeli rakibiydi. Hatta geçen aylarda Fenerbahçe Turnuvası'nda Şirinyan'ı yenmiş ve [şampiyon olmuştu].

Sedat'ın bu maçta da iyi bir netice alması, hiç olmazsa yüzde 40 ihtimal dâhilinde addolunuyordu. Fakat her nedense Sedat final maçında, bütün tasavvur ve tahminlerin hilafına olarak çok fena bir oyun oynamış ve 3 sette mağlup olmuştur. Şirinyan bu suretle Tokatlıyan Turnuvasının single kupasını kazanmış oldu (...)

İngilizlerin diğer bir millî sporu olan kriket de İstanbul'da fevkalâde popülerdi. Türkiye'nin ilk deplasmanlı ligi olan İstanbul Kriket Ligi 1896 senesinde başladı ve o da tenis gibi otuzlu senelerin sonuna kadar devam etti. Bu ligde oynayan oyuncuların neredeyse tamamı İngiliz Levantenlerdi.

İngiliz sporcular yukarıda sayılan hemen tüm sporları mevsimine göre icra ediyorlardı. Futbol, kasım ile nisan ayları arasında oynanır, mayıs ayından itibaren de tenis başlardı. Ağustos sonrası kriket oynayan İngilizler, yine bu dönemde deniz sporları ile de meşgul olurlardı.

Bazı sporcular birçok spor dalını birlikte icra edebiliyorlardı. Örneğin İstanbul tenisinin başarılı sporcularından E. Seager aynı zamanda başarılı bir kriket oyuncusuydu.

5 Eylül 1896 tarihinde Beykoz Hünkâr İskelesi'nde oynanan ligin son maçında Bebek Kriket Kulübü'nde yer alan Seager, 62 koşu yaparak final maçının en iyi oyuncusu seçilmiş ve İstanbul Kriket Ligi'ni Bebek takımına kazandırmıştı.

İstanbul Kriket Ligi son derece enteresan hikâyelere sahne oldu:

Ligi birinci sırada bitiren takım şampiyonluk şiltini bir sene boyunca muhafaza etmeye hak kazanıyordu. 1898 senesinde şampiyon olan Moda Kriket Kulübü, ertesi sene aynı başarıyı gösteren Bebek kulübüne bu kıymetli şilti bir türlü teslim etmemişti. Bu vaziyete çok içerleyen Peralı bir kriket sever, kaleme aldığı son derece esprili ve bir o kadar da alaycı bir şiir ile duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiş:[34]

33. Fr. *quart de finale*: çeyrek final.

34. "The Lost Shield", *Le Moniteur Oriental*, 30 Ocak 1900, s.2.

Moda Kriket Kulübü oyuncuları, 1936. (Craig Encer arşivi)

Kayıp Şilt

Özürlerimle.
Bir sezon boyunca kriket oynayan Modalılar,
Şilti kolayca kazandılar.
Kalpleri zafer sevinciyle bayram ederken,
Rakiplerin hâline zevkle baktılar.
O zaman ne kazandıklarının
Ne kendilerini bekleyenin farkındaydılar.
Yine de herkes görüp imrensin diye
Pencerenin önüne koydular.

Akşam güneşiyle parlıyordu,
Üstünde isimleri yazıyordu.
Ama bir hergelenin hayal gücü çalıştı.
Şimdi onlara hazinelerinin yasını tutmak kaldı.
Heyhat! Ümit ve özlemle
Onca mücadele ve kavgadan sonra
Bekledi Bebekliler şiltin gelmesini,
Yaşamlarının en büyük arzusunun ellerine
geçmesini...

Akıllarının başından gitmesi
Bir "ağız dalaşına" bağlandı.
Zamanla bu kavga yatışsa da
Ümitler başka bahara kaldı.
Belki o şilti artık,
Yalnızca bir melek bulur,
Belki çoktan eritilmiş,
Piyasada harcanacak dolar olmuştur.

Pera, 29 Ocak, 1900

İstanbul Kriket Ligi'nin kuşkusuz en büyük çekişmesi Bebek ve Moda kulüpleri arasında yaşanıyordu. Bu rekabeti erken dönem şampiyonluk listesinde ziyadesi ile görmek mümkün:

İstanbul Kriket Ligi Şampiyonları:
1896: Kadıköy Kriket Kulübü
1897: Moda Kriket Kulübü

İstanbul Kriket Ligi Şilt Şampiyonları:
1898: Moda Kriket Kulübü
1899: Bebek Kriket Kulübü
1900: Moda Kriket Kulübü
1901: Constantinople Kriket Kulübü
1902-I: Bebek Kriket Kulübü (Temmuz ayında tertip edilen ilk lig).
1902-II: Bebek Kriket Kulübü (Ağustos ayında ikinci defa tertip edildi).
1903: Bebek Kriket Kulübü
1904: Moda Kriket Kulübü
1905: Lig maçlarının tamamı belirlenemedi (Moda veya Bebek şampiyon oldu).
1906: Bebek Kriket Kulübü
1907: Moda Kriket Kulübü

Levantenlerden sonra İstanbul'daki ilk spor kulübünü Rumlar tesis etti. Beyoğlu Rum cemaatinin teşkil ettiği ilk kulüp olan Ermis, 1877 senesinde bir müzik ve orkestra topluluğu olarak kuruldu. Sonraları, 1884 yılında bünyesine bir egzersiz bölümü de ekleyen kulüp, böylece sportif faaliyetlere de başladı.

İstanbul Rumlarına ait birçok kaynakta bu cemiyetin, Beyoğlu'nun meşhur kulübü Sporting Club de Pera'nın yani Beyoğlu Spor Kulübü'nün atası olduğu ve Rum ahalinin kayıtlı ilk kulübü olduğu yazılmaktadır:[35]

1908 senesi mart ayında kurulan Sporting Club de Pera'nın futbol takımı, özellikle İstanbul'un işgali döneminde çok başarılıydı.[36] Kulüp yöneticileri bu başarıların bir ödülü olarak 1922 senesi aralık ayında Fransa'ya bir seyahat tertip ettiler. Bir daha İstanbul'a dönmeyen kulüp üyelerinin bir kısmı Fransa'da kalarak oradaki futbol takımlarına iltihak ettiler. Diğer bir kısmı da daha sonra Yunanistan'a giderek Selânik ve Atina'da şimdiki *PAOK* ve *AEK* kulüplerini kurdular.[37]

Modern Olimpiyat Oyunları ilk defa 1896

35. Michalis G. Anastasiadis'in *Athletic Club of Pera Istanbul* adlı eserinde, Pavlos Manitakis'in *Modern Yunan Sporları 1830-1930* adlı eserine atıfta bulunulmuş ve Ermis ile ilgili bu yazılanlar Manitakis'in kitabından aktarılmıştır.

36. Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

37. Pera futbol takımı İstanbul Olimpiyat Oyunları futbol turnuvasında şampiyon olmuştu. Bu başarı, Fransa'daki organizatörler tarafından Marsilya ve Paris'te "İstanbul Futbol Şampiyonu Pera Fransa'da!" şeklinde lanse edildi. Pera'nın Fransa'daki maçlarına daha fazla seyirci çekmek maksadıyla yapılan bu reklam faaliyeti İstanbul basınına farklı bir biçimde yansıdı. Gazete ve mecmualar Pera kulübü sporcularının Fransa'da kendilerini İstanbul şampiyonu gibi gösterdiklerini yazdılar. Hatta Futbol Federasyonu'nun, Fransa Futbol Federasyonu'na bir yazı yazması gerektiğini öne sürecek kadar ileri gidenler oldu. Bütün bunların sebebi, o devirde gayrimüslimlere, özellikle Rumlara yönelik basının takındığı son derece olumsuz tavırdı. İstanbul'daki işgalinin sona ermesinden sonra, Rum kulüpleri ve sporcuları hakkında bazı gazeteciler alaycı ve hakarete varan yazılar yazmaktan geri durmuyordu. Pera'nın İstanbul'a bir daha geri dönmemesinin altında yatan sebeplerden biri de haklarında çıkan bu yazılar olmalı.

İstanbul Olimpiyat Oyunları futbol turnuvası şampiyonu Sporting Club de Pera İstanbul'dan ayrılmadan önce. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

senesinde Atina'da tertip edildi. Bu oyunların ilk yansımalarından biri de İstanbul'da görüldü. Olimpiyat oyunlarından ilham alan Tatavlalı Rumlar, Heraclis Tatavla Atletik Kulübü'nü aynı sene içinde kurdular.

Memleketin yaşayan en eski kulübü olan Tatavla, sonraları ismini –semtin ismi de Türkçeleştirilmişti– Kurtuluş Spor Kulübü olarak değiştirdi. Kulübün müze kayıtlarında kuruluşu ve yetiştirdiği bazı ünlü sporcular şöyle anlatılıyor:[38]

38. "Türkiye'nin İlk Atletizm Kulübü", *El Yazısı Belge*, Kurtuluş Spor Kulübü Müze Kayıtları, Kurtuluş Spor Kulübü, İstanbul.

TÜRKİYE'DEKİ İLK ATLETİZM KULÜBÜ

Sporların anası atletizmde düzenli yarışlar ilk kez 1825'te Londra'da yapıldı. Türkiye'de gerçek anlamda atletizm ise 1896 yılında İstanbul'da Kurtuluş Kulübü'nde başladı. Bu kulübün atletlerinden Constantin Devecis ve Çelebioğlu ve Yorgo-Niko Alibrantis Kardeşler 1906 yılında Atina'da düzenlenen ara Olimpiyat Oyunları'na katıldılar.[39] Türkiye'ye atletizmi sokan kişi ise Galatasaray Lisesi'nin Fransız asıllı beden eğitimi öğretmeni Curel'dir (...)[40]

(...) Önceki adı Tatavla Heraklis olan en eski spor kulübümüz, bugünkü Kurtuluş Spor Kulübü'nün kuruluşu 1896 yılıdır. 1906 yılı ara Olimpiyat Oyunları'nda, ülkemizi jimnastik dalında temsil etti. Alibrantis Kardeşler yarışmalara katıldı. Yorgo Alibrantis, jimnastikçi olarak öğrenimini yaptığı Galatasaray Lisesi'nde jimnastik sporuna başladı. Ali Faik Üstünidman'ın en yetenekli öğrencilerinden biri olarak yetişti. Spor yaşamını daha sonra Tatavla Heraklis Jimnastik Kulübü'nde sürdürdü.

1906'da Atina'da yapılan ara Olimpiyat Oyunları'na Osmanlı Devleti'ni temsilen katılan Tatavla Kulübü sporcuları arasında yer aldı. O tarihlerde Olimpiyat Oyunları resmî programı içinde bulunan 10 metrelik ipe tırmanış yarışmasında 11,4 saniyelik derecesiyle şampiyon oldu. Bu aynı zamanda Olimpiyat ve dünya rekoru idi. Yorgo'nun kardeşi Niko Alibrantis de jimnastikçi idi. O da Tatavla Heraklis Jimnastik Kulübü'nde yetişmiş ve ağabeyi ile birlikte "Ara" Olimpiyat Oyunları'na katılmış ama derece elde edememişti. Yorgo Alibrantis'in daha sonra Yunanistan'a yerleştiği ve orada öldüğü bilinmektedir (...)

Ülkemizi modern olimpiyat oyunlarında temsil eden ilk sporcular, 1908 senesinde Londra'da düzenlenen oyunlara iştirak eden Rum Aleko Mulos ile Kenan Bey oldu. Ancak her iki sporcu da herhangi bir yarışmaya iştirak etmediler.[41]

1912'de iki Ermeni atlet Vahram Papazyan ile Mıgırdiç Mıgıryan Stockholm'de düzenlenen oyunlarda Türkiye adına yarıştılar. Papazyan ve Mıgıryan seçme müsabakalarında elenerek finale kalamasalar da olimpiyat oyunlarında yarışan ilk sporcularımız olarak tarihe geçtiler.[42]

39. Yunanistan Hükümeti, dört yılda bir düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nın çift rakamlı ara senelerinde, Atina'da, her dört senede bir olimpiyat düzenlemek istemiş ve bunlardan ilkini 1906 yılında gerçekleştirmişti. Ancak Uluslararası Olimpiyat Komitesi bu isteği geri çevirerek kabul etmemiş ve 1906'da düzenlenen oyunların resmî niteliğini geçersiz kılmıştı. O sebeple bu oyunlar "Ara Olimpiyat Oyunları" adıyla anılmaktadır.

40. Galatasaray Mekteb-i Sultani'de spor ve idman âleminde çağdaş hareketin ilk mümessili Fransa'dan getirilen muallim Monsieur Curel'di. Muallim Curel, Fransa'dan getirttiği hususi aletler ile Galatasaray'da ilk jimnastikhaneyi kurdu. Talebeye düzenli olarak jimnastik dersi, ilk defa Curel devrinde başladı. Monsieur Curel, Galatasaray'da sonradan anane hâline gelecek olan, Galatasaraylıların her sene büyük bir iştahla yedikleri meşhur kuzu etli pilavlı günleri başlatmasıyla Galatasaray tarihinde ölümsüzleşti. Dört sene boyunca sürdürdüğü jimnastik faaliyetleri sırasında talebeyi 1870 senesi Mayıs'ında ilk defa Kağıthane'ye götürmüş, orada jimnastik, koşu yarışmaları yansıra oyunlar oynatmış, öğlen vaktinde de kuzu etli pilav ve tatlıdan mürekkep yemek ilk defa toplu halde yenildi. Galatasaray Lisesi'nde ilk sınıflar arası yarışmalar da yine Curel devrinde başlamış, ilk tevzi-i mükâfatlar (ödül törenleri) da yine bu dönemde yapıldı.

41. The Fourth Olimpiad London, *1908 Official Report*, The British Olympic Association, 108 Victoria Street, Londra, S.W, 1909.

42. The Fifth Olimpiad, *The Official Report of the Olympic Games of Stockholm 1912*, Vahlström Witstrand Stockholm.

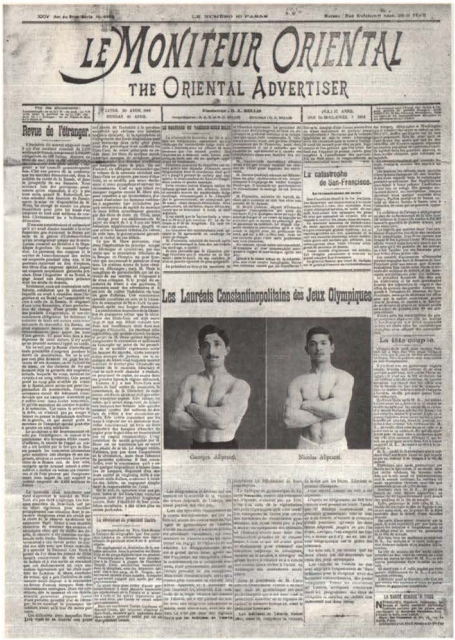

LE MONITEUR ORIENTAL
THE ORIENTAL ADVERTISER

Revue de l'Etranger

Les Lauréats Constantinopolitains des Jeux Olympiques

Georges Alipranti. Nicolas Alipranti.

1906 Ara Olimpiyat Oyunları'na katılan Yorgo ve Niko Alibrantis Kardeşler *Le Moniteur Oriental* gazetesinin baş sayfasında.

Vahram Papazyan ve Mıgırdiç Mıgıryan Osmanlı Devleti'nin yardımı olmadan kendi olanakları ile İsveç'e gittiler.[43] Türkiye'yi oyunlarda idareci sıfatıyla resmen temsil eden Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in sonradan yazdığı hatıralarında bu iki sporcudan bahsetmemesi ilginçtir.[44]

(...) 1912'de Stockholm'de yapıldı. Buradaki stadyum iki milyon franga vücuda getirildi. Bu defaki müsabakalara biz de davet olunmuştuk. Bundan evvelkiler Sultan Hamid devrine tesadüf ediyordu. Bittabi o devirde gençlerin Avrupa'ya gitmesi bir cinayet telakki edildiğinden, bu gibi müsabakalara gitmeye teşebbüs etmek başına bela satın almak demekti. Meşrutiyetin beşinci senesi idi. Fakat spor bizde henüz inkişaf buluyor (gelişim gösteriyor) ve Galatasaray'ın yetiştirdiği futbol meraklısı beş-on gençten başka spor meraklısı hemen yoktu. Onlar da beynelmilel müsabakalara iştirak edebilecek bir kudrette değillerdi. Hiç olmazsa Türk bayrağını stadyuma asabilmek emeliyle yalnız başıma Stockholm'e gittim (...)

Sonraki yıllarda da gayrimüslim ve ekalliyet unsurlara ait atletler İstanbul spor tarihinde silinmez izler bıraktılar. Özellikle Robert Kolej'de okuyan Peter Andoni yirmili yıllara damgasını vurdu. Yaptığı birçok derece Türkiye rekorlarından daha iyi idi. Otuzlu senelerde aynı okulda okuyan Yannis Karakaş da cirit dalında pek çok Türkiye rekoru kırdı.

Otuzlu ve kırklı yıllarda yüksek atlamada ülkemizi uluslararası yarışmalarda temsil eden Pulios Pulat ile Türkiye çekiç atma rekortmeni Toma Valcis millî forma giymiş gayrimüslim atletlerden sadece ikisidir.

Şimdi olduğu gibi kadim devirlerin de tartışmasız en çok ilgi toplayan spor dalı futboldu. İstanbul'da ilk futbol ligi 1904-05 sezonunda başladı. Gerek İngiliz Levantenlerin gerekse Gala-

43. Bazı metinlerde Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nin iki sporcuya seyahat masrafları için nakdi yardımda bulunduğu belirtilmektedir.

44. Selim Sırrı, "Eski Olimpiyatların Bir Tarihçesi", *Vatan*, 19 Teşrin-i Evvel 1339, s.4.

Tahtaperde Aleko'nun da bulunduğu Elpis futbol takımı: (Üst sıra sağdan): Yorgo Mavropolu, Tahtaperde Aleko Kaliya, Panayot, Yanni Vassiliadis. (Diğer bazı oyuncular): Boyacıköylü Mihal, Yorgo Lagopolo, Vasil Anastasyadi, Yorgo Yankolaidi, Teodoro Varooti, Stefano Kurabiyeci. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

tasaray'ın kurucu başkanı Ali Sami Bey'in hatıraları futbolun başladığı tarih olarak bu sezonu işaret ediyor.[45]

İngiliz Levantenlerin tertip ettiği İstanbul Futbol Birliği Ligi'nin ilk sezonuna iki İngiliz iki de Rum kulübü iştirak etti. Bu sezonu şampiyon olarak tamamlayan ***HMS Imogene***, Britanya Sefareti'nin maiyet yatıydı. İkinci sıradaki Moda ise aynı semtte yaşayan İngilizlerin 1897'de kurdukları futbol kulübüydü.

Üçüncü Kadıköy, yönetiminde İngilizler olmasına karşın bir Rum kulübüydü.[46] Bu kulüp de Moda ile aşağı yukarı aynı tarihlerde, 1899-

45. Donanımlarındaki yetersizlik sebebiyle, belgeye dayalı araştırma yerine, kendilerini doğru olduğuna ikna ettikleri tespitleri üzerinden spor tarihi yazarlığı yapmaya soyunanlar, ligin 1904-05 sezonunda değil, 1905 senesinde başladığını, Galatasaray'ın da 1904 yılında kurulduğunu fütursuzca iddia edebiliyorlar. Hiçbir belge veya kanıt içermeyen bu tespitler, rasyonel düşünce ve muhakeme yeteneğine sahip araştırmacılar tarafından elbette ilgi ve iltifat görmüyor.

46. Kadıköy Futbol Kulübü'nün kurucuları İngiliz James La Fontaine ve Avukat Harry Pears'tır. Her ikisi de aynı zamanda İstanbul Ligi'ni kurmuşlar ve futbolun bu topraklarda yeşermesini sağlamışlardır.

1900 senelerinde kuruldu.[47] Son sırada ise Yunanca "ümit" anlamına gelen Elpis bulunuyordu. Yannis Vasilliadis tarafından 1900'lü senelerin başında kurulmuştu.[48]

Mavi-beyaz formalı Elpis kulübünün gerek kurucu başkanı Vasilliadis gerekse kaptanı Aleko Kaliya (Darmis) daha sonra Kadıköy Futbol Kulübü'nün başkanı James La Fontaine tarafından adı geçen kulübe alındılar.

Aleko Kaliya son derece başarılı bir defans oyuncusuydu. Moda, Kadıköy ve Elpis gibi o devrin kalburüstü hemen her kulübünde oynadı. Aleko, rakip hücum oyuncularına geçit vermez sertlikte bir oyun tutturmuştu. Sırf bu sebeple saha kenarından izleyenler ona çok hoş bir isim taktılar.

İstanbul futbol tarihinin en sevimli figürlerinden biri olan Aleko, futbolculuk dönemini ve kendisine takılan enteresan lakabı seneler sonra onunla röportaj yapan eski futbolculardan gazeteci Necdet Erdem'e bakın nasıl anlatıyor:[49]

> "(...) Kafa koçanı mı dedi? Geçenlerde kömür kâğıdı ile birlikte kaybettim! Bir bakarsan iyi oldu! Artık benim ne işime yarayacak! 1905 yıllarında ilk takım arkadaşlarım 27 kişi idi. Bugün onlardan yaşayan üç kişi var. Biri ben Tahtaperde Aleko, diğeri İngiltere'de Toto, Yunanistan'da Kimon. Eh üçümüzde artık antika sayılırız. Yaşımı vallahi bilemeyeceğim."
>
> Bir süre parmaklarıyla hesaplar gibi yaptı. O sırada kızı Panayota hemen söze karıştı:
>
> "Baba seksen dört yaşındasın şimdi."
>
> Aleko gülerek sakin bir sesle devam etti.
>
> "Biliyorum. 1296 yılında Midilli'de doğdum diyeceksin.[50] Biliyorum be ama hatırlamak işime gelmiyor."
>
> "Bu Tahtaperde adını nasıl aldınız?"
>
> "Bir futbol hastası Musevi gencinin azizliği oldu. Gene o tarihlerde İngilizlerin bir küçük harp gemisi gelirdi buralara. Bahriyeliler ilk defa meşin topu getirdikleri için, bizimle enikonu ahbaptılar. Her gelişlerinde hemen takımlarını getirirler. Çıkardık Fenerbahçe çayırına. İngilizlerin zehir gibi bir sol açıkları vardı. Fakat bütün akınları gelip benim önümde kesilirdi. Bir türlü geçemezdi beni. Gene bir maçta idi. Akınlar kesilince sol açık çılgına dönmüş tepinip duruyordu. Bu sırada sahanın kenarında bir Musevi genci birden bağırdı. 'Geçemezsin onu, bak çekmiş tahta perdesini! Tahtaperde Aleko... Tahtaperde Aleko...' İşte o günden sonra bu isim, yafta gibi yapıştı bize. Bir daha da çıkmadı. Elli yıldır yukarı gitsem Tahtaperde Aleko, aşağı gitsem Tahtaperde Aleko diye çağırırlar beni."
>
> "Futbolu kaç yıl oynadınız, ilk golünüzü hatırlar mısınız?"

47. Kadıköy ve Moda kulüplerinin kuruluş tarihleri spor tarihi kaynaklarında çelişkili olarak verilmekte ve birbirini tutmamaktadır. Bunun nedeni her iki kulübün de önce ragbi sonra futbol kulübü olarak kurulmuş olmalarıdır. Gerek Moda gerekse Kadıköy kulüpleri on dokuzuncu asırdan yirminci asra olan dönemeçte, 1895-1903 tarihleri arasında birkaç defa değişik isimlerle kurulmuş olabilir. Bununla birlikte Moda kulübünün kuruluş tarihi 1897 senesi civarındadır. Kadıköy'ün ise eldeki bir fotoğraftan 1900 tarihinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

48. Muhtemelen Galatasaray ile aynı tarihte, 1905 senesinde kuruldu.

49. Necdet Erdem, "Tahtaperde Aleko", *Hayat*, 6 Haziran 1963.

50. Hicri takvime göre hesap edilirse 1878-1879 tarihlerine denk geliyor.

"İlk zamanlarda Moda kulübü, Elpis takımları vardı. Sonra bunlar çoğaldı. Ben Moda kulübünde sağ bek oynuyordum. Hatırımda kaldığına göre yukarıda soyadı aldığım maçtı. İngilizlerin o su gibi akan sarı delikanlısı, gelip şutları çekiyor ama bir türlü gol olmuyordu. Maç sonlarına doğru bir ara bizimkilerin bir akını oldu. Ben santra yerine kadar gelmiştim. Birden top bizim akıncının ayağından alındı. Bir şutla bana kadar geldi. Biraz sürüp körlemeden bir vurdum. Nasıl vurdum ben de bilmiyorum. Ama birden seyirciler tarafından bir 'Goool' sesidir geldi. Bir de baktım fesler havada uçuşuyordu. Bu benim bek olduğum hâlde attığım ilk golüm oldu. Kırk yıl var oynadım bu mereti. Günde on altın kazandığım olurdu. 'Tahtaperde maç var gel' diye bir haber saldılar mı ne altın ne iş soluğu sahada alırdım. Böylesine severdim meşin topu. Futbolu bizler getirdik ama şimdi başkaları parsayı topluyor. Biz para almadık üstelik para verdik! Ömür verdik be oğlum! Ben bak yerinden vurduğum zaman top sahayı aşar. Papazın Bağı'na düşerdi (tahminen 100-110 metre). Böyle oynardık. Futbolda marifet müdâfaa oyuncusunun, rakip forların ayağından zekâsını ve hünerini kullanıp topu çalabilmesidir (...)"

İstanbul Ligi'ne 1906-07 sezonundan itibaren Galatasaray, 1909 senesinde de Fenerbahçe kulübü iştirak etti. Her iki kulüp de daha kuruluşlarından itibaren kadrolarında gayrimüslim ve ecnebi futbolculara yer verdiler.

Galatasaray'ın erken dönem kadrolarında göze çarpan ilk yabancı oyuncu Ahmed Robenson oldu.[51] Takımda ayrıca Karadağlı Milo ve Pol Bakvec Biraderler savunma hattında, yine Mekteb-i Sultani talebesinden Bulgar Boris Nikolof ise santrfor mevkiinde oynuyordu. Boris Nikolof, Galatasaray'ın 25 Kasım 1906 Pazar günü *HMS Imogene* ile oynadığı maçta ilk resmi golü atarak Galatasaray tarihine adını yazdırdı.

Galatasaray'ın *HMS Imogene* ile oynadığı ilk lig maçı da dâhil olmak üzere kuruluş dönemine tanıklık etmiş olan Ruşen Eşref (Ünaydın), hatıralarında Boris Nikolof'u bütün yönleriyle anlatıyor:[52]

> Ayı Nikolof, Bulgar'dı. Hakikaten de ayıya benzerdi. Hemen hemen hiç boynu, yok gibiydi. Kafası boyunsuz olarak gövdesine yapışmış hissini verirdi. Geniş omuzlu, çıkık göğüslü, domuz gibi kuvvetli, fakat korkak bir gençti. Kürt Celâl onun cellâdı idi. Hiç arkasını bırakmaz, rast geldiği yerde yan yan çarparak itip kakıştırmaktan anlatılmaz bir zevk alırdı. O da hem gözleri hem sözleriyle yalvarır, Kürdün elinden yakasını kurtarmaya uğraşırdı. Futbolu fena oynamazdı (...)

Galatasaray'ın diğer bir yıldız futbolcusu da

51. Ahmed Robenson İngiliz bir ailenin oğlu olarak Hindistan'da dünyaya geldi. Annesi ve kardeşleri ile birlikte 1891 senesinde İngiltere'den İstanbul'a göç ettiler. Din ve isimlerini değiştirerek Osmanlı tâbiiyetine katıldılar.

52. Necat Birinci, Nuri Sağlam, *Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri, Galatasaray ve Futbol,* Cilt 4, Hâtıralar II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Boris Nikolof'un da olduğu Galatasaray'ın ilk fotoğrafı: Ayakta soldan: Mazhar, Âsım Tevfik, Milo Bakvec, Refik Cevdet, Boris Nikolof. Orta sıra soldan: Âbidin Dâver, Tolyos, Bekir Sıtkı, Sinekemanî Nuri, Celâl İbrahim, Kâmil. Ön sıra soldan: Ahmed Cevad, Ali Sami, Emin Bülend, Reşad Şirvani, Küçük Ali Beyler görülüyor. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

Horace Armitage adındaki Britanyalı forvetti. Armitage, Sarı-kırmızılı kulübün ilk defa şampiyon olduğu 1909 senesi kadrosunda takımın ecnebi kaptanı idi. Aynı futbolcu Galatasaray'a gelmeden önce 1907 senesinde Fenerbahçe'nin kuruluşunda da yer almıştı. Fenerbahçe'nin tesisi sırasında aktif rol alan meşhur futbolcu Hasan Basri, hatıralarında o günleri anlatırken, Türkçülük meselesinin ne denli ön planda olduğunu anlamamıza da yardımcı oluyor:[53]

> (...) Fenerbahçe'nin tarih-i teessüsünden [kuruluş tarihinden] beş ay sonra kulübe Mister Hörst (Horace Armitage) geldi. Bu zât eskiden de İstanbul'da bulunmuştu. Oyunumun terakki etmesinde [gelişimin-

53. Hasan Kâmil, "Hasan Basri'nin kaleminden Hasan'ın hayatı ve hâtıraları", *Türkspor*, Sayı:17-121, 23 Kânûn-i Sânî 1932.

Galatasaray'ın kadim devirlerindeki en faydalı yabancı futbolcusu Emil Oberle (sağda) idi. Fotoğrafta 1914 senesinde İstanbul'u ziyaret eden Bükreş Muhteliti takımı kaptanı ile görülüyor. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

de] epeyce yardımcı olmuştur. Ben kulübün kaptanı idim fakat Mister Hörst bütün faaliyetimize karışıyordu. Hâlbuki ben Kadıköy kulübünden Fenerbahçe'ye geçerken esas şart; kulübün sadece Müslümanlardan mürekkep olması idi. Kulübün kaptanı olmam dolayısıyla Türk kulübünde İngiliz olamayacağını söyledim ise de sözümü işittiremedim. Ve bunun için kulüpten ayrılmaklığım icap etti (...)

Galatasaray'ın erken devirlerinde dikkati çeken diğer oyuncular, Alman Millî Takımı'nda da görev yapmış olan Emil Oberle ile kardeşi Joseph Oberle'dir. Bu iki kardeş 1913 tarihinden itibaren Sarı-kırmızılıların başarısında önemli rol oynadılar.

Rivayete göre, Emil Oberle'nin son derece kuvvetli olan sol ayağı ile vurduğu şutların biri, kale arkasında bulunan bir kireç bidonuna isabet etmiş ve kireçle dolu bidon topun şiddetiyle devrilmişti:[54]

Büyük Oberle çok mütenasip [orantılı] endamlı, uzun boylu, yakışıklı bir genç (...) Hafif favorileri şakaklarını süslerdi. Takımda idare tarzıyla zamanın üstadı idi. Driplingi ve süratli eşapeleri [arkaya koşuları] bugünkü tekniğe uygundu. Top kontrolü, kombine oyunu seyredenlerin takdir ve alâkasını çekecek güzellikte idi. Şutları da müthiş şeylerdi. Bir gün santra çizgisinden attığı gol hâlâ hatırımda ve gözümün önündedir.

Kadıköy'de yapılan bir Galatasaray-Anadolu maçında müdâfaa çizgisinin içinden sol burunla çektiği şut kalenin arka tarafında bulunan kireç fıçısını devirmişti. Koşarken kolları savruk ve avuçları dışarı çevrilmiş olarak dururdu. Alman Millî Takımı'nın sol açık yerinde oynarken sağ ayağının topuğu ezildiği için maçtan evvel ayağının sarılması bir mesele olurdu (...)

Fenerbahçe'nin göze çarpan ilk yabancı oyuncusu ise İsviçreli Wilhelm Kohlhammer adındaki santrhaftır. Gazeteci Reşit Hâlit Gönenç,

54. Mehmet Ali Oral, "Reşit Halit Gönenç Anlatıyor", *Türkiye Futbol Tarihi*, s.100.

İçlerinde daha sonraları çok meşhur olacak Zeki Rıza, Alâaddin, Cafer, Arslanyan, Fahri gibi birçok oyuncuyu barındıran Fenerbahçe üçüncü, dördüncü futbol takımının 1913'de alınmış bir fotoğrafı: "(Sağdan ve önden): Muallâ, Ahmed Cemâl, Mehmed Cemâl, Alâaddin, Müfid, Şekib, Haydar, Cafer. (İkinci sıra, sağdan): El Kâtib Mustafa Bey, (kaptan), Celâl, Vedad, Hayreddin, Hekim, Fahri, Senâi, Burhaneddin, Orhan, Suâd. (Üçüncü sıra, sağdan): Refet, Nizameddin, Süleyman, Kâmil, Enver, Lütfi, Arslanyan, Rıza, Fındıkyan, Nihat. (Dördüncü sıra, sağdan): Behçet Bey ve Efendiler". (Mehmet Yüce koleksiyonu)

1913-1916 seneleri arasında Sarı-lacivertli formayı giyen Kohlhammer'in özellikle kafa vuruşlarındaki başarısından dem vuruyor:[55]

> Vilhelm de Fenerbahçe'mizin namdar orta hafı idi. Mavi gözlü, sarışın fakat kuvvetli bir yapıda bir gençti. Futbolu bütün inceliğiyle kavramıştı. Kafa oyunu şaheserdi.
>
> Birinci Dünya Harbi'nde bize *Yavuz* olarak intikal eden Almanların *Göben* zırhlısı takımı ile Fenerbahçe'nin bir maçı olmuştu. O gün Arslan Sarı-lacivertliler yine şahane oyunlarından birini çıkarmışlar, rakiplerini fena terletmişlerdi. İşte bu maçta Vilhelm harikalar yaratmıştır (...)

Fenerbahçe'nin İstanbul'un işgaline kadar olan dönemde en fazla dikkati çeken gayrimüslim oyuncuları arasında Rum Miço Dimitropulos, Tripo, Konstantin Boris ve meşhur Ermeni kalecisi Karnik Arslanyan sayılabilir.

Bu oyuncular içinde Arslanyan Efendi'nin özel bir yeri vardır. Fenerbahçe'de nitelikli kale-

55. Mehmet Ali Oral, "Reşit Halit Gönenç Anlatıyor", *Türkiye Futbol Tarihi*, s.101.

ci genlerinin oluşmasında ve tarihi boyunca hep iyi kalecilere sahip olma geleneği etrafında belki de ilk örnek Karnik Arslanyan'dır. Aynı şekilde Galatasaraylı Emil Oberle de Sarı-kırmızılıların hücuma dönük, gol atan veya attıran oyun kurucu geleneğinin ilk timsali sayılabilir.

1914 yazında Fenerbahçe'nin Çarlık Rusya seyahati kadrosunda yer alan Arslanyan Efendi, işgalle birlikte, 1918 senesi sonunda Fenerbahçe'den ayrılarak Rum ve Ermeni takımlarında oynadı. Bir süre de hakemlik yapan Arslanyan, 1922-1923 senelerinde İstanbul'u terk etti.

Karnik Arslanyan'ın, 1 Mayıs 1925 tarihinde Bükreş'te oynanan Romanya-Türkiye maçında Millî Takım'ın yanına gelerek futbolcu arkadaşlarına başarı dilediği birçok kaynakta yazılmaktadır. Gerçekten de maç öncesinde Türkiye'yi terk ederek Romanya'ya yerleşmiş Rum ve Ermeniler stadyuma gelerek Millî Takım'ı desteklemişlerdi:[56]

> (...) Oyunda hakem fena, Sabih[57] kızdı ve sinirlendi. Fakat hakem bildiğini okuyor. Ermeni, Rum vatandaşlar burada bizimkilere "Bizim Ekipa" diyorlar. İyi, çocuklar bu suretle hissiyat-ı izhar ediyorlar [duygulanıyorlar] (...)

İstanbul'un işgali döneminin yıldızı parlayan ekalliyet takımları arasında Pera Rum ve Ermeni Dork kulüpleri ilk sıraları almaktaydı. Bunlara ilaveten Yahudilerin Makabi kulübü de işgal döneminde faaliyetlerini arttıran kulüpler arasındaydı.

1914-15 sezonunda başlayan ve işgalle birlikte en parlak devrini yaşayan İstanbul Pazar Ligi, maçların cuma günleri oynandığı İstanbul Cuma Ligi'nden sonra şehrin en önemli ligi hâline gelmişti. Genellikle ecnebi ve ekalliyet kulüplerinin katıldığı lige, Pera ve Dork kulüplerinin yanı sıra Yahudi Makabi, İtalyan Stella, Rum Esperans, –bir canlanıp bir kaybolan– Elpis, Rus Mayak, İngiliz Moda, Fransız Garnizonu, Kadıköy Ermeni Cemiyeti ve benzeri kulüpler iştirak ediyordu. Tam manasıyla bir renk cümbüşü içindeki ligde Union Club ve Beşiktaş da Türk tarafını temsil ediyordu.

Bu ligin dışında Üsküdar ve Makriköy'de de müstakil futbol birlikleri mevcuttu. Üsküdar'daki ligde Ermeni Dork ve Doran kulüplerinin yanı sıra Türk Beylerbeyi ve Rum Enosis mücadele ediyordu.

Makriköy Ligi ise Fransızların işgal ettiği Baruthane meydanında icra ediliyordu. Burada da Rum ve Ermenilerin Kumkapı ve Bakırköy'de kurmuş oldukları kulüpler vardı.

1922 senesi Mayıs-Haziran ayları içinde Taksim Stadyumu'nun faaliyete geçmesiyle birlikte İstanbul Olimpiyat Oyunları adıyla eşi benzeri görülmemiş bir etkinlik tertip edildi. Yukarıdaki kulüplerin ekserisi gerek futbol gerekse atletizm branşlarında bu büyük spor bayramında kıyasıya yarıştı. Futbolda Pera oyuncularından oluşan Rum Karması, Dork kulübünün ağırlıkta olduğu Ermeni Karması'nı hükmen mağlup ederek şampiyon oldu.

İstanbul Olimpiyat Oyunları etrafında 9 ve

56. Saim Turgut, *Spor Âlemi*, 21 Mayıs 1341, Sayı:174, s.5.

57. Fenerbahçeli millî futbolcu Sabih Arca.

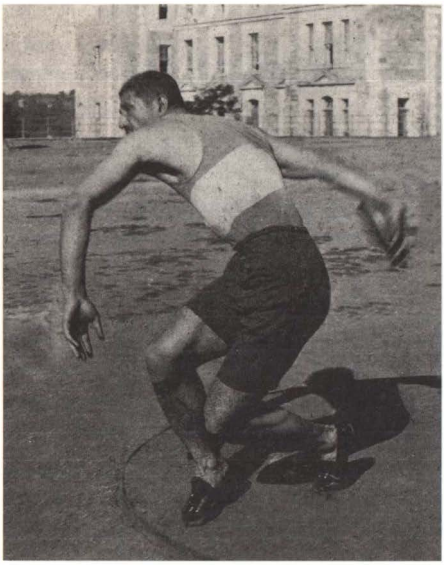

Mıgirdic Mıgıryan Robert Kolej'de düzenlenen atletizm bayramlarının birinde disk atarken. (Cengiz Kahraman koleksiyonu)

11 Haziran tarihlerinde icra edilen atletizm yarışmalarında öne çıkan atletlerin isimleri *Spor Âlemi* mecmuasında dereceleriyle birlikte yazılmıştı. Özellikle orta mesafe koşucusu Emil Bunas yarışlarda hayli başarılı oldu:[58]

İlk gün yapılan yarışlarda 800 metrede 2,10 ile Bunas, hızla yüksek atlamada 1,65 ile Karahlis, sıklet atmada 12,55 ile Apelyan, hızla uzun atlamada 5,80 ile Kalfayan, 10.000 metrede 36,48 ile Karasu, 3 adım uzun atlamada 11,88 ile Kalfayan birinci gelmişlerdi.

58. "Taksim'deki Beynelmilel Müsabakalar", *Spor Âlemi*, 15 Haziran 1338, Sayı:65, s.16-17.

Pazar günü ise 200 metrede 24 1/5 ile Hrant, 1.500 metrede 4,24 3/5 ile Sofyanos, hız almadan yüksek atlamada 1,39 1/5 ile Simon, hız almadan uzun atlamada 2,90 ile Simon, 100 metrede 11,4/5 ile Staniça, 5.000 metrede 17,15 ile Karasu, disk atmada 34,84 ile Mıgıryan, cirit atmada 44,15 ile Burburoğlu, 110 metre mâniada 19 saniye ile Staniça, sırıkla yüksek atlamada 3,4 ile Haçapolos, 400 metrede 56 saniyeyle Bunas Emil birinciliği kazanmışlardı.

İstanbul Olimpiyat Oyunları futbol turnuvası hayli olaylı geçti. Türk kulübü İttihat Spor (Union Club) turnuvaya bir katılıp bir vazgeçince, bu vaziyeti protesto eden Ermeniler turnuvadan çekildi. Pahalı ve ebatlı bir şildin ödül olarak verildiği turnuvada eşleşmeler ve neticeleri şu şekilde idi:

İSTANBUL OLİMPİYAT OYUNLARI FUTBOL TURNUVASI (TAKSİM STADYUMU)

Birinci Tur:

21 Mayıs 1922 Pazar:
Makabi 3-0 Amerikan Karması

26 Mayıs 1922 Cuma:
Rum Karması (T) Rus Karması
Müsabaka 9 Haziran tarihine tehir edildi.
28 Mayıs 1922 Pazar
Ermeni Karması H / - Union Club
Union Club takımı turnuvadan çekildiği ve dolayısıyla sahaya çıkmadığı için Ermeni Kar-

ması galip ilan edildi.

İkinci Tur:

28 Mayıs 1922 Pazar
Ermeni Karması 2-0 Makabi

7 Haziran 1922 Çarşamba
Ermeni Karması B-B Union Club

Union Club turnuvaya yeniden dâhil edilince ilk maçtaki hükmen karar iptal edildi ve iki kulüp karşılaştı. Müsabaka berabere bitti.

9 Haziran 1922 Cuma
Ermeni Karması Union Club

Tekrar maçı her iki kulüp de sahaya çıkmadığı için yapılamadı. Ermeniler, Union Club'ü hükmen mağlup etmelerine rağmen 7 Haziran'da bir emr-i vaki ile oynadıkları maçı protesto etmek için sahaya çıkmazken, Türk Union Club ise yeniden karar değiştirip turnuvadan bir defa daha çekildi.

9 Haziran 1922 Cuma
Rum Karması 5-3 Rus Karması

Final:

11 Haziran 1922 Pazar
Rum Karması H/- Ermeni Karması

Ermeni Karması protestosunu sürdürdü ve final maç için davet almasına rağmen sahaya çıkmadı. Hükmen galip ilan edilen Rum Karması (Pera) İstanbul Olimpiyat Oyunları futbol şampiyonluk şildinin sahibi oldu.

1915 tehcirine kadar İstanbul'da çok fazla sayıda Ermeni kulübü bulunuyordu. Örneğin 1911-12 sezonu İstanbul Ligi ikinci kümede Araks, Sahayan, Ardavazt, Ardziv, Makriköy gibi kulüpler Galatasaray'ın ikinci takımı ile mücadele etmişlerdi.[59]

Bu kulüplerin büyük bir kısmı işgal yıllarında Ermeni Spor Cemiyeti altında birleştiler. Sadece Dork ve Makriköy gibi nispeten kalibresi büyük kulüpler münferiden müsabakalar icra ettiler. Ancak bu kulüpler de İstanbul'un pek çok rengi gibi önce soldular sonra da tümden kayboldular.

İstanbul Ermenileri 1920'li senelerin başında[60] ilk Şişli kulüplerini kurdular. Taksim Kulübü de hemen hemen aynı tarihlerde tesis edildi. Ancak yirmili senelerde kurulan bu Taksim Kulübü ile daha sonraları –Nor Şişli'nin eski üyeleri, Güneş ve Kale[61] kulüplerinin birleşmesi neticesi– 1940-41 tarihinde kurulan Taksim Gençlik Kulübü arasında muhtemelen bir bağlantı bulunmuyor.

1926 tarihinde Aliksan Hovhannesyan ve arkadaşları tarafından teşkil edilen Nor (Yeni) Şişli kulübünün, 1920'li senelerin başında kurulan Şişli kulübünün devamı olduğu varsayılabilir. Bu kulüp 1940 senesinde kapandı. Şimdiki Şişli Spor Kulübü ise 1941 senesinde kurulan

59. Düzenlenen fikstürde, oyun tarihlerinin ve sahalarının dahi belirlendiği görülmekle birlikte, bu ligle ilgili herhangi bir bilgiye maalesef ulaşılamadı. Ligin akıbeti hakkında bilgi edinmek için Ermeni matbuatı incelenmeli.

60. Kuruluş tarihi kesin tarihi belli olmamakla birlikte, Şişli kulübünün ismi süreli yayınlarda ilk defa 1923 senesinde geçmektedir.

61. Kale kulübü Kurtuluş ve Eseyan kulüplerinin birleşmesi sonucu kurulmuştur.

Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü tarafından Şişli kulübüne verilen forma ve tescil varakası.
(Şişli Spor Kulübü arşivi)

Taksim Gençlik Kulübü'nden ayrılan Nor Şişli Kulübü'nün eski azası başta olmak üzere Kirkor Misakyan, Ara Aginyan, Parseh Gevrekyan ve Arşak Feruhan tarafından 1946 senesinde kuruldu. Bu kulübün de daha önce teşekkül eden Şişli ve Nor Şişli kulüplerinin devamı niteliğinde olduğu düşünülebilir.[62]

Rumlar ise Cumhuriyet'i müteakip yeni bir Pera kulübü daha kurdular. 1923 senesinde kurulan kulüp Beyoğlu Spor Kulübü adıyla hâlen faal durumdadır. Tatavla (Kurtuluş) Kulübü de keza bir dönem Taksim Yeni Yıldız ile birlikte anılsa da daha sonra müstakil olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

1930'lu senelerden itibaren ekalliyet unsurlara mensup sporcuların seçkinlerinin bir kısmı Kurtuluş, Beyoğluspor veya tarihine göre Taksim, Şişli (Nor Şişli) kulüplerinde spor yapmaya devam etmiş olsalar da bazıları İstanbul'un üç büyük kulübü Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'ta şanslarını denemişler ve bir hayli de başarılı olmuşlardır.

Bu kulüpler haricinde Beykoz, Süleymaniye, İstanbulspor, Eyüp, Anadolu, Vefa, Güneş ve Feriköy gibi kulüplerde birçok gayrimüslim oyuncu maç kadrolarına dâhil oldular ve futbol sahalarında adı geçen takımların formalarını terlettiler.[63]

Örneğin otuzlu senelerde, Beykoz'da Salvator Vitali, Süleymaniye'de Niko Marti, Vefa'da Zaven Anastosoğlu, Beykoz, Güneş ve daha sonra Beşiktaş'ta forma giyen Hristo Kostanda,[64] Güneş'te Barokas Canbaz, Üsküdar Anadolu'da Koço Aristotelis, kırklı senelerde ise İstanbulspor'da Viktor Venüs, Süleymaniye'de Krino Kafato, Beykoz'da, Levon Eker öne çıkan futbolcular oldular.

Bu takımlarda ellili ve altmışlı senelerde de gayrimüslim sporcuları ana kadrolarda görmek mümkündü. Ellilerde, Vefa'da oynayan Garbis İstanbulluoğlu (İstanbulyan), Garbis Baklaoğlu, Danon Baruh, Mihal Markuço, George Papazyan bunlar içinde en çok sivrilen futbolcular oldular. İstanbulsporlu Kosta Kasapoğlu, Garbis Güler, Adalet takımında oynayan Aldo da İstanbul Ligi'nin önemli futbolcuları arasındaydı.

1960'lı senelerde Feriköy kulübünde oynayan Panayot Lemonidis ve Aleko Konstantinis dikkati çeken oyunculardan sadece ikisiydi.

Bu oyuncular içinde en çok adı geçenlerden biri de kuşkusuz Garbis İstanbulyan'dı. Yaşayan en eski millî futbolcumuz Vefalı Galip Haktanır'ın 1950'li yıllarda yayınladığı *Vefa Haftalık Spor Gazetesi* onunla iş yerinde bir röportaj yaptı. Röportajın ilk bölümü sayesinde İstanbulyan'ın dükkanındaki günlük curcunaya da şahit olunuyor:[65]

> (...) Son senelerin yetiştirdiği kıvrak ve enerjik futbolcu Garbis'i Kumkapı'daki dükkâ-

62. 1946 tarihinde kurulan Şişli kulübünde daha sonralan yöneticilik yapmış olan Jirayr Kılıçdağı'ndan alınan bu bilgiler eldeki diğer bilgilerle birleştirildi. Şişli (1920'ler), Taksim (1920'ler), Nor Şişli (1926), Taksim (1941), KurtuluşTYY (1940'lann başlan), Şişli (1946) gibi birbirinin devamı veya devamı olmayan kulüplerden oluşan bu bulmaca çözülmeye çalışıldı.

63. Bu listenin hazırlanmasında futbol tarihi araştırmacısı Mustafa Erten'in notlanndan da faydalanıldı.

64. Bu futbolcunun kızı Violet Kostanda, uzun seneler Eczacıbaşı voleybol takımının kaptanlığını yaptı.

65. Necati Karakaya, Türkiye'nin Yegâne Santrforu Garbis İstanbulluoğlu, *Vefa, Haftalık Spor Gazetesi*, 16 Kasım 1953, Sayı: 10, s. 7-11.

nında bulabileceğimi Vefa'nın medar-ı iftiharı kaptanı Galip'ten öğrenince arkadaşım Foto Hilmi ile Beyazıt'tan Kumkapı'ya inen dik yokuşu takiben tarif üzerine yeşil-beyaz renklerin çerçevelediği, Vefa kelimesinin süslediği şirin bir tuhafiye mağazası ile karşılaştık (...)

Dükkân hayli kalabalık, güzel bayanların ihâta ettiği [kuşattığı] bank önünde Garbis istenilen çeşitleri çıkarmakta ve beğenilen eşyaları, o sahalardaki çabukluğu ile ambalaj yaparak güzel esprileri ile semtin bayanlarını oyalarken yakaladık.

Bizleri görünce; "Aaa buyurun Beyler! Ne arzu ediyorsunuz?" diyerek kasiyerin yanındaki sandalyelere oturmamızı temin edip, özür dileyerek müşterileri ile ilgilenmeye başladı.

Gelen kahvelerimizi içerken gözümün önünde iki İsviçre maçı canlandı. 5-1'lik mağlubiyetimizle neticelenen maçta şeref sayımızı ve 2-1'lik zaferimizin her iki golünün kahramanı Garbis, ticari sahada da futbol sahalarındaki gibi efendi ve sempatikti.

Dükkânın tenhalaşmasını fırsat bilerek Garbis'i konuşturmaya muvaffak olabilmek için "Garbis, şu şirin dükkânında bir poz resmini çekmemize müsaade eder misin?" dememize derhâl itiraz ederek; "Yoo... Çocuklar, şu canımdan çok sevdiğim Yeşil-beyaz renklerin süslediği Vefa tabelasının önünde bir poz resim çekelim" diyerek bizleri de vitrinin önüne çekip çok sevdiği iki arkadaşı ile birlikte fotoğraf almamıza müsaade etti.

"Garbis futbola ne zaman ve nerede başladın?" diyerek sevimli santrafora ilk sualimi sorunca, siyah ve kalın kaşlarının fevkalâde bir güzellikle çevirmiş olduğu yeşil ve zeki gözlerini bir an dalgın dalgın süzdükten sonra;

Vefalı Garbis İstanbulyan, arkadaşları ve Necati Karakaya ile Vefa adlı dükkânın önünde. (*Vefa Haftalık Spor Gazetesi*)

"Azizim, 1927'de İstanbul'da doğdum ve pek çok kıymetli futbolcular yetiştiren Kadırga meydanında futbola başladım. İlk resmî kulübüm Taksim'di. Burada kıymetli büyüğümüz ve o zamanki başkanımız Remzi Tatari'nin herhâlde dikkat-i nazarını çekmişim ki, bu kıymetli zatın yardımı ve tavassutları ile hayâlimde bir sevgili gibi yaşattığım Vefa'nın

Bir zamanlar Fenerbahçe tribünlerinde gol olduğunda yanındakilere nane şekeri veren Manol isminde bir taraftar vardı. Anlaşılan Fenerbahçe yine bir gol atmış, Manol da şekerini yanında bulunan Lefter'e veriyor... (*Asr-ı Fener*, 2007)

munis kucağına atladım (...)

Gayrimüslim oyuncuların kaymak tabakası kuşkusuz Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş'ta oynamıştır. Beyoğluspor'un gözdesi Bambino (Kostadinos Holm) gibi üst düzey sporculardan bazıları takım değiştirmese de birçoğu İstanbul'un bu kalburüstü kulüplerinin formalarını giydi.

Fenerbahçe'de 1932 senesinde Beyoğlusporlu Yorgo Angelidis ilk on bir içinde yer alıyordu. 1947'de Taksim'den Sarı-lacivertli kulübe dâhil olan Lefter Küçükandonyadis uzun seneler oynadı ve kulübün simge isimlerinden biri oldu.

Türkiye futbol tarihinin en büyük futbolcularından biri kuşkusuz Lefter Küçükandonyadis'tir. Lefter, futbol yaşamına Taksim Gençlik Kulübü'nde başladı. Dört sene süren askerliğini müteakip Fenerbahçe'ye geçti. Uzun yıllar Fenerbahçe ve Millî Takım'da efsaneleşen sporcu, futbol denilince akla ilk gelen isimlerden biri oldu.

Bu denli sevilmesine rağmen, 6-7 Eylül Olayları sırasında zorbaların şiddetinden hemen tüm gayrimüslim yurttaşlar gibi Lefter de nasibini aldı. Büyükada'daki evine saldıran edepsizlerin hışmından komşuları tarafından güç bela kurtarılan bu usta oyuncuyu, bu vahşi, ırkçı teşebbüsler dahi yıldıramadı. Altı ay geçmeden Dolmabahçe'deki meşhur Macaristan galibiyetinde iki gol birden atıp en büyük hisseyi alan Lefter, bu toprakların insanı, bu şehrin çocuğu olduğunu cümle âleme bir defa daha kanıtladı.

Beşiktaş'ta ise iki sezon mücadele eden Nor Şişli oyuncusu Mario Suldur'dan sonra ilk görülen gayrimüslim oyuncu, otuzlu ve kırklı senelerde oynayan Hristo Kostanda oldu. Yine bütün kırklı yıllar boyunca Siyah-beyazlı formayı terleten Yani Sasapulos, Beşiktaş forması altında defans hattında mücadele etti. Beyoğluspor'lu Tanaş Çaçis de 1941-42 sezonundan başlayarak 1950 senesine kadar Beşiktaş'ın efsane kadrolarının başarılı santrhaflarından biriydi. Levon Ekeryan'ın bir sezon forma şansı bulduğu Beşiktaş'ta 1958-59 sezonunda ünlü Rum futbolcu Aleko Sofyanidis de forma giydi. Siyah-beyazlıların yetmişli yıllardaki yıldızı ise Nikos Kovis idi. *Hayat* mecmuası onun futbol hayatını şöyle özetlemiş:[66]

> Niko'nun yüreğine futbol sevgisi çok küçük yaşta düşmüştü. Henüz 14 yaşındayken aile dostlarından Arta Karayavruyan elinden tutarak Vefa genç takımına getirmişti. Niko çok çalışmış, sonunda antrenörü Metin Türel'in gözüne girmeyi başarmıştı. Türel'in "Seni yetenekli buluyorum, bu çalışmanı sürdürürsen seni A takımda oynatacağım" sözü Niko'yu daha çok mutlu kılmıştı. Niko gün geçtikçe yıldızlaşmış, Vefa savunmasının mendireği olmuştu. Büyük takımlar Niko'yu alabilmek için büyük paralardan söz etmeye başlamışlardı. Bunların arasında Yunanistan'ın ünlü takımı Panathinaikos bile vardı ve Niko'ya 800 bin lira verecekti.
>
> Teyzesini görmek için gittiği Atina'da Panathinaikos'un antrenmanlarına çıktığını gören ünlü futbol adamı Puşkaş'ın teklifini geri

Beşiktaşlı Nikos Kovis (solda) 1975 senesinde Kayserisporlu oyuncu ile bir orta saha mücadelesinde. (*Cumhuriyet*, Fotoğraf: Ali Alakuş)

66. Kâzım Kanat, "Futbolun Sevgisi Niko'nun Yüreğine Turgay, Lefter ve Kadri'yi Gördüğü Maçta Düşmüştü", *Hayat Spor*, 9 Nisan 1975, Sayı:15, s.18

Nikolas Vafiadis (Buduri) rakip kale önünde, bazen fotoğraftaki gibi estetik hareketleri bazen de çok sevdiği Manita Kralı çalımlarıyla gol arardı ve ekseri de atardı. (Mehmet Yüce koleksiyonu)

çeviren Niko, daha o zaman üç büyüklerin birisinde oynamayı kafasına koymuştu. Üç büyüklerden çabuk davranan Beşiktaş olmuş, Metin Türel 20 yaşındaki Niko'yu siyah-beyazlı renklere kazandırmıştı (...)

Memleketin yaşayan en eski futbol kulübü olan Galatasaray, diğer iki rakibine nazaran kadrolarında daha fazla sayıda gayrimüslim oyuncuya yer verdi. Daha 1905'teki ilk takımda, Demirci Vlamis kalede, Nomikos ise defans hattında görülen iki Rum futbolcuydu.

25 Mayıs 1913 tarihinde Fenerbahçe ile yaptıkları maçta sol haf oynayan Mıgırdiç Dikranyan ise Galatasaray'ın ilk Ermeni futbolcusu olarak not edilebilir. Aynı maçta Fenerbahçe kalesini de yine bir başka Ermeni Matosyan Efendi koruyordu. Dikranyan'ın takımı Matosyan'a bir gol atarak karşılaşmadan tek golle galip ayrıldı.

21 Aralık 1917 tarihinde oynanan Galatasaray-Fenerbahçe müsabakasında ise Galatasaray tarafında Rum Konstantin Haçopulo[67] santrhaf mevkiinde, Fenerbahçe'de ise Karnik Arslanyan kalede, ünlü Rum futbolcular Koço Negroponti ve Miço Dimitropulos forvet hattında oynuyorlardı.

Yirmili senelerin başında Macar Bela Balasha'yı santrfor oynatan Galatasaray, 1936-37 sezonundan itibaren üç sezon, bu sefer santrhaf mevkiinde Ermeni futbolcusu Nubar Hamamcı-

67. Haçopulo Efendi aynı zamanda, 15 Ağustos 1924 tarihinde Taksim Stadyumu'nda oynanan olaylı Galatasaray-Fenerbahçe maçının çok tartışılan hakemiydi. Daha sonraları Yunanistan Futbol Federasyonu'nda görev aldı.

yan'a şans verdi. 1938-39 sezonunda ise Rum futbolcular, Beyoğluspor'dan Nikolas (Büyük) Vafiadis ile Arnavutköy'den Serafim Madenli Galatasaray forması giydiler. Vafiadis üç, Madenli ise dört sezon Galatasaray'da ilk onbir futbolcusu oldular.

Kırklı senelerin sonunda yine bir Rum futbolcu Koçis Kandidis'in yer aldığı Galatasaray'da, 1949-50 sezonunda oynayan Varujan Arslanyan ise son Ermeni futbolcu oldu. Sarı-kırmızılılarda millî forma giyme başarısı gösteren ilk gayrimüslim futbolcu ise Yahudi Rober Eryol'du. 1947'den 1957'ye kadar tam on bir sene Sarı-kırmızılı formayı giyen Mersin doğumlu Eryol, bir zamanlar keman çalmaktan hoşlanırmış:[68]

> Kıymetli sol hafımız Galatasaray'da yetişen ve kademe kademe ilerleyen, sonunda beklediği mertebeye yükselen inatçı sporcumuzdur.
>
> Millî sol hafımız Rober Eryol'la bir konuşma, onun yüksek kültür seviyesi hakkında muhatabına bir fikir vermeye yeter de artar bile. 1947 senesinde girdiği Galatasaray takımında tıpkı takım arkadaşı Coşkun (Özarı) gibi feragatle sırasını beklemiş ve esas kadroya alındıktan sonra mevkiin değişmez adamı olmuştur. Galatasaray futbolcuları arasında öteden beri şık ve temiz giyinme merakı vardır. Rober de arkadaşları arasında en iyi giyinenlerden biri olarak gösterilir.
>
> 930 yılında Mersin'de doğan Rober bugün tam 26 yaşındadır. Amatör olduğu zamanlarda dahi bir profesyonel futbolcu hüviyetiyle kendini gösteren ve muntazam çalışmalarıyla formunu muhafaza etmesini başaran Eryol, tahsil hayatıyla, futbolu beraberce götürüp her ikisinde de aynı muvaffakiyeti gösteren nadir futbolcularandır.
>
> Fransız Lisesi'ni ve üniversite tahsilini ikmal eden kıymetli futbolcumuz 11 defa millî formayı giyerek Yunanistan, İtalya, İsviçre, İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere, Portekiz, Suriye ve İsrail olmak üzere on memleket görmüştür. Rober'e bu seyahatlerde arkadaşlık edenler, onun Türkçe dışında Fransızca, İngilizce ve İspanyolcayı fevkalâde bilmesi yüzünden hiç sıkıntı çekmemişlerdir.
>
> Her futbolcu gibi o da meşin topun hayranıdır. Fakat boş kaldığı zamanlarını kitap okumakla geçirmesi topun verdiği yorgunluğu gidermeye kâfi gelmektedir. "Bir zamanlar keman çalardım" diyen Rober şimdi sadece dinleyiciymiş.

Galatasaray'ın yukarıda bahsedilen gayrimüslim ve ecnebi futbolcuları içinde birisi var ki, hikâyesi gerçekten yürek parçalayan cinsten...

1938-39 sezonunda Galatasaray'a Beyoğluspor'dan gelen Nikolas Vafiadis, namı diğer Buduri,[69] oynadığı muazzam futbol, attığı ve attırdığı gollerle Galatasaray'a tarihinin ilk ve tek Millî Küme şampiyonluğunu kazandırmıştı.

Attığı çalımlara, o sıralarda İstanbul'da pek moda olan "Manita Dansı"na göndermede bulunarak "Manita Kralı" diyecek kadar hayat dolu,

68. Fahir Erdil, "Sabrı Muvaffakiyetini Sağlayan Futbolcu Rober Eryol", *Galatasaray*, 4 Haziran 1956, Sayı:114, s.2

69. Kısa boyu nedeniyle Beyoğluspor'daki arkadaşları ona Buduri lakabını takmışlardı.

Rober Eryol'un 1951 senesinde imzaladığı bir fotoğrafı.

espritüel bir futbolcuydu Buduri...

İstanbul Karması ile Budapeşte Karması arasında oynanan önemli bir maçta, Fenerbahçeli Büyük Fikret (Arıcan) ile birlikte gösterdiği göz kamaştırıcı oyun nedeniyle Macarların dahi ilgisini çekmişti. Macar Milli Takımı'nın kaptanı ve Avrupa futbolunun en büyük yıldızlarından biri olan György Sarosi gazetecilere, "Hayatımda ilk kez kendimi aciz hissettim, bu muhteşem ikilinizin karşısında hiçbir şey yapamaz duruma düştüm. Bu iki futbolcunuz da Avrupa Karması'nda rahatça oynayabilirler..." demekten kendini alamamıştı.

Galatasaray ve memleket futbolunun ancak Lefter'le mukayese edilebilecek kalibredeki –Lefter'den dahi iyi olduğunu düşünenler vardı– bu parıldayan yıldızı, henüz hayatının baharında, son derece trajik bir biçimde yaşama veda etti:

8 Aralık 1940 Pazar günü Galatasaray'ın Beyoğluspor ile mühim bir lig maçı vardı. Galatasaraylı yöneticiler o sıralarda askere alınan Buduri'yi birliğinden izin alarak maça getirttiler. Oldukça soğuk bir havada oynanan maçta bitime yakın kar yağmaya başladı.

Müsabakanın sonunda Sirkeci'de bulunan birliğine katılmak zorunda olan Buduri'ye dönüş için bir araba bulunamadı. Çaresiz kalan Buduri, Galatasaraylı idareci Ömer Besim (Koşalay) ile birlikte tabana kuvvet, insanının soluğunu kesen, buz gibi bir havada yürümeye başladı.

Şeref Stadyumu'ndan Sirkeci'ye uzun bir yol vardı. Üzerinde ince bir gocuk olan ve yol boyunca çok üşüyen ve yorulan Buduri, güç bela birliğine teslim olmayı başardı. Ancak incecik vücudu bu yorgunluğa ve üşümeye daha fazla tahammül edemedi. Bir süre sonra nöbet geçirerek bayıldı ve bir arabaya bindirilerek Gümüşsuyu'ndaki askeri hastaneye kaldırıldı. Çift taraflı zatürreye yakalanan Buduri'nin zayıf düşmüş bünyesi tedaviye cevap vermedi ve 13 Aralık 1940 tarihinde henüz yirmi iki yaşındayken hayatla

Nikolas Vafiadis (Buduri) Beyoğluspor forması ile Taksim Stadyumu'nda bir maçtan önce. (Beyoğluspor arşivi)

girdiği "Manita Dansı" sona erdi.

Bu oyuncunun zamansız ve çok genç bir yaşta kaybedilmesi Galatasaraylıları çok üzdü. İçlerinden birinin cenaze töreni sırasında, tabutunun başında yaşlı gözlerle şu dokunaklı cümleyi sarf ettiği söylenir:

"Getirmesini bildik ama göndermesini bilemedik!"

Özellikle işgal yıllarında futboldan sonra en fazla ilgi toplayan spor bokstu. İstanbul'un renklerinin, Türklerin, ecnebilerin, gayrimüslimlerin, azınlıklarının en fazla faal olduğu spor dallarından biri olan boksun şehirdeki tarihi de oldukça eskidir.

Tasvir-i Efkâr gazetesinde 1913 senesi aralık ayında Türkiye boks tarihini yakından ilgilendiren bir haber yayımlandı. Bu habere göre İstanbul'da ilk ciddi boks maçları o tarihte başlamıştı:[70]

İSTANBUL'DA İLK CİDDİ BOKS MUSARAASI [DÖVÜŞÜ]

> İstanbul'da ilk defa olarak muntazam bir ring gördük. Bir iki seneden beri birkaç yerde, hususi içtimalarda boks musaraaları yapılmıştı. Evvelki akşam Skating Palas'ın vâsi [geniş] salonunun merkezinde vücuda getirilen mahall-i musaraa yani ring, evsaf-ı lazımeyi [gerekli olan vasıflara] haiz bulunuyordu. Maamâfih, dört tarafa dizilmiş olan koltuk ve iskemleler, kaç günkü ilanların ümit ettirdiği derecede dolmamış idi. Fakat yalnız duhuliye ile seyre gelenlerin adedi mühim bir yekûn teşkil ediyordu.
>
> Ring zeminden bir metre yükseklikte idi. Köşeleri beş metre tûlunda olmak üzere, dört köşeli bir saha ile boksörlerin aşağıya düşmelerine mâni olmak için köşelere rekzedilen [dikilen] sütunlara iki sıra kalın ipler gerilmişti. Kavga etmek üzere beş çift boksör tayin edilmişti. Bunlar sekiz on günden beri az çok idman yapmış oldukları için musaraaların ciddi olacağı istidlâl olunuyordu [hükmüne varılıyordu].
>
> Vakıa [gerçekten] seyircilerin intizarı [beklentisi] pek de boşa çıkmadı. İstihzarat [hazırlıklar) ikmâl olunduktan sonra tam saat onda ilk çift boksör ringin üzerine çıktılar. Ve mütekabil [karşılıklı] köşelerdeki iskemlelerine otururak eldivenlerini giymeye başladılar. Boksörlerden biri Kelekyan Efendi, diğeri de Tedesko namındaki bir Amerikalı idi (...)

30 Kasım 1913 Pazar günü Beyoğlu Skating Palas'ta Ermeni boksör Kelekyan Efendi ile Tedosko isminde bir Amerikalı arasında yapılan maçla ilgili yayımlanan bu haber, İstanbul'da boks maçlarının 1910'lu yılların başından itibaren icra edildiğini gösteriyor.

Birinci Dünya Savaşı sırasında muhtemelen azalan veya hiç icra edilmeyen boks müsabakaları, İstanbul'un işgali döneminde şehirde teşkilatlanan YMCA,[71] tarafından modern metotlar-

70. "İstanbul'da İlk Ciddi Boks Musaraası", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Sâni 1329, s.5.

71. Young Men's Christian Association (Genç Erkekler Hristiyan Birliği).

la İstanbul halkına izlettirildi.

Önceleri Skating Tiyatrosu'nda –salonun yeni ismi buydu– yapılan boks maçlarında en dikkati çeken isimlerden biri profesyonel bir boksör olan Rum Petro Mazlumidis idi. Bu boksörle birlikte şehrin şampiyonu sıfatıyla anılan ve hiç mağlup edilemediği özellikle belirtilen İtalyan "Battling Vick" lakaplı Viktor Berroles ve Türk boksörü Kemâl Bekof (Küçük Kemâl) 1920'lerin hemen başında İstanbul boks âleminin gözdeleriydiler. Bu boksörlerin Amerikan, İngiliz ve Fransız bahriyelileriyle yaptıkları dövüşler İstanbul halkı tarafından geniş bir alaka ile takip ediliyordu.

Ülkemizde birçok sporun icrasında öncülük etmiş olan Ahmed Robenson, bu maçlarda hakem heyetinde bulunuyor ve Amerikalı hakemlerle birlikte görev yapıyordu. Boks maçlarının spor dergilerine yansıyan haberlerinde, maçların öncesinde bahis oynatıldığı da açıkça ifade ediliyor.

Bu dönemde İtalyan Edward ile Beyoğluspor'da futbol da oynayan takım kaptanı Savas en çok adı geçen boksörler arasında yer alıyorlardı. Ayrıca Yahudi Mişel, Rum Milides Efendiler de bu sporun başarılı isimleri arasındaydılar. Bunlar haricinde ringlerde gözüken diğer boksörler Benbasad, Pakarat ve Keşişyan Efendiler ile Makriköy kulübünden Fransız Şarl Namokren'di.

İstanbul'un işgal dönemindeki boks müsabakalarında tam bir serbestlik hâkimdi. Kimin hangi maçı organize ettiği, kimlerin bahis oynattığı veya bu işlerin arkasında neler döndüğü muğlak kalmıştır. Olan –her meslek dalında olduğu gibi– ringe çıkıp, dayak yiyerek geçimini sağlayan boks emekçilerine oluyordu.

İngiliz bir ailenin çocuğu olarak Hindistan'da dünyaya gelen ve 1891 senesinde Türkiye'ye gelerek pek çok olimpik sporun öncülüğünü yapan Ahmed Robenson Bey. (Galatasaray Müze)

Ringler son derece sert zeminli, kurallar esnek, maçlar nizamsız ve intizamsızdı. Bu son derece patırtılı, gürültülü ortam ve mevcut keşmekeş arasında kalan boksörler, tıpkı Roma gladyatörlerinin yirminci asır versiyonları gibi ringe atılıyorlar, dayak atarak, dayak yiyerek salonda bulunan seyircileri eğlendirmeye çalışıyorlardı. Bunun neticesi bazı kazalar ve istenmeyen hadiseler de vuku bulabiliyor, boksörler ciddi şekilde yaralanıyorlardı.

Bu boksörlerin içinde en bahtsızı kuşkusuz

Ermeni Pakarat Efendi'dir. Pakarat Efendi, 18 Eylül 1921 Pazar günü Rus boksör Serj ile Skating Palace'de yaptığı bir boks maçında yüzüne aldığı bir yumruk neticesi şuurunu yitirmiş ve ringin sert yüzeyine bir taş gibi düşmüştü.[72] Beyin kanaması geçiren Ermeni boksör maalesef hayatını kaybetti. *Spor Âlemi* mecmuası bu talihsiz boksörün vefatı hakkında şu yorumda bulunmuş:[73]

PAKARAT EFENDİ'NİN VEFATI

Pazar günkü müsabakadan sonra Pakarat Efendi vefat etti. Birçok kimseler yumruğun faul, bazıları da vakit geçtikten sonra hücum edildiğini söylüyorlar. Bundan başka cereyan eden münakaşalar gayr-i mantıki olduğundan bahsetmedik. Bizim fikrimize göre ölümde, yumruğun tesiratından ziyade sukutun dahli olmuştur ve bunda mütehhim [suçlu] ringin kalın tahtasından başka bir şey değildir.

Müsabakadan evvel kendisi ile görüştüğümüz zaman, ağzının (yüzünün) açık oynamasından [kalmasından] zarar edeceğini söylemiştik. Verdiği cevapta "Düşmanı oraya vurdurmak için vakit bırakmayacağını ve geçen müsabakalarda hasmını iyice tarttığını" bildirmişti. Fakat netice aksi çıktı. Herhâlde spor âleminde nadir tesadüf edilen bir vaka olduğundan şayan-ı teessüftür.

Son gelen malumata nazaran hakem Mazlumidis Efendi tevkif edilmiştir. (Gelecek sayımızda bu hususa dair tafsilat vereceğiz).

Maçın hakemi Mazlumidis'in --onun zaten bir suçu yoktu– tutuklandığı haberi gerçeği yansıtmıyordu. Bu ölümden hiç kimse sorumlu tutulmadı. Pakarat Efendi, işgal altındaki İstanbul'un bu kısmetsiz boksörü, şehirde yaşanan hengamenin arasında sahipsiz bir mum gibi

Yediği bir yumruk neticesi beyin kanaması geçirip hayatını kaybeden talihsiz boksör Pakarat Efendi: "Geçen Pazar günkü müsabakadan sonra vefat eden Ermeni boksörü Pakarat Efendi" (*Spor Âlemi*).

72. Pakarat Efendi'yi nakavt eden boksör *Spor Âlemi* mecmuasında Rus Serj, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde ise Amerikalı Battling Kelley (Osmanlıca yazıldığı gibi) olarak geçmektedir.

73. "Pakarat Efendi'nin Vefatı", *Spor Âlemi*, 24 Eylül 337, Sayı:37, s.4.

söndü, sonra da unutuldu gitti.

Gerek işgal yılları gerekse sonrasında İstanbul ringlerinden pek çok boksör geldi geçti. Bunlar arasında en göze batanları Rum Stavros, İtalyan Gorlero, Pakarat Efendi'nin son rakibi Rus Serj, Ermeni Garbis ile Rum Miko'dur. Ayrıca Ermeni Paskalyan ve diğer iki Rum Mardirus ve Büyük Dimitriyef de İstanbul basınında adları geçen boksörler içinde sayılabilir.

1923'ten sonra ise Atayan Miladoviç, George, Teafilos ve Berkoviç ringlerde boy gösteren dövüşçüler arasındadır. Ayrıca meşhur Kirpit İstanbul'da nam salan büyük bir boksördü.

Aralarında Rupen Semerciyan (oturanlar içinde sol başta) ve Peter Andoni'nin de bulunduğu (ayaktakiler içinde soldan ikinci) Robet Kolej'in üniversite voleybol takımı, 1926. (Robert Kolej arşivi)

Kırklı senelerde özellikle Kurtuluş Kulübü'nün boks şubesi iyi çalışıyordu. Bu dönemde Edward ile Demir Yumruk lakaplı Garbis Zakaryan bu sporda tarifsiz izler bıraktılar: [74]

> (...) Beyoğlu Kulübü'nde boksa başlayan, Taksim Kulübü'nün boks şubesini Şahan Minasyan ve Vasken Lusikyan'la birlikte kuran daha sonra Galatasaray formasıyla Türkiye ve İstanbul şampiyonlukları kazanan Garbis Zakaryan'ın uluslararası düzeyde de başarıları vardı. 1964'te de Lübnanlı Maroun Jeres'i yenerek Ortadoğu Şampiyonluğu unvanını almış, dünyaca ünlü boksör Titi Clavel'i mağlup etmişti.

74. *Agos* gazetesinin boksörün yakın tarihteki vefatı üzerine yazdığı biyografisinden alınmıştır.

YMCA'nın İstanbul halkı ile tanıştırdığı diğer iki önemli spor ise basketbol ve voleyboldu. İlk defa 1902 senesinde İzmir'de oynanan basketbol, 1904 senesinde Robert Kolej'de kısa bir süre oynanmış daha sonra oyunu gösterecek muallim olmadığından dolayı süreklilik arz etmemişti. Galatasaray'ın atlet-komple sporcularından olan Ahmed Robenson, 1911 senesinde beden eğitimi öğretmenliği yaptığı Galatasaray Lisesi'nde öğrenciye basketbol oynatmaya çalıştıysa da kurallarına tam vakıf olamadığından bu teşebbüs de akim kalmıştı.

Basketbol ve voleybol işgal dönemiyle birlikte İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde modern metotlarla YMCA çatısı altında yeniden hayat

1933 senesinde çifte şampiyonluk yaşayan Makabi basketbol takımı kupaları ile birlikte. (Ayaktakiler, soldan): Nick Fernandez, Benjamen Habib, Jak Habib, Strougo. (Oturanlar, soldan): Finzi, Samuel Benyakar. (Daniel Ziffer arşivi)

buldu. Bu dönemde İstanbul Robert Kolej, Nişantaşı ve İstanbul Sultanileri ile bir iki yıl sonra da Galatasaray Lisesi bu sporu mekteplere soktular.

İlk basketbol oyuncuları arasında Ahmed Robenson'un yanı sıra Dârülmuallimin muallim ve talebesinden Hilmi ve Ziya Beyler, Yahudi Mişel ve Ermeni Armenak Efendiler sayılabilir. Yine bu dönemde Robert Kolej'de öğrenci olan Peter Andoni[75] ve Rupen Semerciyan bu güzel sporun gelişimine katkı sağlayan isimlerin başında gelmektedir.

Yine bu devirde Saint Benoit ve Amerikan Kız Koleji ve Alman Lisesi gibi mekteplerin kız talebesi de basketbol ve voleybol oynadılar. Bu faaliyetin öncülüğünü bu okullarda okuyan Levanten ve gayrimüslim kız öğrenciler yaptılar.

İstanbul Basketbol Ligi de tam bu dönemde 1921 senesinde başladı ve uzun yıllar YMCA tarafından organize edildi. İstanbul Ligi'nin en başarılı takımı kuşkusuz Robert Kolej'di. Robert Kolej 1930'lu yılların ortalarına kadar İstanbul basketboluna âdeta damgasını vurdu denilebilir.

Robert Kolej'den sonra İstanbul'un basketboldaki liderliğini Makabi, sonrasında da yine İstanbul Yahudilerinin kulübü Barkohba ile Galatasaray devraldı.

75. Muhtemelen Robert Kolej'in ilk yıllarında okuyan Bulgar öğrencilerinden biriydi.

Amerikan Kız Koleji talebesi 1920'li yılların başından itibaren basketbol ve voleybol oynuyordu. Fotoğrafta otuzlu senelerde okulun bahçesinde icra edilen bir basketbol maçı görülüyor. (Robert Kolej arşivi)

Barkohba'nın, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi aleyhtarlığından yılarak ismini trajikomik bir biçimde Bozkurt olarak değiştirmek zorunda kalması not edilmesi gereken bir hadisedir.

1935 senesinde Filistin'de yapılan Makabiyat Oyunları'nda ülkemizi temsil eden Barkohba kulübü sporcuları basketbol turnuvasında final oynayarak büyük bir başarı elde ettiler.

Robert Kolej'in erken dönem basketbol ve voleybol takımlarında kaptanlık yapan Rupen Semerciyan, aynı zamanda Basketbol Millî Takımı'nın ilk koçudur. Onun iradesi ve idaresi altında kurulan Millî Takım, 1936 senesinde Yunanistan ile Beyoğlu Halk Evi salonunda ilk müsabakasını oynadı. Semerciyan, 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'nda da takımın koçluğunu yaptı.

Millî Takım'ın ilk döneminde Yahudi sporcular Jak Habib ve Hazday Penso'yla beraber Ermeni basketbolcu Dionis Sakalak da forma

Masa tenisi tarihinin üç efsane sporcusu henüz çocuk yaşta mensubu oldukları Beyoğluspor forması ile. Soldan, Davit Kumru, Teofanis (Fani) Aleksandridis, Vasillis Aleksandridis. (Davit Kumru arşivi)

giydi. Makabili oyuncu Jak Habib, Almanya'ya giderken Yahudilere yapılan zulümden korkup ismini değiştirmek zorunda kalmıştı: [76]

> (...) Berlin'de indik. Çok büyük ve temiz bir memleket idi. Tabii pasaportlarımız grup pasaportu idi. Ve ben İstanbul'da bölgeden ismimi sordukları zaman pasaport için ismim Habib Habib demiştim. Ve böyle çıktı pasaportum. Bunu yaparken beni bir Musevi olarak tanımasınlar diye yaptım. Zira Almanya'da Yahudi düşmanlığı vardı. Ve bana bir zarar gelmesin diye ismimi değiştirdim. Habib zaten bir Arap ismi idi (...)

Türkiye'de oldukça popüler bir spor olan masa tenisi diğer Amerikan ve İngiliz sporları gibi yirminci asrın hemen başında yabancı kolejlerde başladı. Bu elit spor mektep talebesi tarafından hemen benimsendi ve hızla yaygınlaştı. Öyle ki, daha 1920'li senelerde İstanbul'da

76. Jak Habib, "Benim Biyografim 1914-1989", s.42-59.

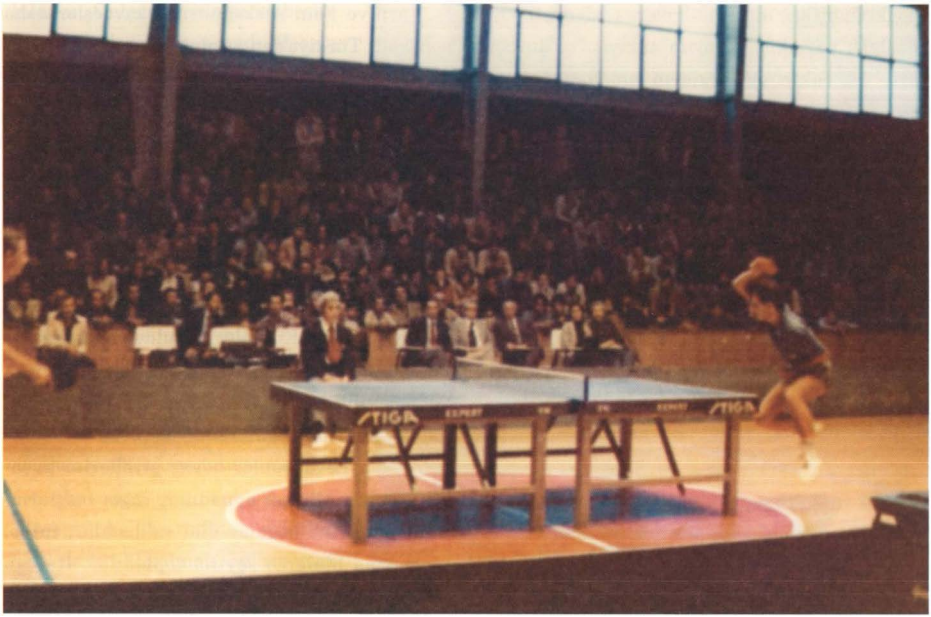

Türkiye'nin gelmiş geçmiş en başarılı ve en saygın sporcularından biri olan Vasillis Aleksandridis, millî forma ile o muazzam ve bir o kadar da estetik spinlerinden birini daha atarken, 1979 Türkiye-Finlandiya Millî Maçı. (Vasillis Aleksandridis arşivi)

masa tenisi turnuvaları düzenleniyor ve özellikle genç nesil tarafından büyük bir ilgi ile takip ediliyordu.

Daha önceleri Spor Oyunları ve Tenis Federasyonlarının bünyesinde olan Türkiye Masa Tenisi Federasyonu 1960'lı senelerin ortalarında kuruldu. Bu tarihten çok daha önce, ellili senelerde teşekkül eden Masa Tenisi Millî Takımları Türkiye ve yurt dışında pek çok müsabakada yer aldı.

Masa tenisinin popüler olduğu 1970'li senelerde Beyoğluspor'da oynayan iki Rum ve bir Yahudi sporcu gösterdikleri performansla sivrildiler. Bunlar Vasil ve Fani Aleksandridis kardeşler ile Davit Kumru idi. Bu üçlü yetmişli senelerde Millî Takım'ın bel kemiğini oluşturdu.

Özellikle Vasillis Aleksandridis uzun seneler boyunca gösterdiği hatırı sayılır başarı ile bu sporun sevilmesine öncülük etti. Vasil'in şahsına münhasır eşsiz bir stili vardı. Bu satırların yazarı onun millî forma

ile çıktığı birkaç maçı canlı olarak izlemişti. Öyle sabırlı ve sakin bir oyun anlayışı ve duruşu vardı ki, rakip oyuncuların amansız şutları onun duvar gibi blokları karşısında eriyip gidiyordu.[77] Millî formayla gerek takım gerekse ferdi alanda pek çok başarıya imza attı.

Vasil, Fani ve Davit'ten oluşan Millî Takım'ın İstanbul Sarıyer'de oynadığı bir maçta son derece enteresan ve hoş bir hadise vuku buldu. Davit Kumru o maçtan önce seyircilerden bazılarının kendi aralarında yaptıkları konuşmalara kulak misafiri olmuş. Davit Bey, o anı şöyle anlatıyor:[78]

> Zannediyorum Suriye ile Sarıyer'de bir maçımız vardı. Karşı takımın sporcularının isimleri Ahmed, Süleyman, Mustafa veya bunun gibi bilindik isimlerdi. Salona çıktığımızda seyircilerden biri yanındakine soruyordu:
>
> "Yahu hangisi bizim takım?"[79]

77. "Hangi millî maç hatırlamıyorum. Vasil ilk maçını çok rahat kazandı. İkinci maçtaki rakibi bir miktar daha dişli idi. Vasil'e saldırdıkça saldırıyor, onu zorluyordu. Bir an geldi, Vasil masadan uzaklaştı. Rakibi son derece sert bir şut daha attı. Ben dâhil salondaki herkes bu şutun karşılanamayacağını düşünüyorduk. Oysa Vasil, son derece soğukkanlı ve sakin bir hareketle bu şutu da karşıladı. Ben tam o anda bir çığlık attım. Vasil de dönüp bana baktı. Onunla göz göze gelmiştik. Konsantrasyonunu bozmuş olmaktan dolayı utandım ve başımı önüme eğdim. Neyse ki sayıyı da maçı da Vasil kazandı, rahatlamıştım."

78. Sevgili Davit Kumru, 21-22 Nisan 2020 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz telefon konuşmasında bu anısını aşağı yukarı bu şekilde anlattı.

79. Vasil ve Fani Aleksandridis ile Davit Kumru'dan oluşan Masa Tenisi Millî Takımı, Sarıyer Mersinli Ahmet Salonu'nda 23 ve 24 Eylül 1978 tarihlerinde Tunus ile iki millî müsabaka oynamıştı. Davit Bey'in bahsettiği hatıra muhtemelen bu maçlardan.

Vasil ve Fani Aleksandridis kardeşler daha sonraları Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a gittiler. Davit Kumru ise İstanbul'da kaldı. Memleketin bu güzel sporcuları son seneler zarfında Beyoğluspor'da yeniden bir araya geliyor ve yeni nesle bu güzel sporu sevdirmeye ve öğretmeye devam ediyorlar.

İstanbul spor tarihi en başından beri bir reng-i âhenk içinde sürdü gitti. Sporcular geldi, sporcular geçti. Kulüpler kuruldu, kulüpler kapandı. Ancak bu şehrin spor hayatının parlak ışıkları ellili hatta altmışlı, yetmişli yıllara kadar hiçbir zaman canlılığını yitirmedi.

Evvela Levantenler beyaz giysilerini kuşanıp, tenis ve kriket oynadılar, ragbi maçlarında birbirlerine boğalar gibi saldırdılar, futbol maçlarına binlerce seyirci topladılar. İtalyan ve Amerikalılar Beyoğlu'nda patenli hokey maçları yaptılar. Rumlar futbolda ve atletik sporlarda, Ermeniler jimnastik, atletizm ve boksta, Yahudiler ise hususiyetle basketbolda uzmanlaştılar.

Levanten ve gayrimüslim idmancılar bu şehirdeki sporun ışığını parlattılar. Yetenekli sporcuları ile barışın ve dostluğun yükselmesini ve gelişmesini sağladılar.

Spor, şehirdeki bütün unsurları birbirlerine kaynaştırdı. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler aynı amaç uğrunda birleştiler. Aralarındaki ilişkinin gelişmesine en fazla bu faaliyetler sebep oldu.

İlk olarak Levantenler gittiler. Ardından da gayrimüslimler şehri terk etmeye mecbur bıra-

kıldılar. Onların yokluğu ve boşluğunun yeri doldurulamadı. Şehrin bu nazlı ve canlı rengi önce matlaştı, sonra da tümden solup kardı...

Bu şehir, Levantenlerine, gayrimüslimlerine, ekalliyetlerine, erken dönem Müslüman idmancılarına çok şey borçlu. Sadece sporda değil, kültür-sanatın her dalında, edebiyat, sinema, tiyatro, resim, heykel ve diğer alanlardaki zengin mirasının altında şimdi aramızda olmayan o parlak renkler var.

Bu zengin miras unutulmamalı, İstanbul sporunun renkleri hatırlanmalı, fısıltısı kalmış öyküleri yeni nesle aktarılmalı, onlara yeniden hayat vermeye çalışılmalı; James La Fontaine'den Buduri'ye, Pakarat Efendi'den Lefter'e, Rupen Semerciyan'dan Vasil Aleksandiridis'e uzanan bu muazzam geçmiş ortak belleğimizde her daim canlı tutulmalı.

Yirmili senelerin ortalarından itibaren Levanten ve gayr-i müslim kadınlar yüzme yarışlarında oldukça başarılar sonuçlar elde ediyorlardı. Bu sporculardan biri de Fenerbahçeli Lola Hanım'dı. Matmazel Lola, 10 Ağustos 1934 günü Moda'da düzenlenen yarışlarda 100 metrede rekor kırarak birinci olduğu yarıştan sonra böyle poz vermiş.

Devlet Arşivleri

Devlet Arşivleri, Belge No: DH_EUM_VRK_00029_00061_001 ve 002.

Devlet Arşivleri, Belge No: Y_PRK_ZB_00028_00038_001_001.

Makaleler

Bilinmeyen Yazar, "Türkiye'nin İlk Atletizm Kulübü", El Yazısı Belge, Kurtuluş Spor Kulübü Müze Kayıtları, Kurtuluş Spor Kulübü, İstanbul.

Erdem, Necdet, "Tahtaperde Aleko", *Hayat*, 6 Haziran 1963.

Erdil, Fahir, "Sabrı Muvaffakiyetini Sağlayan Futbolcu Rober Eryol", *Galatasaray*, 4 Haziran 1956, Sayı:114, s.2.

Habib, Jak, "Benim Biyografim 1914-1989", s.42-59.

Hasan Kâmil, "Hasan Basri'nin kaleminden Hasan'ın hayatı ve hâtıraları", *Türkspor*, Sayı:17-121, 23 Kânûn-i Sânî 1932.

Kanat, Kâzım, "Futbolun Sevgisi Niko'nun Yüreğine Turgay, Lefter ve Kadri'yi Gördüğü Maçta Düşmüştü", *Hayat Spor*, 9 Nisan 1975, Sayı:15, s.18.

Karakaya, Necati, "Türkiye'nin Yegâne Santrforu Garbis İstanbulluoğlu", *Vefa Haftalık Spor Gazetesi*, 16 Kasım 1953, Sayı:10, s.7-11.

Sermet Muhtar (Alus), "Eski Defterdekiler", *Akşam*, 13 Mart 1932, s.6.

Oral, Mehmet Ali, "Reşit Halit Gönenç Anlatıyor", *Türkiye Futbol Tarihi*, s.100.

Saim Turgut, *Spor Âlemi*, 21 Mayıs 341, Sayı:174, s.5.

Selim Sırrı, "Eski Olimpiyatların Bir Tarihçesi", *Vatan*, 19 Teşrin-i Evvel 1339, s.4.

Süreli Yayınlar

Agos, 2010-2020 nüshaları.

Akşam, 1932 nüshaları.

Cumhuriyet, 1926 nüshaları.

Galatasaray Mecmuası, 1956 yılı nüshaları.

Hayat, 1963 nüshaları.

Hayat Spor, 1975 nüshaları.

İkdâm, 1929 nüshaları.

Le Moniteur Oriental, 1900 nüshaları.

Spor Âlemi, 1919-1931 nüshaları.

Tasvir-i Efkâr, 1913 nüshaları.

The Levant Herald and Eastern Express, 1880-1906 nüshaları.

Türkspor, 1932 nüshaları.

Vatan, 1923 nüshaları.

Vefa Haftalık Spor Gazetesi, 1953 yılı nüshaları.

Kitaplar

Anastasiadis, Michalis G., *Athletic Club of Pera Istanbul*, Atina, 2009.

Birinci, Necat ve Nuri Sağlam, *Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri, Galatasaray ve Futbol, Cilt 4, Hâtıralar II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Manitakis, Pavlos, *Modern Yunan Sporları 1830-1930*, Atina.

Oral, Mehmet Ali, *Türkiye Futbol Tarihi 1890-1912*, Sulhi Garan Matbaası, 1954.

The Fourth Olimpiad London 1908 Official Report, The British Olympic Association, 108 Victoria Street, Londra, S.W, 1909.

The Fifth Olimpiad, *The Official Report of the Olympic Games of Stockholm 1912*, Vahlström Witstrand, Stockholm.

Yüce, Mehmet, *Osmanlı Melekleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Fotoğraflar

Cengiz Kahraman, Mehmet Yüce, Daniel Ziffer, Salt-Galata, Craig Encer, Galatasaray Spor Kulübü, Kurtuluş Spor Kulübü, Beyoğlu Spor Kulübü, Şişli Spor Kulübü, Davit Kumru, Vasillis Aleksandridis.

Teşekkür

Cengiz Kahraman, Mustafa Erten, Orçun Başaran, Cem Pekin, Vasillis Aleksandridis, Davit Kumru, Jirayr Kılıçdağı, Metin Delevi, Craig Encer, Ferhat Erduran, Mümtaz Dağtekin.

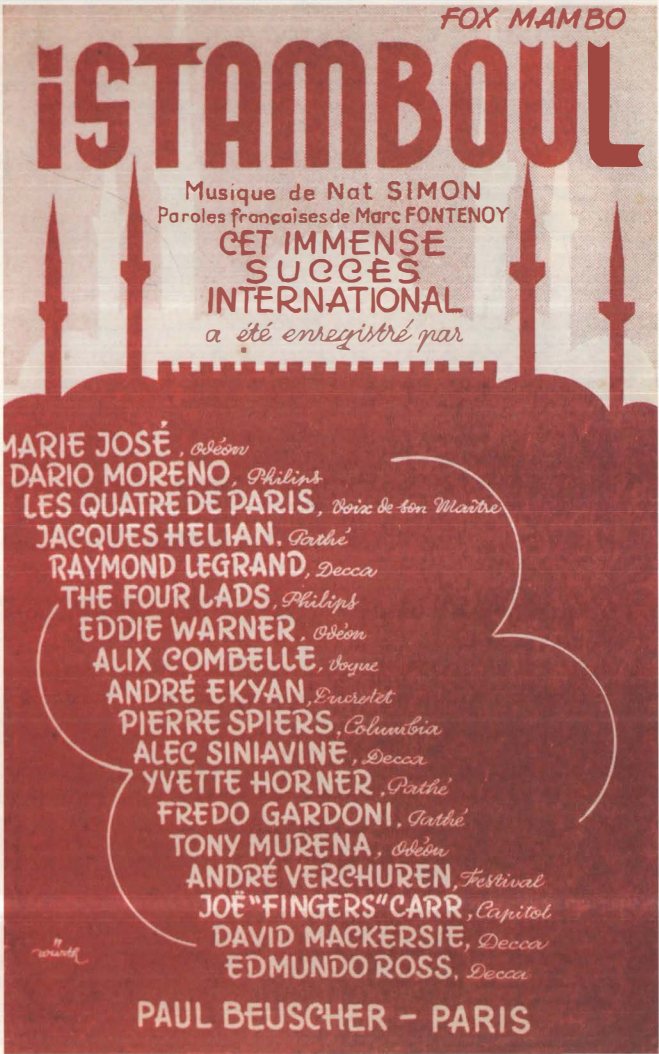
FOX MAMBO
ISTAMBOUL
Musique de Nat SIMON
Paroles françaises de Marc FONTENOY
CET IMMENSE
SUCCES
INTERNATIONAL
a été enregistré par
MARIE JOSÉ, Odéon
DARIO MORENO, Philips
LES QUATRE DE PARIS, Voix de son Maître
JACQUES HELIAN, Pathé
RAYMOND LEGRAND, Decca
THE FOUR LADS, Philips
EDDIE WARNER, Odéon
ALIX COMBELLE, Vogue
ANDRÉ EKYAN, Ducretet
PIERRE SPIERS, Columbia
ALEC SINIAVINE, Decca
YVETTE HORNER, Pathé
FREDO GARDONI, Pathé
TONY MURENA, Odéon
ANDRÉ VERCHUREN, Festival
JOË "FINGERS" CARR, Capitol
DAVID MACKERSIE, Decca
EDMUNDO ROSS, Decca
PAUL BEUSCHER - PARIS

SONSÖZ YERİNE

Renklerin İSTANBUL'u

Bir coğrafyanın hikâyesini öğrenmenin en iyi yollarından biridir müzik. Müzik evrenseldir derler. Müzikte insan vardır, tarih, toprak vardır. Vicdan vardır, umut vardır. Ve kardeşlik vardır...

İstanbul'un müziğinde "öteki" yoktur. Çünkü İstanbul'un tınıları tek bir topluluk ile özdeşleştirilemeyecek kadar zengindir. Şehrin içine girip karışmaya çok elverişli yapısı ve nesilden nesile aktardığı büyük kültürel miras, her şeyin üstesinden gelerek kendi müzikal kimliğini yaratır. Bu yüzden İstanbul'un müziğini anlamak için, tekilliklere ihtiyaç vardır. Hem köklerden uzaklaşmak hem de tarihsel arka plan içerisinde yer alan toplulukların biricikliğini harmanlamak gerekir.

İstanbul hareketlidir, tarihi boyunca göç alıp vermiştir. Her sabah yeni insanlarına günaydın der, akşam olunca gidenlere veda eder. Farklı geleneklerle yoğrularak şehir hayatına yansıyan gündelik pratikler değiş tokuş edilir, yeni fikirler oluşturulur, kültür zenginleştirilir ve yeniden biçimlendirilir. Müzik ise içinde bulunduğumuz coğrafyanın boşluklarını şuursuzca doldurur. Bu şuursuzluk, bir merkeze, kökene ya da bakış açısına indirgenemez bir aşırılıktır. İstanbul'un müziği yaşamlarımız içerisinde tüm renklerle birlikte oluşturulurken başka başka hikâyelerin, dillerin ve kimliklerin ifadesi olarak karşımıza çıkar. Ezelden beri yürütülen tüm ayrıştırma çabalarına rağmen müziğin kulaklardaki ve hafızalardaki yeri daima sızdırır. Birbirinin içine sızan tüm farklı dokular çok kültürlü yaşamın her anında biraz daha erir, daha fazla karışır, birleşmenin yüce tatminine erişir. Ve İstanbul müziğinin kültürel dokusu "öteki"siz şekillenir.

İstanbul... Düşünürüm sık sık camilerini
Ve gökyüzüne kadar uzanan minarelerini...
Orada bir yüz yansır, sevdiğimin yüzü yansır...
İstanbul... Sık sık hayal ederim Boğaz'ın mavi sularını...
Orada bir yüz... Sevdiğimin yüzü yansır...

– Marc Aryan

İstanbul'un kızları bilsen ne şeker
İnsanı uzaklardan yanına çeker
Unutmamam o İstanbullu kızları
Ah şu İstanbul'un kızları
Ayın güneşin mevsimin yıldızlarıdır
Dünya bilir ki hepsi hepsi güzeldir
Unutamam unutamam İstanbullu kızları ben...

– Dario Moreno

Dünyaca ünlü iki müzisyen; Dario Moreno ve Marc Aryan'ın İstanbul üzerine (Fransızca) söylediği şarkılar ne kadar da hislidir. Dinlerken adeta tanık olursunuz bu hislere. Sizi alır tarihe, çok kültürlü yıllara götürür. Müzikleri dinledikçe o yılların İstanbul'unda; mahalle aralarında, esnaf lokantalarında, komşu kahvesi sohbetlerinde veya yazlık sinemalarında dolaşır, boğaz sularında mavi bir hülyaya dalarsınız... Peki ya bu hisli şarkıları söyleyenler, işte onlar aynı topraklarda yaşamış aynı sularda yıkanmışlardır...

Marc Aryan 1926 Fransa doğumlu. Malatya'dan Beyrut'a oradan da Fransa'ya göçen Ermeni bir ailenin çocuğu. İçine kapanık bir çocukluk geçiren Aryan daha ortaokul sıralarında edebiyatla şiirle tanıştı. Sonra şarkıcı olmaya karar verdi. 1960'lı yıllarda Türkiye'ye gelince Boğaz'a ve İstanbul'a adeta âşık oldu. Hatta Türkçe öğrenerek Türkçe şarkılar söyledi. Öyle ki bu şarkılar insanlara çok sempatik geldi ve bir anda en çok satan plaklar oldu. Marc Aryan 1985 yılında yaşama veda etti.

Ve Dario Moreno... 1921 Aydın doğumlu dünyaca ünlü şarkıcı. Sefarad Yahudisi bir ailenin beş çocuğundan biri. Onunki filmlere konu olabilecek kadar müthiş bir hayat hikâyesi. Fransa'da şöhrete kavuştu ama, o hep İzmir, İstanbul ve Türkiye dedi. Sevdalıydı bu memlekete. Trajik bir şekilde İstanbul'da yaşamını yitirdi...

Charles Aznavour'u bilmeyen, duymayan yoktur. Çok ünlü bir Fransız şarkıcı. İlk defa 1959 yılında Türkiye'ye geldi ve İstanbul'daki ünlü Kervansaray Gazinosu'nda sahne aldı. Öyle şöhretliydi ki o çıktığı zaman İstanbul gazinoları dolar taşardı. Radyolarda onun şarkıları çalınır, gittiği mekanlarda sevenleri ondan imza almak için birbirleriyle yarışırdı. Şarkılarını Türkçeye çeviren sanatçılardan biri de Zeki Müren'di. Charles Aznavour hiç şüphesiz bizden biriydi. Hikâyesi ise çok ilginçti... Mişa Aznavour ile Knar Baghdassarian İstanbul Moda'da tanışıp

evlenmişlerdi. Edebiyat okumuş Knar Hanım, İstanbul'da çıkan bir Ermeni gazetesinde yazılar yazıyordu. Mişa Bey ise çeşitli işletmelerde çalışıyor ekmeğini taştan çıkarıyordu. Bir müddet böyle devam etti. Sonra ABD'ye göç etmeye karar verdiler. Ve İstanbul'dan kaçak olarak bir İtalyan gemisine bindiler, önce Selanik'e sonra da Fransa'ya gittiler. Paris'teki göçmen hayatı çok zorluydu onlar için. 1924 senesinde Paris'in kenar mahallelerinden birinde doğdu Charles Aznavour. Muhteşem sesiyle yıllar sonra çok ünlü oldu ve ünü tüm dünyayı sardı. 2018 senesinde öldüğünde 94 yaşındaydı.

Bekledim de gelmedin
Sevdiğimi bilmedin
Gözyaşımı silmedin
Hiç mi beni sevmedin
Şöyle böyle hiç mi beni sevmedin

Bir öpücük ver bana
Yalvarıyorum sana
Beni kucaklasana
Kollarına alsana
Şöyle böyle hiç mi beni sevmedin

İstanbul konağında
Beni var yanağında
Bir öpücük ver bana
Yalvarıyorum sana
Şöyle böyle hiç mi beni sevmedin...

Bir dönemin en ünlü Yunan halk sanatçısı Stelios Kazantsidis ne güzel söylemiştir "Bekledim de gelmedin"i. Onun da bu toprakları arşınlayan ilginç bir hayat hikâyesi vardır. Karadeniz kıyılarından, Ordu'dan başlayan, İstanbul sokaklarından geçen ve sonrasında Selanik, Atina ile buluşan bir mübadele öyküsüdür onunki. Türkiye'ye hep özlem duymuştur. 1960'lı yıllarda Türkiye'ye gelip konserler vermiş ve bir de albüm çıkarmıştır; "Türkiye'ye Gecikmiş Bir Merhaba" adını verdiği albümün Yunanca ismi "Ta Tragoudia Tis Anatolis" yani "Anadolu Şarkıları"dır. 2001 yılında yaşama veda eden Stelios Kazantsidis özlemini hep şarkılarında dile getirmiştir.

Ve eserleri Türkçeye çevrilen, en içli şarkıların ünlü ismi; Halis Alexiou. Anne ve babası İzmir Gaziemir'den. Mübadele ile Anadolu'dan ayrılan ailelerden biri onlar. Sezen Aksu'dan Yeni Türkü'ye birçok isim ve grup seslendirmiştir onun şarkılarını. Yıllar sonra Halis Alexiou ismi İzmir'de bir sokağa bile verildi...

İzmir demişken Rembetiko'dan bahsetmemek olmaz. Aslında bir filmle şöhret buldu Rembetiko. Costas Ferris imzalı film, Kurtuluş Savaşı'nın ardından mübadele zamanlarının gölgesinde yurtlarından Yunanistan'a göçmek zorunda kalan Rumların hikâyesini, nefis müzikler eşliğinde anlatır. Filmin kahramanı Marika toprağa verilirken, cenazesinde rembetiko çalınır. Etkili bir sahnedir...

Bir de bu dünyadan yıllar önce göçen Tophaneli Vasil Ağa vardır, yani Vasil Vasiliadis... Dünyanın en büyük rembetiko ve sirtaki ustalarından...

İstanbullu Ermeni sanatçı Hayko Cepkin bir

röportajında, "Bir ülkede azınlık olan insanın çok daha artı aktiviteleri ve şansları olduğunu düşünüyorum. Çünkü hem yaşadığınız ülkeye ait kültürle besleniyorsunuz, hem de kökeninizin kültürüyle" demişti... Evet, gerçekten öyle. Dinleri, dilleri ve isimleri ayrı ama toplumla hayat tarzları aynı. Söylemlerde, kitaplarda "Az"ınlık olarak da geçseler bizim insanımız, bizim renklerimiz onlar, İstanbul'un renkleri...

İstanbul'daki azınlık halklarından söz edildiğinde genelde ilk olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler akla gelir. Bu cemaatlerin dışında kalan gayrimüslim unsurlar indirgemeci bir yaklaşımla göz ardı edilir. Sadece tarihi metinlerde yahut medyada değil; gündelik sohbetlerde de çoğunlukla bu böyle... Oysaki İstanbul'un renk paleti şaşılacak denli geniştir: Bulgarlar, Süryaniler, Polonyalılar, Latinler... Onlar da diğer topluluklar gibi "İstanbulluluk" kimliğinin ve İstanbul kültürünün inşasındaki kurucu aktörlerdir. Elinizdeki derleme, öncelikle bu ihmale ve indirgemeci tavra ilişkin bir tepkiden kaynaklandı ve nihayetinde İstanbul'un renkleri olarak nitelediğimiz tüm bu toplulukları "içeriden" bir bakışla kavrayabilmek için kaleme alındı. Buradaki çaba, çok katmanlı bir kavrayıştı. İstanbul'daki etnik toplulukların yaşam döngülerini, uğraşlarını, kültürel kodlarını, dini ritüellerini ve tüm bunların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamak, şehrin etnik ve kültürel topografyasını tanımak için bizlere yeni imkânlar sunuyordu. Öte yandan onların bugüne taşıdıkları kültürel miras kadar "şimdi"ye dönük beklenti ve taleplerini öğrenmek de birlikte yaşama kültürünü geliştirmek adına zaruri bir ihtiyaçtı.

Şehrin kadim sakinleri, asırlar boyu ördükleri çok kültürlü kent yaşamının asli unsurları olarak bu çalışmada karşımıza çıktılar. Çok sesli, çok dinli, çok dilli bu kültürel örüntü şehre içkin bir karakter bağışlamıştı: "İstanbullu olmak", farklı medeniyetlerin buluştuğu, kaynaştığı, bazense çatıştığı, dinamik bir kültür ikliminin yerlisi olmak demekti. İşte İstanbul'un kemiyeti zamana yenik düşen "yerlileri" bu kitapta bize kendilerini anlattılar.

Ari Çokona, İstanbul Rumlarını incelediği kapsamlı yazısında cemaatin zaman içinde geçirdiği nicel ve niteliksel dönüşümü sosyal örgütlenme, dini yaşam, ekonomi, eğitim, iskân gibi başlıklar altında kaleme aldı. Çokona'nın da vurguladığı gibi şehirdeki Rum nüfusunun geçirdiği değişimi göç olgusundan bağımsız ele almak mümkün değildi. Gerek Osmanlı Devleti'nin iskân politikası gerekse farklı tarihsel süreçlerde yaşanan toplumsal kırılmalar, Rumların sadece taşradan başkente göç etmesiyle sonuçlanmadı; aynı zamanda şehrin içinde de önemli göç dalgalarına sebebiyet verdi. Bu göçler İstanbul'un sınırlarını yeniden tanımlarken, Rumların şehrin iskân, inşa ve imarındaki belirleyici rolü de bir defa daha açığa çıkarmış oldu.

Çokona'nın yazısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla başlattığı modernleşme hamlesinin altını ısrarla çizdiğini görüyoruz. Osmanlı modernleşmesine

yapılan bu vurgu kitabın tüm yazarlarında ortaklaşıyor. İmparatorluk ekonomisinin dünyayla bütünleşmesi, azınlıklara yeni haklar tanınması, haberleşme, ulaşım ve eğitim imkanlarının artması gibi önemli gelişmeler karşısında Rum burjuvazisi güçlenirken, burada elde edilen iktisadi birikimin kentin mimari çehresini ve kültürel dokusunu nasıl dönüştürdüğünü de Çokona'nın yazısında okuyoruz.

İstanbul'daki Ermeni cemaatini konu edinen Püzant Akbaş, bir kültür tarihçisi titizliğinde kaleme aldığı yazısında Patrikhane ve dini yaşam dışında, Ermenilerin İstanbul'un kültür dünyasına sunduğu katkıları, edebiyat, yayıncılık, müzik, resim-heykel ve yemek gibi farklı başlıklar altında inceledi. Yazar, Osmanlı'daki batılılaşma hareketi içinde Ermeni mimarların oynadığı role özellikle dikkat çekmekte. Farklı dönemlerde farklı Ermeni mimarlar tarafından yapılmış Selimiye Kışlası, Dolmabahçe Sarayı ve Camii, Beylerbeyi Sarayı, Küçüksu Kasrı, Nusretiye Camii, Demir Kilise, Büyükada İskelesi, Süreyya Sineması, Kasımpaşa Deniz Hastanesi ve şehrin anıt yapıları arasında yer alan daha nice görkemli eser, zengin İstanbul mimarisinin bugüne miras kalmış örnekleri olarak karşımıza çıkıyor.

Fatih Sultan Mehmed'in Bursa'dan özel olarak getirerek Galata çevresine yerleştirdiği Ermeni seçkinleri Amiralar, Akbaş'ın yazısındaki önemli satırbaşlarından. Amiraların saray nezdinde yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalıkların Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla birlikte diğer azınlıklara da kısmen tanınmış olması, onların sosyal ve iktisadi düşüşünü de beraberinde getirmiş. Azınlıklar tarihinde Osmanlı'nın Batılılaşma hareketine atfedilen genel olumlu rolün aksine bu siyasi eşiklerin Amiralar özelinde bir tür tenzil-i rütbe ile sonuçlanması dikkat çekici bir nokta.

İstanbul'un en eski ve en kalıcı renklerinden biri olan Yahudileri bu kitap için İvo Vedat Molinas kaleme aldı. Molinas yazısında, Yahudilerin İstanbul'daki 2400 yıllık varoluş öykülerini Bizans İmparatorluğu ve öncesinden alıp günümüze uzanan bir tarihsel süreç içinde inceledi. Bu geniş tarih okuması bizlere İstanbul Yahudilerinin yerleşim yerleri, dilleri, meslekleri ve sanatsal faaliyetlerindeki süreklilik ve kopuşları gözlemleme imkânı verdi. Yazar, Yahudilerin Bizans'a kıyasla Osmanlı yönetimi altında daha rahat ve müreffeh bir yaşam sürdüklerini vurgularken, bir özeleştiri yaparak cemaat içindeki tutucu kesimin Osmanlı'daki modernleşme hareketlerine direnç gösterdiğini ve bunun Yahudilerin toplumsal ve ekonomik konumunu zayıflattığı belirtiyor. Öte yandan, Yahudilerin yüzyıla dayanan Cumhuriyet rejimi altında değişen konumunu tartışırken toplumsal kırılmalara koşut farklı bir dönemlendirme öneriyor. Çalkantılı zamanların ve nihayetinde gelen Varlık Vergisi'nin yaşattığı hayal kırıklığının karşılığı ise, İsrail'in kuruluşu ile başlayan ve uzun yıllar süren yoğun göçler oluyor...

İstanbul'u bir eşi daha olmayan nadide bir mozaiğe benzetirsek Katolik Latin cemaatini bu

mozaiği oluşturan en özgün parçalardan biri olarak kabul edebiliriz. Bu özgünlüğün dini, siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarını bu kitapta Rinaldo Marmara'nın kaleminden okuyoruz. Bir liman kenti olan İstanbul'da 10. yüzyıldan beri yaşayan Amalfiller, Venedikliler, Cenevizliler gibi denizci İtalyan Cumhuriyetlerinin halkları için 29 Mayıs 1453 tarihi bir milat demek. Marmara, İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen dört asırdan uzun zaman boyunca Latin Cemaati'ne tanınan hukuki ve dini ayrıcalıkları ve bu ayrıcalıklar etrafında gelişip büyüyen cemaatin hikâyesini anlatıyor. Öte yandan Marmara yazısında önemli bir kavram kargaşasına da parmak basmakta. Osmanlı tebaası Latinler ile İstanbul'da kapitülasyonlar tarafından idare edilen yabancı tebaanın; yani Levantenlerin "aynı kefeye konulamayacağını" iddia ediyor Marmara. Yazısı da İstanbul'un Katolik Latin cemaatini oluşturan bu iki topluluğa ayrı ayrı odaklanmakta.

* * *

Eski İstanbul'un göz ardı edilen bir başka cemaatini; Bulgarları ise Saro Dadyan kaleme aldı. Bulgar cemaatinin saray ve Rum Patrikhanesi ile ilişkileri, direnç noktaları ve kırılmalar, Bulgarların şehirdeki ilk kurumları, dernekleri, ticari faaliyetleri ve meslekleri Dadyan'ın üzerine eğildiği konu başlıklarından...

Dadyan, İstanbullu Bulgarlara ilişkin kısıtlı sayıdaki çalışmadan yararlanarak hazırladığı yazısında bir zamanlar nüfusu elli bin dolaylarında olan ancak bugün varlığını unuttuğumuz topluluğun yaşadığı ihmali tarihsel gerekçelerle de anlatmakta. Gayrimüslim cemaatleri inançlarına göre sınıflandıran Osmanlı'nın "millet sistemi"nde diğer Ortodoks topluluklar gibi Bulgarlar da Rum Patrikhanesi'nin mesuliyeti altında kabul edilerek "Millet-i Rum" şeklinde tanınmış. Bu kodlanma Bulgarların müstakil bir cemaat olarak örgütlenememesine neden olduğu gibi Bulgar kimliğinin oluşması ve milli benliğin gelişmesi önünde de ciddi bir engel teşkil etmiş. Uzun yıllar ayrı bir cemaat olarak kabul edilmek için verilen mücadele ve Rum Patrikhanesi'nin baskıcı kültürel ve dini politikalarına gösterilen direnç 19. yüzyılın son çeyreğinde sonuç vermiş. İşte İstanbul'un farklı semtlerinde karşımıza çıkan Demir Kilise, Bulgar Hastanesi ve Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı gibi yapılar, İstanbullu Bulgarların uzun yıllar süren mücadelesinin bugüne miras kalan önemli kazanımları...

Derlememizde İstanbullu Süryanilerin dünü ve bugününü anlama çabamıza ise Sait Süsin rehberlik etti. Süsin, Süryanilerin dilleri, müzikleri, kültür-sanat ve edebiyat alanındaki faaliyetleri ve felsefi anlayışları ile dünyaya, Hristiyanlık ve Türk İslam Medeniyetine yaptıkları katkıyı ayrıntılı bir çalışma ile gözler önüne serdi. Süsin de Rinaldo Marmara gibi –bu defa Süryaniler özelinde– yaygın bir terminolojik hataya dikkat çekmekte. Türkçe'den İngilizce'ye çevirilerde Süryani Ortodokslar için kullanılan

"Syrian" ve "Assyrian" kelimeleri yerine "Syriac" sözcüğünü öneriyor Süsin. Onun değerli kaleminden İstanbul Süryani Ortodoks Kilisesi'nin geçirdiği evreleri, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de ve özelde İstanbul'da Süryani halkının yaşantılarını ve İstanbul Süryani cemaatinin bugünkü faaliyetlerini okudukça görüyoruz ki; İstanbul şehri, dünya üzerindeki beş milyon Süryani Ortodoks için halen çok önemli bir merkez.

İstanbul'un Renkleri'nde bir durağımız da Polonezköy. Bugün İstanbul'un turistik bir köşesi olarak bilinen köyün yakın tarihi, İstanbul'daki Polonyalıların hikâyesine ışık tutuyor. Nâzım Alpman, 19. yüzyılın ortalarında kurulan bu köyün ve Polonyalıların İstanbul serüvenini, bir mektupla başlatıyor; Polonya Prensi Adam Çartoriski'nin Paris'ten İstanbul'a yazdığı bir mektupla...

Polonyalıların yaşamak için İstanbul'un neden bu "ücra" köşesini seçtiklerini anlatan Alpman, şehrin diğer gayrimüslim halklarının bu "uzak" köyü bir sayfiye yeri bellemesi ile Polonezköy'ün kaderinin de değiştiğini ve zaman içinde bir cazibe merkezine dönüştüğünü bizlere hatırlatıyor. Alpman, Atatürk'ün 1937'de gerçekleştirdiği Polonezköy ziyaretine yazısında yer vererek az bilinen bu tarihi olayı gün yüzüne çıkartıyor. Üstelik, belgesel tadındaki yazısında Nâzım Hikmet'e bir selam göndermekten de geri durmuyor.

Spor tarihi araştırmacısı Mehmet Yüce'nin yazısı ise bu kitabın "bonus"u olarak okunmaya değer. "Fısıltısı Kalmış Öyküler"de Yüce, kitaba konu olan İstanbul halklarının şehrin spor kültürünü nasıl beslediğini anlatırken yazısını çarpıcı hikâyelerle donatmış. Yüce'ye göre Osmanlı döneminde Türklerin "milli' spor olarak adlandırdığı güreş dahil olmak üzere geleneksel sporlarla uğraşan azınlık halkları, modern sporların kurumsallaşmasında da aslan payının sahibi. Bugün spor dediğimizde çoğumuzun aklına futbol geliyor maalesef. Ancak bugünkü çoraklaşmanın aksine Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet yıllarında muazzam bir sportif çeşitlilik hâkim... Çim tenisi, atletizm, hokey, ragbi... Levanten, Yahudi, Ermeni, Rum, Bulgar sporcular... Mehmet Yüce'nin de ısrarla vurguladığı üzere; eski İstanbul'un kendisi gibi spor alemi de çok kültürlü ve kozmopolitti...

Bu derlemede yer alan yazılarda anlatılan hikâyeler farklı, ancak özlemler ortak... Toplumsal kırılmalara, siyasi eşiklere gösterilen tepkiler farklı, bugün için yükseltilen talep ve beklentiler ortak... Günümüz İstanbul'u ağır bir nostalji yükünü sırtlanmış bir şekilde 21. yüzyıl boyunca ilerlerken, varlıklarını yadsımadan; ayrıştırıcı, dışlayıcı veya tektipleştirici tutuma maruz bırakmadan İstanbul'un tüm renklerini kucaklamamız gerekiyor... Çünkü kitap boyunca hissedilen "çok kültürlü, çok sesli İstanbul" vurgusu, nostaljik bir güzelleme olmanın ötesinde bir değer taşıyor. İstanbul'un renkleri bugün hâlâ burada, bizlerle bir arada yaşıyor!

Şişli sokakları, 1930.

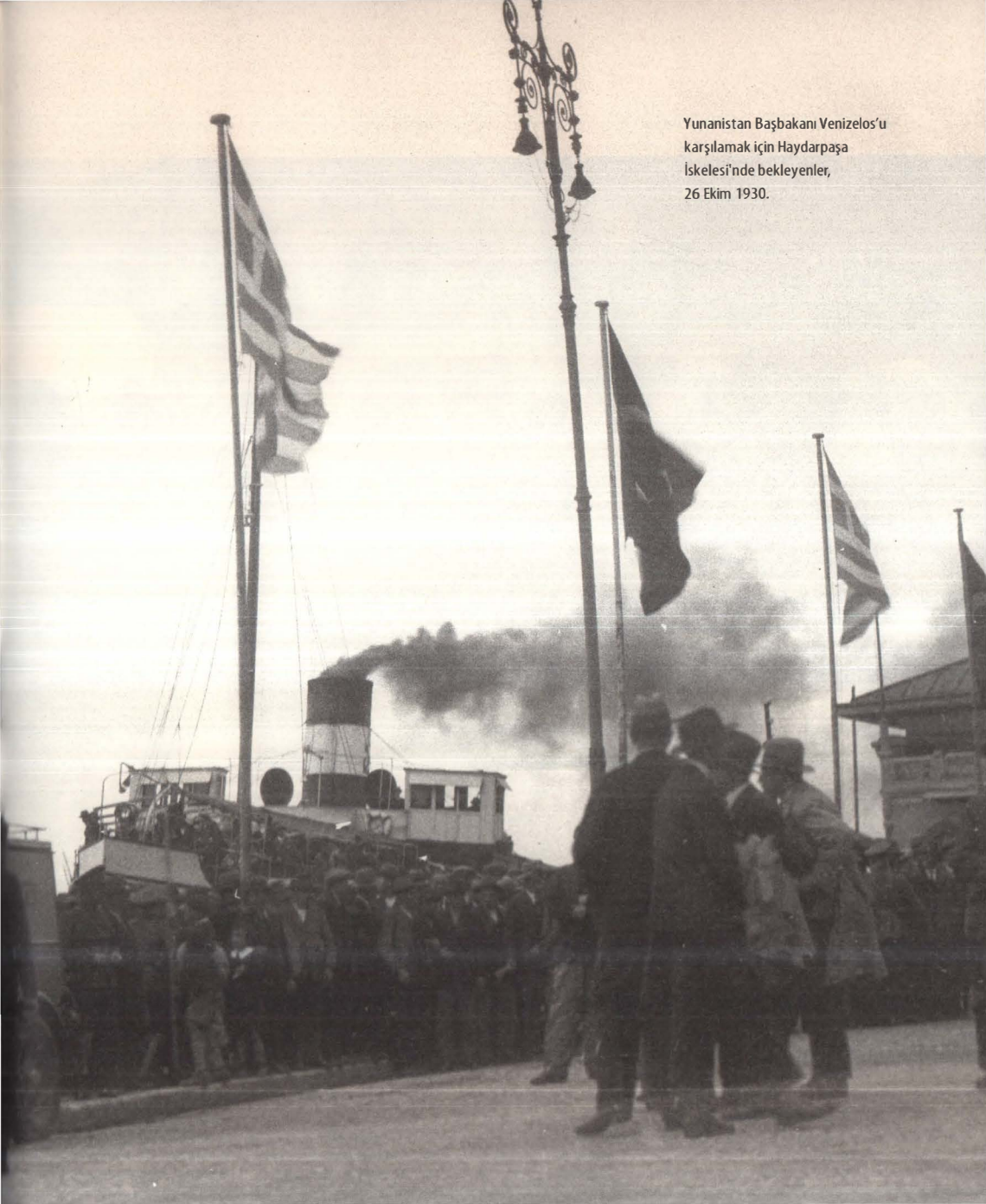

Yunanistan Başbakanı Venizelos'u karşılamak için Haydarpaşa İskelesi'nde bekleyenler, 26 Ekim 1930.

Fotoğraf: Faik Şenol

İstanbul'un RENKLERİ

DİZİN

HASTANELER

Balıklı Rum Hastanesi 187-88, 213, 217, 253
Beyoğlu Veba Hastanesi 217
Bulgar Hastanesi 66-67, 70
Fransız Hastanesi 137
Gemiciler Hastanesi 217, 219
Or Ahayim Hastanesi 66, 323
St. Benoit Dispanseri 218

İBADETHANELER/KUTSAL MEKÂNLAR

Ahrida Sinagogu (Balat) 304, 330
Analipseos Kilisesi (Darıca) 239
Analipsi tis Theotoku Kilisesi (Samatya) 215
Apostolos Andreas Manastırı 218
Aşkenaz Sinagogu (Beyoğlu) 330
Aya Kostantin Kilisesi (Tarlabaşı) 272
Aya Nicola Rum Ortodoks Kilisesi 30
Ayazmataki Ayazması (Kınalıada) 241
Ayia Efimia Ayazması (Heybeliada) 244
Ayia Efimia Kilisesi (Kadıköy) 236
Ayia Fotini Ayazması (Büyükada) 244
Ayia Fotini Ayazması (Kınalıada) 241
Ayia Kiriaki Kilisesi (Kumkapı) 216
Ayia Paraskevi Ayazması (Büyükada) 244
Ayia Paraskevi Ayazması (Heybeliada)
Ayia Paraskevi Kilisesi (Beykoz) 237
Ayia Paraskevi Kilisesi (Boğazköy) 230
Ayia Paraskevi Kilisesi (Büyükdere) 227
Ayia Paraskevi Kilisesi (Hasköy) 209
Ayia Paraskevi Kilisesi (Şile) 238
Ayia Paraskevi Kilisesi (Küçük Çekmece) 234
Ayia Paraskevi Şapeli (Kalyo) 234
Ayia Theodosia Kilisesi 211
Ayia Triada Manastırı (Heybeliada) 243
Ayia Triada Kilisesi (Kadıköy) 230, 236
Ayia Triada Kilisesi (Taksim) 194, 205
Ayia Varvara Kilisesi (Heybeliada) 243
Ayia Zoni Manastırı 218
Ayii Pandes Kilisesi (bugünkü Bağcılar) 233
Ayii Saranda (Kırk Azizler) Kilisesi 188
Ayii Theodori Ayazması (Büyükada) 245
Ayii Theodori Kilisesi 216
Ayion Anarğiron Ayazması (Çengelköy) 235
Ayion Anargiron kilisesi (Yedikule Balıklı) 217
Ayion Apostolon Kilisesi (Fatih Camii'nin yerindeki) 185
Ayion Apostolon Kilisesi (Feriköy) 208
Ayion Konstandinu kai Elenis (Tarlabaşı) 205
Ayion Konstandinu kai Elenis Kilisesi (Tarabya) 225
Ayion Theodoron Kilisesi (Tuzla) 239
Ayios Andonios Ayazması (Balat) 212
Ayios Andreas (Koç) Adası Manastırı 239
Ayios Athanasios Kilisesi (Kurtuluş) 206
Ayios Athanasios Ayazması (Kuleli) 235
Ayios Athanasios Kilisesi (Arnavutköy) 229
Ayios Dimitrios Kilisesi (Ayvansaray) 212
Ayios Dimitrios Kilisesi (Kuruçeşme) 221
Ayios Dimitrios Kilisesi (Bahçeköy) 228
Ayios Dimitrios Kilisesi (Kalfas) 234
Ayios Dimitrios Kilisesi (Küçük Çekmece) 253
Ayios Dimitrios Kilisesi (Tuzla) 239
Ayios Dimitrios Manastırı (Pendik) 239
Ayios Dimitrios Mirovlitis Kilisesi (Sarmaşık) 214
Ayios Efthimios Kilisesi (Şile) 238
Ayios Eleftherios Kilisesi (Dolapdere) 207
Ayios Fokas Manastırı (Ortaköy) 220
Ayios Fokas Ortodoks Kilisesi (Ortaköy) 220

Ayios Haralambos Kilisesi (Bebek) 223
Ayios Haralambos Kilisesi (Yedikule - Balıklı)
Ayios İgnatios tu Theoforu Kilisesi (Yeldeğirmeni) 237
Ayios İoannis Ayazması (Büyükada)
Ayios İoannis Kilisesi (Kalamış) 237
Ayios İoannis Prodromos Ayazması
Ayios İoannis Prodromos Kilisesi (Burgazada) 242
Ayios İoannis Prodromos Kilisesi (Bakırköy) 231
Ayios İoannis Prodromos Kilisesi (Kuruçeşme) 221
Timios Prodormos Kilisesi (Yenimahalle) 227
Ayios İoannis ton Hion Kilisesi (Galata) 218
Ayios Kiriakos Kilisesi (Eğrikapı) 214
Ayios Mamas Şapeli (Bakırköy) 232
Ayios Nikitas Ayazması (Büyükada) 244
Ayios Nikitas Ayazması (Eğrikapı) 214
Ayios Nikitas Kilisesi (Darıca ve Eskihisar) 239
Ayios Nikolaos Ayazması (Balat) 212
Ayios Nikolaos Ayazması (Burgazada) 242
Ayios Nikolaos Ayazması (Samatya) 215
Ayios Nikolaos Ayazması (Kumkapı) 216
Ayios Nikolaos Kilisesi (Cibali) 192, 211
Ayios Nikolaos Kilisesi (Darıca) 239
Ayios Nikolaos Kilisesi (Maltepe) 238
Ayios Nikolaos Kilisesi (Pangaltı) 208
Ayios Nikolaos Kilisesi (Samatya) 215
Ayios Nikolaos Kilisesi (Sultançiftliği) 231
Ayios Nikolaos Kilisesi (Topkapı) 214
Ayios Nikolaos Kilisesi (Yeniköy) 223
Ayios Nikolaos Manastırı (Büyükada) 245
Ayios Nikolaos Manastırı (Galata) 218
Ayios Pandeleimon Ayazması (Bakırköy) 232
Ayios Pandeleimon Ayazması (Çengelköy) 235
Ayios Pandeleimon Kilisesi (Üsküdar) 237
Ayios Pandeleimon Manastırı (Galata) 218
Ayios Spiridon (Tarik-i Dünya) Manastırı (Heybeliada) 243
Ayios Stefanos Kilisesi (Yeşilköy) 233
Ayios Theodoros Kilisesi (Kartal) 238
Ayios Vasilios Kilisesi (Yukarı Yeniköy) 238
Ayios Yeorgios Kilisesi (Çengelköy) 237
Ayios Yeorgios Kilisesi (Kayabaşı) 234
Ayios Yeoryios Kadınlar Manastırı (Fener) 186
Ayios Yeoryios Kilisesi (Ayazmataki/Taşoluk) 230
Ayios Yeoryios Kilisesi (Bakırköy) 232
Ayios Yeoryios Kilisesi (Belgrad Köyü) 228
Ayios Yeoryios Kilisesi (Bağcılar) 234
Ayios Yeoryios Kilisesi (Gümüşdere) 229
Ayios Yeoryios Kilisesi (Esenyurt) 234
Ayios Yeoryios Kilisesi (Küçük Bakkalköy) 238
Ayios Yeoryios Kilisesi (Litros) 234
Ayios Yeoryios Kilisesi (Ortaköy) 220
Ayios Yeoryios Kilisesi (Paşaköy) 239
Ayios Yeoryios Kilisesi (Pendik) 239
Ayios Yeoryios Kilisesi (Rumeli Feneri) 228
Ayios Yeoryios Kilisesi (Sefaköy) 234
Ayios Yeoryios Kilisesi (Tarabya) 225
Ayios Yeoryios Kilisesi (Üsküdar) 237
Ayios Yeoryios Kilisesi (Yeldeğirmeni) 237
Ayios Yeoryios Kilisesi (Yeniköy) 224
Ayios Yeoryios Metohi Kilisesi (Fener) 211, 225
Ayios Yeoryios Kiparissas (Servili) Kilisesi (Küçük Langa) 215
Ayios Yeoryios Kudunas (Çanlı) Manastırı (Büyükada) 245
Ayios Yeoryios Manastırı (Burgazada) 242
Ayios Yeoryios Potiras (Andifonitis) Kilisesi (Çarşamba) 209, 211
Ayios Yeoryios Şapeli (Büyükdere) 227

Ayios Yeoryios Tropaioforos Kilisesi (Edirnekapı) 214
Ayios Yeoryios tu Krimnu Manastırı (Heybeliada) 243
Aziz Havariler (Ayion Apostolon) Kilisesi 185
Bet Avraam Sinagogu (Sirkeci) 330
Bet El Sinagogu (Caddebostan) 330
Bet İsrael Sinagogu (Şişli) 330
Bet Nisim Sinagogu (Kuzguncuk) 330
Bet Yaakov Sinagogu (Heybeliada) 330
Bet Yaakov Sinagogu (Kuzguncuk) 330
Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii 220
Çorapcı Han İbadethanesi (Mahmutpaşa) 330
Defterdar İbrahim Paşa Camii 220
Demir Kilise (Sveti Stefan) 5, 47, 58, 60, 62, 67, 70, 98, 398-99
Etz-Ahayim Sinagogu (Ortaköy) 220
Evangelismos tis Theotoku Kilisesi (Boyazcıköy) 223
Evangelistria Kilisesi (Büyük Bakkalköy) 238
Evangelistria Kilisesi (Dolapdere) 207
Eyüp Sultan Camii 290
Gül Camii 211
Halkoprateia (bugünkü Bakırcılar) Sinagogu 287, 292
Hemdat İsrael Sinagogu (Haydarpaşa) 307, 330, 332
Hesed Leavraam Sinagogu (Büyükada) 330-31
Hevra Sinagogu 306
Hristos Kilisesi (Arnavutköy) 222
Hristos Manastırı (Büyükada) 245
İoannis Hrisostomos Ayazması (Kalamış) 235
İoannis Prodromos Kilisesi (Büyükada) 221, 231, 242, 245
İsodion Kilisesi (Tuzla) 239
İsodion tis Panayias (Galata) 205
İsodion tis Theotoku Kilisesi (Kınalıada) 241
İtalyan Sinagogu (Beyoğlu) 330
Kariye Camii (eski Moni tis Horas Kilisesi) 213
Kasturya Sinagogu 306
Kimisi tis Theotoku Ayazması (Vefa) 212
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Mahmut Şevket Paşa Mah.) 238
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Atışalanı) 231
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Fener-Balat) 212
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Belgradkapı) 216
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Beşiktaş) 220
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Büyükada) 244
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Florya) 234
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (İmrahor) 231
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Kemerburgaz) 228
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Kocasinan) 234
Kimisi tis Theotoku Kilisesi (Şile) 238
Kimisi tis Theotoku (Panayia ton Uranon) Kilisesi (Salmatomruk) 214
Konstandinu kai Elenis Kilisesi (Paşabahçe) 225
Kudüs Kutsal Kabir Kilisesi 291
Kurşunyani Camii 166
Latin Katolik Assompsion Cemaati Kilisesi (Gedikpaşa) 270
Latin Katolik Dominiken Kilisesi (Bakırköy) 271
Latin Katolik Dominiken Kilisesi (Samatya) 271
Latin Katolik Kapusin Saint Stefanos Kilisesi (Yeşilköy) 272, 274
Latin Katolik Saint Pacifico Kilisesi (Büyükada) 272
Maalem Sinagogu (Hasköy) 330
Mardin Deyrulzafaran Manastırı 267
Metamorfosi Manastırı (Heybeliada) 241, 243
Metamorfosi tu Sotiros Hristu Kilisesi 218

Metamorfosi tu Sotiros Manastırı (Kınalıada) 241
Metamorfosis Kilisesi (Kandilli) 237
Mor Gabriyel Manastırı (Midyat) 268, 279
Neve Şalom Sinagogu (Karaköy) 324, 330
Notre-Dame de Sion Manastırı (Galata) 143
Oel Yaakov Sinagogu (Burgazada) 330
Or Hadaş Sinagogu (Karaköy) 307
Panayia Ayazması (Göksuyu) 235
Panayia Ayazması (Kadıköy Uzunçayır) 235
Panayia Hançeriotisa Kilisesi 213
Panayia i Kumariotisa Kilisesi (Yeniköy) 223
Panayia Kafatiani Kilisesi (Galata) 205
Panayia Kamariotisa Manastırı (Heybeliada) 243
Panayia Muhliotissa (Fener) 209, 215
Panayia Paramithia Kilisesi (Kiremit) 211
Panayia Suda Kilisesi (Eğrikapı) 213
Pangaltı "Immaculée Conception" Kilisesi 137
Profitis İlias Ayazması (Burgazada) 242
Profitis İlias Kilisesi (Arnavutköy) 222, 230
Profitis İlias Kilisesi (Aşağı Yeniköy) 238
Profitis İlias Kilisesi (Büyükada) 245
Profitis İlias Kilisesi (Üsküdar) 237
Profitis İlias Kilisesi (Küçükköy) 231
Profitis İlias Manastırı (Galata) 218
Şaar Aşamayim Sinagogu (Kemerburgaz) 330
Saint Pierre Kilisesi 136
Saint-Esprit Kilisesi 132, 135-36, 142
Sainte-Trinité Kilisesi 142
Saint-Jean Chrysostome Kilisesi 142-43
Saint-Nom-de-Jésus Kilisesi 142
Selanik Sinagogu 306
Şişli Bet Sinagogu 324
Süleyman Mabedi (Birinci Kudüs Mabedi) 285
Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi (Ortaköy) 97, 220
Surp Kevork Kilisesi 83, 89
Surp Nigoghayos Kilisesi 101
Sveti Dimitar Kilisesi 69-70
Sveti İvan Rilski 68
Taksiarhon Kilisesi (Arnavutköy) 222
Taksiarhon Kilisesi (Avcılar) 234
Taksiarhon Kilisesi (Tuzla) 239
Taksiarhon Kilisesi (Balat) 212
Taksiarhon Mihail kai Gavriil Kilisesi (İstinye) 223
Theokorifotu Manastırı (Burgazada) 242
Tiferet İsrael Sinagogu (Yeniköy) 330
Timios Prodromos Kilisesi ve Ayazması (Sarıyer Yenimahalle) 227
Timios Prodromos Şapel ve Ayazması (Bağcılar) 234
Yambol Sinagogu (Balat) 330
Yenesi tis Theotoku Kilisesi (Darıca) 239
Yeni Cami 292
Zeynep Sultan Camii 287
Zoodohos Piği (Balıklı) Manastırı 216-17, 235
Zoodohos Piği Ayazması (Kartal) 235
Zurlopetra Ayazması (Arhangelos Mihail/ Delitaşı) 212

OKULLAR

Alliance İsraelite Yahudi Okulu 308
Anarad Hığutyun Ermeni Okulu 93
Aramyan-Uncuyan Ermeni Okulu 93
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji 222, 346, 382
Ayia Triada Rum Erkek İlkokulu 206
Ayios Konstandinos Rum Erkek İlkokulu 206
Ayios Konstandinos Rum Kız İlkokulu 206
Aynalı Çeşme Rum Kız İlkokulu 206

Bezciyan Ermeni Okulu 93
Bomonti Mhitaryan Ermeni Okulu 93
Dadyan Ermeni Okulu 93
Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu) 202
Elikon Rum-Fransız Kız Lisesi 206
Esayan Ermeni Okulu 93
Evyenidio Rum Okulu 238
Fener Rum Erkek Lisesi 188, 199, 200, 202, 221
Fotiadios Rum Erkek Okulu 215
Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 48, 197-98, 200-201, 340, 358, 381-82
Getronagan Ermeni Lisesi 92-93
Harbiye Askeri Okulu 135
Heybeliada Ruhban Okulu 199, 216, 252
Heybeliada Rum Ticaret Okulu 243
Kalfayan Ermeni Okulu 93
Karagözyan Ermeni Okulu 93
Kuleli Askeri Tıp Okulu 304
Levon-Vartuhyan Ermeni Okulu 93
Maraşlı Rum İlkokulu 211
Mardin Artuklu Üniversitesi 262-63
Mela Özel Rum Okulu 206
Merametçiyan Ermeni Okulu 93
Merkez Kız Lisesi 200
Minare Rum Erkek İlkokulu 206
Muhlio - Potira Rum Birleşik Kız ve Erkek Okulları 211
Notre Dame de Sion Fransız Kız Okulu 237
Özel Hacihristos Rum-Fransız Erkek Lisesi 200
Pallas Kız Lisesi 202
Panayia Rum Erkek İlkokulu 206
Pangaltı Mhitaryan Ermeni Okulu 93
Piri Paşa Escuela Okulu 304, 306
Robert Kolej 46-47, 200, 346-47, 381-83
Sahakyan-Nunyan Ermeni Okulu 93
Saint Joseph Fransız Erkek Okulu 237
Samatya Merkez Rum Kız Okulu 215
Sideridion Rum Kız Okulu 237
Surp Haç Tıbrevank Ermeni Lisesi 93
Tarkmançats Ermeni Okulu 93
Tarsi Varidu Özel Rum Kız Okulu 237
Ulus Musevi Okulu 323
Yeşilköy Ermeni Okulu 93
Yoakimion Kız Lisesi 200
Zapyon Kız Lisesi 200, 202, 224
Zoğrafyon Erkek Lisesi 199, 201, 206

SPOR KULÜPLERİ

Ahilleus 203, 237
Aias 203
Anadolu 364, 370
Astir 207
Barkohba (Bozkurt) 382-83
Bebek kriket 347, 354, 356
Beşiktaş 337, 366, 370, 372-74
Beykoz 370
Beylerbeyi 97, 366, 398
Beyoğlu Spor Kulübü (Beyoğluspor/Sporting Club de Pera) 356-57, 366, 370
Beyoğluspor *bkz.* Beyoğlu Spor Kulübü
Bozkurt *bkz.* Barkohba
Byzantine kriket 347
Cadikeuy Football Club *bkz.* Kadıköy Futbol Kulübü
Cercle d'Orient 345
Constantinople futbol ve ragbi 347
Doran 366
Dork 366, 368
Drasi Öğretmenler Atletizm Derneği 203

Elpis 237, 347, 360-62, 366
Enosis 366
Ermeni Spor Cemiyeti 368
Ermis 203, 356
Eyüp 370
Fenerbahçe 27, 348, 354, 361-366, 370, 372, 374, 377
Feriköy 370
Fidippidis 203
Galatasaray 337, 348, 358, 361-62, 364, 370, 372, 374-75, 377, 381-82
Güneş 368, 370
Heraclis Tatavla Atletik Kulübü *bkz.* Kurtuluş Spor Kulübü
İason 203, 220, 227
İraklis 203, 207
İstanbul Makabi Jimnastik Kulübü 342, 345
İstanbulspor 370
İttihat Spor *bkz.* Union Club
Kadıköy Futbol Kulübü (Cadikeuy Football Club) 345, 360-61
Kadıköy Kürek Kulübü 347
Kale 368
Kinegiros 207
Kurtuluş Spor Kulübü (Heraclis Tatavla Atletik Kulübü) 207, 357-58, 370
Moda Football Club *bkz.* Moda Futbol Kulübü
Moda Futbol Kulübü (Moda Football Club) 344-45, 350
Moda Kriket Kulübü 354-56
Nor Şişli *bkz.* Şişli Spor Kulübü
Olympia futbol ve ragbi 347
Pera *bkz.* Beyoğlu Spor Kulübü
Perseus 203
Sporting Club de Pera *bkz.* Beyoğlu Spor Kulübü
Süleymaniye 370
Şişli Spor Kulübü 93, 352-53, 368-69, 373389
Taksim (Gençlik) Kulübü 368, 372, 381
Teutonia 341-42, 345
Thiseus 203
Union Club (İttihat Spor) 366-68
Vefa 370-71, 373, 388-89
YMCA 378, 381-82

SPORCULAR

A. Kritikas 207
Ahmed Robenson 182, 190-91, 382
Aleko (Tahtaperde) Kaliya (Darmis) 241, 348, 358, 360-61, 370, 373, 388
Aleko Konstantinis 370
Aleko Mulos 358
Aleko Sofyanidis 373
Ali Faik (Üstünidman) 339-40, 358
Ali Sami Bey 360
Aliksan Hovhannesyan 368
Armenak Efendi 382
Atayan Miladoviç 381
Barokas Canbaz 370
Bela Balasha 374
Benbasad Efendi 379
Berkoviç 381
Boris (Ayı) Nikolof 362, 363, 365
Büyük Dimitriyef 381
Büyük Fikret *bkz.* Fikret (Büyük) Arıcan
Constantin Devecis 358
Coşkun Özarı 375
Danon Baruh 370
Davit Kumru 384-86, 389
Demirci Vlamis 374

Dionis Sakalak 383
Doublier 338, 340
E.J.P. Seager 350
Emil Bunas 367
Emil Oberle 364, 366
Fani Aleksandridis 385-86
Fikret (Büyük) Arıcan 377
Garbis Baklaoğlu 370
Garbis Güler 370
Garbis İstanbulluoğlu (İstanbulyan) 370-71, 388
Garbis Zakaryan 93, 381
Garo Hamamcıyan 93
George Papazyan 370
Gerard Lowther 349-50
György Sarosi 377
Hazday Penso 383
Hilmi Bey 382
Horace (Hörst) Armitage 363
Hristo Kostanda 370, 373
Jak Habib 382-84
James La Fontaine 360-61, 387
Joseph Oberle 364
Karnik Arslanyan 365-66, 374
Kelekyan Efendi 378
Kemâl Bekof (Küçük Kemâl) 379
Kenan Bey 358
Keşişyan Efendi 379
Kirpit 381
Koçis Kandidis 375
Koço Aristotelis 370
Koço Negroponti 374
Konstantin Boris 365
Konstantin Haçopulo 374
Kosta Kasapoğlu 370
Kostadinos (Bambino) Holm 372
Krino Kafato 370
Lefter Küçükandonyadis 27-28, 372-73, 377
Levon Eker 370
Levon Ekeryan 373
Mardirus 381
Mario Suldur 373
Mary Bilinski 349-51
Matosyan Efendi 374
Mehmed Karakaş 352
Menelaos Karoçieris (Karotsieris) 207-208
Mıgırdiç Dikranyan 374
Mıgırdiç Mıgıryan 358, 359
Miço Dimitropulos 365, 374
Mihal Markuço 370
Milides Efendi 379
Milo Bakvec 363
Mişel Efendi 379
Niko Alibrantis (Nikolaos Alibrandis) 207, 358, 359
Niko Marti 370
Nikolas (Büyük) Vafiadis 374-75, 377
Nikos Kovis 373
Nomikos 374
Nubar Hamamcıyan 374
Oberle Kardeşler *bkz.* Emil Oberle; Joseph Oberle
Ömer Besim (Koşalay) 377
Pakarat Efendi 379-81, 387
Panayot Lemonidis 370
Paskalyan 381
Peter Andoni 359, 381-82
Petro Mazlumidis 379
Pol Bakvec 362
Pulios Pulat 359
Rober Eryol 375-76, 388

Rupen Semerciyan 381-83, 387
Ruşen Eşref (Ünaydın) 362, 389
Salvator Vitali 370
Savas Efendi 379
Serafim Madenli 375
Sermet Muhtar (Alus) 340, 388
Stavros Efendi 381
Şarl Namokren 379
Tanaş Çaçis 373
Teafilos 381
Toma Valcis 359
Vahram Papazyan 358-59
Vahram Şirinyan 352-53
Varujan Arslanyan 375
Vasil (Vasilis) Aleksandridis 385-86
Viktor Berroles 379
Viktor Venüs 370
Whittall (Vital) ailesi 340, 342, 348-49, 351
Wilhelm Kohlhammer 364
Yani Sasapulos 373
Yannis Karakaş 359
Yannis Vasilliadis 347, 361
Yeorgios Zueris 207
Yeoryios Alibrandis (Yorgo Alibrantis) 208, 358
Yorgo Angelidis 372
Zaven Anastosoğlu 370
Ziya Bey 382

YAYINLAR

Abü'l - Farac Tarihi 263
Agos 86, 101, 352, 381, 388
Amenun Daretsuytsı 101
Amida'nın Sofrası 110
Annuaire Orientale (Doğu Yıllığı) 133, 145, 219
Arba'ah Turim (Yakub ben Aşer) 312
Archivio Storico di Propaganda Fide (Propaganda Fide Tarihi Arşivleri) 135
Aşçının Yemek Kitabı 110
Avedaper 101
Beyt Gazo (Hazineler) 264
Bılgarski knijitsi 48
Bulgar Halkının, Çarlarının ve Azizleri'nin Tarihi (Paisii) 43
Dib U Dar (Teotik) 102
Doğu Yıllığı *bkz. Annuaire Orientale*
El Amaneser 323
Esir Şehirde Spor (Yüce) 93, 336
Eski ve Yeni Bulgarlar (Venelin) 43
Ethnografie de la Turquie d'Europe (Lejan) 222
Hay Gin 99
Hayat 100
Hayrenik 101
IDEM (Reyono) 276
İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd (İoannis Sava Paşa) 198
İstanbul 1920 (Johnson) 132
İstanbul Ansiklopedisi (Koçu) 111, 226, 249
İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul (Kostandov) 41, 71
Jamanak 86, 101
Jbid 86, 101, 102
Kapsamlı ve Resimli Mutfak Kitabı (Ermenice) 110
Kilise Ataları Tarafından Kutsal Ruhun Kavalı Olarak Adlandırılan Süryani Mor Efrem'in Şiirleri (Mor Efrem) 263
Leonis (Theotokas) 202, 252
Lraper 101
Masis 101

Me-am Loez (Yaakov Ben Meir) 314
Milliyet 10, 146, 328
Neoloğos 237, 248
Neos Anthropos (Yeni İnsan) 196
Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlık Spor Kulüpleri ve Sporcuları (Şevki) 93
Paros 86, 101
Sofranız Şen Olsun (Tovmasyan) 110
Şalom 280, 286, 287, 309, 323, 324, 326, 328, 330, 335
Şalom Dergi 323
Şoğagat 101
Tableau Général de l'Empire Othoman (D'Ohsson) 132, 144
Takvim-i Vekayi 86, 101
Talmud 289, 302
Tanah 285
Tanin 241, 352
Tasvir-i Efkâr 327, 378, 380, 389
Tevhid-i Efkâr 318
Tevrat 260, 287, 289, 302
Tilegrafos tou Vosporu ke Vizantis 48
Tsarigradsi Vestnik 47
Türk Yahudilerinin Tarihi (Galanti) 327
Varlık Vergisi Faciası (Aktar) 99
Vefa Haftalık Spor Gazetesi 370-71
Yeni Yemek Kitabı (Aşçıyan) 110
Yüz Yıllık Beykoz Hikâyeleri (Nâzım Alpman) 152

GENEL

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı 57, 304
1878 Berlin Anlaşması 57
500. Yıl Vakfı 322-23
6-7 Eylül Olayları 24, 28, 85, 99, 322, 372
A
Abasıyanık, Sait Faik 241
Abdülaziz 63, 242, 304
Abdülhamid, II. 103, 104, 190, 228, 235, 305, 312, 323
Abdülmecid 51-54, 130, 269, 303
Abdyeşo 207
Abgar, V. 261
Abo 264
Abulfarac (Ebü'l-Ferec İbn İbri) 263
Acıman, Eli 329
Aciman, Meir 310
Aciman, Yeşaya 310
Adalar Metropolitliği 240
Adampol *bkz.* Polonezköy
Adato, Salamon 32-33, 322
Adıyaman ve Çevre İller Metropolitliği 269
Ahapkin, Nikolay Aleksiyeviç 62
Ahmed, III. 129, 192, 302
Ahrimandrit Stefan Kovaçeviç 62
Akdemir, Hori Samuel 271
Akşemseddin 290
Akyüz, Mihayel 263
Alaton, İshak 321, 329
Alaton, Hayim 321, 335
Aleksios, III. 291
Aleksis Komnenos, I. 120
Algazi, İsak 328
Alıcı, Prof. Dr. Emin 277
Alkiviyadi Lambi Efendi 190
Almanya 10, 319, 375, 384
Altabev, İsak 32-33, 322
Amalfililer 120
Amasra 184
Amasya 298, 309

Ameriki Tiyatrosu 220
Amidli İshok 264
Anastas Sıdkı 241
Andronikos, I. Komnenos 228
Anetsi, Drtad 80
Angel, Aron 327
Anna Dalasini 240
Ansaldo şirketi 130
Antakya Elçisel Kilisesi 261
Antakya Süryani Kilisesi 262, 264, 267
Antakyalı Mor Severius 264
Anthopulos, Konstandinos 197
Antigonos 241
Apkar Tbir (Muganni Apkar) 101
Apollon (Theatro tu Lau/Halk Tiyatrosu) 220
Ar. Yorgancoğlu Paşa 191
Arad, Agop 107
Arakasd Orkestrası 105
Arami Krallığı 261
Aramice 260-62
Aramiler 260-61
Arapça 90, 313
Aras Yayıncılık 86, 101-102, 110-11
Aratan, Isdepan Ara 98
Areçu (Darıca ve Eskihisar) 239
Arhimandrit Yosif Sokolski 50
Aristaki Logofet Bey 190
Aristarhis, Grigorios 197
Aristarhis, İoannis 197
Aristoteles 287
Armenag 80
Arnavutköy 229
Arnavutköy (Boğaz) 220-22
Arpacılar Caddesi 293
Arsakis, Apostolos 202
Artas, G. 191
Artigiana, bugünkü Düşkünler Evi 135
Asadur, Zabel 99
Asaforte 291, 294
Asur 261
Aşağı Yeniköy 238
Aşkenaz 287, 307, 313, 330, 342
Atatürk, Gazi Mustafa Kemal 30, 106-107, 110, 162, 317-18, 326-28
Athanasiadis, Bodosaki 206
Atışalanı (Avazköy) 231
Avcılar (Ğalataria) 234
Avraam (Hz. İbrahim) 285
Aya Nicola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı 30
Ayaspaşa Mezarlığı (Grands-Champs) 135, 137
Ayastefanos Anlaşması 65
Ayşe Sıdıka 202
Ayvansaray 212, 231
Ayvaz, Hagop 86, 102
Azaryan, Mihran 98
Aznavur, Hovsep 57-59, 62, 98

B
Babil 285
Bağcılar (Çıfıtburgaz) 233-34
Bağdat Caddesi 327
Bahar, Beki Luisa 328
Bahariye Caddesi 237
Bahçekapı 120, 291-93
Bahçeköy 228
Bakırköy (Makriköy) 109, 113, 116-18, 136-37, 184, 216, 225, 231-33, 271-72, 330, 366
Balat 40, 47, 189, 192, 208-209, 212, 247, 250-51, 306, 317, 323, 330, 342
Balat Ayios Nikolaos Fıkaraperver Derneği 189

Balkan Savaşları 70, 196
Balkapanı Han 46-47, 64
Baltacı, Elisavet 225
Baltalimanı 223, 345
Balyan ailesi 85, 97
Balyan, Garabed 95-96
Balyan, Hagop Bey 97
Balyan, Krikor Amira 88, 91, 97
Balyan, Krikor Kalfa 97
Balyan, Levon Bey 97
Balyan, Nigoğos Bey 97
Balyan, Sarkis Bey 97
Balyan, Simon Bey 97
Banque de Constantinople 195
Bar Kobha isyanı 285
Barkiki 264
Baronyan, Hagop 99
Baruh, İzidor 329
Baruthane 232, 366
Basileios, I. 291
Başpiskopos Brononi 160
Bavlune 264
Bayar, Celal 139
Bayati 314
Bayezid, II. 297-98, 309
Becerano, Dr. Salomon Josef 328
Behmuaras, Lizi 328
Belgrad Ormanı 225, 227-28
Belgradkapı 216
Bem, Zacharias (Murat Paşa) 158
Ben Meir, Yaakov 314
Benbanaste, Prof. Hayim Marko 327
Benderyan, Mıgırdiç 108
Benjamin de Tudele 291-92
Berberyan, Isdepan 110
Bertrandon de la Broquiere 292
Beşiktaş (semt) 45, 97, 218, 220
Beşiktaş Belediyesi 324
Beşiktaşlıyan, Mıgırdiç 99, 102
Beyatlı, Yahya Kemal 15-16, 106
Beykoz (Nymfaion) 91, 146, 148, 150, 152, 163-67, 169, 171, 177, 235, 238, 345, 354, 370
Beyleryan, Mari 99
Beynelmilel İşçi İttihadı (Bİİ) 196
Beyoğlu (semt) 21-23, 40, 74, 85, 92, 98, 102, 185, 189, 196, 201-202, 204-207, 217-18, 241, 269, 324, 330, 334, 342-43, 345, 348, 356
Beyoğlu Belediyesi 324
Beyoğlu Fıkaraperver Bayanlar Derneği 189
Beyoğlu Panayia Rum Vakfı 189
Bezciyan, Harutyun (Kazaz) Artin Amira 91, 98
Biberyan, Zaven 99
Bieniek, Mieczyslaw 165-66
Binemeciyan, Eliza 103
Binyamin kabilesi 285
Bir Zamanlar Yayıncılık 86, 102
Boase, TSR 80
Bogorov, İvan 47
Boğazköy 230
Bore, Eugenie 50
Borzecki, Kostantin (Mustafa Celalettin Paşa) 159
Bostanis, P. 191
Boyacıköy 223, 347
Boyacıyan, H. 109
Buenaventura, Gabriel 310
Bulgar Cemaat Birliği 45-46, 48, 51, 65
Bulgar Erksahı I. Yosif, 65-69
Bulgar Katolik Patrikliği 50, 63
Burgazada 41, 242, 325, 330
Bursa 17, 83, 87-88, 90, 140, 287, 298, 398

Burudanlı Rahip Yakub 265
Busios, G. 191
Büyük Bakkalköy 238
Büyük Bedesten Yangını 308
Büyük İskender 208, 241, 285
Büyük Taarruz 317
Büyükada 28-30, 98, 109, 240, 243-45, 248, 250, 253, 272, 325, 330-31, 373, 398
Büyükada Rum Yetimhanesi 244
Büyükdere 130, 137, 160, 225-26, 345
Byzantios, Skarlatos 197, 206, 209, 216, 220-21, 229, 238

C
Camondo tuğla fabrikası 130
Cancikyan, Garbis 100
Cenevizliler 120, 125, 128, 399
Cenk Taşkan *bkz.* Toşikyan, Majak
Cepkin, Hayko 396
Cerve, Mihael 267
CHP 10, 32, 322, 327
Cihangir 169-70, 178, 202, 205
Civanyan, Mıgırdiç 107
Crédit Général Ottoman 195
Credit Industriel 196
Cümbüşyan, Arto 100

Ç
Çağlayangil, İhsan Sabri 139
Çanakkale 167-68, 246, 302, 319
Çarkyan, Mıgırdiç 98
Çartoriski, Adam 152-153, 160, 400
Çaykovski, Mihal (Michal Czajskowsk/Mehmet Sadık Paşa) 152, 154, 157
Çelebidis, M. 191
Çelik, Prof. Dr. Mehmet 262
Çengelköy (Kikonion) 22, 235, 237
Çerçiyan, Hagop Vahram 107
Çiçek Pasajı 22, 102, 205
Çuhacıyan, Dikran 104
Çukurbostan (Aetius Sarnıcı) 214

D
D'Alessio, Dallegio 128
Dacad Reis 110
Dadyan, Agop Paşa Barutçubaşı 234
Dadyan, Artin Paşa 233
Dadyan, Boğos Efendi 233
Dadyan, Hovhannes Bey 91
Dahoda, Edvard 167-68, 170-72
Daimî Milli Karma Meclis (Diarkes Ethniko Mikto Symvulio) 186
Dar-ül Bedai 103
Davut, Kral 264, 285
Day, Doris 16
Dayı Aristidis 207
Dayı Strati 207
de Amicis, Edmondo 132
de Nerval, Gérard 137
Deleon, Prof. Jak 328
Demokrat Parti 32, 322
Der Markaryan, Sona 99
Dernschwam, Hans 300
Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 197, 199, 248
Der-Stepanyan, Hasmik 86
Deyrulzafaran Manastırı Bakım, Onarım ve Yaşatma Derneği 276
Diaspora 286, 294, 309
Dilek, Erol 32, 322

Dilmener, Prof. Dr. Murat 277
Dimadis, Konstandinos 200, 224
Dimitri Efendi 190
Dingas, N. 191
Dink, Hrant 101
Dionysios Byzantios 209, 212, 218, 220
Dirazan, Arek 99
Divriğili Artin Usta (Düzyan) 108
Diyarbakır 100, 269, 272, 279
Diyarbakır Keldani Katolik Kilisesi Vakfı 279
Diyarbakır Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı 279
Doğan, Selina 32
Doğruyol Partisi 322
Doğu Mafiryanı Barsavmo 264
Doğu Mafıryanı III. Denho 264
Dohoda, Antoni 2, 174, 177
Dolmabahçe Sarayı 26, 96-97, 322, 328, 398
Domuzdere (Kumludere, bugünkü Gümüşdere) 228
Dona Gracia 300, 309, 335
Donizetti, Gaetano 131
Donizetti, Giuseppe 131
Doru, Doç. Dr. Nesim 262
Dövletyan, Garabed Amira 88
Drizis, K. 191
Drohoyovski, Emanuel 154
Düsap, Srpuhi 99
Düzyan ailesi 107-108

E
Ebüzziya Tevfik 327
Ecevit, Bülent 31-32, 271
Edirne 190, 197, 224, 229-30, 298, 305, 317, 320, 326, 334, 345
Edirnekapı 40, 78, 128-29, 214, 253
Efes Konsili 264
Eflak-Boğdan 197, 200
Eğrikapı Rum Mezarlığı 214
Eksercoğlu, Haris 196
Elâzığ 279
Elâzığ Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı 279
Elhamra Kararnamesi 298
Emine Behice 202
Eminönü 40-41, 46, 169, 185, 208, 216
Emirgan 223
Enez 184
Episkopos Hovagim 83
Episkpos İlariyon Makariopolski 63
Erivan *bkz.* Yerevan
Erkin, Feridun Cemal 141
Erkzah I. Antim 64
Ermeni Apostolik Kilisesi 81
Ermeni Gregoryen Kilisesi 236
Ermeni Mimarlar ve Mühendisler Dayanışma Derneği (HAYCAR) 98
Esayan, Markar 32
Esenler (Litros) 232, 234
Eskenazi, Prof. Moiz 327
Eskinazi, Salomon Ben Natan 310
Estamor 292
Evgenidis, E. 195
Evliya Çelebi 202, 208, 212, 220-21, 223-24, 226-27, 237-38, 301, 306, 308, 313
Evropi Tiyatrosu 220
Eyüp Sultan 289-90

F
Fatih Camii 211

Fener 40, 52-53, 56-58, 60, 62-64, 66, 178, 185-86, 188, 194, 199-200, 202-203, 208-212, 215, 221, 225, 232, 247, 250-52, 372
Fener Rum Patriği I. Bartholomeos 272
Fenerbahçe (semt) 361
Fenerbahçe Turnuvası 354
Ferdinand 298
Ferhad Paşa 310
Fıstık Ahmet (Ahmet Tanrıverdi) 29-30
Florya (Flori) 234
Foça 184
Fossati kardeşler 54
Fotiadis, Aleksandros 215
Fotiadis, Fotis 197
Fotiadis, İoannis 197
Fotiadis, Periklis 189, 201, 216
Fotyadi Bey 197-98
Fransa 50, 114, 129, 167, 169, 327, 356, 358, 375, 395-96
Fransız Konsolosluğu 204
Frederick, Dr. (Mösyö Feri) 208
Fuat Paşa 305

G
Gabriel (Üstat Sabırvay'ın oğlu) 264
Galanti, Avram 327
Galata (semt) 50, 78, 85, 90, 107, 110, 119-21, 128-29, 131, 136, 143, 170, 185, 196, 204-206, 217-20, 289, 292-93, 306-307, 309, 330
Galiçya 157
Garih, Üzeyir 329
Garyan, Bartev 105
Gebze 235
Gedeon, Manuil 205, 214, 216
Gelibolu 191, 298
Georgiev, Evlogi 67
Gerekmezyan, Mari 106
Gerlach, Stepan 218
Giritli Andrevos 264
Glavani 153
Glavani, Rause 153
Gobelyan, Yervant 100
Godefroy de Bouillion 225
Godzinska, Marzena 164
Godziska, Doç. Dr. Marzena 158
Gomikyan, Vartan 99
Göksuyu 235
Gözlem Yayınları 247, 323, 326
Gritti, Alvise 204
Gritti, Andrea 204
Grousset, Rene 80
Güler, Ara 100
Güleryüz, Naim 287, 289, 291-93, 297-98, 301, 305, 309-10, 314, 326-28
Güllü Agop Tiyatrosu 64, 103
Gümüş Halkalı Meyhanesi 211
Güney, Erol 328
Günzberg, Sami 327
Güreğyan, Levon 98
Gyles, Pierre 216
Ğorğoepikoos, Theotokos 216

H
Hacı Stefan Kalfa 52, 62
Hacopulo 241
Hacopulos, Aleksandros 32
Haddeciyan, Rober 100-101
Haham Aron ben Yosef 295
Haham Elyakim 295
Haham Moşe Faro 314

Haham Moşe Kapsali 295
Hahambaşı Avram Levi 303
Hahambaşı Becerano 317, 326
Hahambaşı David Asseo 322
Hahambaşı Eli Mizrahi 300
Hahambaşı Moşe Levi 305
Hahambaşı Nizamnamesi 305
Hahambaşı Rav İzak Haleva 322
Hakko, Vitali 329
Halbwachs 132-34, 145
Hamon, Moşe 309
Hamursuz Bayramı 289
Hasköy 208-209, 304, 306-307, 310, 312, 330, 342
Hayim Nahum Efendi 305, 316-17, 326
Hayk ve Pel 80
Hazan, İzak 292, 294
Hazarlar 291
Hekimbaşı Josef Hamon 209, 399
Hekimyan, Mihran 108
Hekimyan, Sırabyon 102
Heybeliada 30, 98, 199, 216, 242-43, 248, 252, 272, 325, 330
Hilton Oteli 327
Hitler 163
Hocapaşa Yangını 216
Holokost (Yahudi Soykırımı) 286, 324
Honeos, G. 191
Hrisanthos 207
Humuslu Davut 264
Hurmuzis, Mihail 242
Husig Reis 110

I-İ
Iacovella, Angelo 135
Islahat Fermanı 62, 91, 121, 134, 194, 296, 398
Işıklar (Hanuka) Bayramı 324
İberya 298
İbrahim, Hz. 260-61, 285
İbranioğulları 285, 298
İdil Süryani Kadim (Mor Dodo) Kilisesi Vakfı 279
İfestos 203
İhmalyan, Jak 107
İkinci Dünya Savaşı 24, 141, 163, 167-68, 286, 319-20, 333, 382
İkinci Kudüs Mabedi 285
İki-Sicilya Krallığı 129
İlhan, Attila 22
İmrahor 231
İmrozlu Kritovulos 224
İnciyan, Daniel 109-110
İnciyan, Hagop 110
İnciyan, Hayko 109-110
İnebahtı Deniz Muharebesi 310
İngiltere 24-25, 58, 108, 169, 361-62, 375
İnönü, İsmet 317, 320, 327
İoannes Dukas 291
İoannes Kantakuzenos 292
İoannes Paleologos 292
İoannis Sava Paşa 197, 198
İpsilandi, Aleksandros 225, 241
İrini 240, 245, 247, 264
İsabela, İspanya Kraliçesi 298
İskele Gazinosu 211
İspanya 220, 286-87, 297-301, 310, 312-13, 322, 329, 332, 375
İsrail 32, 285-86, 298, 322, 328, 333, 375, 398
İsrailoğulları 285
İstanbul Ermeni Patrikliği 83, 89, 101, 111
İstanbul Keldani Katolik Kilisesi Vakfı 279
İstanbul Kriket Ligi 354, 356

İstanbul Süryani Ortodoks Kilisesi 400
İstanbul, Ankara, İzmir Metropolitliği 269
İstiklal Caddesi 73, 205
İstinye 223, 324
İtalya 129-30, 210, 307, 310, 375
İustinos Kuraplatis, Prens 240
İustinianos, I. 231, 265, 289
İustinianos, II. 289
İzmir 101, 124, 140, 191, 269, 272, 275, 277, 287, 298, 302, 305, 316, 328-29, 342, 345, 348, 350-51, 381, 395-96

J
Jamgoçyan, A. 109
Jash restoran 110
Jean de Forest 204
Jeçev, Tonço 45
Johnson, Clarence Richard 132
Judeo-Espanyol (Yahudi İspanyolcası) dili 295, 326

K
Kabala 302
Kadıköy (semt) 98, 170, 183, 187, 235-37, 264-65, 324, 340, 345, 347, 351
Kadıköy Metropolitliği 248
Kadıköy Tenis Turnuvası 351
Kalkedon (Halkedon) 81, 264
Kalkedon Konsili 81, 264-65
Kallimahis, İoannis 197
Kalustyan, Haygazun 100
Kalutsyan, Hermine Agavni 32
Kalyo (Esenyurt) 234
Kamburoğlu Meyhanesi 211
Kamhi, Cefi 32, 322
Kamhi, Jak 322, 329
Kamondo Merdivenleri 311-12
Kamondo, Avram 304, 306, 310
Kandilli 23, 237
Kaneti, Prof. Selim 327
Kanık, Orhan Veli 20
Kantaoğlu, Ohannes 108
Kanun-ı Esasi 305
Kaptana, Melda 202
Karaca Paşa 198
Karacas, İoannis 197
Karacas, Konstandinos 197
Karakaçani, Stavri 207
Karakaş, Aram 98
Karakaş, İsak 98
Karaköy 218, 253, 271, 306-307, 312, 330
Karanov, Efrem 54
Karasu, Emanuel 312
Karatheodori, Aleksandros 197-98
Karatheodori, Stefanos 197
Karayim 287, 306
Kardinal Paul Poupard 141
Karmona, Behor 310
Karnavula 207
Karolidis, P. 191
Kartal 235, 238-39
Kasımpaşa 64, 98, 204-205, 208, 292, 398
Kastanakis, Thrasos 202
Kavafis, Konstandinos 183, 215, 224-25, 247
Kavafyan, Keğam 98
Kayabaşı (Aya Yorgi/Azatlı) 234
Kaymakçı Pando *bkz.* Shestakof, Pandelli
Kazas, Artin 310
Kefe 128-29, 218, 227
Kefeliköy 227-28

Keldani Kilisesi 265
Kemal Reis 298
Kemani Sarkis Efendi 104
Kemani Tatyos Efendi 104
Kemerburgaz 228, 324, 330
Kerasohori (Kirazlıköy, bugünkü Dolapdere) 207
Keribar, İzzet 328-29
Kevork Reis 110
Kıbrıs Nasturi Metropoliti Timotheos 265
Kıbrıslı Nikolaki Efendi 190
Kınalıada 240-41, 272
Kırım Savaşı 62, 163, 168
Kısakürek, Necip Fazıl 21-22
Kilikos 260
Kingos, N. 191
Kira, Ester 310
Kireçburnu 225
Kleanthi Reis 207
Knar Anadolu Ermeni Halk Müziği Topluluğu 105
Kocasinan (Nimfes) 234
Koçu, Reşad Ekrem 226
Koçunyan, Misak 101
Kofidis, M. 191
Kohen, Sami 328
Komationi, Mordehay 294
Komninos, İoannis 197
Konegliano, İsrael 310
Konstandinidis, A. 191
Konstandinidis, Th. 191
Konstantinis, Aleko 370
Konstantinos Paleologos 212
Konstantinos, I. (Büyük) 38, 44, 183, 212, 222, 231, 249, 288-89
Konstantinos, II. 289
Koscielski, Vladislav (Sefer Paşa) 157-58
Kosmidis, P. 191
Kostaki Antopulos Efendi 190
Kostandov, Georgi 41, 44
Kömürciyan, Eremia 220
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 302
Kör Agop'un Yeri 109-10
Krikor Lusavoriç, Aziz 81
Ksenophon 227
Kukoyo 264
Kumkapı 64, 78-79, 83, 86, 88, 91, 108, 110, 185, 216, 270, 359, 366, 370-71
Kuneralp, Sinan 197
Kurtoğlu, G. 191
Kurtuluş (Tatavla) 161, 185, 206-207, 306, 324, 357-58, 368, 370, 381, 388-89, 396
Kuruçeşme 104, 220-21, 309
Kutsal Meclis (İera Synodos) 186
Kuzey Afrika 298
Kuzguncuk 235, 237, 307, 330
Küçük Bakkalköy 238
Küçük Çekmece (Region/Riğion) 231, 233-34
Küçükköy 231
Kürkman, Garo 107

L
Ladino 287, 313-14, 323
Langa 40, 64, 215-16, 293
Lapinski, Teofil (Tevfik Bey) 158
Lebedev, Klavdiy 62
Leon, III. 290
Levi, Mario 328
Lewis, Bernard 301
Leyon, Avram 328

Limoncuyan, Hampartsum 103
Liszt, Franz 160
Lozan Antlaşması 86, 93, 122, 224
Lübnan 260, 265

M
Macar Ayaklanması 153, 163
Madoyan, Antranik 98
Mafyan, Garo 105
Mahmud, II. 96-97, 102, 131, 192, 303, 310
Mahmutbey (Kalfas) 234
Maksimos, Serafim 196
Maksimus 265
Maltepe 238
Mammopulos, İ. 191
Mamoni, Kiriaki 189
Manas, Edgar 104
Manuel, I. 291, 294
Manuel, II. Paleologos 292
Manuil Komnenos 218
Mardin Deyrulzafaran Vakfı 276
Mardin Keldani Katolik Kilisesi Vakfı 279
Mardin Süryani Kadim Deyrulzarafan Manastırı Kiliseleri Vakfı 279
Mardin Süryani Katolik Kilisesi Vakfı 279
Mardin Süryani Protestan Kilisesi Vakfı 279
Mardin, Diyarbakır Metropolitliği 256, 262-63, 267-69, 272, 276-77, 279
Margosyan, Mıgırdiç 100
Mark, Hayganuş 99
Markianos 265
Marko Paşa 190, 251
Marmaralı, Abravaya 32
Martayan, Hagop 99
Maruni Kilisesi 265
Matuşeviç, Tadeus Dowmunt (Emir Bey) 158
Maurikios 289
Mavroğenis, Aleksandros 197
Mavrokordatos, Aleksandros 221
Mavrokordatos, Nikolaos 211
Mavrokordatos, Yeoryios 195
Mavromati 241
Mazurkiewicz, Andrzej T. 163
Meciki, Dimitri 241
Meclis-i Umumi 305
Medzarents, Misak 99
Mehmed, I. 292, 294
Mehmed, II. Fatih Sultan 4, 78, 82-83, 85, 89, 90, 120-21, 124-25, 127-28, 184, 204, 224, 230, 290, 292, 295-97, 306, 398
Mehmed, IV. 302
Mehmet Sadık Paşa *bkz.* Çaykovski, Mihal
Melidosyan, Krikor 88
Melkit Kilisesi 265
Menbiç Süryani Papazı Yuhanna 265
Menderes, Adnan 139
Menemencioğlu, Numan 139-140
Merametçi Bali Kalfa 97
Metropolit Krilos Yakub 269
Metropolit Mor Filüksinos Saliba Özmen 269
Metropolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin 269
Metropolit Mor Grigorios Melke Ürek 269
Metropolit Mor Timotheos Samuel Aktaş 269
Mınakyan, Mardiros 103
Mıntsuri, Hagop 99
Mısır 236, 299, 326, 339-40
Mısırlı Salomon 291
Midilli 184, 188, 191, 211, 216, 310, 361
Midyat Süryani Deyrelumur Mor Gabriyel Manastırı Vakfı 279

Midyat Süryani Kadim Cemaati Mor Barsavm ve Mort Şmuni Kiliseleri Vakfı 279
Midyat Süryani Protestan Kilisesi Vakfı 279
Mihail, I. Rangavis 240
Mihailidis, A. 191
Mihrimah Sultan 214
Mikael Altıntop Efendi 190
Mikhael, II. 290
Mikhael, VIII. Paleologos 292
Miricanyan, Şnorhk Mıgırdiç Amira 86, 91
Mişna 289
Modiano Cam Fabrikası 130
Moiz Kohen *bkz.* Tekinalp, Munis
Molinas, İvo 323
Molinska, Agnes 174, 176
Monsenyör Del Giorno 135
Monsenyör Francesco Lardone 139, 141, 143
Monsenyör Hillereau 137-38, 141-43
Monsenyör Pietro Cedulini 129
Monsenyör Pluym 142-43
Monsenyör Roncalli (Papa XXIII. Jean) 139, 141, 143
Monsenyör Rotelli 143
Monsenyör Tcholakian 137
Mor Balay 264
Mor Dionosios Yakub Bar Salibi 260
Mor Efrem 263-64, 269, 276
Mor İğnatiyos Nurono 262
Mor İshok 264
Mor Kurillus 264
Mor Rabula 264
Mor Yuhanna (Fumo Ddahbo veya Altın Ağızlı Yuhanna) 264
Mora 184, 188, 206, 215, 218, 240, 296
Moreno, Dario 328, 394-95
Moshos, Ahilya 32
Muganni Apkar *bkz.* Apkar Tbir
Mulos, Aleko 358
Murad, III. 301, 310
Murad, IV. 301
Murat Paşa *bkz.* Bem, Zacharias
Muruzi, Dimitri 205
Muruzi, Yorgo 217
Mustafa Celalettin Paşa *bkz.* Borzecki, Kostantin
Mustafa Reşit Paşa 159
Mustafa, III. 158, 219
Musuros Paşa 222
Musuros, İoannis 197
Musuros, Konstandinos 197
Musuros, Stefanos 197
Musurus Paşa 190
Mühendisyan, Hovhannes 102
Müller-Wiener, W. 192
Myriandru 214

N
Nacaryan, A. 109-10
Nahum, Bernar 329
Nallis, T. 191
Napoléon 50, 107
Napoli Krallığı 129
Narlis, S. 191
Narsay, Melfono 264
Nasi, Josef 308-10
Nassi, Joseph 300
Nasturi Kilisesi 264-65
Nasturius 264
Naum Sahnesi 85, 102
Naziler 320

Nebukadnezar 285
Nedim 12-14, 250
Nemtze, Bedros 98
Neofit Hilendarski Bozvelli 48
Nikolaki Dulidi Efendi 190
Niyego, Elza 318-19
Nizamname-i Millet-i Ermeniyan 91

O-Ö

Oğuzcan, Ümit Yaşar 22
Ohodski, Barbara 174
Ohodski, Daniel 150, 163, 166, 172, 174
Orfeus Müzik Derneği 203
Ortaköy 40, 63-64, 67-68, 97, 220, 293, 308, 309, 324, 330, 342
Oskan Efendi (Yervant Vosgan) 105
Osman Bey *bkz.* Zariski, Albay Dionzi
Osman Ragıp Bey 318
Osman, I. Genç 228
Osmanlı İmparatorluğu Çim Tenisi Şampiyonası 348, 351
Osmanlı Opera Kumpanyası 104
Ölçek veya Cedidiye Sokak (Papa Roncalli Sokağı) 141, 143
Ömer Paşa 159
Öreke (Symbligades) Kayalıkları 227
Özer, Antan 100
Özer, Armenuhi 100

P

Paisii 43
Pamukciyan, Kevork 97
Panayotaki Bey (Panayotis Nikusios) 210
Panayotaki Ciridoğlu Efendi 190
Pancaldi, Giovanni Battista 130, 135
Panciri, Yorgaki 241
Pangaltı (Pancaldi) 93, 122, 130, 132-38, 142-43, 208
Papa Eftim 218
Papa IV. Uğniyus 265
Papa Roncalli Sokağı *bkz.* Ölçek veya Cedidiye Sokak
Papa XII. Pius 139
Papa XIII. Gregorius 129
Papandreu, Andreas 28
Papaz Sadovski 154
Papazköprü 207
Papazyan, Canik Amira 91
Paskalya 63, 207, 238, 289
Paspatis, A. 195
Pastırmacıyan, Hrant 80
Paşabahçe 130, 169, 171, 238
Paşaköy 239
Patrik Attikos 224
Patrik II. Gennadios 185
Patrik Hagop Nalyan 85
Patrik Hovhannes Golod 85
Patrik I. Tavit 88
Patrik II. İoakim 202
Patrik III. Gevargis 267
Patrik IX. Hovhannes 88
Patrik İoannikios Karacas 241
Patrik Mağakya Ormanyan 89
Patrik Mesrob II 89
Patrik Mesut 264
Patrik Methodios 242
Patrik Moran Mor Ignatius I. Zekka Ayvaz 272
Patrik Sahak II (Maşalyan) 83, 89
Patrik XII. Hovhannes 88
Pavlidi Efendi 190

Paylan, Garo 32
Peder Giovanni Mauri della Fratta 129
Pendik 239-40
Pera Palas 202, 205
Persler 285
Philippos, II. 208
Philippucci, Raymond 135
Pikridios, İoannis 208
Pinto, Bensiyon 329
Piperno, Leone 130
Piri Reis 298
Pisalılar 120
Pitari Kirici Diyamandi Bey 241
Poliorkitis, Dimitrios 241
Polonezköy (Adampol) 8, 148, 150, 152, 155-56, 160-77, 400
Polonya 8, 114, 151-77, 223, 307, 400
Polonya Sokağı (Nur-u Ziya Sokak) 160
Polyandru 214
Porta Iudice (Yahudi Kapısı) 292
Portekiz 286, 297-99, 309-10, 375
Prusya 157, 159, 163
Pulcherie 287

Q

Quarenghi, Giacomo 132

R

Rabbi Yehuda Kovo 301
Rahip Aziz Mesrob Maşdots 80
Ramişu (Üstat Sabırvay'ın oğlu) 264
Ran, Nâzım Hikmet 17, 159-60, 400
Raskatov, Alexander 264
Ravski, Vinceti 154
Rizi, Zofia 173-74, 177
Rodos 191, 303
Romaniyot 286-87, 294, 300, 306
Romano, İsak Fresko (Tanburi İsak) 314
Romanos Diogenis 240
Romanos Lekapinos 240
Rum Patrikhanesi 42-44, 49, 62, 64, 399
Rumeli Feneri 227-28, 252
Rumeli Hisarı 220-21
Rusya 48, 62, 157-59, 162-63, 171, 210, 227, 237, 366
Rüstem Paşa 214, 310

S-Ş

Sadrazam İbrahim Paşa 204
Sakayan, Artin 108
Saleri, Kristin 107
Salman, Yusuf 322
Salmatomruk 129
Salomone, Pietro 130
Saltas, M. 191
Samatya 77-78, 83, 88-89, 106, 185, 192, 214-16, 232, 253, 270-71, 277
Samuel ibn Nahman 312
Sarafyan, Erol 106
Sarafyan, H. 106, 109-10
Sardes 287
Sardunya Krallığı 129
Sarıaslan, İkna 100
Sarrafyan, Avedis 98
Sarrafyan, Harutyun 98
Savvopulos, K. 191
Sefaköy (Safras Köyü) 234
Sefarad 220, 287, 297, 300-301, 309, 326, 329, 395
Sefer Paşa *bkz.* Koscielski, Vladislav

Selanik 190-91, 197, 252, 298, 302, 306, 310, 322, 396
Selim, I. Yavuz Sultan 299, 309
Selim, III. 97, 107, 192, 205, 303, 314
Serezli Mihalaki Bey 190
Serveryan, Hovhannes (Ohannes) 85, 88-89, 91-92, 97-98, 102
Sevag, Rupen 99
Sevi, Sabetay 302, 308
Shaw, Stanford J. 296, 301, 305, 313, 320
Shestakof, Pandelli (Kaymakçı Pando) 45
Sıvacıyan, Kınar 103
Siamanto (Adom Yarcanyan) 99
Silivrikapı (Altı Mermer) 214, 216
Simkeşyan, Yetvart 99
Sinyosoğlu, Simeonakis 241
Sirus (Keyhusrev) 260
Sisam Beyi 197-198
Skating (Palas) Tiyatrosu 378-80
Skilitsis, Pavlos Stefanovik 243
Slivinski, N. 161
Società Operaia İtaliana 131
Société Générale de l'Empire Ottoman 195
Société Ottomane de Change et de Valeurs 195
Sofroni 43
Sofyanidis, Aleko 373
Soğomonyan, Soğomon (Gomidas) 104
Sokollu Mehmet Paşa 310
Soriano, Hanri 322
Sosanopulos, Konstandinos 227
Söğütlüçeşme 237
Spriov, Dmitar 69
Stambolski, Hristo 47-48, 50
Stavrakoğlu, Yorgo 219
Stayonoviç, İlariyon 62
Stefanov, Pando 69
Stelios, M. 191
Strabon 183
Struma gemisi 320, 324
Sukiyas Meyhanesi 211
Sultançiftliği (Cebeci) 231
Sultani 64, 197-98, 346, 358, 362
Sur (Lübnan) 214, 216, 261
Surlas, K. 191
Suros 260
Surp Agop 66, 98, 135, 141
Surp Pırgiç 66, 94, 101
Susin, Sait 275
Suzikâr 314
Süleyman, I. Kanuni Sultan 90, 204, 214, 220, 223, 228, 299, 302, 309-10
Süleyman, Kral 285
Süleymaniye 370
Süryani Kadim Vakfı 271-72, 279
Syngros, Andreas 189
Şabat 290-91, 304, 324, 329, 332
Şam 13, 269, 303
Şamlı Kuzam ve Yuhanna 264
Şark Tiyatrosu 102
Şehzade Yusuf 235
Şema 290
Şemun 264
Şen, Bimen (Der-Ğazaryan) 104
Şeni, Nora 328
Şigaher, Vart 100
Şile (Hili) 235, 238
Şişli (semt) 39, 68, 70, 138, 141, 205, 208, 324, 330
Şişli Belediyesi 324
Şoğagat 101

T
Taksim 93, 133, 135-38, 193, 194, 200, 202, 205-207, 252, 342, 366-72, 374, 377, 381
Talimhane 205
Tanasaki Meyhanesi 211
Tanburi İshak *bkz.* Romano, İsak Fresko
Tanzimat Fermanı 91, 186, 189, 194, 303-305
Tarabya 224-25, 253, 324-25, 342, 345, 348, 352
Tarabya Kalesi 224
Tarancı, Cahit Sıtkı 22
Tarlabaşı 205, 269-72
Tarver, Zakar 32
Tavukçuyan, H. 109
Taylor, David G.K. 279
TBMM 320, 322, 327
Tekinalp, Munis (Moiz Kohen) 327
Tekirdağlı Yorgi Atinadoros Efendi 190
Teotik (Teotoros Labçinciyan) 99, 102
Teotik, Arşaguhi 99
Terkos Metropolitliği 224, 228, 247, 252
Terpsihori 203
Terziyan, Yetvart 98
Tevyan, Pakarat 100
Theodisius, II. 287
Theodora 265
Theodosios Limanı 216
Theodosios, I. 231
Tıpçileştov, Nikola 49
Tiberya 309
Tikov, Vlodimiej 157
Tikritli IV. Baselius Bar Kubat 264
Titus 285
Tokatlıyan Tenis Turnuvası 354
Topçu Kışlası 135, 137
Topkapı 2, 64, 214
Toprak, Doç. Dr. Mehmet Sait 263
Toskanya Büyük Dukalığı 129
Toşikyan, Majak (Cenk Taşkan) 105
Trabzon 184, 188, 190-91, 204, 223
Trakya Olayları 319
Triandafillidis Köşkü 244
Trotsky, Leon 244
Tulga, Refik 143
Tunç, Onno 105
Turabidin Metropolitliği 269
Turan, Sahak Berç 32
Turconi piyano fabrikası 131
Turkuaz Kitapçılık, Yayıncılık ve Sahaf 74, 86, 102
Turyan, Bedros 99
Tuzla 239
Tülbentciyan, Garabed 98
Türk Ortodoks Patrikhanesi 218
Türkiye Masa Tenisi Federasyonu 385

U-Ü
Udi Hrant (Kenkülyan) 104
Ugarit 260
Uranis, Kostas 202
Urartu Devleti 80
Urfa 261
Urfalı Mor Yakup 264
Uşaklıgil, Halit Ziya 233
Üsküdar 16, 92, 235, 237, 307, 345, 366, 370
Üstat Sabırvay 264

V
Valens 289
Van Ermeni Krallığı 90
Varlık Vergisi 85, 99, 246, 320-22, 333, 398
Varşova 156, 158-59, 163-65, 177, 264
Varşova Filarmoni Orkestrası 264

Vartovyan, Hagop (Güllü Agop) 102
Varujan, Taniel 99
Vasiadis, İroklis 197
Vasilaki İoannidis Efendi 194, 202
Vasilaki Serayorgi Efendi 190
Vasilios, I. Makedon 220
Venedikliler 120, 129, 399
Venelin, Jorj 43
Ventura, Ord. Prof. Mişon 327
Vergin, Nureddin 141, 143
Vilkoşevski, Antoni 176
Vincent de Paul 143, 152
Vlaherna Ayazması 213
Vogoridi, Prens Stefan 44, 51-53, 56, 62

Y
Yaakov (Hz. Yakup) 285
Yadigâroğlu Pavlaki 241
Yaeş, Salomon Aben 310
Yahudi Kültürü Avrupa Günü 324
Yakub ben Aşer 312
Yanko Zatinoğlu Efendi 190
Yanyalı Nikolaki Çankaya Efendi 190
Yarman, Arsen 107
Yaşayan Diller Enstitüsü 262
Yazıcıyan, Simon 107
Yehuda Krallığı 285
Yeniköy 223-24, 238-39, 253, 330
Yenimahalle 225, 227
Yenişehir 205, 207
Yerevan (Erivan) 74, 80, 111
Yerganyan, Harutyun Amira 91
Yesayan, Zabel 99
Yeşilköy (Ayastefanos) 5, 93, 216, 225, 233-34, 272-74, 277
Yıldız Sarayı 305
Yitshak (Hz. İshak) 285
Yorgaki Efendi 190
Yorgaki Karvunidi Efendi 190
Yorgi Efendi 190, 241
Yuhanna Bar Aftuna 264
Yuhanna Psaltos 264
Yukarı Yeniköy 238
Yunan Bağımsızlık Savaşı 218, 225, 241
Yunanistan 24-25, 27-32, 35, 178, 184, 191, 196-97, 205, 208, 218, 223, 238, 356, 358, 361, 373-75, 383, 386, 396, 403

Z
Zafiraki, Hacı Vasil Efendi 190
Zafiropulos, D. 191
Zafiropulos, Stefanos 202, 212
Zağanos Paşa 120, 124
Zahariadis, Nikolaos 197
Zahrad (Zareh Yaldızcıyan) 100
Zamyoska, Yadviga 160
Zamyoski, Vladislav 160
Zappas, Evangelos 202
Zappas, Konstandinos 202
Zarifi, Eleni 189, 245
Zarifi, Yorgo 225
Zarifis, Leonidas 189, 195
Zarifis, Yeoryios 195, 202, 243
Zariski, Albay Dionzi (Osman Bey) 158
Zeynub 264
Zobyan, Bedros 98
Zoğrafos, Hristakis 195, 224
Zohrab, Krikor 99
Zoi 240
Zorlu, Fatin Rüştü 139

Fotoğraf: Faik Şenol

İstanbul'daki azınlık halklarından söz edildiğinde ilk olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler akla gelir. Bu cemaatlerin dışında kalan gayrimüslim unsurlar genellikle ihmal edilir. Sadece tarihî metinlerde yahut medyada değil, gündelik sohbetlerde de çoğunlukla bu böyle... Oysaki İstanbul'un renk paleti şaşılacak denli geniştir: Bulgarlar, Süryaniler, Polonyalılar, Latinler... Onlar da diğer topluluklar gibi "İstanbul" kimliğinin ve İstanbul kültürünün kurucu aktörleridir. Elinizdeki kitap, öncelikle bu ihmalin yarattığı nahoş duyguları bir nebze de olsa hafifletmek ve İstanbul'un renkleri olarak nitelediğimiz tüm bu toplulukları "içeriden" bir bakışla kavrayabilmek için kaleme alındı.

Bu "içeriden bakış" İstanbul'un kadim sakinlerinin yaşam döngülerini, uğraşlarını, kültürel kodlarını, dini ritüellerini ve tüm bunların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamak; şehrin etnik ve kültürel zenginliğini tanımak için bizlere yeni bakış açıları kazandıracaktır. Onların bugüne taşıdıkları kültürel miras kadar "şimdi"ye dönük beklenti ve taleplerini öğrenmenin de birlikte yaşama kültürünü geliştirmemiz adına zaruri bir ihtiyaç olduğuna inanıyoruz.

Bu kitapta yer alan yazılarda anlatılan hikâyeler farklı ancak özlemler ortak... Toplumsal kırılmalara, siyasi eşiklere gösterilen tepkiler farklı olsa da bugün için yükseltilen talep ve beklentiler ortak...

Günümüz İstanbul'u ağır bir nostalji yükünü sırtlanmış bir şekilde 21. yüzyıl boyunca ilerlerken, varlıklarını yadsımadan; ayrıştırıcı, dışlayıcı veya tektipleştirici tutuma maruz bırakmadan İstanbul'un tüm renklerini kucaklamamız gerekiyor... Çünkü kitap boyunca hissedilen "çok kültürlü, çok sesli İstanbul" vurgusu, nostaljik bir güzelleme olmanın ötesinde bir değer taşıyor. İstanbul'un renkleri bugün hâlâ burada, bizlerle bir arada yaşıyor!

www.kulturistanbul.com
9 786257 288019
kulturistanbul
kultur_istanbul
kultur_istanbul
İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR AŞ